دویم چاپ

عامه اقتصاد

Public Economics

لیکوال: پوهندوی دوکتور سید محمد ټینګار
ژباړن: پوهنیار رحمت الله منګل

د کتاب ځانګړنې

د کتاب نوم: عامه اقتصاد

لیکوال: پوهاند دوکتور عبدالقیوم عارف

ژباړن: پوهنیار رحمت الله منګل

خپرندوی: نوی مستقبل خپرندویه ټولنه

چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ وار: دویم

چاپ کال: ۱۴۰۰ لمریز

قیمت: ۲۲۰ افغانی

نوی مستقبل خپرندویه ټولنه

مخامخ لومړی ادرس: کوټه سنګي-دسیلو د څلورم اوپنځم سړک ترمنځ د شاداب ظفر بلاکونوته

دویم ادرس: د دهمزنګ لومړی سړک (مرکز عمومي کتابفروشي). ۰۷۸۸۲۲۰۵۳۰

درېیم ادرس: جوي شیر دخپرندویه ټولنو او کتاب پلورنځینو عمومي مرکز ۰۷۸۱۸۹۴۰۶۴

اړیکې: ۰۷۸۶۶۳۰۷۳۱/۰۷۷۸۸۷۰۳۰۵/۰۷۸۷۱۸۰۷۵۳

د چاپ حقوق له ژباړن سره خوندي دي

برېښنا لیک: moustaqble2018@gmail.com

ډالۍ!

ربښتینو علمأو، مجاهدینو، غازیانو، هېوادپالو او هغو ته، چې د هېواد اوبه مدیریت کوي.

د سر خبرې

عامه اقتصاد د هغه مضمون سرلیک دی، چې د ډیپارټمنټ د شدیدې اړتیا او د عصر و زمان د ایجاباتو په پام کې نیولو سره د مالي بانکي څانګې د وړاندیز، د اقتصاد پوهنځي د علمي شورا په تصویب او د کابل پوهنتون د مشرتابه په منظورۍ په ۱۳۸٦ لمریز کال د کابل پوهنتون د اقتصاد پوهنځي په درسي کریکولم کې شامل او د دغه پوهنځي د دریم ټولګي د محصلانو لپاره عجالتاً په مالي او بانکي څانګه کې د هغه تدریس په یو سمستر کې پیل شوی دی.

د مالي او بانکي چارو د څانګې په چوکاټ کې د عامه اقتصاد تر سرلیک لاندې د مضمون موجودیت په دې برخه کې د درسي او یا مرستندوی درسي کتاب نه شتون او د هغه درسي موادو ته د محصلانو اړتیا د هغو عواملو له جملې څخه وو، چې یاد ډیپارټمنټ یې د عامه اقتصاد تر سرلیک لاندې د درسي کتاب تألیف ته وهڅاوه. که څه هم د هغه په واقعي مفهوم سره د درسي کتاب لیکنه په سختو شرایطو کې د مناسبو منابعو، مأخذونو نه موجودیت، نه لاسرسی او په هېواد کې ګڼ شمېر نور مشکلات، ډېر ستونزمن او د لیکوال د امکاناتو له سطحې لوړ کار دی. سره له هغه په اوسنیو شرایطو کې له پراخو محدودیتونو سره سره مواقدام وکړ.

اړینه بولم ترڅو د دغه درسي کتاب په تألیف کې د هېواد له ښاغلو پوهانو ښاغلي پوهاند دوکتور نذیر احمد شهیدي، ښاغلي پوهاند عبدالله حقایقي او ښاغلي پوهاند محمد اشرف یادګاري له همکارۍ او مشورو څخه مننه او قدرداني وکړم. ددغه کتاب تألیف زما قدرمنې مېرمنې له هر اړخیزو همکاریو پرته ناممکن و، چې د زړه له کومې ترې مننه کوم.

د کتاب د موادو او ارقامو تنظیم او ددغه کتاب د ځینو برخو اصلاح او ټایپ د ډیپارټمنټ د ځوانو استادانو هریو پوهیالي احسان الله نظري او آغلې پوهیالۍ ظریفه جلالي په هڅو ترسره شوی، چې واقعاً د قدر او مننې وړ دي. همدارنګ خپله دنده ګڼم د اقتصاد پوهنځي له ګرانو محصلینو هریو ښاغلي عبدالرحمن برحق او ښاغلي حبیب الله ملکپور څخه چې د کتاب د ټایپ په ځینو برخو کې یې ونډه اخیستې، مننه وکړم.

دغه کتاب له شک پرته په خپل شکل او محتواء کې تېروتنې او نواقص لري. له درنو پوهانو، ګرانو محصلانو او نورو مینه والو او لوستونکو څخه غوښتنه کېږي ترڅو په خپلو عالمانه بزرګۍ سره زما معذرت ومني او ددغه أثر د محتویاتو په اصلاح او تکمیل کې لارښوونه او همکاري وکړي.

پوهاند دوکتور عبدالقیوم عارف

د ژباړن خبرې

د دې کتاب د ژباړلو لپاره د انګېزې راپیداکېدو دلیل د خلکو اړتیا او هغوی ته یې اهمیت دی چې اړ یې کړم ترڅو دغه کتاب وژباړم. واضح خبره ده چې دولتي فعالیتونه او د هغه په اړه د پوهې ترلاسه کول د هرچا لپاره خورا مهم دي، ځکه د نړۍ هر اړخیز بدلون او پرمختګ څرګندوي چې نننی نسل دولتي فعالیتونو ته څومره اړتیا لري؟ که چېرې په یوه هېواد کې دولت قوي وي نو ټولنه به هم نېکمرغه او پرمختللې وي او هرڅومره چې یو دولت کمزوری وي نو د هغه دولت افراد به هم وروسته پاتې او غربت ځپلي وي. مثلاً د امریکا دولت پیاوړی دی، نو خلک یې هم سوکاله ژوند لري او برعکس د سومالیا هېواد دولت تر ټولو کمزوری دی نو خلک یې هم له اجتماعي او اقتصادي لحاظه د ژوند له آسانتیاوو بې برخې دي. دا او دې ته ورته ډېر څه شته چې د عامه اقتصاد اهمیت څرګندوي.

له پوهاند صیب څخه مننه کوم چې ماته یې ددې کتاب د ژباړلو اجازه راکړه، ویې هڅولم او ډاډ یې راکړ ترڅو دغه پرځای کار ترسره کړم. په دې برخه کې د شیخ زاید پوهنتون د اقتصاد پوهنځي له رئیس پوهندوی رحیم جان دردمل څخه هم نړۍ مننه چې لازمې لارښوونې یې راته وکړې.

له تکړه ژباړوونکي ښاغلي استاد شېر خان حساس څخه چې زما د پوهنتون د دورې ټولګیوال هم و زیات منندوی یم چې ددې کتاب د اېډېټ په چارو کې یې راسره پوره همکاري وکړه او د کتاب تر چاپ پورې ټولې چارې یې په خپله غاړه واخیستې. محترم استاد په ریښتیا هم یو زیارکښ انسان دی چې تراوسه پورې یې په ډېر کم عمر کې تقریباً ۳۸ کتابونه په مختلفو برخو کې ژباړلي، چې مشورې یې زما لپاره خورا ارزښتناکې وې اوهمدارا‌ز له ټولو هغو دوستانو څخه مننه کوم چې له ما سره یې په دې برخه کې همکاري کړې.

د قرآني آیت د مفهوم مطابق چې فرمایلي یې دي چې «انسان کمزوری پیدا شوی» نو د انسان هره کړنه له نیمګړتیاوو خالي نه وي او هغه څه چې د لومړي ځل لپاره ترسره کېږي خامخا به تېروتنې او نیمګړتیاوې ولري، ځکه د یوه علمي أثر ژباړل ډېر آسانه کار نه دی. نو له ګرانو لوستونکو څخه هیله کوم چې هغه نیمګړتیاوې چې په دې کتاب کې موجودې دي راپه ګوته دې یې کړي، چې په بل چاپ کې یې اصلاح کړم. الله دې وکړي چې ددغه علمي أثر ژباړه زمونږ درنو استادانو، محصلینو او د اقتصاد عام مینه والو ته ګټوره تمامه شي.

د یوه داسې افغانستان په هیله چې د هر وګړي د سوکالۍ او آرامۍ هیلې یې پوره وي

پوهنیار رحمت الله منګل

د شیخ زاید پوهنتون د اقتصاد پوهنځي استاد

تقريظ

محترم پوهنيار رحمت الله منگل، چې د اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانگې استاد دی په زړه پورې علمي کار تر سره کړی، چې په واقعيت کې هم يوه ډېره مهمه او پرځای علمي هڅه ده.
هغه څه، چې فعلا افغانان ورسره مخ دي، دخلکو د غوښتنو مطابق کارونه نه کول دي، د دې تر څنگه په مارکېټونو کې، ټولنيز ژوند کې گډوډي ده، نو دايوه ستره ستونزه ده او خلک سخت شکايت ترې لري، دغه ستونزه يوازې د دولت په شتون کې حل کېدی شي. موږ چې ځومره هېوادونه مشاهده کړو نو ترې ځرگنديږي، هغه هېوادونه، چې پياوړي حکومتونه لري په هر اړخ کې پياوړي دي، که اقتصاد اړخ دی او که سياسي اړخ او هغه نېوادونه، چې يو کمزوری حکومت لري په هر لحاظ ډېر کمزوري دي، د دې اصلي علت همدا د حکومت نه شتون دی. مهمه ده، تر څو خلک د دولتي کارونو په اهميت پوه شي، که موږ و گورو افغانستان کې هر څوک له مالياتو تېښته کوي، وجه دا ده، چې خلک د مالياتو د ورکړې په اهميت نه پوهيږي، هغوی په دې نه پوهيږي، چې د مالياتو نه ورکړه د دولت کمزوري کول دي او د خلکو کمزورتيا دولتي کمزورتيا پورې مستقيمه اړه لري نو ښه ده، چې د دولتي فعاليتونو فعاليت څخه خلک خبر شي. نو دغه اهميت او اړتيا ته په کتو د دغه کتاب ژباړه اړينه بولم.
نو ځکه د استاد دغه ژباړه يو مهم گام دی او نوموړي استاد يو گټور کتاب ژباړلی، چې د افغانستان د اقتصاد پوهنځيو دريمو ټولگيو کې تدريسيږي او همدارنگه بل اهميت يې دا دی، چې دغه کتاب د اقتصاد پوهنځی کريکولم د مفرداتو مطابق دی. نو ځکه ويلی شو، چې د استادانو او زده کړيالانو هغه ستونزې چې په دې برخه کې يې لرلې تر ډېره حده به يې حل کړي او د استاد دغه گام پرځای بولم او ستايم يې.

نومړی کتاب، چې د دري ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی کابل پوهنتون اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانگې استاد پوهاند عبد القيوم عارف لخوا ليکل شوی او چاپ شوی دی او همدا شان د محترم استاد لخوا استاد رحمت الله ته اجازه ورکړ شوې وه تر څو يې و ژباړي، محترم استاد دغه کتاب په داسې شکل ژباړلی چې د ژباړې ټول اصول يې په پام کې نيولي دي.

زه محترم استاد ته په راتلونکو علمي فعاليتونو کې د نورو زياتو برياليتوبونو هيله کوم.

په درنښت

استاد پوهنوال ډاکټر رحيم جان دردمل

د شېخ زايد پوهنتون اقتصاد پوهنځی رئيس

د لیکوال تقریظ

دایو حقیقت دی چې د یوه کار پیل او په معقوله توګه یې تر سره کول زیات ستونزمن وي ولې ستونزو ته حل لاره نه پیدا کول تر هغه ستره ستونزه ده. د ژوند هر پړاو له ستونزو ډک وي که ستونزې تر یوه حده رفع هم شي بیا هم نیمګړتیا په همغه کار کې کیدای شي په پشپړ ډول له منځ لاړې نه شي ځکه چې انسان نیمګړی دی.

په دې کتاب کې هغه څه راټول شوي، چې په درسي کریکولو کې ورته زیاته اړتیا لیدل کیږي، محصلینو او لوستونکو ته دا ښیي، چې دولتي کړنې تر کومه مهمې دي، تر کومه حده مؤثرې، د دې تر څنګه دا را ښیې، چې دولتي فعالیتونه د خصوصي سکتور لپاره هغه بنسټیز کارونه کوي، چې هیڅ خصوصي سکتور یې نه شي تر سره کول او د دغو کارونو او پروژو څخه پرته خصوصي سکتور هم په سمه توګه پر مخ نه شي تللی. عامه اقتصاد کې دا ذکر شوي، چې دولتي کارونه څومره اساسي دې تر څو خلک ترې ملاتړ وکړي او لوستونکو ته ښیې، چې اصلا له دولتي اقتصادي فعالیتونو پرته خصوصي سکتور څومره نیمګړی دی، اړینه ده، چې په دغه موضوعاتو پوه شو.

نو پدې هیله چې دغه کتاب تر یوه حده د عامه اقتصاد په برخه کې د اقتصاد پوهنځی محصلینو او استادانو د درسي مواد د نه شتون ستونزه راکمه کړي. نو محترم استاد رحمت الله منګل، چې د شیخ زاید پوهنتون اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانګې استاد دی یوه داسې هڅه تر سره کړې چې ورته اړتیا لیدل کېده، او د محترم استاد دغه چاره په ریښتیا هم یو ځانګړی اهمیت لري.

نوموړي استاد د عامه اقتصاد تر عنوان لاندې دغه کتاب، چې ژباړلی او ما پوهاند عبد القیوم عارف لیکلی دی یوه ځانګړتیا، چې دغه کتاب یې له ځانه سره لري او د دې کتاب اهمیت څرګندوي هغه دا دی چې دغه کتاب د افغانستان د پوهنتونو نو د اقتصاد په پوهنځیو کې په دوه سمسترونو کې تدریسیږي او بل اهمیت یې دا دی چې هغه موضوعات چې په دغه کتاب کې شامل دي هغه د اقتصاد پوهنځی د عامه اقتصاد مضمون د کریکولم مفرداتو مطابق کټ مټ پدې کتاب کې راخستل شوي. او همدا شان هیله لرم چې دغه کتاب به د محصلینو او استادانو سره د مرستې لامل وګرځي نو په همدې اساس د استاد دغه ژباړه چې تر سره کړې یې ده ستایم. محترم استاد د دې کتاب په ژباړلو کې د ژباړې هغه اصول، چې باید په پام کې و نیول شي، په پام کې نیولي او په اصولي ډول یې کتاب ژباړلی.

زه محترم استاد منګل صاحب ته په راتلونکې کې د نورو بریاؤ دُعا کوم.

پوهاند دوکتور عبد القیوم عارف د کابل پوهنتون د اقتصاد پوهنځی استاد

د ژباړن لنډه پېژندنه

ښاغلی استاد پوهنیار رحمت الله منګل د خوست ولایت، موسی خیلو ولسوالۍ د زاړه کوټ په ستر کلي کې دې نړۍ ته سترګې پرانیستې دي، د ښاغلی استاد منګل کوچنیتوب دهجرت په لمن کې تېر شوی دی لمړنۍ زده کړې یې په پیښور کې حضرت قیس بن سعد لیسه کې تر سره کړي کله چې هیواد ته له هجرته بیرته راستون شو نو اتم او نهم ټولګي یې په خپل کلي زاړه کوټ کې د ازادۍ لیسه کې لوستي او د مکتب پاتې برخه یې کابل کې د خوشحال خان خټک بابا په لیسه کې بشپړه کړې او له نوموړې لیسې څخه فارغ شوی، تر فاراغت وروسته یې کانکور له لارې دننګرهار پوهنتون اقتصاد پوهنځی ته لاره موندە په ۱۳۹۲ کې یې پوهنتون د لسانس دوره په بریالیتوب سره پای ته ورسوله. ښاغلی منګل، چې کله له پوهنتون څخه فارغ شو نو خوست شیخ زاید پوهنتون اقتصاد پوهنځی کې په ۱۳۹۳ کال کې د علمي کادر په توګه مقرر شو او د استادۍ مقدسه دنده یې پیل کړه ، د استادۍ په جریان کې د ماسټرۍ زده کړو لپاره په ۲۰۱۷ کال کې د ملیشیا هیواد ته سفر درلود اوهلته یې تر ۲۰۱۹ م پورې خپلې د ماسټرۍ زده کړې د ملېشیا نړیوال اسلامي پوهنتون IIUMکې د اسلامي بانکوالۍ په برخه کې بشپړې کړې. ښاغلي منګل یو بل کتاب (عامه بودیجې تیوري) په نوم هم ژباړلی او د دې تر څنګ یې د پیسو اقتصاد په نوم یو کتاب لیکلی او په نړیوالو ژورنالونو کې یې په انګلیسي ژبه مقالې هم خپرې کړي. د استاد د هڅو په پایله کې دغه دی یو بل اغېزمن اثر چې دپوهنتون تدریسي کتاب دی چاپیږي زه ورته د دې کتاب مبارکي وایم او په راتلونکې کې یې دغه ډول نورو اغېزمنو پنځونو ته سترګې په لار یم.

قلم یې تاند او ژوند یې نېکمرغه

پوهنیار خالد شاکر د اقتصاد پوهنځی استاد

پکتیا پوهنتون

د مطالبو لړلیک

د ژباړن خبرې 1
تقریظ 2
د لیکوال تقریظ 3
د ژباړن لنډه پېژندنه 4
سریزه 7
لومړی څپرکی 10
د عامه اقتصاد بنسټونه 10
۱- د عامه اقتصاد پیداینبت: 10
۲- د عامه اقتصاد د بحث موضوع او ماهیت: 11
۳- دولت او د هغه د دندو بدلون: 14
د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او مختلط اقتصاد 20
لنډیز: 26
پوښتنې: 28
مأخذونه: 29
دوهم څپرکی 30
د عامه سکتور ونډه 30
د بازار پاتې راتګ او د عامه اقتصاد اړتیا 30
الف- د مارکېټ د ضعف موارد: 31
ب- د بازار نیمګړتیاوې: 33
ج- د مؤثریت پر اساس د ټولنې د اړتیاؤ په تأمین کې د بازار مېکانېزم: 34
د- د دولت کړنلاره: 35
۲- په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د ټاکنې په اړه په نظر یاتو کې بدلون: 35
۳- په بېلابېلو موډلونو کې د عامه سکتور ونډه: 38
۴- د دولتونو د لویوالي شاخصونه: 41
۵- د دولتونو اقتصادي رول او موخې: 42
لنډیز: 45
پوښتنې: 46
مأخذونه: 46

دریم څپرکی 48

د دولت کړنې او عامه مخارج 48

۱- عامه مخارج د هغه د اقتصادي تأثیراتو له نظره: 48

۲- عامه کالي یا اجناس: 52

۳- د عامه کالیو د انتخاب امکانات: 54

۴- عامه تصدیگانې: 56

۵- د اجتماعي سیاست تأمین: 58

٦- سبسایډي ګانې: 60

۷- دولتي معاونتونه: 62

لنډیز: 65

پوښتنې: 67

مأخذونه: 67

څلورم څپرکی 69

بودجه او د دولت د منابعو او مخارجو جوړښت 69

۱- د بودجې مفهوم، دندې او اهمیت: 69

۲- بودجه، مدیریت او همغږي: 73

۳- په بودجه کې د تصنیف ماهیت او اهداف: 74

۴- د دولت په بودجه کې د مخارجو تصنیف: 76

الف: د مخارجو د تصنیف اهداف: 76

ب- د مخارجو د تصنیف ډولونه او بنې: 77

د عملیاتي تصنیف اصول: 79

۴- اقتصادي تصنیف: 80

د اقتصادي تصنیف اصول 80

د افغانستان د دولتي مخارجو بودجوي تصنیف 81

۵- د دولت په بودجه کې د عایداتي منابعو تصنیف: 82

د افغانستان په بودجه کې د عوایدو تصنیف: 83

د دولت د عوایدو کوډونه: 84

لنډیز: 86

پوښتنې: 88

مأخذونه: 88

پنځم څپرکی 90

دولت او د عوایدو وېش 90

۱- د عوایدو منابع: 91

۲- د عاید غیر عادلانه وېش د اندازګیرۍ وسایل: 92

۳- د عوایدو په نابرابره وېش کې مؤثره عوامل: 95

۴- د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات: 96

لنډیز: 107

پوښتنې: 108

مأخذونه: 108

شپږم څپرکی 110

مالي او مالیاتي سیستمونه 110

۱- د دولت د مالي سیستم مفهوم او ماهیت: 110

د دولت مالي سیستم: 110

۲- د مالي سیستم جوړښت: 111

۳ - مالي مدیریت: 112

B) د تصدي اقتصاد مالي رهبري په غیر مستقیم میتود: 114

۴- د مالیاتي سیستم ځانګړتیاوې: 114

۵- د اسلامې مالیاتي سیستم ځانګړتیاوې: 116

لنډیز: 121

پوښتنې: 122

مأخذونه: 122

اووم څپرکی 123

مالیات 123

۱- د مالیاتو مفهوم او ماهیت: 123

د مالیاتو عام تعریف: 124

۲- د مالیاتو اصول: 124

ج- د مالیاتو د ورکړې د وس معیارونه یا د مناسبو مالیاتي پایو مالیات: 126

۳- د مالیاتي سیستم قواعد: 127

۴- د مالیاتو انتقال: 130

ب- د مالیاتو د انتقال مؤثر عوامل: 131

الف- د مالیاتي تعلق ډولونه: 134

٦- د مالیاتو نرخونه 137

لنډیز: 142

پوښتنې: 143
مأخذونه: 143
اتم څپرکی 145
د افغانستان مالیاتي سیستم 145
الف: د مالیې د حصول د تخنیک له نقطه نظره: 145
ب: د مالیې د موضوع له نقطه نظره: 145
ج: پرقېمتونو د مالیاتو د انتقال د قابلیت له نقطه نظره: 145
۱- د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت: 146
د مستقیمو مالیاتو ښېګڼې: 146
۲- په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو ډولونه: 146
۴. پر عوایدو مالیات: 148
ج- د مالیې تابع عواید: 148
۵. پر ګټې مالیه: 149
٦. د کرایې سهم: 149
۷. د ګټو سهم: 149
۸. موضوعي مالیات: 150
۹. ثابت مالیات: 150
د ثابتو مالیاتو ډولونه: 150
۲. د صادراتي اموالو ثابته مالیه: 151
۳. د عراده جاتو ثابته مالیه: 152
۴. قراردادي ثابته مالیه: 152
۵. د نمایشاتو ثابته مالیه: 153
٦. د ژرندو، پایکوبونو، د تېل کشۍ او حلاجي ماشینونو ثابته مالیه: 153
۷. د کار او فعالیت د ځای (د اصنافو ثابته مالیه): 154
۸. په ډاکترانو ثابته مالیه: 154
۹. د کار له سیمې او فعالیت پرته اشخاصو ثابته مالیه: 155
۱۰. د کمېشن کارانو او د لالانو ثابته مالیه: 155
۳- د غیر مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت: 157
د غیر مستقیمو مالیاتو ښېګڼې: 158
د غیر مستقیمو مالیاتو نواقص: 158
۴- د غیر مستقیمو مالیاتو ډولونه: 158
۱- د ګمرکي محصول ډولونه 159

ج- د محصولاتو له ټاکلو او ارزيابۍ سره سم: 160
۲- د ګمرکونو اهداف: 160
۳- د ګمرکي محصولاتو اغېزې 161
دوهم- استهلاکي شيان: 161
د اسيکوډا د سيستم ښېګڼې: 164
د اسيکوډا د سيستم ګټور خصوصيات: 165
ب- پر خرڅلاو، انتفاعي او خدماتي معاملاتو ماليه: 165
۱. د خرڅلاو په دوران د مالياتو ډولونه: 166
ج- په اضافي ارزښت ماليات: 169
۵- په افغانستان کې د مالياتي سيستم اصلاح ته ضرورت: 170
لنډيز: 174
پوښتنې: 175
مأخذونه: 175
نهم څپرکی 177
غيرې مالياتي عوايد او د دولت پورونه 177
۱. دولتي تشبثاتي عوايد او د دغې برخې خصوصي کول: 177
۳. دولتي پورونه د دولت د مخارجو د تمويل د يوې منبع په توګه: 181
د ګريفېن بولز نظريه (KERTH GRIFFIN): 184
ج- د پورونو او نورو طريقو له مخې د دولت د مصارفو پوره کول: 185
د- د ملي پورونو دندې او له هغوی څخه د استفادې اهداف: 186
په اساسي ډول پورونه د تمويل په موخه کولای شي لاندې دندې ترسره کړي. 186
ج: په۱۳۸۱- ۱۳۸۸لمريز کلونو کې په اصلي بودجه کې د بهرنيو مرستو ونډه: 191
لنډيز: 193
پوښتنې: 194
ماخذونه: 194

لسم څپرکی 196
د دولت مخارج 196
۱. په تاريخي لحاظ دولتي مخارجو ته کتنه: 196
۲. د دولت د مخارجو ماهيت او مشخصات: 197
۳. د عامه مخارجو جوړښت: 200
۴. د عامه مخارجو د طبقه بندۍ ډولونه: 201

۵. د دولت د مخارجو انکشاف: 204
٦. د دولتونو د مخارجو د پراختیا علتونه: 208
۷- د دولتي مخارجو د مناسبې اندازې د ټاکلو په اړه نظرونه: 210
۸- د دولت د مخارجو ډولونه: 215
لنډيز: 224
پوښتنې: 225
مأخذونه: 225
د مفاهمیو او اصطلاحاتو تشریح 227
د مالیاتو اصطلاحات: 239

سریزه

د عامه اقتصاد په اړه د اقتصادي مکتبونو او حاکمو نظامونو په فلسفه کې متفاوت نظرونه وجود لري او هېڅ یو اقتصادي مکتب په مطلق ډول د عامه اقتصاد موجودیت نه دی رد کړی. دلته د بحث موضوع په اقتصاد کې د دولت د مداخلې اندازه او طریقه ده، چې په کومه اندازه او څه ډول باید په اقتصاد کې مداخله وکړي. حتی کلاسیکان چې په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې مخالف دي بیا هم په محدودو او مشخصو چارو لکه زېربنائي چارو کې د دولت د مداخلې طرفداري کوي.

په اوسنۍ معاصره نړۍ کې د متحده ایالاتو په ګډون به هېڅ داسې هېواد پیدا نه شي، چې په بشپړ ډول د آزاد بازار لرونکی وي، بلکې هر هېواد په زیاته او یا لږه اندازه په اقتصادي چارو کې مداخله کوي او د ګډ نظام لرونکي دي. نو په دې اساس د هېوادونو اقتصادونه په مختلفو اندازو سره د بازار له اقتصاد او عامه اقتصاد څخه جوړ شوي. د مختلفو دلایلو له مخې د نړۍ په هېوادونو کې د عامه اقتصاد برخه په عمومي اقتصاد کې مخ په زیاتېدو ده. په دې کتاب کې عامه اقتصاد ته ډېر پام شوی. لکه څرنګه، چې په دې کتاب کې له مختلفو مثالونو او مختلفو فیصدیو سره د عامه اقتصاد اندازه ښودل شوې ده. سره له دې چې د افغانستان په اساسي قانون کې له آزاد بازار څخه ملا تړ شوی، خو بیا هم له عامه اقتصاد څخه انکار نه دی شوی او عملاً د اقتصاد دغه څانګه په اقتصاد کې موجوده ده او یو لوی ضرورت ګڼل کېږي.

په معمول ډول په عامه اقتصاد کې د مالي او پولي وسایلو په تهیه کولو او ددغو وسایلو په اداره او په کار اچولو بحث کېږي.

د دولت د اقتصادي فعالیتونو تحلیل او تشرېح او په اقتصاد باندې د مصرف کوونکواو تولیدوونکو د رفاه په کچه باندې د عامه مخارجو او مالیاتو د مختلفو ډولونو د اغېزو بررسي او مطالعه د عامه اقتصاد موضوع تشکیلوي.

د دولت کړنې او اجراآت، د ټولنې د هر فرد په ورځنیو کارونو باندې أثر کوي. د دولت قوانین او مقررات، اداري او قضائي تصامیم او اقتصادي او ټولنیز سیاستونه د افرادو د رویې د بدلون سبب ګرځي. د دولتي سیاستونو ترسره کول لکه د منابعو تخصیص، اقتصادي ثبات او د عوایدو او شتمنیو وېش په مختلفو ګروپونو د خلکو د مالیاتو او همدارنګه د نورو عایداتي منابعو ترلاسه کول، د ارزښت لرونکو اسنادو نشرول، دولتي مخارج او نور مسایل په افرادو باندې د پام وړ تأثیر کولی شي.

مالي سیاستونه د عایداتي منابعو او دولتي مخارجو په عرصه کې د عامه اقتصاد د وسایلو له جملې څخه دي چې د اقتصادي پرمختګ او د رفاه د کچې په لوړولو کې ترې زیاته استفاده کېږي.

دغه کتاب په لسو څپرکو کې تألیف او راټول شوی دی، چې په لومړي څپرکي کې یې د عامه اقتصاد پر اساساتو بحث شوی او د دې څپرکي په اوږدو کې د عامه اقتصاد پیدایښت، د عامه اقتصاد موضوع

او ماهیت تر بحث لاندې نیول شوي. دولت او د هغه د دندو بدلون ته کتنه، د بازار اقتصاد، مختلط اقتصاد او عامه اقتصاد په لنډ ډول بیان شوي دي.

په دوهم څپرکي کې د عامه سکتور وده بیان شوې، چې په هغه کې د بازار پاتې راتګ او د عامه اقتصاد اړتیا تشریح شوی او همدارنګه په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې په اړه مختلف نظریات راخیستل شوي او په بېلابېلو ماډلونو کې د عامه اقتصاد وده او د دولت د لوی والي په شاخصونو بحث شوی او په پای کې په اقتصاد کې د دولت رول او اهدافو ته په لنډ ډول اشاره شوې.

په درېیم څپرکي کې د دولت کړنې او عامه مخارج څېړل شوي او په هغه کې په اقتصاد باندې د عامه مخارجو تأثیرات ارزیابي شوي. عامه کالیو او خدماتو ته اشاره شوې، د عامه کالیو د ټاکلو امکانات هم پکې معلوم شوي. د عامه تصدیو په اړه ټولنیز سیاستونه، د دولتي سبسایډیو او دولتي مرستو په اړه توضېحات وړاندې شوي دي. په څلورم څپرکي کې بودجه او د دولتي منابعو او مخارجو جوړښت پېژندل شوي او همدارنګه په دې څپرکي کې د بودجې دندې اهمیت او مفهوم، د بودجې مدیریت او همغږي، په بودجه کې د ډلبندۍ ماهیت او اهداف، په بودجه کې د دولتي مخارجو تصنیف او د دولت په بودجه کې د عوایدو یا عایداتي منابعو تصنیف تر بحث لاندې نیول شوي.

په پنځم څپرکي کې دولت او د عوایدو د وېش موضوع یاده شوې او په هغه کې د عوایدو منابع ښودل شوي، په عوایدو کې د نابرابرۍ د اندازه ګیرۍ امکانات، په عوایدو کې د نابرابرۍ مؤثر عوامل، د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات، د عاید په وېش کې د نابرابرۍ تعدیل امکانات بررسي شوي.

په شپږم څپرکي کې مالي او مالیاتي سیستم څرګند شوی. لکه څرنګه، چې په دغه څپرکي کې د دولتونو د مالي سیستم مفهوم او ماهیت، د مالي سیستم جوړښت، مالي مدیریت، مالیاتي سیستم، د مالیاتي سیستم ځانګړتیاوې او د اسلامي مالیاتي سیستم ځانګړتیاوې، تاریخي مالیاتي سیستم، معقول مالیاتي سیستم او د مرکزي پلان اقتصادي مالیاتي سیستم تر بحث لاندې نیول شوی.

په اووم څپرکي کې مالیات تر څېړنې لاندې نیول شوي. په دې څپرکي کې د مالیاتو مفهوم او اهمیت، د مالیاتو اصول، د مالیاتي سیستم قواعد، د مالیاتو انتقال، مالیاتي تعلق او د مالیاتو نرخونه واضح شوي دي.

په اتم څپرکي کې د افغانستان مالیاتي سیستم بیان شوی. ددې څپرکي په لومړي سر کې د مستقیمو مالیاتو ماهیت او مفهوم او همدارنګه په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو ډولونه ارزیابي شوي او په ۱۳۸۲ - ۱۳۸۷ کلونو کې ټول مجموعي مستقیم مالیات په اعدادو ښودل شوي او وروسته د غیر مستقیمو مالیاتو ماهیت او مفهوم، د غیرې مستقیمو مالیاتو ډولونه او غیرې مستقیم مالیات ټول تر بحث لاندې نیول شوي او هم د افغانستان د مالیاتي سیستم اصلاح څېړل شوې ده.

په نهم څپرکي کې غیرې مالیاتي عواید او د دولت پور یاد شوی او همدارنګه په دې څپرکي کې له دولتي تشبثاتو څخه عواید او د دغې برخې خصوصي کو،ل همدارنګه د دولتي پورونو د طبیعي شتمنیو

او پانګه ییزو شتمنیو له خرڅلاو څخه عواید د دولتي مخارجو د تمویل د یوې منبع په توګه یادونه شوې او همدارنګه په دې څپرکي کې په ۱۳۸۲ -۱۳۸۷ کلونو کې د افغانستان له خارجي او داخلي منابعو څخه په ترلاسه شویو عوایدو کې د بدلون څرنګوالی په مستندو اعدادو او ارقامو سره مشخص او ښودل شوی.

په لسم څپرکي کې د دولت مخارج تر بحث لاندې نیول شوي دي. په دغه څپرکي کې د دولتي مصارفو تاریخي څرګندونه شوې، د دولتي مخارجو ماهیت او ځانګړتیاوې، د عامه مخارجو جوړښت، د عامه مخارجو د ډلبندۍ ډولونه، د دولتي مخارجو زیاتوالی، د دولتي مصارفو زیاتوالي لاملونه، د دولتي مخارجو د تر ټولو د وړ او مساعدې اندازې ټاکلو په اړه نظریات، د دولتي مصارفو ډولونه او په ۱۳۸۲-۱۳۸۸ کلونو کې د افغانستان د دولت د مخارجو د زیاتوالي څرنګوالی. همدارنګه د دې کتاب په پای کې د مهمو او اړینو اصطلاحاتو توضیح ته هم پام شوی چې ډېر مهم دی.

لومړی څپرکی

د عامه اقتصاد بنسټونه

په ملي اقتصاد کې د عامه اقتصاد یا د دولت د اقتصاد تاریخچې په ټولنو کې د جالبو ټکو په لړلو سره د اقتصاد د علم د نورو څانګو په پرتله یوه مهمه برخه ده، چې له یوې خوا د اقتصادي تحلیلونو د پرمختګ نښه او په هغه پورې د اړوندو سیاستونو د وسایلو د تکامل مجموعه ده، چې کېدای شي د اقتصادي سیستم د ستونزو او مسائلو د حل په برخه کې ترې کار واخیستل شي او له بلې خوا د دولت په اقتصادي نظریاتو کې دغه بدلون په اقتصاد کې د ټولنیزو او اقتصادي تغییراتو له کبله رامنځ ته شوی دی. (۱:۱)

کله چې که دولت یو وخت خپله دنده یوازې د سرحداتو ساتنه، د داخلي أمنیت تأمینول او د لومړنیو اقتصادي زمینو برابرول ګڼل، خو د وخت په تېرېدو سره د بازار په نه رسېدنې سره د مؤثریت، عدالت او نورو اقتصادي ارزښتونو په تأمین کې د بازار له پاتې راتلو سره د دولتونو رول په تدریج سره زیات شو، په ځانګړي ډول له خلکو سره د دولت د عوایدو د زیاتوالي له کبله نو په همدې اساس کولی شو، چې د اقتصادي نظریاتو د پراخوالي عمده دلیل په ملي اقتصاد کې د دولت د دندو او مسئولیتونو لړۍ او ورځ تر بلې د هغه د ونډې زیاتوالی وګڼو. په بل څپرکي کې لومړی د عامه اقتصاد پیدایښت او تاریخچې بررسي کېږي. وروسته بیا د عامه اقتصاد مفهوم او ماهیت او د هغه د بحث موضوع څېړل کېږي. همدارنګه د تاریخ په اوږدو کې د دولت او د هغه د دندو د بدلون لړۍ تر بحث لاندې نیول کېږي. د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او د مختلط اقتصاد مفاهیم توضیح کېږي او په وروستۍ برخه کې د څپرکي لنډیز، نتیجه ګیري او د محصلانو د زده کړې لپاره پوښتنې په پام کې نیول شوي دي. همداراز د هر څپرکي په پای کې اړوند مأخذونه هم ورکړل شوي دي.

۱- د عامه اقتصاد پیدایښت:

نوی عامه اقتصاد د ملي اقتصاد هغه برخه ده، چې په هغه کې د دولت اقتصادي موخې او فعالیتونه تر مطالعې لاندې نیول کېږي. دا چې په پرمختللو هېوادونو کې له ۳۰ څخه تر ٪۶۰ پورې (GNP) (ناخالص ملي محصول) د دولت له اقتصادي فعالیتونو سره تړاو لري. نو د دغې مهمې اقتصادي برخې د مطالعې اهمیت ورڅخه څرګندېږي. (۲:۴) د عمومي اقتصاد څانګه چې عامه برخه یې د دولتي سکتور او خصوصي برخه یې د خصوصي سکتور د تشخیص او فاصل حد ټاکي او د دولت د جوړښت موقعیت په پېژندلو، تجزیه او تحلیل کې هڅه کوي او همدارنګه نور وړاندیزونه په دې برخه کې ارایه کوي.

د دولت اقتصادي بحثونه د ۱۹ پېړۍ په لومړیو کې منځ ته راغلي دي او د دغې پېړۍ په اوږدو کې یې د مطالعاتو په تعقیب یې ورو او په پرله پسې ډول پرمختګ دوام پیدا کړ. عامه اقتصاد په ۶۰

لسيزه کې له لوی اقتصاد څخه بېل او په مستقل ډول راڅرګند شو او په دې لسيزه کې د اقتصاد د عمومي برخې په نوم مطرح شو. په دولت پورې د اقتصاد اړوندو مسايلو دغه پراخوالی کولی شو د پخواني عمومي اقتصاد او يا د عمومي ماليې په نامه ياد کړو. د۲۰ پېړۍ په ۸۰ لسيزه کې دغه علم په نوي ډول پراختيا وکړه او هغه نظريې، چې په هغه وخت کې يې زياتوالی پيدا کړ کولی شو د اقتصاد د عمومي برخې يا د عامه اقتصاد په نامه ونوموو. لومړی په فرانسه کې د اقتصاد د عمومي برخې يا عامه اقتصاد نوم وکارول شو. په فرانسه کې د (Koubert) کوبرت لخوا په ۱۹۲۴ ز کال کې د اقتصاد د عمومي برخې په نامه خپور شو او د لومړي ځل لپاره په کار يووړل شوه. له هغه وروسته د ليف جوهان سن (Lef Johanson) لخوا په ۱۹٦۵ ز کال کې له دغه نوم څخه استفاده و شوه. مګر د اقتصاد د عمومي برخې جوړښت او اساس به ببرته هغه وخت ته ونه ګرځي.

جمشيد پژويان (۵) په ۱۹۵۹ ز کال کې د ريچارد ماسګريو (Richard Masgrave) د مطالعاتو پر اساس په هغه کتاب کې چې په کې د عمومي ماليې له نظرياتو څخه يادونه شوې ده د اقتصاد د عمومي برخې بحث مطرح کړی دی. نوموړی کتاب د اقتصاد د علم ددغې ځانګې له اصلي منابعو څخه دی. له ۱۹٦٦ زکال څخه وروسته د اقتصاد عمومي برخه يا عامه اقتصاد يوځای کارول شوي دي او د اقتصاد د عمومي برخې تر نامه لاندې زيات سيمينارونه او علمي کنفرانسونه په لاره اچول شوي او مجلې يې هم په همدې نامه خپرې شوي دي. (۲: ۵)

همدارنګه د اقتصاد په عمومي برخه کې عقيدوي مسائلو او دستوري بحثونو خپل ځانته ډېر مهم ځای خپل کړی دی او ددغو مسائلو له ځای څخه په تصميم نيونه او جوړښت کې انکار نه شي کېدای.

۲- د عامه اقتصاد د بحث موضوع او ماهيت:

عامه اقتصاد هغه اقتصاد دی چې د ادارې تهيې او د دولت د مالي او پولي وسايلو له په کار اچولو څخه بحث کوي. يا عامه اقتصاد د اقتصاد هغه برخه ده چې د هغه په چوکاټ کې د دولت فعاليتونه او د هغه مخارج او تمويلي منابع مطالعه کېږي. عامه اقتصاد د اقتصاد د علم هغه برخه ده چې په اقتصاد کې د دولت رول او څرنګوالی ارزيابي کوي. (۱۷:۵)

هر اقتصادي فعاليت مطمئن بستر او د ټولنې (وفاق) جوړښت ته ضرورت لري چې دا د يو مشروع او مقتدر دولت د نشتوالي په صورت کې امکان نه لري. نو پردې اساس په اقتصاد کې د دولت رول يو اصلي ضرورت ګڼل کېږي، خو د هرې ټولنې په اقتصادي چارو کې د دولت مداخله يوازې تر دې پورې نه ده محدوده چې اقتصادي فعاليتونو ته زمينه مساعده کړي، بلکې داسې ده چې دولتونه له يو شمېر زياتو اقتصادي او سياسي دلايلو سره په ملي اقتصاد کې زياته ونډه په غاړه لري او د دولت مداخلې او هغه تأثيرات چې په دې برخه کې هر اقدام کوي د عامه اقتصاد د بحث موضوع تشکيلوي. د بازار د ناکامۍ د جبران او د هغو دندو د سرته رسولو لپاره چې بازار يې په غاړه لري، هغه وخت د

دولت مداخله له کامیابۍ سره یوځای وي چې سیاستوال او دولتي کار کوونکي یوازې په خپلو مادي ګټو پسې نه وي او که چېرې داسې نه وي (هغوی په خپلو شخصي ګټو پسې وي) نو دولت هم ناکامېږي. په حقیقت کې هغه نه لیدونکی لاس چې اقتصادي او انساني توازن او د اقتصاد د هغې برخې حاصل چې ټولنې ته رفاه او آرامي ورپه برخه کوي له منځه وړي، چې همدا د شخصي او مادي ګټو پالل دي. د بازار په اقتصادي نظام کې د عمل د آزادۍ ستونزه نه جوړوي چې ګواکې د دولت مداخله او د انتخاب محدودول به وکولای شي چې ستونزه حل کړي، بلکې له لوړو انساني اخلاقو څخه لرېوالی او د ځان غوښتنې پر اساس آزادي ده چې بازار او دولت دواړه له ماتې سره مخ کوي. عامه اقتصاد چې په هغه کې د دولت د عوایدو او مخارجو (د دولت د بودجې) تأثیرات تحلیل او تجزیه کېږي. (۵۰:۱۸)

د اقتصاد د علم یو له مهمو ساحو څخه بلل کېږي چې په سرعت سره د پاملرنې وړ دی. په ځانګړي ډول په دې وروستیو کلونو کې یې زیاتوالی موندلی، خو اوس هم د نړۍ په زیاترو پوهنتونونو کې د عامه اقتصاد د عامه مالیې یا عمومي مالیې په نوم تدریسېږي. په داسې حال کې چې دغه دوه کلمې له تاریخي او لغوي اړخه له یو بل سره توپیر لري. په عمومي مالیه کې یوازې د دولت عوایدو ته پام کېږي، خو په عامه اقتصاد کې د دولت پر عوایدو سربېره د دولت د مخارجو تأثیرات (دولت د بودجې د دواړو لورو تأثیرات) هم په اقتصاد کې څېړل کېږي. (۳:۱۰)

عامه اقتصاد یا د دولت مالي اقتصاد په حقیقت کې معقولو او اقتصادي ډول ټولنې ته د منلو وړ حدودو کې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره ددې امکان برابروي ترڅو د دولت رول په اقتصاد او د هغه په قلمرو کې مطالعه کړي. ضروري او معقول مناسبات د عمومي او خصوصي برخو ترمنځ د ټولنې په ګټه برقرار کړي او د قوانینو او مقرراتو اقتصادي او مالي سیاستونو په وضع کولو سره د هر یوه لپاره مناسب سرحد تعین او د اقتصادي پراختیا، ټولنیز عدالت او نورو اهدافو لپاره زمینې مساعدې کړي. بناء د بشري ټولنو په اوسنیو شرایطو کې هېڅ دولت نه شي کولای دا څرګنده کړي چې په هغه کې د دولتونو په اقتصادي چارو کې په مختلفو درجو سره مداخله نه وې کړې او د هېواد د چارو انتظام نه لیدونکي لاس ته پرېښودل شوی وي.

عامه اقتصاد له مختلفو اړخونو څخه په اقتصادي مسائلو باندې تأثیر غورځوي. که هغه د لوی اقتصاد په سطحه وي او که د کوچني اقتصاد په سطحه. د مثال په توګه عواید، مخارج او د بودجې کسر په حقیقت کې د لوی اقتصاد په سطحه اقتصادي ثبات ته د رسېدو له وسایلو څخه شمېرل کېږي. د دولت له دغو وسایلو څخه مرسته کېدای شي چې د انفلاسیون د اندازې په تعین کې د ورکړو په توازن، د ملي پورونو په وده، د عاید او شتمنۍ په وېش او د اقتصادي فعالیتونو په سطح باندې د پام وړ رول ولري. پردې سربېره عامه اقتصاد د مصرف، سپما او پانګونې د تغییر له لارې کولای شي چې د اقتصادي پراختیا او ودې مسیر تر تأثیر لاندې راولي. له بلې خوا کېدای شي چې د کوچني اقتصاد

په سطح هم ماليات، سبسايډي ګاني او د دولت پېرارۍ د ځينو شيانو د توليد او مصرف د زياتوالي سبب شي او يا هم برعکس د ځينو شيانو د توليد او مصرف د کموالي سبب هم شي. (۱:۹) يا په بله وينا د منابعو په تخصيص، د شتمنۍ او عايد په وېش کې د دولت رول د کوچني اقتصاد په تحليل، د قېمتونو، استخدام او اقتصادي ثبات په برخه کې د دولت د رول په څېړلو کې له لوی اقتصادی څخه استفاده کېږي.

دولت بايد څه وکړي؟ دا هغه پوښتنه ده چې د عامه اقتصاد عمده بحثونه ورته ځواب وايي. د دولت عوايد او مصارف، ماليات، دولتي مقررات، دولتي توليد، دولتي قېمتونه، د دولت پورونه او اسعاري سياستونه د اقتصاد د علم ددغې برخې د بحثونو يوه بله موضوع ده. که څه هم عامه اقتصاد غواړي چې دې ډول پوښتنو ته چې (دولت څه وکړي؟ او څه ډول يې وکړي؟) ځواب ورکړي. مګر دغو پوښتنو ته ځواب ويل د دولت د اهدافو له تعين څخه پرته ناممکن دی. البته د دولت د تعريف او اهدافو د مشخص والي په صورت کې عامه اقتصاد دنده لري ترڅو څرګنده کړي چې دولت په کوم ځای کې مداخله وکړي او چېرته يې ونه کړي ترڅو د ټولنې لپاره په اعظمي اندازه اقتصادي مؤثريت ورسېږي او د عايد او شتمنۍ وېش د ټولنې لپاره په مطلوبه توګه نږدې او يا هم د ټولنې نور اهداف تحقق ومومي.

عامه اقتصاد چې د بازار د نيمګړتياوو د جبران لپاره يې وده کړې، د عمومي او خصوصي برخو ترمنځ د متقابلو روابطو د بيان لپاره يوه هڅه او کوښښ دی يا په بله وينا عامه اقتصاد د دولت رول او جوړښت په ملي اقتصاد او ټولنه کې توضيح کوي. (۷:۵)

د دولت د مؤثرې کړنلارې د څرنګوالي په اړوند تحقيق او څېړنه وروستی جدي ګام دی. که څه هم دولت په اقتصاد کې په عمومي توګه د بازار د پاتې راتلو په صورت کې مداخله کوي. مګر آيا همدغه د دولت مداخله په مختلفو برخو کې د نويو ناکاميو سبب نه کېږي؟ آيا د کار کوونکو او سياستوالو مطلوبيت په هغه کې مؤثر نه دی؟ عامه اقتصاد د غير بازاري تصميم نيونو د محدوديتونو او امکاناتو د چوکاټ په بحث او په ځانګړي ډول د سياسي او اداري انتخابونو سره تکميل کېږي. د دولتونو د فعاليتونو څرنګوالی د هغه د قدرت د دوام په خاطر د هغه د انتخاب د طريقې تړاو او د دولتي انتخاب په بنه غوره کولو کې د خلکو د رايې رول د عامه اقتصاد د بحث وړ موضوعاتو له جملې څخه دی. په دغه کتاب کې د عامه اقتصاد په اړوند مطرح شويو پوښتنو ته د قناعت وړ منطقي او معياري ځواب نه شي وړاندې کېدلای. ځکه د اقتصاد په علم کې د فزيک يا نورو علومو په څېر د عالم د ځيرنې وړ موضوع هغه پديده چې په خپله له ده څخه د باندې ځای لري. په داسې حال کې چې فزيکي څېړنه ممکنه ده چې يوازې د عالم له خوا په منل شويو ارزښتونو کې ترسره شي. مګر په اجتماعي علومو کې له هغې جملې څخه د اقتصاد علم په خپله له هغې څېړل شوې پديدې څخه دی چې که وغواړې او که ونه غواړې د علمي ټولنې د ارزښتونو تر تأثير لاندې راځي (۱۰:۵) يا په بله وينا د طبيعي علومو (فزيک او کېميا) او انساني يا ټولنيزو علومو ترمنځ ښکاره توپير شتون لري.

لومړۍ ډله علوم د بېځانه یا هم غیر ارادي شیانو ترمنځ تړاو تر مطالعې لاندې نیسي. په داسې حال کې چې دوهمه ډله علوم د انسان د رفتار، حالاتو او کړنو په باره کې د نړۍ او انسان مناسبات او خپله د انسانانو ترمنځ مناسبات څېړي او تر بحث لاندې یې نیسي. عامه اقتصاد په اقتصادي او سیاسي ډول تړاو ورکوي او په ځانګړي ډول د اقتصاد او قدرت ترمنځ له متقابلو مناسباتو څخه بحث کوي. نو بناء په هغه باندې پوهه د سیاستوالو لپاره ضروري بلل کېږي. نو څرنګه چې د دولت د منځته راتللو سقوط او د هغه د اقتدار په اړوند اقتصادي مسائل رول لوبوي او هر سیاسي لید لوری او فلسفه په ځانګړي ډول د دولت د اقتصادي کړنلارې درک کولای شي. نو څه ډول به وکولای شو چې د عامه اقتصاد له پېژندلو پرته د قدرت مناسبات تحلیل کړو؟ څرنګه چې د دولتونو حقوقي کړنلارې د پام وړ برخې له اقتصادي مسائلو سره تړاو پیدا کړي. نو حقوق پوهان د تقنیني هڅو له څرنګوالي څخه د اقتصادي مناسباتو تر حقوقي آثارو پورې او له مالیاتي حقوقو څخه تر اقتصادي جرایمو پورې د مشاور، مفسر، قاضي او وکیل په توګه په عامه اقتصاد باندې پوهېدلو ته اړ وي ترڅو وکولای شي چې په اقتصادي مسائلو کې د فرد او دولت د حقوقو په تړاو د حقایقو په تشخیص باندې بریالي شي او که چېري دولتي یا خصوصي مدیران هم له عامه اقتصاد سره آشنایي ولري نو د سازمان د اهدافو په تعقیب کې نور هم بریالیتوب ترلاسه کولای شي. په عامه اقتصاد باندې پوهه د سیاستوالو دغه برخې د پوهانو، حقوق پوهانو او مدیرانو لپاره لازمه او ضروري بلل شوي دي. (٦:١٩)

٣- دولت او د هغه د دندو بدلون:

په محدودو امکاناتو سره د انسانانو د نامحدودو غوښتنو د رفع کولو لپاره د مناسبو لارو چارو لټول او مطالعه کول او ددغو کمیابو منابعو د استفادې په اړه د پلټنې طریقه ترڅو د خلکو او انسانانو نا محدوده غوښتنو ته ځواب ووایي. دغه ټول د اقتصاد تر عنوان لاندې څېړل کېږي .هغه مسائل او ستونزې چې په دې برخه کې د څېړنې وړ دی ډېرې زیاتې دي د مثال په ډول د تولیدي او اقتصادي عواملو د ترکیب څرنګوالی او یو له بل سره د هغه د مناسباتو او روابطو تعین، په ټولنه کې د شیانو او خدماتو جریان،د اقتصادي او تولیدي عاملینو ترمنځ د امکاناتو وېشنه،د وسایلو او عواملو لکه پیسو د ماهیت بیان او په اقتصاد کې د هغه رول او لنډیز هر هغه څه چې د بشري ژوند په مادي او معنوي چارو کې تأثیر لرونکی وي. البته هغه وخت چې خبره د افرادو له غوښتنو څخه پورته ځي او د هېوادونو او ملتونو د غوښتنو، ستونزو او ضرورتونو بحث رامنځ ته کېږي نو موضوع پراخه او پېچلې کېږي. نو په نتیجه کې هغه علم چې دوی ته ځواب وایي هغه هم ژور پېچلی او زیات دقت او پراخوالي ته اړتیا پیدا کوي او په دې برخه کې د دولت د رامنځ ته کېدو موضوع مطرح کېږي.

د بازار، دولت او عامه مالي چارې د ټولنې د کلي سیستم له هغو اجزاوو څخه دي، چې دولت د بشري ټولنو د تاریخي انکشاف په نتیجه کې منځ ته راغلی. د یو پېچلي سیستم د مرکز په توګه او د ټولنې د

اړینې رهبرۍ او لارښوونې لپاره يې بنه غوره کړې او انکشاف يې موندلی. (۱۴:۱۶).
د دولت مهمه دنده د ثبات تأمین، له خارجي د ښمنانو څخه دفاع او په ټولنه کې د نظم او قانون برقراروول دي1. دولت هغه قوانین رامنځ ته کوي چې د هغه اصلي شرط اقتصادي انکشاف پېژندل شوی او له هغه پرته د بازار او عامه اقتصاد انکشاف امکان نه لري. دولت د ټولنې ګټې تشخيصوي او د هغه د لاسته راوړلو لپاره فعاليت کوي. څرنګه چې د ټولنې انکشاف له يو ډيناميک او متحول سيستم څخه جوړ شوی، نو دولت بايد د هغه ساتونکی واوسي ترڅو د هغه انکشاف د ټولنې ضروري او مطلوب لوري ته ترسره شي. د ټولنې اقتصادي او اجتماعي بريالی انکشاف اساساً د ټولنې د اقتصادي بنسټ په توګه د بازار د مناسباتو د انکشاف په وضعيت پورې تړل دی.
دولت د خپلو دندو او فعاليتونو د اجراء کولو لپاره مالي وسايلو ته اړتيا لري او دغه مالي وسايل په عمده ډول په اجباري توګه د خپلو ښاريانو له عوايدو او شتمنيو څخه لاسته راوړي. د دولت د مالي چارو د واقعي شکل ايجاد هغه وخت ممکن ګرځي چې د دولت عوايد او مخارج ترجيحاً د پيسو شکل ځانته ولري او پولي مناسبات يوازې د يو پرمختللي بازار د موجوديت په صورت کې مهم رول لوبولی شي. بناء دولت، بازار او پيسې د خپل تاريخي انکشاف په مشخصه مرحله کې د يو ځانګړي کمپلکس د پيدا کېدو سبب ګرځي چې د مالي چارو په نامه يادېږي. نو د دولت مالي چارې د هغه پيچلی اقتصادي او اجتماعي جوړښت دی چې د ټولنې او دولت د ګټو په خدمت کې وي.
د دولت په اړوند زيات تعريفونه شتون لري چې دلته د ځينو په ذکر کولو باندې بسنه کېږي. دولت د بشري ټولنو د تکامل نتيجه او د سياسي توافقاتو حاصل بلل کېږي. هغه توافقات چې د مختلفو احتياجاتو د رفع کولو لپاره منځته راځي او د هغه په سر کې نظم او أمنيت ځای لري يا په بله وينا دولت يو نهاد او تشکيلات دي چې په هغه کې ادارات او پرسونل شتون ولري او له څلورو عناصرو څخه تشکيل شوی دی.
(۱) خلک (۲) قلمرو (سرحدات) (۳) ملي حاکميت (۴) حکومت يا په بله وينا دولت له خلکو او خارجي نړۍ سره د يو لړ پراخو حقوقي روابطو څخه مشتکل دی. (۱۳:۱۵) دولت د رهبري مقام د درې ګونو قواوو او يو هېواد د اداره کوونکې دستګاه له مجموعې څخه جوړ شوی دی. (۱۶:۳)
دولت غالباً د مستقلو سياسي نهادونو مجموعه ده چې د عمومې ګټو تر نامه لاندې د يو ټاکلي قلمرو دننه موقعيت لري او ځينې محدود يې بيا په ځانګړې توګه د يو سازمان يا قدرت له تشکيلاتو سره سروکار لري. د دولت په اړه دقيق او منل شوی تعريف ماکس ويبر وړاندې کړی دی. هغه په خپل تعريف کې د مډرن دولت په درېيو اصلي اړخونوباندې ټينګار کړی دی چې هغ قلمرو، اجرائيه قوه (حکومت) او مشروعيت (سايت جاويدان (۱۳۸۷) د هيګل په ليد کې د مډرن دولت د مفهوم

---

[1]- آدم سمېت او د ملتونو ثروت؛ ژباړن: استاد شېر خان حساس.

پېژندنه)

د دولتونو دندې او رول د تاریخ په مختلفو دورو کې د اقتصادي او ټولنیزو فعالیتونو په اړوند یو ډول نه و او له ځینو بدلونونو سره چې د تاریخ په اوږدو کې منځ ته راغلی د دولت د دندو حدودو تغییر کړی دی. د دولت د دندو او حدودو او په اقتصادي او ټولنیزو فعالیتونو کې د هغه د رول مسئله په دې ډېر اهمیت لري چې په هره اندازه چې دولت د ټولنې په اړوند زیاتې دندې په غاړه واخلي او په ځانکړي ډول په اقتصادي مسائلو کې زیاته مداخله وکړي په هماغه تناسب سره عامه اقتصاد هم زیات اهمیت پیدا کوي او د مالي قوانینو لمنه پراخېږي. اوس د دولتونو د دندو بدلون د تاریخ په اوږدو کې په لنډ ډول تر څېړنې لاندې نیسو.

که چېرې د حکومت لپاره د تاریخ په اوږدو کې او مخکې له هغه چې دولت د ځان لپاره نوی حقوقي مفهوم او شکل غوره کړي وګورو یوې دندې ته قایلېږي دغه دنده د داخلي او خارجي أمنیت تأمین او د هرې منطقي له احوالو او وضعې سره متناسب محدودو قضائي او اداري خدماتو پورې محدوده ده. د دولتونو دغه د نولسمې پېړۍ تر وروستیو پورې قوت درلود. همدارنګه وروسته چې حکومتي مخارج چې د حاکمانو د مخارجو، ساختماني مخارج، د لښکرو مخارج، په داخلي نظم او أمنیت او دفاعي چارو مخارج چې د اداري او قضائیي چارو په خدماتو کې خلاصه کېدل. دغه ډول مخارج عموماً د خراج، مالیاتو او جنګي غنیمتونو په واسطه تأمینېدل، چې د وخت په تېرېدو سره د نویو سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو مفکورو په څرګندېدلو او پراخېدو او د ټولنو په بدلون او ودې سره وضع او حالات بدل شول، چې له هغې جملې نه په اروپائي هېوادونو کې د کلاسیکو اقتصادپوهانو مفکورې د پاملرنې وړ وګرځېدلې. په داسې ډول چې په هغو هېوادونو کې د دولت د مناسباتو د اقتصادي، تولیدي او سوداګریز چارو سره ددغې ډلې د پوهانو له نظریاتو سره متناسب شکل غوره کړ.

دغه اقتصادپوهان په اقتصادي او سوداګریز چارو کې د دولت له مداخلې سره موافق نه وو. د هغوی له نظره د سوداګریز اقتصادي او تولیدي فعالیتونو آزادي د هرې ټولنې او هر هېواد د اقتصادي پرمختګ له مهمو شرطونو څخه یو شرط دی. هغه څه چې د (بازار او آزاد اقتصاد) نوم یې واخیست په همدې مفکوره استوار دی او له همدغه لیدلوري څخه سرچینه اخلي. د هغوی په نظر د دولت وظیفه یوازې د داسې زمینې او وضعیت ایجادول دي، چې په هغه کې د اقتصادي فعالیت او رقابت آزادې شتون ولري او حاکمه طبقه باید یوازې ددغې برخې د أمنیت او حاکمیت دنده په غاړه واخلي. نو پردې بناء د اقتصاد په ساحه کې د دولت دنده یوازې حمایت او أمنیت ساتل دي. خو په نورو اقتصادي برخو کې د مداخلې حق یې نه درلود د لومړۍ نړیوالې جګړې او دوام ددغې نظریې د رد سبب شول. په ځانګړي ډول د جګړې پر مهال دولتونه په اقتصادي چارو کې مداخلې ته اړ شول چې له هغې جملې نه دولتونو د یو شمېر هغو شیانو اداره، کنترول، تولید او وېش په غاړه واخیست چې د جګړې په نتایجو باندې یې تأثیر درلود. د ځینو شیانو تولید یې دفاعي او جنګي کالیو د برابرولو په خاطر کم کړ او له

اړوندو منابعو څخه په ګټې اخیستنې سره یې د نظامي صنایعو پراختیا ته دوام ورکړ. د جګړې پر مهال د ټولنیزې وضع حساسیت ته په کتو سره د اقتصادي نوساناتو کنترول او د عامه اړتیاوو رفع کول د دولت له کارونو څخه وشمېرل شول. په اقتصادي چارو کې د دا ډول مداخلو او اقداماتو دوام دولت ته نوی شخصیت او ځانګړتیاوې ورکړې او له دولت څخه د خلکو هیلو هم زیاتوالی وکړ. نو په نتیجه کې د دولت مناسبات له ټولنې سره په کلي ډول بدل شول او د دولتونو د دندو او مسؤلیتونو حدودو بې ساری زیاتوالی پیدا کړ. (۱۱:۱۹)

د جګړې په پای ته رسېدو سره نه یوازې دا چې د دولت مداخله په اقتصادي چارو کې ونه درېدله، بلکې مداخلې او فعالیتونه یې ورځ تر بلې زیات شول. د جګړې له امله د ورانیو زیانونو او تلفاتو جبران او د هېوادنو بیارغونه د دولت له شتون او اقداماتو څخه پرته ناممکنه وه. یو په بل پسې اقتصادي بحرانونو او په ځانګړي ډول د دېرشمې میلادي لسیزې لوی بحران او اقتصادي ثبات د رامنځته کولو لپاره د لازمو اصلاحاتو لپاره د دولت له مداخلې څخه پرته بله لاره نه وه پاتې. پر دې سربېره د ټولنیز عدالت غوښتونکو مفکورو د راڅرګندېدلو او د ټولنو د ودې او بدلون په سبب د دولت دندې او مسئولیتونه زیات شول. (۷:۲۲)

کېنز په دې باور و چې د امریکا په متحده ایالاتو کې د ۱۹۳۰ ز کال اقتصادي بحران تجربه او د هغه لېږدېدل د اروپا لویې وچې ته دا څرګندوي چې پانګوال نظام (کپیټالېزم) ناروغ دی او د مؤثرې تقاضا کموالی او د هغه په نتیجه کې د تولید کموالی او د اپېر د قوې ضعیفوالی، وزګارتیا او بې مورده مصرف د پانګوال نظام د ناروغۍ نښې نښانې دي. خو کېنز ددغې ناروغۍ علاج د مارکس په څېر د انقلاب او نظام د منحل کولو له لارې نه ګڼي، بلکې کېنز عقیده لري چې د مالي او پولي سیاستونو په مټ کولای شو چې له انفلاسیون څخه پرته د کامل استخدام شرایط په اقتصاد کې منځ ته راوړو. کېنز په دې باور و چې د پانګوال رقابتي اقتصاد باید د مختلط اقتصاد په مټ عوض شي او په هغه کې باید د کامل استخدام تعادل په منځته راوړلو کې دولتي او بانکي برخې له خصوصي برخې سره مرسته وکړي. د پولي سیاست موخه داده چې په ټاکلي قوت سره د تولید د سطحې د رکود په وخت کې د مخارجو د زیاتوالي له لارې د تعادل د منځته راوړلو په خاطر کامل استخدام لوړ کړی شي او د انفلاسیون په وخت کې د مخارجو اندازه کمه شي. د پولي سیاست په وسایلو کې د کېنز له نظره لاندې موارد شاملېږي. (۳۸۹:۶)

۱- په آزاد بازار کې عملیات: ددغې وسیلې په مټ کولای شو چې په خصوصي برخه کې د خلکو د پېرودنې قدرت تنظیم کړو. که چېرې فرض کړو چې اقتصاد د وزګارتیا او اقتصادي رکود په حال کې دی. نو د هغه د له منځه وړلو لپاره باید له پولي انبساطي سیاست څخه استفاده وکړو. د نوموړي سیاست موخه داده چې اعتباري امکانات لوړ کړی شي ترڅو خلک وکولای شي له سوداګریزو بانکونو څخه پیسې پور او خپل مخارج لوړ کړي. دغه موخه د عملیاتو له لارې هغه وخت ترسره کېدای شي

چې سوداګریز بانکونه په آزاد بازار کې د پور هغه پاڼې چې خلک يې په لاس کې لري په زيات قېمت سره واخلي. په دې کار سره د مصرف کوونکو د پېرودنې قوه او همدارنګه پانګونه لوړېږي او په نتيجه کې د توليد او استخدام حجم زياتېږي. که چېرې اقتصاد په انفلاسيوني شرايطو کې وي د هغه د مخنيوي او له انفلاسيون څخه پرته د کامل استخدام د تعادل لپاره د پولي انقباظي سياست کارول اړين دي ترڅو د اعتباراتو د سطحې په محدودولو سره مجموعي مخارج راکم شي او د قېمتونو له زياتېدو څخه مخنيوی وشي. دغه موخه هغه وخت ترلاسه کېدای شي چې سوداګريز بانکونه په آزاد بازار کې هغه پور پاڼې چې دوی يې په لاس کې لري په ټيټ قېمت سره په خلکو وپلوري چې په دې ترتيب سره د مصرف کوونکو او پانګوالو د پېرودنې قدرت کمېږي او په کامل استخدام کې د مجموعي تقاضا سطحه د توليد د مجموعي عرضې لوري ته حرکت کوي.

۲- د قانوني ذخايرو په نرخ کې تغيير: سوداګريز بانکونه چې بايد د مرکزي بانک غړي وي بايد يو ټاکلی مبلغ د قانوني ذخيرې په توګه له مرکزي بانک سره وساتي. البته نوموړې فيصدي د مختلفو اقتصادي شرايطو په صورت کې کمه او زياتېدلی شي ترڅو په جريان کې د پيسو د زياتولو او يا هم کمولو زمينه برابره شي او د هغه په وسيله د پانګه اچونو د هڅونې او يا هم د انفلاسيون د کموالي اسباب رامنځ ته شي.

۳- د تنزيل په نرخ کې تغيير: د تنزيل نرخ هغه نرخ دی چې سوداګريز بانکونه يې بايد مرکزي بانکونو ته د اعتبار د ترلاسه کولو لپاره ورکړي. څرنګه چې مرکزي بانک د رکود په حالت کې د تنزيل نرخ راکموي ترڅو سوداګريز بانکونه دېته وهڅول شي چې له مرکزي بانک څخه د خپلو اعتباراتو حجم زيات کړي، چې په نتيجه کې خلکو ته د هغوی د کريډېټ ورکولو قدرت زياتېږي او د ربح نرخ کموالی کوي او د پانګې اچونې د زياتوالي سبب ګرځي او د توليد حجم د کامل استخدام لوري ته نږدې کېږي. کېنز د کلاسيکانو او نيو کلاسيکانو هغه نظريه چې (اقتصادي فعاليتونه په طبيعي توګه د کامل استخدام خوا ته راګرځي) تر نيوکې لاندې ونيوله او په دې باور دي چې د ملي توليد سطحې، ملي عايد او استخدام د تنظيم لپاره د دولت مداخله او د خصوصي برخې په اقتصادي چارو کې د دولت ګډون ضروري دی. دېته په پام سره فرضاً که چېرې اقتصاد په رکودي شرايطو کې وي د مالي انبساطي سياست موخه له انفلاسيون څخه پرته د کامل استخدام را منځته کول دي. د توليد او استخدام سطحې زياتوالی په دوه طريقو سره کېدای شي:

الف- د بودجې د توازن سياست: په هغه حالت کې چې اقتصاد د کامل استخدام په حال کې نه وي دغه لاره او طريقه مؤثره نه ده. ځکه د رکود په وخت کې پر عوايدو ماليات T له پرمختللي نظام سره سم ماليات کموالی کوي او که چېرې د دولت مخارج G ثابت وي د دولتي بودجې کسر [G>T] منځته راځي. د دولت د بودجې د توازن لپاره بايد پر عوايدو باندې ماليات لوړ شي او يا هم بايد دولتي مخارج کم شي.

په دواړو حالاتو کې نوموړی سیاست یو انقباظي سیاست دی او رکود نور هم زیاتېږي په داسې حال کې چې د اقتصادي رکود د له منځه وړلو لپاره د مالي انبساطي سیاست پلي کول ضروري ګڼل کېږي.

ب- د بودجې د عدم توازن سیاست: کېنز په دې باور دی چې د کامل استخدام د تعادل د منځته راوړلو لپاره غوره او مناسبه لاره د بودجې د کسر سیاست او د عمومي پورونو زیاتوالی دی. د دولت اساسي او بنسټیز هدف په واقعیت کې له انفلاسیون څخه پرته د کامل استخدام رامنځته کول دي او که چېرې ددغې موخې د لاسته راوړلو لپاره دولت د بودجې له کسر سره مخ شي نو د پام وړ هدف د لاسته راوړلو په لاره کې کومه ستونزه نه رامنځ ته کوي. له هغه ځایه چې د رکود په وخت کې د کامل استخدام له سطحې څخه ټیټ د ملي عاید تعادل ددې سبب ګرځي ترڅو له ټولو هغو تولیدي منابعو څخه چې د خصوصي برخې د تولیدي منابعو په اختیار کې نه دي، بلکې برعکس د عمومي مخارجو او پور د نشر عاطلې منابع په کار اچوي او د هغه اغېزې د تولید او عاید د سطحې د زیاتوالي او د خصوصي برخې د پیاوړتیا په شکل راڅرګندېږي. کله چې اقتصاد په انفلاسیوني شرایطو کې وي اړینه ده له مالي انقباظي سیاست څخه استفاده وشي ترڅو د مجموعي مصارفو اندازه کمه شي او د کامل استخدام حد ته ورسېږي. په دې حالت کې به د بودجې د توازن سیاست ګټور نه وي ځکه له پرمختللي مالیاتي سیستم سره سم له انفلاسیون سره یوځای د رونق په دوره کې د مصرف وړ عاید په زیاتوالي سره پر عوایدو مالیات T هم زیاتېږي. فرضاً هر کله چې دولتي مخارج G ثابت وي، د بودجې مازاد [T>G] رامنځ ته کېږي. د دولت د بودجې د توازن لپاره باید مالیات راکم شي او یا عمومي مصارف زیات شي. په دغو حالاتو کې نوموړی سیاست یو انبساطي سیاست دی او په اقتصاد کې د انفلاسیون فشار زیاتوي. د عمومي پورونو ورکړه د انفلاسیون په حالت کې له خصوصي برخې څخه د تولید د منابعو د خارجېدو او دولتي برخې ته د هغه انتقال معنا لري. نو دېته په پام سره د بودجې د کسر سیاست غوره کول ډېری د قېمتونو د خطر له زیاتوالي سره یوځای وي. اړینه ده چې په انفلاسیوني شرایطو کې د دولت مخارج او انتقالي ورکړې باید کم شي او یا دولت باید د غیر مستقیمو یا مستقیمو مالیاتو لکه په خرڅلاو او شتمنۍ د مالیاتو د زیاتولو په برخه کې خپل تصامیم ونیسي ترڅو د خلکو د پېرودنې قدرت په غیر مستقیم ډول کم شي.

په دې ترتیب سره د کېنز مالي او پولي سیاستونه هغه ځانګړي تدابیر دي چې د هغه په پلي کولو سره په ترتیب سره په جریان کې د پیسو عرضه او د دولت د مخارجو او مالیاتو حجم د کلي اقتصادي اهدافو په موخه لکه کامل استخدام او له انفلاسیون څخه مخنیوی کنترولېږي. پولي سیاست د زیاتو اهدافو د تأمین په خاطر د پیسو د عرضې په کنترول پورې اړوند یوه کړنلاره ده. د پولي سیاست تر ټولو وسایل په دې ډول دي:

۱: په T آزاد بازار کې عملیات

۲: د قانوني ذخایرو په نرخ کې تغییر.

۳: د تنزیل په نرخ کې تغییر

د مالي سیاست تر ټولو مهم وسایل

۱: عمومي مصارف

۲: مالیات

۳: انتقالي ورکړې

د سیاسي ټولنیزو او اقتصادي مفکورو لړۍ، ملي او نړیوالې پېښې، د اقتصادي او صنعتي قدرتونو پیدا کېدل، د لویو څو ملیتي شرکتونو بنسټ ایښودنه او د دولت نظارت او د هغوی ترمنځ د روابطو د تنظیمولو ضرورت او اقتصادي، ټولنیزې او سیاسي اغېزې یې، د سیمه ییزو او نړیوالو قدرتونو څرګندېدل او د هغوی ترمنځ رقابت، د ختیځ او لوېدیځ بلاک رامنځ ته کېدل، د سوړ جنګ لړۍ او له یو بل سره د زبر ځواکونو مخ کېدو او په سلګونو داسې نورو پېښو دولتونو ته یوه نوې بڼه ورکړه او په بېلابېلو ټولنیزو او اقتصادي چارو کې یې د هغه د مداخلې او نفوذ لمنه په بې سابقې ډول پراخه کړه. په داسې ډول چې اوس دولتونه په بېلابېلو چارو لکه په اقتصادي برخه کې مؤثر او څرګند عامل ګڼل کېږي.

په اوسنیو ټولنیزو او د ملیتونو ترمنځ په شرایطو کې پراخه دندې او لوی مسئولیتونه د هر دولت په غاړه دي لکه د قېمتونو تثبیتول، د ملي پیسو د ارزښت ساتل، اقتصادي پراختیا او بدلونونه، د ودې لپاره مناسبو او وړ سیاستونو پلي کول، د حد اقل مزدونو ټاکل، د ټولنیزو او روغتیایي بیمو د ډولونو رامنځته کول او د هغه زیاتوالی، د خلکو خاصتاً د کم عاید لرونکو خلکو د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره هڅه کول، په ټولنه کې د کار او استخدام د سطحې لوړول او د هغه ساتنه، د ژوند چاپېریال او عامې روغتیا ساتنه، د داخلي او خارجي أمنیت د رامنځته کولو او ساتنې لپاره د اړینو قوانینو تصویب او اجراء کول، د فنونو او علومو له انکشاف، پراختیا او فرهنګي پرمختګ سره مرسته کول، له نورو هېوادونو او دولتونو سره د اقتصادي سیاسي او فرهنګي مناسباتو رامنځته کول او تنظیم. په دې ترتیب سره د دولت د دندو په پراختیا او د مسئولیتونو په زیاتوالي سره د هغوی مخارجو هم بې سابقې زیاتوالی وموند. په داسې ډول چې لویه برخه او په ځینو مواردو کې د ملي عوایدو، منابعو، مخارجو زیاته برخه د دولت تر کنترول لاندې راغله.

د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او مختلط اقتصاد

الف- د بازار اقتصاد: د بازار اقتصاد هغه اقتصاد دی چې په هغه کې د ټولنې د اړتیا وړ خدماتو او شیانو یا کالیو تبادله په آزاد ډول د بازارونو له قېمتونو سره سم د پیسو په مقابل کې ترسره کېږي. د بازار اقتصاد هڅه کوي چې د مصرف کوونکو (تقاضا کوونکو) او تولیدوونکو (عرضه کوونکو) رفتار بیان کړي. په دې نظام کې مصرف کوونکي هڅه کوي چې د خپل محدود عاید یوه برخه په داسې

ډول تنظیم کړي چې د اجناسو د مجموعې د غوره کولو لپاره ډېر وړ او مناسب وي او د هغه لپاره زیات ګټورتوب ولري او د هغه لاربنود د شیانو او خدماتو قېمت دی. هغوی تر هغه وخته پورې خپلې تقاضا ته ادامه ورکوي چې د وروستي تقاضا شوي ځیز له ارزښت څخه نهائي افاده (نهائي مطلوبیت) ولري. تولیدوونکي هم محدودې تولیدي منابع په لاس کې لري او دغه محدودې منابع د هغو شیانو او خدماتو تولید ته ځانګړې کوي چې د هغه په خرڅلاو سره زیاته اندازه ګټه ممکنه وي او یا هم لاس ته راځي. تولیدوونکي هم تر هغه ځایه پورې هڅه کوي چې د لاسته راغلي محصول اضافي ارزښت (نهائي تولید) له هغه قېمت څخه ډېر وي چې د هغه د تولید لپاره یې ورکوي. بازار چې مصرف کوونکي او پلورونکي یې اصلي لوبغاړي دي که څه هم د هغه تعریف سخت هم دی چې ځانګړې خصوصیات لري چې له دغو ځانګړتیاوو څخه تر ټولو مهم یې دا دي؛ چې هر فرد باید په خپل ملکیت باندې آزاد وي او د هغوی ترمنځ تعامل هم باید آزادي ولري. هر څوک که هغه پلورونکی وي او که پېرودونکی وي کولای شي چې په آزاد ډول ټاکنه ترسره کړي، خو بازار د هغوی ټاکنې داسې همغږې کوي چې هر یو له دوی څخه حداکثر ګټه وکړي چې د هغه د همغږۍ عامل هم قېمت دی. دغه ځانګړتیاوې د اېستېکلر په تعریف کې دا ډول راغلي دي:

بازار هغه بنسټ دی چې په هغه کې معاملات ترسره کېږي. دغه بنسټ هغه وخت په مؤثر ډول فعالیت کوي چې هر اخیستونکی دېته حاضر وي چې د شیانو د رانیولو لپاره تادیه وکړي او د هغه په رانیولو باندې بریالي شي او هر خرڅوونکي چې خرڅولو ته میل ولري د حد اکثر دود شوي قېمت باندې شیان خرڅ کړي. هر څومره چې شیان او خدمات مشخص او معلوم وي او په هره اندازه چې اخیستونکي او خرڅوونکي د خپلو اموالو په حقوقو او قېمتونو باندې زیاته خبرتیا ولري بازار په هماغه اندازه خپله دنده په مؤثر ډول مخته بیایي. همدارنګه بازار په کامله توګه اخیستونکو او پلورونکو ته ددې توان ورکوي چې ترڅو د دوی د راتلونکې په اړه چې دوی څه نظر لري نو د هغې پر اساس دوی خبر وساتي چې په خپلو فعالیتونو او کړنو کې د راتلونکي لپاره تغییر راولي. کېدای شي چې بازار کامل- انحصاري- ناقص- یا هم رقابتي وي. بازار اوس په داسې مفهوم سره غوښتل کېږي چې عموماً په رقابت باندې تکمیلېږي.(۵۳۱:۱٦)

د ساموئلسن او نردهاوس په تعریف کې په قېمت او جوړجاړي باندې زیات ټینګار شوی دی. ((بازار هغه همغږي ده چې د هغه په وسیله اخیستونکي او پلورونکي په آزاد تعامل سره د شیانو او خدماتو قېمت او مقدار تعینوي. قېمت په بازار کې د تولیدوونکو او مصرفوونکو د تصامیمو همغږي کوونکی دی.)) لوړ قېمتونه تولیدوونکي هڅوي او مصرفوونکي د مصرف زیاتوالی او د تولید د کموالي هڅوونکي دي. په بازار اقتصاد کې اصلي شرط د رقابت شتون دی د رقابتي بازار اصلي شرطونه په دې ډول دي:

۱ : د ډېرو عرضه کوونکو شتون، په داسې ډول چې هېڅ یو هم په یوازې ډول په قېمت باندې کوم

تأثير نه شي غورځولی.

۲: د ډېرو زياتو مصرف کوونکو شتون، چې هېڅ يو هم په يوازې توګه په قېمت باندې کوم تأثير نه شي غورځولی.

۳:عرضه کوونکي او تقاضا کوونکي بازار ته په داخلېدو او خارجېدو کې آزادي لري.

۴: د بازار له شرايطو څخه د پوره معلوماتو شتون.

۵: په بازار کې د شيانو مشابهت. (۲۷:۷)

ب- د دولت اقتصاد يا عامه اقتصاد: عامه اقتصاد هغه علم دی چې له ادارې، تهيې او د دولت د مالي او پولي وسايلو له پکار اچولو څخه بحث کوي. د دولت د اقتصادي فعاليتونو تحليل او تشرېح، پر اقتصاد او د توليدوونکو او مصرف کوونکو د ژوند په سطحه د مالياتو او عامه مخارجو تأثيرات د عامه اقتصاد د بحث موضوع تشکيلوي. د دولت فعاليتونه او کړنې د ټولنې د هر فرد په ورځني ژوند باندې اغېزه کوي. قوانين او مقررات، قضائي او اداري تصاميم او د دولت اقتصادي او ټولنيز سياستونه د افرادو د رفتار په تعديل پورې تړاو پيدا کوي. د عايد او ثروت د وېش، او د منابعو د ځانګړي کولو په څېر د دولت د اقتصادي سياستونو ترسره کول، د دولت د مالياتو د لاسته راوړلو، د نورو عايداتي منابعو تدارک او د پور پاڼو د نشر دی. د دولتي مخارجو او د دولت د عايداتي منابعو په برخه کې مالي سياستونه د عامه اقتصاد د وسايلو له جملې څخه دی چې د اقتصادي انکشاف او رفا سطحې ته د ټولنې د رسېدلو لپاره ترې ګټه اخيستل کېږي.

د نيو کلاسيک اقتصاد چې د اقتصاد متداول نظريات عمومي برخې ته وړاندې کوي، د دولت اقتصاد ماهيتاً تابع او بشپړوونکې پديده بولي. په دې معنا چې داسې چې اصلې کارونه، بازار او د بازار کړنلارې ته وړاندې کوي او يوازې هغه وخت د عمومي برخې شتون مني چې د منابعو په تخصيص کې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره ميدان ته راغلی وي. په حقيقت کې عمومي برخه او ډله ييز اقدام د منابعو په تخصيص کې د بازار نظام او د خصوصي برخې د شتون له امله ګني. د اقتصادي مؤثريت له نظره د دولت د مداخلي لزوم په لاندې موضوعاتو باندې ولاړ دی:

۱. داچې بازار د مؤثريت په تأمين کې پاتې ر شي.

۲. داچې د دولت مداخله دغه پاتې راتلل په ښه توګه جبران کړي. (۲:۲۲)

۳. د دولت دندې په اقتصادي چارو کې د مداخلې يو مهم دليل دی.

څرنګه چې د دولت له مهمو دندو څخه يو هم د ټولنيز عدالت تأمين دی او دا هېڅکله د آزاد بازار اقتصاد له لارې نه شي تأمين کېدلی. نو يوازې د بازار پاتې راتلل د دولت د مداخلې دليل نه شي کېدای. اصلا د اقتصاد په علم کې د دولت د مداخلې منطق همدا ډول طبيعت او ددغې مداخلې فضاء له فني او نظري دلايلو سره وړاندې کېږي. په دغه چوکاټ کې د عمومي برخې د تحليل په برخه کې اقدام يوازې د خصوصي برخې د نواقصو د اصلاح لپاره د تدابيرو يوه مجموعه ده. بل مهم ټکی

دادی چې عمومي برخه باید په دقیق ډول د افرادو او بازار د عاملینو په ترجېحاتو باندې و پوهېږي او اقدامات یې هم باید د هغه په سرته رسولو باندې ولاړ وي، یعنې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره باید په داسې انتحاب لاس پورې کړي چې اصولاً د افرادو د انتحاب لنډیز (جمع بندي) په هغه پورې ځانگړې شي یا په بله وینا ټاکنې باید له سیاسي او اداري لیدلوري څخه ترسره شي ترڅو معلومه شي چې څه او څومره اندازه تولید وشي او د هغه د مخارجو لپاره له څه شي څخه او څومره مالیات واخیستل شي.

په عمومي برخه کې د ټاکنو د ترسره کېدو لپاره د نماینده گۍ پر اساس د دیموکراسۍ نظام چې په زیاتره هېوادونو کې دود دی مطلوبه سیاسي پروسه فرض شوې ده. هغه نظام چې په ډله ییزو سازمانونو باندې تکیه لري نه په خپله په خلکو باندې. همدا ډول د عامه برخې د اقتصاد موضوع د دولت د فعالیتونو تحلیل او توصیف دی. د دولت د فعالیتونو د څرنگوالي او اندازې په اړوند مختلف نظریات شتون لري. په داسې حال کې چې د دولت مسئولیتونه په ځینو مواردو کې د تأثیر وړ گرځي او په ځینو مواردو کې باید بحث پرې وشي. د دولت مختلف فعالیتونه په ټولنه کې د بشر د افرادو د رفتار څرنگوالی ټاکي. د دولت سیاستونه د کمیابه منابعو په ځانگړي کولو پورې اړوند مسایل، اقتصادي ثبات او د ثروت او عاید وېش تر اغېزې لاندې راولي. د ټولنیزې هوساینې په برخه کې د دولت د فعالیتونو ترسره کول د مالیاتو غوښتنه کوي او له بلې خوا د دولتي مخارجو شتون اړین گرځوي. د عمومي برخې اقتصاد د دولت د مخارجو او عوایدو اغېزې یو شمېر اهدافو لکه د منابعو تخصیص، د عاید وېش او اقتصادي ثبات بررسي کوي. (۱۱۴:۱۵)

د فرېډمن په آند په مجموعي ډول باید دولت هغه دندې په غاړه واخلي چې د بازار په غاړه نه دي. په عمده ډول دغه دندې د مختلفو سیاستونو پلي کول او د منځگړي رول لوبول دي. قوانین هغه ظوابط دي چې په ښکاره توگه پانگوال نظام ورته اړتیا لري لکه د ملکیت قوانین، د قراردادونو لاسلیک کول، د پیسو چاپ او نور.

د منځگړي دندې د أمنیتي ارگانو، عالي دیوان او د هېواد د مرکزي بانک په وسیله ترسره کېږي. د دغو دندو ترسره کول د دولت د مداخلې لپاره دلیل گڼل کېږي. ځکه له کورنیو څخه د غیر مسئولو اشخاصو پر وړاندې ملاتړ کوي. همدارنگه د ټاکلو قوانینو په اجراء سره د خلکو ترمنځ ستونزې او دعوې حل و فصل کوي او د اقتصادي نظام مستقر ساتي. فرېډمن لیکي؛ د خلکو ترمنځ د اړیکو بنسټیز هدف آزادي ده او د هغه د ساتلو لپاره لازمه ده چې موږ د دولت رول محدود کړو او اساساً د خصوصي ملکیت، آزادو بازارونو او اختیاري ترتیباتو په څېر ظوابطو باندې تکیه وکړو. نوموړی د دولت دندې د کلاسیکانو له نقطه نظره قبلوي او نورې دندې په هغه باندې ورزیاتوي لېکن په پانگوال نظام کې د دولت د مداخلې او رول په برخه کې د کېنز او کېنزیانو په فلسفه عقیده نه لري. او څرنگه چې دولت د ټولنې د افرادو آزادي له خطر سره مخامخ کوي نو د دولت له فعالیتونو او دندو د زیاتوالي څخه

وېره لري. (۴۶۹:۴)

د بازار نظام هغه وخت مؤثر نظام دی چې زیاتره ستونزې او مسائل حل و فصل کړي. په دې شرط چې د دولت رول د انحصار ضد عامل په توګه وساتل شي. د بازار نظام د اقتصادي فعالیتونو د همغږي کولولپاره مهم رول لوبوي. لېکن باید پاملرنه وکړو چې نوموړی نظام د غیر رقابتي عواملو په شتون کې کمزوری کېږي او د پانګوال نظام د ننني ټولنې پېچلو او پرمختللو شرایطو ته په پام سره ممکنه نه ده چې د بازار نظام د دولت له مداخلې پرته وکولای شي چې خپل رول ولوبوي. له دې لړخه د دولت مداخله د پام وړ ده او دغه رول لوبول د ټولنیزو او فردي آزادیو په قلمرو باندې تېری نه دی. په مجموعي ډول هغه دندې چې فرېډمن د دولت لپاره وړاندې کړي دي کولی شو چې په درېیو مواردو کې رالنډې کړو.

لومړی مورد: په هغه فني انحصار پورې مربوط دی چې په یو شرکت پورې اړه لري چې له فني نقطه نظره د رقابتي بازار په مقایسه زیات اغېزمنتوب لري. په دې او نورو حالاتو کې لکه د برق او ټلیفون د تأسیساتو لپاره پانګې اچونې چې د هغه مصرف فوق العاده دروند دی یوازې د دولت اقتصادي مؤسسه ده چې د خصوصي برخې په نسبت په دې برخه کې د پانګې اچونې د لومړیتوب حق لري.

دوهم مورد: د ټولنې په روغتیایي او هوساینې په پروګرامونو پورې مربوطېږي. د ژوند چاپېریال له ککړتیا سره مبارزه او د صحي خدماتو برابرول د هوساینې له پروګرامونو څخه دي چې دولت باید هغه د اجراء مرحلې ته داخل کړي، یعنې باید اجراء یې کړي.

درېیم مورد: د وروسته پاتې ماشومانو د پالنې او هغو کسانو څخه د ساتنې په برخه کې د دولت په اقداماتو پورې مربوطېږي چې هغه د ټولنې لپاره خطرناک وي.

ج- مختلط اقتصاد: مختلط اقتصاد هغه ډول اقتصاد دی چې دولت په هغه کې د پام وړ اجناس او خدمات عرضه کوي او د خصوصي اقتصاد فعالیتونه منظموي. په دې ډول اقتصاد کې دولت اکثره وخت د خصوصي اقتصاد په فعالیتونو باندې نظارت لري او له مالیاتو او بلاعوضه مرستو څخه استفاده کوي ترڅو له منابعو څخه د استفادې د تشویق زمینې برابرې کړي. د اقتصاد په دې شکل کې د بازار اقتصاد او خصوصي فعالیت هم مهم ځای لري. د امریکا متحده ایالات او د نړۍ اکثره عصري هېوادونه د مختلط اقتصاد لرونکي دي. (۱۲:۱۳) یا په بله وینا اقتصاد هغه اقتصادي نظام دی چې په هغه کې له یو اړخه د پانګوال نظام ځینې ځانګړتیاوې شتون لري او له بلې خوا د دولتي اقتصاد ځینې تدابیر او د مرکزي حکومت مقررات پکې لیدل کېږي. (۶:۲۲۷)

د نیو لېبرالو اصلي او محوري مفکورې د مثبت اقتصادي نظام سیاست پلي کول دي. د هغوی په نظر پانګوال او سوسیالېزم دواړه زاړه او منسوخ نظامونه دي. پردې سربېره د هغوی په نظر دغه دواړه نظامونه انسان د ګمراهۍ لوري ته بېل وهي. ((د نویو لېبرالو له نظره موجود دواړه اقتصادي اساسي نظامونه چې اوس زموږ په اختیار کې دي، یعنې رقابتي نظام (پخواني) او اداري نظام (متمرکزه برنامه

جوړوي). په ټولو ممکنه او د هغوی د طرحې وړ بڼو سره د خپلې دغې شریکې ځانګړنې په تړاو چې ټولنیز مسائل حل کړي، یعنې د اقتصاد رفاه مطلوب حد او په عین حال کې د ټولنیز عدالت مطلوب حد به رامنځته کړي. په بنسټیزه توګه شنډ او بې تأثیره دی. هغوی باور لري چې زموږ مفکورې هغه وخت څرګندېږي چې خپل ټول معرفت د اقتصادي او ټولنیزو نظامونو په دغو ځانګړو شکلونو باندې او له یو بل سره د هغوی په تړاو باندې متمرکز کړو او هڅه وکړو چې په ذهني ډول د هغه له کړنلارې څخه خبر ترلاسه کړو او دا حقیقت هم کېدای شي چې د یوه ډله مختلطو او یو په بل کې د ګډو نظامونو اشکال ممکن ددغو دوو قطبونو په منځ کې وي. د نویو لېبرالو د مفکورو له نظره پیاوړی دولت د رقابتي نظام ضامن دی.

د نوي لېبرال دولت دا دنده ورکوي چې اقتصادي نظام ته په مثبته توګه شکل ورکړي او په شکل ورکونه کې او له هغه څخه په ساتنه کې باید مثبته اغېزه ولري. د هغوی په نظر د داسې یو هدف د تحقق لپاره د یو قوي او پیاوړي دولت شتون بنسټیز شرط دی. ځکه داسې فرض کېږي چې یو اقتصادي نظام خپله ټوله هڅه د یوې خاصې طبقې ځانګړو امتیازاتو د خصوصي برخې د قدرتمندانو د لاس لنډول، د نفوذ لرونکو ډلو او ګروپونو مهارولو ته ځانګړې کوي او خپل ټول توان او ځواک داسې اهدافو ته مېام کوي چې طبعاً د هغه له مقاومت سره سروکار لري او وروسته به یې هم ولري. نو بناء دولت باید د داسې پیاوړي او توان لرونکي نظام ساتونکي وي. همدا راز دولت د فردي تصامیمو مجموعې پایلې د اقتصاد په لحاظ اصلاح کوي مثلا د عاید له وېش څخه د تجدید نظر له لارې د دولت د اقتصادي سیاست دوه اصلي او محورې دندې یوه له هغو څخه د کامل رقابت پر اساس د اغېزمنو او مؤثرو قېمتونو د میکانېزم د استقرار منځته راوړل او دوهمه یې د پولي ارزښت په انګېزه باندې د ثبات د وسایلو رامنځ ته کول.

اویکن له دولت څخه لږه توقع نه درلوده، بلکې د ډېرو مهمو مواردو د سرته رسولو په خاطر یې په دولت سترګې پټې کړې وې او ډاډه و چې دولت هغه سرته رسوي. د کنوت بور خات په باور داسې تر سترګو کېږي چې د نویو لېبرالو په اُلګو کې د خیر غوښتونکي دیکتاتور مفهوم او غوښتنه چې د رفاه اقتصاد په پخوانۍ تیوري کې د کنایې په توګه مطرح شوې وه د کار پایه او بنسټ وي. نوي لېبرال په پخواني لوېدیځ آلمان کې په اصولو سره د بازار په اجتماعي اقتصادي نظام او د هغه په څرنګوالي، تعریف او پېژندنه کې له یو بل سره توافق لري.

لنډيز:

د عامه اقتصاد بحثونه د ۱۹ پېړۍ په لومړيو کې رامنځ ته شول او د شلمې پېړۍ په ۸۰ لسيزه کې دغه علم په يوه نوي ډول پرمختګ وکړ. عمومي اقتصاد د لومړي ځل لپاره د هغه کتاب عنوان و چې په ۱۹۲۴ ز کې د فرانسوي کوبرت په وسيله چاپ شو او همداراز په ۱۹۶۵ز کې د ليف جانسن لخوا هم د عامه اقتصاد اصطلاح وکارول شوه او همداراز ۱۹۵۹ز ريچارډ ماسګريو په خپل کتاب کې د عمومي ماليې نظريې تر سرليک لاندې د عامه اقتصاد موضوع مطرح کړه، چې نوموړی أثر د اقتصاد د علم ددغې برخې له اصلي منابعو څخه دی. له ۱۹۶۶ز کال څخه وروسته د ټرلي عامه اقتصاد له اصطلاح څخه هم استفاده وشوه او د عامه اقتصاد تر سرليک لاندې زيات سمينارونه وړاندې شول او همداراز د عامه اقتصاد په نوم مجله هم نشر شوه.

عامه اقتصاد چې په اقتصاد کې د دولت د رول له څرنګوالي څخه بحث کوي د اقتصاد د علم يوه څانګه ده. په همدې اساس چې هره ورځ د دولت دندې او مسئوليتونه د ټولنې په مقابل کې زياتېږي او په ملي عايد کې د دولت د سهم زياتېدل ددې سبب شول چې د اقتصادپوهانو پام ځان ته راواړوي او د اقتصاد د علم د يوې مهمې څانګې په توګه يې په دې ورستيو کې اهميت پيدا کړی.

دغه علم چې په حقيقت کې تر يوې معلومې او ټاکلې اندازې پورې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره رامنځ ته شوی، په اقتصاد کې د دولت د رول مطالعه او د هغه حدود ارزيابي کوي او همدارنګه د خصوصي او عمومي اقتصاد معقولې اړيکې برابروي او د قوانينو، مقرراتو او اقتصادي سياستونو په وضع کولو سره د هر يوه لپاره ټاکي او ترڅو داسې زمينه ورته برابره کړي چې اقتصادي پرمختګ، عدالت او نور اهداف ترلاسه شي.

عامه اقتصاد د اقتصاد په مختلفو ساحو باندې هم د لوی اقتصاد او کوچني اقتصاد په کچه په اقتصادي مسايلو باندې تأثير کوي او ددغه علم په مرسته موږ کولای شو هغو پوښتنو ته ځواب ووايو، چې وايي دولت بايد څه وکړي؟ څه ډول يې وکړي؟ يا داچې په کوم ځای کې مداخله وکړي؟ او په کوم ځای کې مداخله ونه کړي؟ پوښتنې ځوابوي.

د عامه اقتصاد پوهه د سياست پوهانو، حقوق پوهانو او مديرانو لپاره اړينه بلل شوې. دولت د عامه اقتصاد د بحث محوري موضوع تشکيلوي، د تاريخ په مختلفو دورو کې د دولت دندې په اقتصادي فعاليتونو کې يو شان نه وي او هغه تحولات او پېښې چې تر دې دمه رامنځ ته شوي د دولت د مسئوليتونو او دندو حدود هم ورسره هم تغيير کړی. د دولت د وظايفو د حدودو موضوع او د دولت رول په اقتصادي فعاليتونو کې ځکه مهمه ده چې په هره اندازه چې په اقتصادي او اجتماعي فعاليتونو کې د دولت د دندو اندازه زياته وي په هماغه اندازه عامه اقتصاد زيات اهميت پيدا کوي او د مالي قوانيو د پراختيا سبب ګرځي چې په دې برخه کې د دولت د فعاليتونو پراخوالی د تاريخ په اوږدوالي کې يوه ښه شاهدي ورکوي.

په اوسنيو شرايطو کې هر دولت زياتې دندې او مسئوليتونه په غاړه لري لکه د قېمتونو ثبات او د ملي پيسو د ارزښت ثبات، د اقتصادي نوساناتو کنټرول او د دولتونو د اقتصادي پرمختګ په خاطر د مناسبو او لازمو سياسي کړنو ترسره کول، د حداقل مزدونو ټاکنه، د صحي او ټولنيزو بيمو پراخوالی، د خلکو د اقتصادي وضعې د ښه والي لپاره هڅې په ځانګړې ډول د کم عايد لرونکو خلکو، د کارونو تأمين او د استخدام د کچې لوړول، د ژوند د چاپېريال ساتنه، طرح، د خارجي او داخلي أمنيت د تأمين او ساتنې لپاره د لازمو قوانينو او مقرراتو تطبيق او تصويب، فرهنګي پرمختګ لپاره مرسته، د علم او کسبونو پرمختګ، د فرهنګي سياسي او له خارجي هېوادونو سره د اقتصادي روابطو تنظيم او ساتنه. په دې ډول سره چې د دولت دندې او مسئوليتونه زيات شول نو د دولتونو مخارجو هم په بې ساري ډول زياتوالی وموند. په داسې ډول چې د ملي عايد يوه لويه کچه او حتی د ملي عايد او منابعو او مخارجو زياتره کچه د دولت په کنټرول کې شوه.

په اوسنۍ او معاصره نړۍ کې له ۳۰ څخه تر ٪۶۰ پورې ناخالص ملي محصول (GNP) د دولت په فعاليتونو پورې تړاو لري چې دا په خپله د اقتصاد ددغې مهمې برخې (عامه اقتصاد) مطالعه رانښيي.

پوښتنې:

۱. د دولت د اقتصاد مباحث څه وخت رامنځ ته شول او د عامه اقتصاد لومړی کتاب د کوم اقتصادپوه لخوا ولیکل شو؟

۲. کوم علمي أثر د عامه اقتصاد د اصلي منبع په توګه پېژندل شوی او په کوم اقتصادپوه پورې اړه لري؟

۳. د عامه اقتصاد اصطلاح له کوم کال څخه وروسته عامه شوه؟

۴. د عامه اقتصاد ماهیت توضیح کړئ؟

۵. په اقتصادي فعالیتونو کې د دولت مداخله د بازار د پاتې راتګ د جبران لپاره په کومو حالاتو کې کېدای شي چې بریالۍ وي؟

٦. د عمومي مالیې او عامه اقتصاد ترمنځ کوم توپیر وجود لري؟

۷. د عامه اقتصاد د بحث اساسي موضوع کومه ده؟

۸. عامه اقتصاد څنګه کولای شي چې په لوی اقتصاد او کوچني اقتصاد باندې اغېزه وکړي له مثال سره یې واضح کړئ؟

۹. په عامه اقتصاد کې د معیاري ځوابونو د نه څرګندولو دلیل به څه وي بیان یې کړئ؟

۱۰. د اقتصاد علم له کومو موضوعاتو څخه بحث کوي؟

۱۱. د سیاستوالو، مدیرانو او حقوق پوهانو لپاره د عامه اقتصاد د مطالعې اړتیا څه ده؟ څرګنده یې کړئ.

۱۲. د دولت مفهوم څرګند او هم یې لومړنۍ دندې و ښیئ؟

۱۳. عامه اقتصاد، د بازار اقتصاد او مختلط اقتصاد سره پرتله کړئ؟

۱۴. د کلاسیکانو مکتب په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې د حدودو په اړه څه ډول نظریات لرل؟

۱۵. له لومړۍ نړیوالې جګړې نه وروسته د دولت په وظایفو کې څه ډول تغییر رامنځ ته شوی؟

۱٦. په اوسنیو شرایطو کې د دولت عمده دندې کومې دي؟

۱۷. په پرمختللو هېوادونو کې په اقتصادي فعالیتونو (GNP) کې د دولت ونډه ترڅو فیصدو پورې د دولت په اقتصادي فعالیتونو پورې مربوطېږي؟

مأخذونه:

۱. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد برخه عمومی (هزینه های دولت). نشر جنگل چاپ سوم، تهران.
۲. پژویان، جمشید. (۱۳۸٦) اقتصاد برخه عمومی (مالیات ها). انتشارات جنگل، تهران.
۳. پژوهشکده حوزه دانشگاه. (۱۳۷۹) مبانی اقتصاد اسلامی. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
۴. تفضلی، فریدون. (۱۳۸۵) تاریخ عقاید اقتصادی. نشر نی، تهران.
۵. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
٦. توکلی، احمد. (۱۳۸۴) مالیه عمومی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۷. خراسانی، حسن. (۱۳۸۵) مالیه عمومی و تعین خط مشی دولت ها. انتشارات مهر اندیش، تهران.
۸. زندی، حقیقی، منو چهر. (۱۳۴٦) پول بانک. چاپ مهر (قم)، تهران.
۹. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد برخه عمومی. چاپ مهر (قم)، تهران.
۱۰. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) مبادی علم مالی. مطبعه خصوصي تمیم، کابل.
۱۱. غوثی، عارف. (۱۳۵۳) قاموس اقتصاد. مطبعه دولتی، کابل.
۱۲. فرهنگ، مهر حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ریزی. دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.
۱۳. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه (تر جمه شده به دری). مؤسسه همکاری اکادمیک آلمان، کابل.
۱۴. لوشین، س، ی. (۲۰۰۷) امور مالی دولت و شاروالی ها. متن روسی، چاپ اکونومیست، ماسکو.
۱۵. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴). سیر انکشاف حقوق مالی و مالیه عامه در افغانستان. مرکز نشراتي شوخک، کابل.
۱٦. محتشم، طهماسب دولتشاهی. (۱۳۷٦). فرهنگ کوچک اصطلاحات اقتصادی. ناشر شهراب، تهران.
17 . Jeam , Hindirks (2004) . . Intermediate Public Economics , USA.
18 . Martin , Feldstein .. (2002) . Handbook of Public Economics .USA.
19 . Stiglar , G. (1987) . "Competition" USA .

دوهم څپرکی

د عامه سکتور وده

هغه څه چې په اقتصاد کې پیښیږي که په خصوصي یا عمومي برخه کې وي، د خصوصي برخې فعالیتونه چې بازاري یې بولي، ممکن د ګټې یا له هغه پرته په بل نیت وي، خو په هر صورت د بازار په صحنه کې آزادانه او اختیاري اقدامات وي. په مقابل کې یې د عمومي برخې یا عامه سکتور فعالیتونه د بازار په صحنه کې وي او که نه وي، خو په هر صورت سیاسي پروسه ده. د بازار هڅه د شتمنۍ په منځته راوړلو سرته رسیږي، چې د هغې شتمنۍ یوه برخه د دولت لاس ته ورځي. دولت هم په داسې فضاء کې خپل رول لوبوي، چې وکولای شي په خپلو خلاقو فعالیتونو لاس پورې کړي. آیا دولت په خپله د شتمنۍ خلاق دی؟ ځواب قطعاً مثبت دی، آن تر دې چې د نیو کلاسیکو په فضاء کې چې د دولت فعالیت یوازې د بازار د پاتې راتلو د جبرانوونکي په توګه مني. د مثال په توګه أمنیت چې دولت د هغه د تأمین دنده په غاړه لري. آیا د تولید د هغو بنسټونو حاصل چې په أمن او لږ بې اطمینانه او لږ خطر لرونکې فضاء کې لاسته راځي، له هغه سره برابر دی چې په نا أمنه او له خطر ډکو شرایطو کې ترلاسه کیږي؟

څرګنده ده چې د خصوصي برخې وده، یعنې د ټولنې د ټولو هغو افرادو فعالیتونه چې د عامه استخدام له چتر څخه بهر ترسره کیږي، د هېواد لپاره اړین دي. په حقیقت کې د بازار هغه وده ده چې د واقعي ملي تولید په لوړو سطحو کې څرګندیږي. د هېواد د سلامتیا او فعالیت نښه ده. په حقیقت کې دغه امکان د دولتي یا عمومي برخې په اغېزمن فعالیت سره ممکن یا د لاسته راتلو وړ دی. نو ددې تمه کولای شو چې د بازار یا خصوصي برخې په ودې سره عمومي برخه هم پراخیږي، خو د عمومي برخې وده په عین حال کې د اقتصادي حالت د بهبود نښه نه ده. معمولاً د عمومي برخې وده د بازار په فعالیتونو کې د دولت له هغو مداخلو سره یوځای ده، چې نوي پاتې راتلل په اقتصاد باندې تحمیلوي، چې له هغې جملې څخه د افرادو د آزادۍ محدودول او د هغه انتخاب ته تغییر ورکول، چې د هغه ساتنه د ټولنې له مطلوبو غوښتنو څخه ده. نو بناء مختلط اقتصاد چې د بازار اقتصاد او عامه اقتصاد د فعالیتونو ترکیبولو ته شاملیږي، کولای شو چې هغه د ټولنو د پرمختګ لپاره مناسبه طریقه و ګڼو. په دې څپرکي کې لومړی د بازار د ماتېدنې علتونه او د عامه اقتصاد اړتیا څرګنده شوې ده. وروسته په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د چوکاټ په نظریاتو کې په بدلون بحث کیږي.د عامه سکتور وده په بېلابېلو موډلونو کې څېړل شوې او د دولتونو د لویوالي شاخصونه څرګند شوي دي او همدارنګه د دولت په اقتصادي اهدافو او رول پورې رابطه ورکړل شوې او په پای کې د موضوعاتو لنډیز، پوښتنې او مأخذونه ورکړل شوي دي.

د بازار پاتې راتګ او د عامه اقتصاد اړتیا

الف- د مارکېټ د ضعف موارد:

۱- **انحصار**: رقابت د بازار اقتصادي نظام په فعالیتونو کې بنسټیز رول لري، د کالیو په مارکېټ کې رقابت ددې سبب کېږي ترڅو قېمت له متوسطو مصارفو څخه ټیټ حد ته راښکته کړي. د رقابتي شرایطو په صورت کې د تولید عوامل هم په تو لیدوونکو باندې په لوړه بیه نه پلورل کېږي. (۳: ۳٦) رقابت په بازار باندې د اخیستونکو او پلورونکو د تسلط مانع ګرځي، یا په بله وینا د هغه شمېر زیات وي او د هر یوه برخه لږه وي. خو نن سبا کتلوي تولید،د وېش شبکې د لوړې بیې او پرمختللې ټکنالوژۍ او بازار موندنې لویو تولیدوونکو ته ددې امکان برابر کړی چې د کوچنیو تولیدونکو په پرتله په مصارفو کې ډېره سپما وکړي او له خپلو کوچنیو رقیبانو څخه مخکې شي لکه د الوتکو، بېړیو او فولادو په صنایعو کې لږ شمېر شرکتونه ټول تولید په لاس کې لري او په یو شمېر نورو کې محدود شمېر صنایع وجود لري د بازار موندنې اصلي قدرت په لاس کې لري. (۵:۲۷۷) څرنګه چې د انحصار شتون د رقابتي حالاتو د ګټو له منځه وړلو سبب کېږي او د مصرف کوونکو په زیان تمامېږي او د قېمتونو لوړېدوته زمینه برابروي، نو بناء د انحصاري شرایطو منځ ته راتلل د بازار د پاتې راتللو له شرایطو څخه یو شرط ګڼل کېږي.

۲- **جانبي یا بهرني تأثیرات**: ځینې وخت چې یو اقتصادي فعالیت سرته رسېږي، یو شخص یا د اشخاصو یوه ډله، چې په هغه فعالیت کې کډون هم نه کوي، خو له اغېزو څخه یې اغېزمن کېږي، دغه اغېزه کېدای شي چې مثبته وي او یا منفي، خو نوموړې اغېزې په بازار کې انعکاس نه مومي. د مثال په توګه د یوې فابریکې تولید د هوا د ککړتیا سبب کېږي، خو دغه عوارض د فابریکې په مخارجو کې نه شاملېږي. نو په همدې دلیل سره په دې برخه کې د دولت مداخلې ته اړتیا محسوسېږي.

۳- **عامه کالي**: ځینې شیان بازار ته د عرضه کېدو وړ نه دي، ځکه په هېڅ صورت نه شو کولای چې هغه خلک چې د هغه قېمت نه ورکوي د هغه له مصرفولو څخه منع کړو، چې دا ډول کالي یا اجناس چې ټول یې په شریکه مصرفوي او یا ترې استفاده کوي. د عامه کالیو په نامه یادېږي ملي دفاع، قضائي نظام او د قانون ګذارۍ نظام یې ښه مثالونه دي. هغه وخت چې تاسې د ملي دفاع د شتون په صورت کې د أمنیت احساس کوئ، په عین وخت کې نور هم له دغو کالیو (أمنیت) څخه استفاده کوئ. پولي مقامات چې کله د خپلو تصامیمو په وسیله په هغو شیانو اغېز شیندي چې تاسو یې اخلئ، په هماغه وخت کې د نورو د تقاضا کېدونکو کالیو په قېمت باندې هم اغېزه کوي، خو د بازار په اقتصاد کې د عامه اجناسو تولید له امکان څخه لرې خبره ده، ځکه د مصرف او ورکړې ترمنځ مستقیمه رابطه شتون لري. په بازار کې هر څومره چې پیسې ورکړئ خوري یې. په همدې ترتیب سره مصرف د تولید انګېزه رامنځ ته کوي، په داسې حال کې چې عامه کالي د خصوصي کالیو یا بازاري کالي له دغو دوو صفتونو څخه یې یو صفت هم نه لري. (۱: ۴۷)

لومړی هغه وخت چې تاسې له عمومي کالیو څخه استفاده کوئ، په هماغه وخت کې بل څوک هم

ترې ګټه اخلي، نو هېڅ مصرف کوونکی ترې مستثنا نه دی. نو د هغه د مخارجو د ورکړې انګېزه او آن تردې چې د هغه د ګټو د ارزيابي کولو انګېزه هم له منځه ځي، خو هغه وخت چې ملي دفاع يا د پوليسو ملاتړ يا محکمه په ورپا توګه ستاسې د استفادې لپاره خدمات وړاندې کوي تاسې پيسې ورکړې د؟ کله چې نور په کافي اندازه د دغو خدماتو لپاره پيسې ورکړي نور نو ستاسې ورکړې ته اړتيا نه شته. نو بناء ټول د پيسو له ورکړې څخه ځان يوې خوا ته کوي. کله چې ټول ځان وباسی، يعنې ځان يوې خوا ته کړي، څه به پېښ شي، طبعاً عمومي کالي نه توليدېږي. له همدې کبله ده چې د عامو شيانو په توليد کې د بازار ضعف څرګندوي.

۴- **اقتصادي بې ثباتي:** ددې لپاره چې بازار په مؤثره توګه عمل وکړي، نو يو باثباته پولې نظام ته اړتيا ده چې شتون ولري. د زياتره اقتصادي معاملاتو او فعاليتونو د بشپړې سرته رسېدنې لپاره وخت ته اړتياده، کور جوړونه، ځمکه او ساختمان هغه بېلګې دي، چې د هغه په برخه کې عمل کول په يوه زماني دور کې ترسه کېږي. د دغه کار تحقق د پيسو نسبي ثبات ته اړتيا لري. که چېرې د پيسو نوسانات ډېر زيات شي، نو زياتره توليدات او معاملات د ډاډ د نشتوالي په دليل له زيان سره مخ کېږي او په دې وخت کې د بازار د آرامې برخې د اطمينان کړنلاره ګډوډېږي. اکثره اقتصادپوهان په دې باور دي، چې د دولت په مرسته اقتصاد له هر وخت څخه زيات ثبات ترلاسه کوي، چې مداخله پکې شتون نه لري، يعنې د دولت په مداخلې سره ثبات پيداکوي. د دولت عوايد او مخارج او پولي او مالي سياستونه په اقتصادي ثبات باندې ډېر تأثير لري.

۵- **عدالت:** اقتصادي مؤثريت، يعنې له محدودو منابعو څخه د حداکثر محصول توليدول، په داسې توګه چې حداکثر ډېره اجتماعي ګټه ترې لاس ته راشي، يوازې د هرې ټولنې له موخو څخه يو موخه ده. مګر کوم هدف چې تر ډېره حده پورې مهم ګڼل کېږي هغه دادی، چې توليد شوی محصول څرنګه د ټولنې د افرادو ترمنځ ووېشل شي، يعنې د عدالت موضوع. د بازار نظام، يعنې د عرضې، تقاضا او قېمتونو نظام معمولاً د محصول د داسې وېش سبب کېږي، چې په بشري ټولنو کې عادلانه نه ګڼل کېږي، که څه هم د مختلفو ټولنو د اقتصادپوهانو ترمنځ د عدالت په تعريف کې اختلاف شتون لري، خو داچې بازار د عدالت لامل نه کېږي، نسبتاً د عمومي نظر يووالی په دې بر خه کې شتون لري، په همدې دليل د اوسې هېڅ اقتصاد هم د عايد وېش په بشپړه توګه د بازار نظام ته نه سپاري. (۶:۸۰)

۶- **انساني ارزښتونه:** په اقتصاد پورې اړوندې اجتماعي موخې يوازې مؤثريت او عدالت نه دی، بلکې هره ټولنه ځينې نور مهم اهداف هم تعقيبوي، چې د هغه په اقتصادي ژوند پورې تړاو لري. د مصرف کوونکي انتخاب، فردي آزادي، اخلاقي تعهد، عزت او ملي استقلال،د ټولنيزې روحيې پياوړتيا، وحدت او يووالی، له استعمار څخه آزادي او ټولنيز اعتقادات د هغو موخو او اهدافو له جملې څخه دي، چې هر ټولنه د هغه د لاسته راوړلو او ساتلو په هڅه کې دي. د بازار فعاليتونه چې په شخصي ګټه باندې ولاړ دي، اکثره هغه يې د دغو اهدافو له پيداکېدو سره نه جوړېږي، نو بناء دا هم

د بازار د ضعف یا ناکامۍ له ټکو څخه ګڼل کېږي.

ب- د بازار نیمګړتیاوې:

هغه مهمه نېمګړتیا چې مؤثریت له لاسرسي څخه لرې کوي، د اطلاعاتو کمزوري ده. پر هغه سربېره په عواملو کې د تحرک نشتوالی، د عواملو په غبرګون کې ځنډ، د وېش نه منل، د کالیو مختلفوالی او غیر عقلاني رفتارو د بازار نیمګړتیاوې دي.

۱- **د اطلاعاتو کمزوري:** د بازار یوه معضله هم په نیمګړو اطلاعاتو یا معلوماتو سره تصمیم نیول دي، مصرف کوونکي د کالیو د کیفیت د مختلفو عرضه کوونکو د قېمت او د تعویضي اجناسو د قېمت او د هغه د بهرنیو اغېزو په اړه معلومات نه لري. همدا دلیل دی، چې کېدای شي چې ناسم تصمیم ونیسي. همدارنګه ممکن تولیدوونکي، د تولیداتو له کیفیت، د بازار له مختلفو قېمتونو او د نوې تکنالوژۍ له مختلفو سطحو څخه بشپړ معلومات ونه لري. دوی هم امکان لري، چې په ناسمه توګه تصمیم ونیسي. د مصرف کوونکي لپاره ناسم تصمیم، یعنې د محدودې بودجې په پام کې نیولو سره حداکثر مطلوبیت نه ایجادوي. تولیدوونکی هم په خپلو تصامیمو کې حداقل مصرف یا حداکثر ګټې ته نه شي رسېدلی.

د کافي اطلاعاتو نشتوالی ددې سبب کېږي ترڅو د بازار هغه عوامل چې په عمل کې د خپلو یو شمېر ناسمو تصامیمو په جریان کې دي، د کافي اطمینان احساس به ونه کړي. دغه د اطمینان نشتوالی د پانګې اچونې د کموالي او په معاملاتو کې د محتاطانه چلند سبب ګرځي. (۳:۱۷۹)

د بازار عوامل په عین حال کې تل هڅه کوي ترڅو سم او اړین معلومات راټول کړي خو دغه هڅه د مصرف غوښتنه کوي. د نویو محصولاتو معرفي کول، ټیټ قېمتونه، مبتکر او بهتره فرصتونو ته د رسېدو لپاره نوي روشونه یا طریقې، دا ټول د سودا ګریزو اعلاناتو او اشتهاراتو له لارې ترسره کېږي. سوداګریز اعلانونه چې د رسنیو د مالي تأمین اصلي منبع ګڼل کېږي او د هغه له بقاء سره په مرستې کولو سره په غیر مستقیم ډول هم د اطلاعاتو له پرخوالي سره مرسته کوي. مګر د پانګوالۍ له نوموړي لارې څخه په ګټه اخیستنې د انسان په غرایزو تکیه لري لکه له مال او شتمنۍ سره علاقه،حرص، د پټو سترګو تقلید، ځان غوښتنه، حسد یا هم رقابت او جنسي اړیکې. نوموړي ځانګړتیا وې ددې سبب کېږي، چې اعلانات او تبلیغات ددې پرځای چې د اطلاعاتو له لوړېدو سره مرسته وکړي، په ګمراه کولو سره د ناسمو تصامیمو سبب کېږي.

۲- **د تولید د عواملو د تحرک نشتوالی او د هغوی په غبرګون کې ځنډ:** اوږدمهاله عمومي تعادل د تولید د عواملو د بشپړ او بېړني تحرک تابع دی. په داسې حال کې چې بازار له اطلاعاتي، مالي، فرهنګي او ساختماني تولیدي او بنسټیزو د لایلو سره نوموړي موخه لاسه نه شي ترلاسه کولای. د اطلاعاتو کموالی نه یوازې د کالیو په بازار کې، بلکې د تولید د عواملو د عدم تحرک سبب کېږي، آن

تر دې چې د اړینو معلوماتو له لاسته راوړلو څخه وروسته کېدای شي، د تولید عوامل په ورو او له زماني ځنډ سره غبرګون څرګند کړي، چې په بازار کې د تولید د عواملو د بیې د لوړېدو سبب کېږي.

۳- په اجناسو کې د یوشانوالي نه موجودیت: د اجناسو یو شانوالی د بازار له شرایطو څخه دی مګر نوموړی شرط د کالیو، پانګې او کار په بازارونو کې عملاً نه شي بر قرار کېدای ترڅو د عرضه کوونکو او تقاضا کوونکو د کالیو، د پانګې د محصول او د کاري ځواک د مزد د ټیټو قیمتونو سبب شي.

د کالیو په بازار کې په هغه حالت کې، چې د کالیو ځانګړتیاوې یو شان وي، بیا هم ځینې عوامل شتون لري، چې د اجناسو په بیو کې د توپیر سبب کېږي لکه د عرضه کوونکي ځای، د ګودام مصارف، د ظاهري بسته بندیو شهرت، له خرڅلاو څخه وروسته اسانتیاوې او همداراز تبلیغات، چې د یو شان کالیو په بیو کې د توپیر سبب کېږي یا د یو شان کالیو لپاره مختلفې بیې شتون ولري. د پانګې په بازار کې د پانګې اچونې مؤسساتو او اعتباراتو ته لاسرسی او متفاوت توانونه مشتریان، په مختلفو ډلو وېشي او په بازار باندې د تنزیل بېلابېل نرخونه تحمیلوي او د سود تر ټولو ټیټ نرخ د پیداکېدو په مخ کې خنډ ګرځي. د کار په بازار کې د کار د توان نابرابري د یو شانوالي شرط له منځه وړي، ځکه چې د مختلفو توانونو او تخصصونو شتون، چې ځینې ذاتي او ځینې هم اکتسابي دي، د اقتصادي پرمختګ لپاره اړین ګڼل کېږي.

۴- عدم عقلانیت: عقلاني رفتار د شخصي ګټو د پلټلو په معنا دی او په بازار کې د اقتصاد د مؤثرې کړنلارې له لومړنیو شرایطو څخه دی، خو نوموړی شرط تل تحقق نه مومي. مصارف د سیالیو یا د تبلیغاتو تر تأثیر لاندې راتلل، عادت، معتاد کېدل، او همدارنګه د نورو په ګټه مصرف نه کول، له هغو موادو څخه دي چې له عقلاني رفتار څخه بهر ګڼل کېږي. په بازار کې د ونډې د اعظمي کولو انګېزه، د سیاسي نفوذ لوړول، د ټولنیزو اړیکو پر اساس د ګومارنو اعظمي کول، د کورنۍ پر اساس مدیریت په څېر موارد، له عقلانیت څخه لرې دي.

ج- د مؤثریت پر اساس د ټولنې د اړتیاؤ په تأمین کې د بازار مېکانېزم:

د بې کفایتۍ موارد د بازار د قیمت اېښودنې د سیستم لنډ والی له ځانه سره دوه اهمیته لري:

لومړی: حکم کوي چې الزاماً د بازار قیمتونه د ټولنیزو نهائي مخارجو یا ګټې منعکس کوونکي نه دي او همدارنګه د بازار ګټه، خالصې ټولنیزې ګټې نه منعکس کوي.

دوهم: د آزاد بازار عدم مؤثریت: موږ له یو اضافي میکانېزم څخه په ګټې اخیستنې اړ باسي، ترڅو د منابعو په مؤثر تخصیص کې د بازار ناتوانۍ د اصلاح لپاره اقدام وکړو او د هغه ناتواني په دې ډول دنده کې رفع کړو. (۲:۱۰۵)

د بازار پاتې راتګ د دولت د مداخلې لپاره لازم شرط دی، خو کافي یا یوازیني شرط نه دی. باید پاملرنه وکړو، چې د بازار پاتې راتګ د اقتصاد په سیستم کې یوازینی شرط نه دی، بلکې په یو اقتصادي

سیستم کې داسې موارد شتون لري، چې د سیاسي او ټولنیز کالیو شتون اړین ګرځوي. همدارنګه د دولت شتون په هغو بازارونو کې د هغه عدم مؤثریت په د لیل هغه کې شتون لري، الزاماً د مؤثریت زیاتوالی له ځانه سره نه لري، بلکې د دولت سم سیاستونه دي، چې د مؤثر تخصیص سبب کېږي. په مجموعي ډول د شیانو او خدماتو په تولید او وېش کې د دولت مداخلې په په مجموع کې په دوه مقولو کې ځای لري: لومړی د دولت شتون په هغو شیانو او خدماتو پورې اړوند اقتصادي فعالیتونو کې دي، چې اصولاً خصوصي برخه د هغه تولید ته حاضره نه وي. هر څوک د نومړو کالیو او خدماتو تولید ته د ګټه اخیستونکو له ګټې سره یو ځای هم وي. دوهم داچې هغه د پام وړ کالي او خدمات دي، چې خصوصي برخه د هغه د تولید لپاره حاضره ده او غواړي چې تولید یې کړي او کولای شي چې د بازار له لارې یې وېش کړي، خو د تولید سطحه او ټاکل شوی قېمت به په بازار کې د عدم مؤثریت شرط به له ځانه سره ولري.

د- د دولت کړنلاره:

دولت په مختلفو لارو سره کولای شي چې د بازار نیمګړتیاوې راکمې کړي. د اطلاعاتو په وړاندې کولو سره د تولیدوونکو الزام، د معلوماتو رسولو آسانتیا او د ملي احصائیو وړاندې کول له تبعیض څخه پرته هغه لارې دي چې د ناکافي معلوماتو منفي اغېزې له منځه وړلی شي. د کار او استخدام د قوانینو آسانتیا، د ملکیت د حقوقو بیان او د هغه له پلي کولو څخه ملاتړ، د کار د فرصتونو د معلوماتو وړاندې کول، پانګونه، ابتکار او د زده کړې د کیفیت لوړول، د تولید د عواملو تحرک زیاتوي او د کار د عامل له ډېر ورته والي سره مرسته کوي. د دولت مناسب فرهنګي اقدامات کولای شي، چې د اطلاعاتو د داوطلبانه تبادلې او دوکې څخه د ځان ساتلو سبب کېږي او په همدې ډول د کار د فرهنګ پیاوړتیا او د تولید د عواملو د تحرک هڅې ته زمینه برابروي. (۱۸۸:۲)

۲- په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د ټاکنې په اړه په نظر یاتو کې بدلون:

دولت پراخ مفهوم او مختلف تعریفونه لري. په مختلفو دولتونو کې دولت او د هغه د مداخلې ساحه په مختلفو بڼو بیانېږي. په حقیقت کې د نومړي مفهوم ټاکل او له هغه وروسته د اقتصاد د عمومي برخې اصلي پوښتنې (دولت باید څه وکړي او څرنګه یې وکړي؟) ته ځواب له ایډیالوژۍ او حاکمې سیاسي فلسفې ته له مراجعې پرته امکان نه لري، ځکه چې په لومړي قدم کې د نومړې پوښتنې په ځواب ویلو کې د دولت د اهدافو ټاکل دي، چې دغه کار ټولنې ته د منلو وړ ارزښتونو ته له مراجعې پرته امکان نه لري او که وغواړي او یا ونه غواړي ټولنې له نړۍ څخه متأثره کېږي. څرګنده ده چې ټولنه په عمومي ډول له نړۍ څخه د دولت د مداخلې او ساحې د اغېز څرنګوالی د فرد او دولت د اړیکو په اړوند دی او دغه تړاو په مختلفو سیاسي مکاتبو او ادیانو کې په مختلفو طریقو سره بیان شوی دی. (۴:۱۰)

د دولت د مداخلې د حدودو ټاکل چې له بنسټ څخه د ټولنې په سیاسي فلسفې او اعتقاداتو پورې تړاو

ولري، دا په دې معنا ده چې د دولت د مداخلې له منطقي حدودو څخه بحث نه شو کولای، ځکه لومړی په دې برخه کې مختلفې سیاسي فلسفې او اعتقادات مشترک ټکي لري، دوهم د هرې سیاسي فلسفې د منلو په فرض ممکن د دولت د مداخلې په اړه مختلف نظریات لري. په دواړو حالاتو کې به بازار او دولت یو د بل بشپړوونکي وي. (۷:۷۰)

د دولت او بازار ترمنځ سرحد ټاکل یو فني کار نه، بلکې د اعتقاد پر اساس دی. د دولت د فعالیت حدود لومړی د خپلو لومړنیو دندو او حقوقو پر اساس تکیه لري او وروسته د واقعیتونو وخت او ځای د غوښتنو او د بازار او دولت د واقعي توانایۍ کچې د پام وړ حدود ټاکي. په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو په اړه نظریات د مډرن اقتصاد د مفکورو د رامنځ ته کېدلو له پیل څخه د بدلونونو تابع شوي دي، په دې تړاو کولای شو چې دغه اقتصادي پرابلم له درېیو تاریخي دورو سره بېل کړو. (۲۰:۸)

الف- هغه دوره چې له اتلسمې پېړۍ څخه په انگلستان کې په صنعتي بدلونونو سره پیل شوه او د کلاسیکو اقتصادپوهانو له نظریاتو او مفکورو سره یو ځای وه. په دې دوره کې د اقتصادي نظام بنسټیزه مشخصه په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې محدودیت دی او د هغه دندو له هغه څه سره مطابقت درلود، چې آدم سمېت د دولت د بنسټیزو دندو په توگه وړاندې کړي وو. د کلاسیکانو لومړی نظریه ورکوونکی آدم سمېت په خپل مشهور کتاب (د ملتونو ثروت) کې درې دندې د دولت لپاره اړینې گڼي.

لومړی: د پوځ او نظامي ځواک د رامنځ ته کولو له لارې د احتمالي د ښمنانو په مقابل کې د ټولنې له مال او ځان څخه دفاع.

دوهم: د نظم رامنځ ته کول او یو د بل په حقوقو باندې له تېري مخنیوس، د لازمو او اړینو قوانینو د برقرارولو له لارې د محاکمو رامنځ ته کول او د داخلي انتظامي ځواکونو تأسیس.

درېیم: د هغو کالیو او خدماتو برابرول چې د ټولنې لپاره ډېره او د اهمیت وړ گڼه لري. د هغه د رامنځ ته کولو مخارج د فردي او ډله ییزې پانگې اچونې له لارې د خصوصي برخې په وسیله د تأمین وړ نه دي. په ټولیز ډول کلاسیکي اقتصادپوهانو د دولت د مداخلې پلوي نه کوله او شعار یې درلود او ویل به یې «پرېږدئ چې کاورنه ترسره شي» (laissez Fair) د آدم سمېت په نظر که چېرې په اقتصاد کې تعادل شتون ونه لري، د اقتصادي نظام په داخل کې به نه لیدونکی لاس هر ډول عدم تعادل د تعادل لوري ته ورسوي.

ب- د۲۰ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د اکتوبر د انقلاب پېښنه او په اروپا او امریکا کې لوی اقتصادي بحران ددې سبب شو چې دولت د اقتصاد په برخه نور هم زیات رول ولوبوي، د کلاسیکانو نظریه چې د دولت لپاره په یو غیر فعال او نظارت کوونکي رول باندې قایلېږي او د هغه دنده یوازې د عمومي نظم تنظیم او ساتنه او د لږ شمېر خدماتو سرته رسول گڼل، شاته پاتې شوه او یوه داسې نوې نظریې د هغه ځای ونیو، چې د دولت د فعال رول غوښتنه یې کوله. د دولت او ټولیزې رفاه نظریه (Welfare

State) په دې ترتیب سره د آدم سمېت نه لیدونکي لاس هېڅکله هم د خپلې مهرباني لارې د ټولنې درد دوا نه کړ او د محرومانو د رفاه او آرامۍ په برخه کې يې کوم کار ترسره نه کړ او وېروونکي بې تعادلي يې په آرام بخښونکي او انساني تعادل سره پای ته ونه رسېدل، په نا چارۍ سره يې د محرومو طبقو فشار او د انسان دوستانو په معنوي ملاتړ سره يې هغه څه چې باید نه لیدونکي لاس ترسره کړي وای ترسره نه کړل او ورو ورو د دولتونو دنده وګرځېده او ورپه غاړه شوه.

جان مینارد کېنز د خپل مشهور کتاب (د ربحې، پیسو او استخدام عمومي تیوري) په نامه کتاب کې چې په ۱۳۹٦ز خپور شوی د کلاسیکانو د نظریې بنسټ تر نیوکې لاندې ونیو. د کېنز نظریات کامل استخدام ته د رسېدو لپاره د دولت د پانګې اچونې او تولیدي او اقتصادي چارو په پراخوالي باندې راڅرخېدل. (۴:۷)

په دې ترتیب په اقتصادي چارو کې د دولت مستقیمې مداخلې ته لار پرانیستل شوه. په داسې توګه چې په بانک پورې اړوندو چارو په حمل و نقل او تولید کې يې مستقیماً مداخله وکړه. د بېلګې په توګه د کاریګرو لپاره د مزد نرخ ټاکي، د مصرفي موادو په بازار کې يې په مختلفو بڼو خپله مداخله څرګنده کړه او معاش يې معلوم کړ. د عرضې او تقاضا میکانېزم ته يې په خپلې لېوالتیا سره تغییر ورکړ. په ټولیز ډول د شرایطو په تغییر سره د اقتصادي او ټولنیزو اړیکو سره د دولت لپاره یو نوی جوړښت او مفهوم منځ ته راغی، چې په هغه کې پخواني (دودیز) حاکمیت او د نظم ساتل او د أمنیت تأمین او له هېواد څخه دفاع یوازې د دولت د دندو یوه کوچنۍ برخه ګڼل کېږي. که څه هم اقتصادي لیبرالېزم د حکومت پیل د دولتونو کار د موجوده حالت ساتل و. دغه دنده د ستونزو حل کول، که څه هم د موجوده حالت د ګډوډېدو په قېمت وای بدله شوه او پر هغه سربېره د نظم او استقلال ساتل او د عدالت تأمین، د ټولنې د رفاه پرمختګ او د سلامتیا تأمین هم د دولت د دندو په محدوده کې راغلل.

ج- د شلمې پېړۍ په وروستۍ ربعه کې د دربیم ځل لپاره د لومړۍ دورې مفکورو او نظریو ته پام ورواوښت. د نوي لیبرالېزم په نوم کړنلارې و کولای شول چې دولت پلوه سوسیالیستي او کېنزي مفکورې له صحنې څخه بهر کړي. د سوسیالیستي نظامونو د ناتوانۍ دوره د افرادو مصرفي غوښتنو او تقاضاوو ته په ځواب ویلو او پر هغه سربېره د رفاهي دولتونو د انفلاسیوني رکود د ستونزې په حل کې په پرمختللو پانګوالو هېوادونو کې د لیبرالېزم د کړنلارې د ژوندي کولو لپاره په نویو فکري چوکاټونو کې زمینه برابره کړه.

په ټولیز ډول د ۱۹۹۰ز لسیزه د خصوصي کولو او بازار اقتصاد ته د میلان لسیزه ګڼلی شو. په دې لسیزه کې زیاتره مخ پر ودې هېوادونو د وخت د غوښتنو او اړتیا پر اساس مطلوبې اقتصادي ودې او پراختیا ته د لاسرسي لپاره د بازار له قوانینو څخه د ګټې اخیستنې هڅه وکړه او په خپلو لویو اقتصادي ستونزو باندې د لاسبري کېدلو لپاره په ا قتصادي فعالیتونو کې د دولت د مداخلې د کموالي په فکر کې شول او د هغه په تعقیب او د دولت تر کنترول لاندې تولیدي او سوداګریز مؤسسات د خصوصي کولو

په هڅه کې شول. څرګنده شوه چې په لويه کچه اقتصادي تصاميم او د دولت تر د شرکت تر پوښښ لاندې تصاميم د اقتصادپوهانو په واسطه نه نيول کېږي، بلکې تکنو کراتان دي چې تصميم نيسي او وروسته د خپلو تصاميمو لپاره اقتصادي دليل وړاندې کوي. له دې ټولو سره بيا هم د مخ پر ودې هېوادونو اقتصاد په سر د دولت تيوري محسوسېږي.

په اقتصاد کې د دولت د فعاليت پراخوالی، په مختلفو وختونو کې په ټولنيزو فعاليتونو کې د اجتماعي عدالت په تحقق او د منابعو په تخصيص کې د خصوصي برخې د ناتوانۍ په دليل دی او په داسې حال کې دی چې زياتره هېوادونه د توليدي منابعو د مديريت او مناسبې ټکنالوژۍ د کموالي، د پانګې اچونې د محصول د نرخ د ټيټوالي، د کورنيو انحصارات او د سياسي او اقتصادي قطبونو ايجاد، د اقتصاد له راتلونکې نه د بهرنۍ مداخلې او تعرضاتو څخه نه يوازې له کوم مطلوب څخه برخمن دی، ياد عوامل په اقتصاد کې د دولت مداخله توجيه کوي.

په ټوليز ډول تجربې ثابته کړې ده چې د اقتصاد دوه جوړښتي موډلونه چې اقتصاد د بازار له ميکانېزم سره او دستوري اقتصاد پکې شامل دي، هېڅ يوه هم په يوازېتوب سره ونه کړای شول، چې اقتصادي ستونزو ته مناسب او سم ځواب ورکړي او په جرئت سره ويلی شو، چې حتی په پانګوال نظام لرونکو هېوادونو کې هم د بازار د ميکانېزم پر اساس اقتصاد شتون نه لري، بلکې اقتصادونه مختلط او دواړه خصوصي سيستمونه او عمومي کنترول پکې شامل دي.

۳- په بېلابېلو موډلونو کې د عامه سکتور وده:

د دولت د مالي اقتصاد تاريخي وده د اړتيا وړ حد څخه وړاندې د بازار اقتصاد د پاتې راتلو د جبران لپاره رامنځ ته شوې ده، زياتو اعتقادي، سياسي او ټولنيزو عواملو لاسونه سره ورکړي، چې په نتيجه کې يې نوموړې وده رامنځ ته شوې ده. د نوموړې پديدې د علت لپاره مختلف نظريات وړاندې شوي دي. يو داسې پراخ موډل چې وکولای شي له يوه اړخه د مجموعي اقتصاد په پرتله د دولت د مخارجو اوږدمهاله وده څرګنده کړي او له بلې خوا د انتقالي ورکړو زياتېدونکی سهم څرګند کړي، تراوسه پورې نه دی وړاندې شوی، بلکې لوی موډلونه د دولت د مخارجو د اوږدمهاله ودې او کوچني موډلونه د مخارجو د اجزاوو د تغييراتو د بيان لپاره پکار وړل کېږي. له معمول سره سم په لاندې توګه د عامه اقتصاد د دودې د څرګندولو لپاره له مختلفو موډلونو څخه استفاده کېږي. (۳:۳۷۲)

الف- د اقتصادي پراختيا موډل: په دې موډل کې چې په روستو او ماسګريف پورې منسوب دی، د عمومي برخې مخارج د اقتصادي پراختيا د اړتيا په توګه ګڼل کېږي. په لومړيو پړاوونو کې بايد ډېری مخارج د زېربنائي چارو لپاره ځانګړي شي لکه د حمل و نقل، ترانسپورت او مخابراتي شبکو اړيکې، سړکونه، بندونه عمومي ښاري خدمات د قانوني بنسټونو ځای پرځای کېدل او هغه ته ورته چې تقريباً د عمومي اجناسو ماهيت ولري، چې خصوصي سکتور د هغه له سرته رسولو او بشپړولو سره لېوالتيا نه

لري او یا ورته حاضر نه دي، پردې اساس دولت باید په دغو برخو کې په زیاتېدونکې ډول سره مخارج ترسره کړي. په وروستیو پړاوونو کې ددې ډول پانګه اچونو اړتیا کمېږي خو د انساني پانګې اچونې مخارج له زده کړې، عامه روغتیا او داسې نور مخارج ددې ځای ډکوي. پر هغه سربېره د دولت د خدماتو له امله د عامه سکتور وده د ثروت د قطبونو د راپیدا کېدو سبب ګرځي، په دې معنا چې د دولت د دا ډول کړنو په نتیجه کې شتمنۍ راپیدا کېږي او همداراز د نا مطلوبه بهرنیو اغېزو سبب ګرځي، چې دا ډول اغېزو مهارول هک په خپله د دولت لپاره تازه مخارج منځ ته راوړي.

ب- د ارګانیک دولت موډل: د نوموړي موډل وړاندې کوونکی آلماني اقتصادپوه واګنر دی، چې په نوموړي موډل کې دولت د یو ژوندي ارګان په توګه ګڼل کېږي، چې د اتباعو په استازیتوب تصمیم نیسي او د وخت په تېرېدو سره وده کوي. همداراز د دولت د ودې علت د ټولنې له غوښتنې سره سم د خدماتو او توکو په زیاتوالي سره نه ترسره کېږي او د خلکو عواید له نوموړو غوښتنو ځخه ببرته ستنوي، په دې معنا چې د دولتي توکو او خدماتو د تقاضا د زیاتوالي له سرعت ځخه زیات دی. په عین حال کې د بازار پاتې راتلل په ځانګړي ډول د بهرنیو اغېزو په نتیجه کې، کله چې یو طبیعي آفت راځي، نو په دې حالت کې ټولنه او خصوصي سکتور له دې ډول کړنو ځخه عاجز وي او یا ځینې خلک نه غواړي چې دا ډول کړنې ترسره کړي او یا همدارنګه د ممتازو توکو په تولید کې هم د دولت مداخله ضروري کوي ترځو د نوموړو توکو او خدماتو په مستقیم ډول عرضې سره نوموړي تشه ډکه کړي یا په بله وینا د واګنر قانون ددې ځرګندوی دی، چې د سړي سر عاید په زیاتوالي سره د دولت په اندازه کې هم ورزیاتېږي.

ج- د سیاسي محدودیت موډل: په دې موډل کې د پیکاک او ویزامین په لاس ارایه شوی د مخارجو د کموالي په پرتله د مخارجو زیاتوالي ته ډېر میل لري. ددې دلیل دا کېداي شي، چې دولتونه د قدرت زیاتوالي ته ډېر مایل دي. مګر په هغه هېوادونو کې چې مالیات د ارایه ورکوونکو له لوري تأمین کېږي، نو دغه میل د مالیه ورکوونکو له خوا د محدودیت سره مخامخ کېږي. د تحمل یا منلو وړ مالیاتي نرخ کې زیاتوالي، د شخصي عوایدو او شرکتونو د عوایدو په زیاتوالي سره په یو وخت کې د دولت مالیاتي عواید زیاتېږي. نو هر کله چې یو هېواد د یوه بحران یا ستونزې سره مخامخ کېږي، لکه جنګ یا قحطي، نو د ټولنې تحمل یا حوصله د مالیاتو د زیاتوالي په مقابل کې زیاتېږي، چې په نتیجه کې د بحران ځخه مخکې دوران په نسبت مالیات په لوړو نرخونو سره اخیستل کېږي او د دولت مخارج په لوړه کچې خپلې ودې ته دوام ورکوي.

د- د هیولای موډل: په دې موډل کې داسې فرض کېږي، چې د دولتي مخارجو زیاتوالي دومره سیاسي محدودیت نه لري، همدارنګه داسې فرض کېږي، چې دولت ددې پرځای چې د عمومي ګټو د ملاتړ په فکر کې شي، په خپله وده پسې وي ترځو د سیاستوالو او د هغه د کار کوونکو ګټې ترلاسه شي، چې په نتیجه کې عمومي برخه د خلکو په نسبت د ځان لپاره زیات کار کوي. لکه د یو بد هیولا

په ځېر په مراتبو سره لوېږي.

هـ- سياسي نفتي موډل: مخکې له دې څخه چې نوموړو موډلونو کې داسې فرض شوي وو، چې د دولت د مخارجو د تمويل اصلي منبع يوازې ماليات دي، اما په نفت لرونکو هېوادونو کې لکه ايران، چې د هغه هېواد اقتصاد د هغې شتمنۍ سره چې منبع يې د نفتو په توليد او صادرولو کې نغښتې ده، د دولت د ودې بنه توپير لر ونکي تر سترګو کېږي.د نفت لرونکو او نفت نه لرونکو هېوادونو لوي توپير دا دي، چې دولت کولای شي، چې د نفتو په عوايدو باندې په تکيه او د ملي توليد سطحې ته په نه پام سره د مصرف توان او قدرت ټولنې ته انتقال کړي.

و- سياسي تسليحاتي موډل: د دولتونو په مخارجو کې د دفاعي مخارجو د سهم مداخله شايد وکولای شي، چې په وسلو باندې د ولاړ موډل په وړاندې کولو کې مرسته وکړي. د دولتونو د ليد وړ وده په شلمه پېړۍ کې پيل کېږي. په نړۍ کې د سياسي بلاکونو او دښمنيو را منځ ته کېدل او د ختيځ او لويديځ وسله واله سيالي چې د ناټو او ورسا په سازمانونو کې په بشپړه توګه و ځلېدل، د نوموړي پېړۍ له ځرګندو ځانګړتياوو څخه دي. د اقتصادي ګټو د لاسته راوړلو او نفوذ د ساحې د پراخوالي لپاره سيالي د بحرانونو د مرکز د را پيدا کېدو سبب شوه، چې د اوږدو کلونو په تېرېدو سره زياتې بېلګې شتون لري، چې نظامي مخارج د دولتونو د مخارجو مهمه برخه تشکيلوي. د دولت د مالي اقتصاد وده په شلمه پېړۍ کې په ټولو هېوادونو کې د ليد وړ ده. دا منلی شو چې په اقتصادي ودې سره دولت هم زيات رول پيدا کوي، مګر په ملي تو ليد کې د هغه سهم زياتوالي د بحث وړ موضوع ده. زيات شمېر کمي شاخصونه تر کار لاندې نيول کېږي ترڅو نوموړي سهم ځرګند شي. نسبت مجموعي عايد ته د دولت بودجه يو له هغه څخه دي. د دولت مالي اقتصاد په قانون ګذاري او سياست ګذاري سره د منابعو په ځانګړي کولو او عايد وېش کې جدي رول لوبوي، خو د مخارجو د نسبي ټيټوالي په دليل دا ډول اقدامات نه شي کولای، چې د هغه کمي شاخص ارايه کړي. په مجموعي استخدام کې د عامه اقتصاد د استخدام نسبت او د مالياتو نسبت GDP ته د نورو کمي شاخصونو له جملې څخه دي. نوموړي شاخصونه هم د عامه اقتصاد د رول په ځرګندولو کې د ستونزو سره مخامخ دي. د دولت له اندازې څخه د هغه دوامداره ودخ مهم ده. ددغې پديدې د توضيح لپاره داسې يو واحد موډل، چې مجموعي پراخوالي او د دولت د مخارجو د ترکيب تغيير ځرګند کړي، تراوسه پورې نه دی وړاندې شوی. د اقتصادي پرمختيا، ارګانيک دولت، سياسي محدوديت او د هيولای موډلونه ددې موخې لپاره دود دی. سياسي نفتي موډل د نفتو صادرونکو هېوادونو ته د پورته کېدونکې ودې لپاره د کارونې وړ دی. تسليحاتي موډل هم امکان لري، چې د قدرتمنو هېوادنو او همداراز د هغه تر واک لاندې هېوادونو لپاره تر يوې اندازې پورې د منلو وړ ځرګند شي. يو بل علت هم کولای شي، چې د عامه اقتصاد د ودې اړخونه ځرګند کړي لکه نفوس، د تکنالوژۍ پرمختګ، ښاري کېدل او ايډيالوژيکي ځيرنې. په ټوله کې کولای شو ووايو، چې له نوموړو مختلفو نظرياتو څخه هريو د واقعيت

د ډولونو بیانوونکی دی. که هرڅو ځینې هغوی په تاریخي اړخونو باندې ټینگار کوي او یوه ډله د هغوی د سیاستوالو کار کوونکو او مالیه ورکوونکو سیاستونو ته گوته نیسي یا نظریات چې په داخلي او نړۍ والو اړخونو باندې تکیه لري. د وړاندې شویو نظریاتو تجربوي څېړنې هم د عامه اقتصاد د ودې لپاره د ټاکلی حد په ټاکلو باندې پای ته نه رسېږي. د۲۰ پېړۍ په دغو وروستیو لسیزو کې د دولت په کوچني کولو باندې له ټینگار سره سره دغه چاره په څرگند ډول منل شوې ده، چې په مخ پر ودې هېوادونو کې اوس هم د دولت لپاره بنسټیز رول باقي پاته دی. دغه رول مخکې له دې چې یوه اندازه نظر ولري، چې د مؤثریت لوري ته لېوالتیا لري.

مؤثریت د هغه د نفوس یا ټولنې د اقتصادي او ټولنیزو اړتیاوو ته د ځواب ویلو لپاره، یعنې په دغو هېوادونو کې د دولتونو د پراختیا مدیریت امکان لري، چې په اقتصاد باندې تمرکز راکم کړي او همدارنگه د لاندې چارو د اجراء او تنظیم مسئول دي. د عمومي مؤثریت سیاستونه په ځانگړې توگه د اقتصادي تېرېدنې په برخه کې د فقر کموالی، د کرهنې د لارې بنه والی، د ټولنیزو خدماتو عرضه او د ژوند چاپېریال ملاتړ تر اوسه پورې د دولت د رول او اندازې په اړوند زیاتې شخړې شتون لري او ډېر پېچلي نه موندل شوي مسائل باقي پاته دي.

۴- د دولتونو د لویوالي شاخصونه:

په نیو کلاسیک اقتصاد کې عامه اقتصاد یوازې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره منځ ته راغلی دی، یعنې اصل بازار او خصوصي برخه ده او په هر ځای کې چې اړتیا پیښه شي، دولتي اقتصاد مرستې ته حاضرېږي. د توافق وړ او له مشخصو اهدافو سره په مطابقت کې عامه یا دولتي اقتصاد غواړي، روښانه کړي چې دولت په کوم ځای کې مداخله وکړي او په کوم ځای کې ځان گوښه کړي ترڅو اقتصادي مؤثریت د ټولنې لپاره زیات شي، د شتمنۍ وېش د ټولنې مطلوب حالت ته نږدې شي او نور ټولنیز اهداف تحقق ومومي. عامه اقتصاد یا د دولت مالي اقتصاد د بازار اقتصاد یا د وده موندنې خصوصي برخې د کمبود د جبران لپاره د زمینه سازۍ د آسانتیا لپاره د زمینې برابرول او د خصوصي او عمومي برخې ترمنځ د متقابلو اړیکو د بیان لپاره هڅه ده. (۱۲۵:۹)

نو پردې بناء کولای شو تمه ولرو، چې څه هم په هغو هېوادونو کې چې د پیاوړي او سازمان شوي خصوصي سکتور لرونکي دي او د بازار چارې په ټول توان سره حمایت کوي، هېوادونه څومره لوی نه شي خو حقیقت برعکس دی. څرنگه چې په مشخصو شاخصونو سره کولای شو چې د هېوادنو د لویوالي یوه بېلگه وگڼو.

الف- د ناخالص داخلي تولید د حجم په پرتله د دولت د مخارجو تناسب: د ناخالص تولید د حجم په تناسب د دولت د مخارجو د سهم د زیاتوالي په اړوند موجود ارقام او اعداد یو له هغو فکتورونو څخه دی، چې د دولتونو په لویوالي باندې شاهدي ورکوي. که چېرې د دولت رول ناخالص داخلي تولید ته

د دولت د مخارجو د نسبت له لارې اندازه کړو، دغه نسبت په ۱۹۹۰ز کال کې په ګڼ شمېر صنعتي هېوادونو کې لاندې بڼه وده.

(۱) شکل: په ۱۹۹۰ ز کال کې د GDP په پرتله د صنعتي هېوادونو دولتي مصارف (۳:۳٦۱

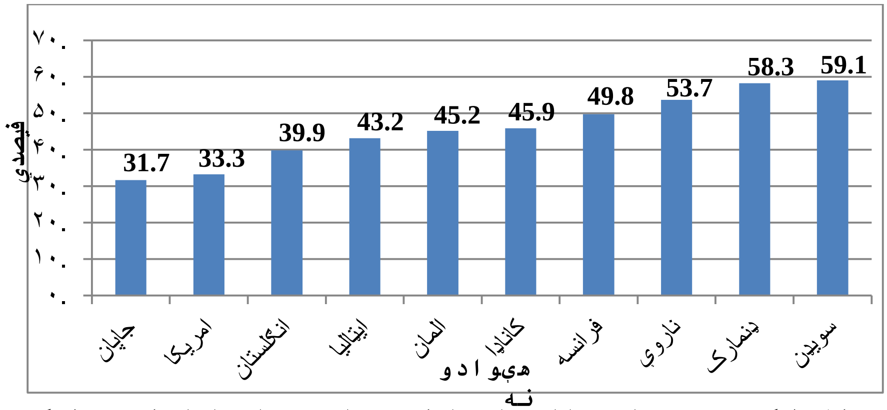

پورتنی شکل څرګندوي چې دولت د بازار په اقتصاد کې د پراخ سهم او رول لرونکی و. څرنګه چې لږ سهم په جاپان پورې تعلق لري، چې د ۳۲٪ GDP په حدودو کې پکې شاملېږي او تر ټولو لوړ سهم په سویډن پورې تړاو لري، چې د GDP ۵۹،۱٪ رانغاړي. څرنګه چې په صنعتي هېوادونو کې په تاریخي بهیر کې لیدل کېږي، چې نوموړی فکتور مخ په زیاتېدو دی مثلاً په ۱۹۴۰ز په امریکا کې له ۲۰٪ څخه په صعودي ډول سره په ۱۹۸۰ز کې ۳۵٪ ته زیات شوی دی. ظاهراً دولتونه نه یوازې د اقتصادي مؤثریت د نشتوالي د جبران لپاره، بلکې د نورو سیاسي او ټولنیزو دلایلو په امله هم وده کوي. (۳:۳٦۰)

ب- د ملي عاید په پرتله د دولت د بودجې د نسبت زیاتوالی: نوموړی په ملي اقتصاد کې د دولت درول د ټاکلو لپاره ښه معیار دی او د تاریخ په اوږدو کې یې خپل صعودي لوری وهلی دی.

ج- په مجموعي استخدام کې د دولتي استخدام د سهم زیاتوالی: دا هم د هېوادونو په مجموعي استخدام کې د دولتي وظایفو د سهم تغییراتو ته په کتو د دولت د رول د اندازه کولو یو بله طریقه ده. انساني ځواک د هغو تولیداتو له منابعو څخه دی، چې په خپله د نورو منابعو په کارولو کې اصلي رول لري. پردې اساس له دغې منبع څخه د دولت سهم زیاتوالی موندلی شي، چې په مجموعي اقتصاد کې د دولت د رول څرګندوی واوسي.

د- په ملي عاید کې د مالیاتو د سهم زیاتوالی: په هغو هېواودونو کې چې مالیات د دولت د مخارجو د تأمین منبع ده، په ملي عاید کې د مالیاتو نسبت کولای شو چې د دولت د رول د اندازه کولو لپاره په کار یوسو.

۵- د دولتونو اقتصادي رول او موخې:

معاصر اقتصادي شرايط او نوې اقتصادي نظريې، د عمومي برخې د فعاليتونو پراخوالی ايجابوي او د دولتونو په هغه کوچني رول باندې بسنه نه کوي، کوم چې کلاسيک اقتصادپوهان د هغه لپاره ورباندې قايل وو او د ټولنې د يو اقتصادي ارګان په توګه عمل کوي. په اقتصادي جرياناتو کې د دولت رول د پام وړ سرعت سره مخ په زياتېدو دی. د غه تناسب د سازمانونو او تصديو په ايجاد او داسې فعاليتونو باندې پای ته رسېږي، چې په ملي عايد کې د دولت د سهم د زياتوالي سبب کېږي. دولت له پخوانيو دندو څخه جلا چې د کلاسيکو اقتصادپوهانو د منلو وړ هم دي، بايد ټولنيزې رفاه ته د رسېدو پورې اړوند مسايلو ته پام وکړي يا يې ترسره کړي لکه د منابعو ځانګړي کول، د عوايدو عادلانه وېش، کامل استخدام، د قېمتونو د سطحې استقرار، اقتصادي وده، نړيواله سوداګري او داسې نور. نو بناء اوس د کميت او کيفيت له نظره د دولت اقتصادي فعاليتونه مخ په پراخېدو دي او د ټولنې په اقتصادي جرياناتو کې د دولت مداخله اړينه ده. کولای شو چې د دولت عمده اقتصادي موخې په درېيو ساحو کې مشخصې کړو. (۲۲:۲)

الف- د منابعو ځانګړي کول: دولت بايد مشخص کړي چې د منابعو په تخصيص کې کوم تغييرات او اصلاحات اړين دي او د منابعو په پرځای کولو کې بايد څوک ضرر ومني؟ او ددغو تغييراتو د سرته رسولو لپاره بايد داسې سياستونه تعين کړي، چې د عوايدو په راټولولو او د هغه د مخارجو لپاره اړين دي.

ب- د عوايدو وېش: دې ته په پام سره چې بايد د عوايدو په مناسب يا عادلانه وېش کې د تشخيص لپاره له تعريف سره نږدې وي. دولت اړ دی چې ټولنيز عدالت ته د رسېدو او حداکثر رفاه د لاسته راوړلو په خاطر د عايد د وېش وسايل برابر کړي.

ج- اقتصادي ثبات: د دولت له مجموعي اهدافو څخه يو بل هدف د ټولو لپاره کار پيدا کول او د قېمتونو د مناسبې سطحې ساتل دي، چې نوموړي عوامل په خپله د اقتصادي پراختيا او ودې لپاره وسايل ګڼل کېږي. په ټولنه کې د دولت اقتصادي رول او د ټولنې او بازار په نهائي برياليتوب کې ددغه رول د يوې برخې اغېزه د عامه اقتصاد اهميت په ځانګړي ډول په لاندې مواردو کې څرګندوي:

۱. د اقتصادي فعاليتونو قواعد مشخصوي.
۲. د مالکيت د حقوقو د ټاکلو او له هغه څخه د ملاتړ دنده په غاړه لري، هغه څه چې د اقتصادي ډاډ لپاره اړين دي.
۳. سياست ګذاري په لاس کې لري، هغه چاره چې د تأمين د ثبات وسيله ده.
۴. د عدالت په پام کې نيولو سره له امکاناتو سره سم ماليات د دولت په لاس کې دي.
۵. په خپله په مستقيم ډول ځينې توکي عرضه کوي.
۶. د هغه رهبري کوونکي رول ته په پام سره، د خلکو په وړاندې ځانګړي مکلفيتونه په غاړه لري.

پورتني ټکي کفايت کوي ترڅو د دولت د اقتصاد په اړوند بحث ته اړتيا روښانه کړي. معمولاً

دولتونه د مختلفو موخو د تأمین لپاره ه کړي. معمولاً دولتونه د مختلفو موخو د تأمین لپاره د بازار په څنګ کې ځاي لري، چې دا ډول موخې په عمده ډول په لاندې دي له:

۱. د اقتصادي مؤثريت لوړول.

۲. د عدالت تأمین.

۳. د انساني ارزښتونو بهبود.

د دولتونو د مداخلې ډولونه د پورتنیو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره په لاندې کړنو کې د تطبیق وړ دي:

۱. د قانون ګذارۍ رول.

۲. د ثبات ورکولو رول.

۳. د ځانګړي کولو رول.

۴. د عدالت غوښتنې رول.

۵. د رهبري کولو رول.

لنډیز:

د عامه اقتصاد له پراخوالي څخه دمخه د مارکيټ د ضعف لاملونه لکه انحصار، جانبي تأثيرات، عامه کالي، د اقتصادي ثبات نه شتون، عدالت او انساني ارزښتونه تر بحث لاندې نيول شوي او د بازار نواقص لکه د اطلاعاتو ضعف د توليدي عواملو د تحرک نه موجوديت او د هغوی په عکس العمل کې ځنډ، د کاليو مختلف والی توضيح شوي دي او همدارنګه د مارکيټ عدم کفايت ترڅو په ممثره توګه د ټولنې اړتياوې تأمين شي او دولت هغه فعاليتونه چې د بازار د نيمګړتياوو د لرې کولو لپاره ترسره کېږي بررسي کوي.

په اقتصادي فعاليتونو کې د دولت د مداخلې په اړه نظريات په تاريخي لحاظ په درې ډوله ليدل کېږي، چې لومړۍ دوره د کلاسيکانو ده او د دولت مداخله په اقتصادي کارونو کې ډېره محدوده ده، په دوهمه دوره کې بيا د دولت مداخله يو څه زياته ښکاري چې جان مينارد کېنز په دغو نظرياتو کې زياته برخه لري او درېيمه دوره بيا لومړۍ دورې ته بېرته ورګرځېدلې چې دوی نوی ليبرالېزم رامنځ ته کړی.

د عامه اقتصاد د پراخوالي د پېژندنې لپاره ځينې ماډلونه لکه د اقتصادي پرمختګ ماډل، ارګانيک ماډل، د سياسي محدوديت ماډل، د هيولای ماډل، نفتي سياسي ماډل او تسليحاتي ماډل تر لاس لاندې نيول شوي دي او د عامه اقتصاد د اقتصادي ودې دلايل ارزيابي شوي.

د دولتونو د ورځ تر بلې لويوالي شاخصونه نسبت د دولتونو د مصارفو زياتوالی د هغوی د داخلي توليد ته، د ملي عايد په نسبت د بودجې زياتوالی، د دولتي استخدام د کچې زياتوالی په عمومي استخدام او همدارنګه په ملي عايد کې د مالياتو د اندازې زياتوالی توضيح کوي.

د دولتونو عمده اقتصادي اهداف چې د منابعو تخصيص، د عايد وېش او اقتصادي ثبات دي د دولت د مداخلې له لارې چې په قانون ګذارۍ، ثبات ترلاسه کولو، تخصص، عدالت غوښتنې او د رهبري له لارې کولای شي چې عملي او تطبيقي جنبه ترلاسه کړي او اقتصادي اهدافو ته د دولت د رسېدنې لپاره زمينه برابره کړي.

پوښتنې:

۱. د بازار د ضعف موارد کوم دي؟
۲. انحصار ولې د بازار د شرایطو په موجود یت کې هم موجود وي؟
۳. آزاد بازار ولې د عامه کالیو په وړاندې کولو کې پاتې راځي؟
۴. ولې آزاد بازار په اقتصادي ثبات او عدالت ترلاسه کولو کې پاتې راغلی؟
۵. انساني ارزښتونه ولې په آزاد بازار کې نه تأمین کېږي؟
۶. د بازار عمده نواقص و نوموئ؟
۷. آزاد بازار ولې د اطلاعاتو په لاسته راوړنه کې پاتې راغلی؟
۸. د کالیو مختلف والی ولې د آزاد بازار د نواقصو څخه شمېرل کېږي؟
۹. د بازار د نواقصو د لرې کولو لپاره دولت څه کولای شي؟
۱۰. د دولت د مداخلې حدود څه ډول کولای شو چې په اساسي ډول و ټاکو؟
۱۱ . د اتلسمې پېړۍ اقتصادي نظریات په عمده ډول د کوم اقتصادي مکتب ملاتړ کوي او څه ډول توضیح کېږي؟
۱۲. د دولت د مداخلې د نظریاتو بدلون په اقتصاد کې په درې یادو دورو کې توضیح کړئ؟
۱۳. د عامه اقتصاد د ودې په باره کې له کومو ماډلونو څخه استفاده کېږي؟
۱۴. د اقتصادي پرمختګ ماډل کوم مفهوم ارایه کوي؟
۱۵. د دولتو ورځ تر بلې پراخوالی کوم دی نومونه یې واخلئ؟
۱٦. د دولتونو عمده اقتصادي اهداف کوم دي؟
۱۷. په اقتصادي فعالیتونو کې دولت خپلو اقتصادي فعالیتونو ته د رسېدو په خاطر کوم رول ترسره کوي؟

مأخذونه:

۱. پور مقیم ، سید جواد. (۱۳۸٦) اقتصاد بخش عمومی، نشر نی، تهران.
۲. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳). اقتصاد بخش عمومی، نشر جنگل، تهران.
۳. توکلی، احمد. (۱۳۸۰). بازار، دولت. چاپ و نشر لیلی، تهران.
۴. توکلی، احمد. (۱۳۸۵). مالیه عمومی، سازمان چاپ و نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران .
۵. شبان، محمد انور. (۱۳۷۵). تیوریها، سیاست ها و عوامل انکشاف اقتصادی، نیاز آرت پرِس، پشاور.
٦. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷). سیر تحول وظایف دولت ها و توسعه اقتصاد عامه، مجله علوم

اجتماعی، شماره سوم، کابل.
۷. فولکرس، کی. (۱۳۸۵). اقتصاد عامه (ترجمه شده به دری) مؤسسه همکاری اکادمیک آلمان، کابل.
۸. فرج وند، اسفندیار. (۱۳۸۴) . بودجه ، انتشارات فروزش، تهران.
9 .Frank.R. (1997) > "Micro Economics and Behavior'' , ed , USA>
10 . Samuelson P.A . and Nard Hanus . W. D. (1998) . '' Economics'' . 6th < ed, USA .

دریېم څپرکی

د دولت کړنې او عامه مخارج

په اقتصادي سیستم کې د دولت د عدم مداخلې طرفدار اقتصادپوهان هم د دولت په وسیله د ځینو کالیو او خدماتو په تولید باندې معتقد وو. د دولت دغه اقتصادي فعالیتونه د هغو کالیو او خدماتو په عرضې پورې مربوطوي، چې د عامو خلکو لپاره ګټور وي، خو خصوصي سکتور معمولاً د هغه د تولید لپاره داوطلب نه وي.

د مصرف او استفادې له نقطه نظره کولای شو، کالي او خدمات په دوه عمده ګروپونو ووېشو. (۲:۱۴۵) هغه کالي او خدمات چې د بازار له لارې عرضه کېږي، د هغې په مقابل کې چې د خصوصي بازار سیستم د هغه په وېش کې ناتوانه دی، بازار یوازې هغه وخت عمل کولای شي چې د کالیو او خدماتو د ګټو د تفکیک امکان وجود ولري او ددغو ګټو د تخصیص قابلیت موجود وي، یعنې کله چې احمد د مصرف لپاره کالي پېري او د هغه په مقابل کې پیسې تادیه کوي ،حسن چې قېمت یې نه اداء کوي، د هغه کالي له ګټې څخه محرومېږي. مبادله د مالکیت د حق له تمیز پرته نه شي ترسره کېدای او د مالکیت د حق تمیز ددې غوښتنه کوي چې کالي د بېلېدو او تفکیک وړ دي، له هغه څخه استفاده هم خصوصاً فرد یا افرادو ته د تخصیص وړ وي.

په دې څپرکي کې لومړی د اقتصادي تأثیراتو له نظره د عامه مخارجو له معرفت څخه نیولې، عامه کالي توضیح شوي او وروسته د عامه کالیو د انتخاب امکاناتو بررسي، عامه تصدیګانې هم د دولت د فعالیتونو د یوې برخې په توګه په پام کې نیول شوي او د دولت په واسطه د اجتماعي سیاستونو تأمین د یو بل بحث موضوع تشکیلوي.

سبسایډي ګانې، بلاعوضه دولتي مرستې بل عنوان دی چې د عامه مخارجو په اړخ کې خاص ځای او مقام لري، بالآخره په مختلفو عرصو کې دولتي مرستې چې د عامه مخارجو د مصرف له پلوه د استقامتونو ټاکوونکې وي په مختصر ډول بحث پرې کېږي او په پای کې د عمده موضوعاتو لنډیز، محصلانو ته تمریني سوالونه او مأخذونه هم ورکړل شوي دي.

۱- عامه مخارج د هغه د اقتصادي تأثیراتو له نظره:

عامه مخارج د دولت د انتخابي سیاستونو منعکس کوونکي دي. کله چې دولت تصمیم ونیسي چې څه ډول کالي او خدمات ارایه او له څه ډول کمیت او کیفیت سره یې تولید کړي، عامه مخارج به ددې ډول سیاستونو د اجراء کولو مخارج وي. دغه مفهوم کولای شو د موضوع د وسعت په پام کې نیولو سره د مخارجو له اړخه په دوه برخو ووېشو:

الف: د مخارجو تأمین، د عامه برخې د بودجې له لارې د کالیو او خدماتو ارایه، چې د عامه مخارجو اساسي مفهوم دی. دغه ډول مصارف هغه مصارف دي چې د عامه برخې په صورت حسابونو

کې ظاهرېږي.

ب: د دولت د قوانينو او مقرراتو په وضع کولو سره د خصوصي سکتور مخارج تر تأثير لاندې راولي، د مثال په توګه په هوټلونو کې د حداقل حفاظتي وسايلو د ايجادولو په اړه د قانون تصويب، د هوټل مالک د مصارفو په قبلولو مجبوروي.

کله چې د عمومي برخې تصاميم ددې ډول مخارجو باعث کېږي، ځينې کارپوهان دغه ډول مخارج د عمومي مخارجو جزء ګڼي.

کله چې د دولت د عملياتو په مصارفو بحث کوي، د عامه مخارجو يو پراخ مفهوم ته پام کوي. ددې ډول ايډيالوژيکي دلايلو له مخې د دولت فعاليتونه په تخصيص او وېش کې له نه کارونې سره مقابله د بازار له ناتوانۍ سره تړاو لري. پردې اساس دولت عامه خالص او ناخالص کالي ارايه کوي او انتقالي ورکړې به ولري.

هغه څه چې دلته د پام وړ دي، د عامه سکتور وده ده. د عامه اقتصاد د ودې پوښتنې ته د ځواب لپاره ډول ډول روشونه او طريقې وجود لري مثلاً کولای شو د عمومي مخارجو د مطلقې اندازې ودې ته پام وکړو، د مثال په توګه د افغانستان د اسلامي دولت د ملي بودجې عمومي مخارج په ۱۳۸۶ لمريز کال کې ۲۵۳ ملیارده افغانۍ او په ۱۳۸۷ کال کې دغه رقم ۳۷۸ ملیارده افغانيو ته رسېدلی و (۳۰:۱۰) او که چېرې دغه د عمومي مخارجو زياتوالی د نورو اقتصادي متحولينو اندازو لکه د قېمتونو د عمومي سطحې زياتوالي، د ناخالص ملي توليد ودې او د نفوس تغييراتو ته په پام کې ونيسو د عامه مخارجو د نسبي زياتوالي بررسي افاده کوي. د عامه مخارجو خاص اقتصادي تأثير د مخارجو په ماهيت پورې تړاو لري او له دې وجې د دولت د مخارجو د ماهيت له لحاظه مخارج په دوه ګروپونو وېشل کېږي. (۲: ۳۰۲)

الف- تمامېدونکي عمومي مخارج:

په دغو مخارجو کې د کاليو او خدماتو جاري پېرودنې (د کار قوه او مصرفي کالي) او پانګه ييز کالي او خدمات (لکه د واټونو، مدرسو، روغتونونو او داسې نورو چارو کې پانګونه) کې شاملېږي يا په بله وينا دغه ډول مخارج په دې ډول دي:

د عمومي سکتور په واسطه ورکړل شوې پېرودنې چې په قېمت کې د ترلاسه شوي مقدار له ضرب څخه لاس ته راځي يا په بله وينا هغه مخارج دي چې توليدي منابعو لکه ځمکې، د کار قوې او پانګې ته ضرورت لري چې د عمومي سکتور د استفادې لپاره له خصوصي سکتور څخه اخيستل کېږي. پردې سربېره تمامېدونکي عمومي مصارف د اقتصاد پر منابعو ادعا ده او د عمومي سکتور په واسطه له دغو منابعو څخه په نورو سکتورونو برخو کې د استفادې مانع کېږي او د نورو برخو د نه توليد شويو محصولاتو ارزښت، فرصتي مخارج او عامه مخارج دي چې د عامه سکتور په واسطه د منابعو د جذب پر اساس ترسره کېږي.

ددې ډول مخارجو ماهيت کاملاٌ د سوداګريزو واحدونو د توليدي مخارجو له ماهيت سره مشابه دی او څرنګه چې ياد مخارج د عايد په شکل د ټولنې د افرادو لاس ته رسېږي د ملي عايد په محاسبه کې هم شامليږي. په واقعيت کې د دولت او خصوصي واحدونو په منځ کې عمده تفاوت ددې ډول مخارجو په اړه د توليد شويو کاليو او خدماتو امر دی. خصوصي مؤسسات خپل کالي او خدمات د معادل قېمت په مقابل کې او يا يې د تمام شوي قېمت څخه په لوړ قېمت پلوري او په مقابل کې دولت په واسطه ارايه شوي کالي او خدمات ددغو مخارجو په أثر ممکن د دولت د دندو او وظايفو په اجراء کې په وړيا ډول او يا په ډېر کم قېمت وېش شي او يا د خاصو خدمتونو د ترسره کولو لکه د اداري او نظامي خدمات د دولت په لاس کې باقي پاته شي.

د توليد د عواملو د پېر مخارج له اقتصادي منابعو څخه د دولت د مستقيمې استفادې منعکس کوونکي دي. هماغه ډول چې اشاره وشوه دغه ډول مخارج له هر اړخه د خصوصي توليدي واحدونو له مشابه مخارجو سره برابر دي. پردې اساس له دغو منابعو څخه استفاده ممکن د خصوصي واحدونو له رقابت سره مخامخ وي. ددغه رقابت تأثير او حدود په دوه عواملو پورې تړاو لري؛ لومړی د توليد له عواملو څخه د شرکت د استفادې په وخت کې اقتصادي شرايط، دوهم ددې ډول مخارجو د مالي تمويل ميکانيزم.

د اقتصادي شرايطو له پلوه له دغو عواملو څخه د دولت د استفادې په وخت کې د توليد د عواملو د پېرودلو د مخارجو تأثير به د بوختيا له سطحې سره تړاو ولري. په هغه صورت کې چې د توليد د عواملو يوه برخه يا په کلي ډول اقتصادي واحدونه وزګار يا کم کاره وي يا په بله وينا له کامل استخدام څخه ټيټ شرايط وجود ولري، د دولت شرکت ددغو عواملو په پېر کې له کم رقابت سره مل دی.

په واقعيت کې دولت له هغه پرته چې د خصوصي توليدي واحدونو له لاسه عوامل خارج کړي، تر خپلې استفادې لاندې يې نيسي يا په بله وينا د دولت ګډون د عدم استخدام په شرايطو کې د توليد د عواملو د مصرف پر اساس په خصوصي سکتور کې د توليد او مصرف د کموالي سبب نه کېږي. په مقابل کې يې د کامل استخدام په شرايطو کې د دولت په واسطه د توليد د عواملو د پېرودلو د مصارفو تأثير او له دغو عواملو څخه د نورو مصرف کوونکو د رقابت مسئله کاملاً متفاوته ده. په دغو شرايطو کې به دولت مجبور وي چې له خصوصي واحدونو سره په مستقيم رقابت کې د خپلې اړتيا وړ عوامل له بازار څخه ترلاسه کړي او يقيناً دغه ډول وضع په خصوصي سکتور کې د توليد د کموالي سبب کېږي.

د خصوصي سکتور او دولت د اړتيا وړ عواملو د قېمت په سطحه کې ددغه رقابت تأثير په کلي ډول د قېمتونو په عمومي سطحه کې ددې ډول مخارجو د مالي تمويل په مواردو پورې تړاو لري. که چېرې د دولت د مخارجو تمويل د خلکو په لاس کې د پېر قدرت د کموالي د ميتودونو لکه مالياتو او د ملي پورې اوراقو له مخې وي، د کامل استخدام په شرايطو کې د دولت ګډون د توليد د عواملو په پېرودنه کې له خصوصي سکتور څخه عمومي سکتور ته ددغو عواملو د انتقال لامل کېږي او د هغه تأثير به د

قېمتونو په عمومي سطحه باندې ډېر کم وي. هرکله چې ددغو مخارجو د مالي تأمين منبع د هېواد له بانکي سيستم او شبکې څخه وي او خلک وتوانېږي چې د پېرودنې په ټول قدرت سره پېرودلو، مصرف او پانګونې ته ادامه ورکړي، د دولت او خصوصي سکتور د رقابت په ترڅ کې د عمومي قېمتونو په سطحه کې زياتوالی په ښکاره ډول ظاهرېږي. ځکه په دغو شرايطو کې به دولت د خصوصي سکتور پر مشابه مصارفو سربېره د خپلو مصارفو په زياتولو ناچاره وي ترڅو وتوانېږي د خپلې اړتيا وړ عوامل لاس ته راوړي او دغه کار د قېمتونو د عمومي سطحې د زياتوالي لامل کېږي.

ب- انتقالي تأديات:

د دولت ټول فعاليتونه په خصوصي سکتور کې ځان ته د منابعو د تخصيص لپاه اړين نه دي، په ځينو حالاتو کې دولت يوازې د پېرودنې د قدرت د مجددې وېش رول لري مثلاً د دولت نقدي مرستې ددغو انتقالي تأدياتو له جملې څخه دي. پردې اساس د دولت هغه مصارف چې د ټولنې د خلکو په منځ کې د پېرودلو قدتر په وېش باندې ختمېږي (انتقالي تأديات نومېږي) يا په بله وينا د انتقالي تأدياتو مصارف د عمومي مصارفو په هغه قېمت کې شاملېږي چې د دولت لپاره د توليد له منابعو څخه د استفادې ضامن نه دي او ددغو پيسو ترلاسه کوونکي هم د دولت لپاره د خاصو خدماتو په ترسره کولو او يا د کاليو د توليد لپاره ګومارل شوي نه دي. په واقعيت کې انتقالي ورکړې يوازې په خصوصي برخه کې له يوې برخې نه بلې برخې ته د پېرودنې قدرت انتقالوي.

له هغه ځايه چې دغه د پېرودلو قدرت د اقتصادي فعاليتونو د ترسره کولو له لارې لکه د کاليو او خدماتو د تهيې او د عايد په توګه نه حاصلېږي. ددې پرخلاف د توليد د عواملو د پېرودنې مصارف د ملي عايد په محاسبه کې نه منظورېږي يا په بله وينا د دولت انتقالي تأديات په ملي عايد باندې هېڅ تأثير لرونکي نه دي او په ملي عايد باندې د هغه تأثير له مختلفو اړخونو څخه هغه ډول چې لاندې ليدل کېږي غير مستقيم دی. انتقالي تاديات کولای شو په دوو اصلي ګروپونو ووېشو:

لومړی: په افرادو پورې مربوط هغه تأديات چې له قانون سره سم د مرستې د ترلاسه کولو لپاره مجاز پېژندل شوي دي.

دوهم: د ملي پورونو لپاره د سود تاديه کول.

لومړی ډول مصارف اکثره د دولت له اجتماعي فعاليتونو سره د خلکو د ژوند د سطحې د بهبود په موخه او هغه ډلې چې په اقتصادي سازمان کې د کافي عايد په حاصلولو برلاسي نه دي، ورکول کېږي. له وزګارو سره مرسته، د بې سرپرسته ماشومانو ساتنه او روزنه، همدارنګه له ځينو ډلو لکه کار کوونکو، بزګرانو او نورو سره مالي مرستې په دې برخه کې مهمې بېلګې دي.

د ملي پورونو د سود ورکړه په هغه صورت کې چې د بودجې د اجراء له وخت نه پرته دورو کې په ترلاسه کېدونکو پورونو پورې تړاو ولري، بايد د انتقالي ورکړو برخه حساب شي. څرنګه چې ترلاسه کوونکی د هغه په مقابل کې دولت ته کوم خدمت نه ترسره کوي. په هغه صورت کې چې د سود ورکړه

په جاري پورونو پورې تړاو ولري چې د دولت په جاري پانګونو مصرف شوې وي، باید د تمامېدونکو تأدیاتو برخه منظوره شي. لېکن څرنګه چې اکثره ملي پورې د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې په تېر وخت پورې تړاو لري، له دې وجې اصلي او فرعي تأدیات انتقالي تأدیات حسابېږي. څرنګه چې په انتقالي تأدیاتو کې د دولت په وسیله له کالیو او خدماتو څخه استفاده مطرح نه ده پردې اساس د رقابت له نظره او د تولیدي منابعو په توزع کې د هغه تأثیر او د قېمتونو په سطحه کې ستونزه وجود نه لري.

انتقالي ورکړې په غیر مستقیم ډول د مالیه ورکوونکو او مالیه ترلاسه کوونکو د ثروت او عاید له تغییر څخه انتقالي پیسې د تولیدي منابعو په وېش باندې تأثیر کوي. ددغو ورکړو له قبلولو څخه د دولتونو اصلي هدف هم په اکثرو مواردو کې د ټولنې د مختلفو طبقاتو ترمنځ د عاید په مجدد وېش باندې تأثیر اچول دي. خو ددغو مصارفو د مالي تمویل د وسیلې تأثیر د قېمتونو په عمومي سطحه باندې باید عادي ونه ګڼو. په هغه صورت کې چې انتقالي تأدیات د مالیاتو د ترلاسه کولو له محل څخه تأمین شي، د قېمتونو په عمومي سطحه باندې مستقیماً تأثیر نه لري. پردې اساس د مختلفو طبقاتو ترمنځ به یوازې د عاید د مجددې وېش سبب شي.

مګر په هغه صورت کې چې ددغو تأدیاتو تأمین محل بانکي اعتبارات وي، د هغه تأثیر د قېمت د قېمت په عمومي سطحه باندې د استفادې په مختلفو شرایطو کې متفاوت دی. دغه کار د قېمتونو په سطحه باندې له کامل استخدام څخه په ټیټو شرایطو کې نږدې بې تأثیره او د کامل استخدام په شرایطو کې د قېمت د عمومي زیاتوالي او د عاید او ثروت د وېش او تعدیل سبب ګرځي.

۲- عامه کالي یا اجناس:

هغه شمېر کالي او خدمات چې د بازار اقتصاد د عدم علاقمندۍ او یا هم د نورو دلایلو پر اساس د ټولنې د اړتیاوو پر بناء دولت د هغه د تولید او عرضې مکلفیت په غاړه لري، د عامه کالیو، شیانو او خدماتو یا د سیاسي کالیو په نوم یادېږي. د ملي دفاع قضائي نظام، د قانون جوړونې نظام د عامه کالیو او خدماتو مثالونه دي، چې د هغه په مقابل کې خصوصي کالي او خدمات وجود لري.

عامه کالي د پوښښ له لحاظه چې مصرف کوونکو ته یې ورکوي په محلي، ملي او نړۍ والو عامه اجناسو باندې وېشل کېدای شي.

سیمه ییز عامه کالي: هغه کالي دي چې د هغه زیاتره ګټه د یوې ځانګړې سیمې اوسېدونکو ته رسېږي لکه پارک، ځنګلونه او هغه مثالونه چې د یوه ښار د هوا د پاکېدو لپاره د هغه په ګاونډ کې جوړېږي.

ملي عامه کالي: هغه کالي دي چې د هغه ګټه د یوه هېواد ټول اوسېدونکي تر پوښښ لاندې راولي لکه د نفوسو تنظیم او د زېږون کموالی، د سیمه ییزو خدماتو بهبود، ښوونه او روزنه او داسې

نور.

نړۍ وال عامه کالي: هغه کالي دي چې په طبعي ډول د هغه ګټې نړیوالې وي لکه نړیوال أمنیت، نړۍ وال اقتصادي ثبات، د ژوند د نړۍ وال چاپېریال د ساتنې تدابیر، ځمکنی اتموسفیر، بحرونه او نور.

ساموېلسن عامه کالي داسې تعریفوي؛ عامه کالي هغه کالي دي چې ټول په ډله ییزه توګه ترې استفاده کوي. په داسې ډول چې له دې ډول کالیو څخه د هر فرد مصرف د نورو په مصرف کې کموالی نه څرګندوي. طبعاً دغه خاصیت د خصوصي کالیو له خصوصیت سره په روښنایي کې متفاوت دی چې په خلکو باندې د وېش وړ دی یا په بله وینا عامه کالي له هغه کالي دي چې په هم مهاله ډول د ټولو مصرف کوونکو لپاره په مساوي اندازه د ګټې اخیستنې وړ وي.

هغه د رقابت نه منلو، استثناء نه منلو او نه ردېدو خاصیت لري لکه په خالصو خصوصي کالیو کې استثناء منل وجود لري. د مثال په توګه کله چې زه خودکار قلم پېرم او په هغه باندې یو څه لیکم د پېر په عمل سره هغه په ځان پورې ځانګړی کوم او نور افراد نه شي کولای چې په هم مهاله ډول له هغه څخه ګټه پورته کړي. په داسې حال کې چې عام کالي دغه خاصیت نه لري.

کله چې د هوا د ککړتیا د کموالي لپاره طرح اجراء کېږي. په هماغه وخت کې چې زه له هغه څخه ګټه پورته کوم نور افراد هم ترې ګټه اخلي. بل صفت یې رقابت منل دي. په خصوصي کالیو کې د عمومي کالیو پرعکس د کالیو د ګټو د لاسته راوړلو لپاره رقابت وجود لري، په واقعیت کې په خصوصي کالیو کې د مصرف کوونکو زیاتوالی د اضافي مخارجو غوښتنه کوي. خو د عمومي کالیو د مصرف کوونکو زیاتوالی، اضافي مخارجو ته ضرورت نه لري، یعنې مخارج متغیر او د کالیو تولید ثابت پاته کېږي.

کله چې نه شو کولای هېڅوک د عمومي کالیو له مصرف څخه منع کړو، نو څوک حاضر دي چې د هغه د مصرف لپاره قېمت تادیه کړي او څوک حاضر دي ترڅو هغه تولید کړي؟ کله چې د یو واحد کالي په بازار کې، د تولیدوونکو او مصرف کوونکو ترمنځ ارتباط قطع وي، دولت مجبور دی چې د هغه د عرضې لپاره رامخکې شي. ددغې پوښتنې پر اساس د دولت د اقتصادي نظریاتو یو محور دی، چې کومو کالیو او خدماتو ته عمومي ویل کېږي او باید د عمومي سنجش په واسطه تهیه شي او څرنګه د هغه مقدار ټاکل کېږي.

البته د دولت حضور په اقتصادي فعالیتونو کې د داسې کالیو او خدماتو په تولید پورې مربوط دی، چې خصوصي سکتور اصولاً د هغه د تولید لپاره داوطلب نه دی. هر څومره چې ددغو کالیو او خدماتو تولید د ګټه اخیستونکو لپاره له ګټې سره یوځای وي، چې همدغه کالي کولای شو عمومي ونوموو.

د پیګو تحلیل د عمومي او خصوصي کالیو ترمنځ د منابعو له مؤثر تخصیص څخه د بحث نتیجه د مالیاتو د اصولو برقرارول دي یا په بله وینا هغه د مالیاتو ورکوونکواو مالیاتي نرخونو د ټاکلو د اصولو په

بیان کې د عمومي کالیو تولید مطرح کوي. پیگو د مطلوب پالو (افاده غوښتونکو) له روش څخه په استفادې، فرض کوي چې د عمومي کالیو مصرف هر استفاده کوونکي شخص ته پام کوي، په داسې حال کې چې ددغو کالیو د تولید د مصارفو د جبران لپاره د مالیاتو ورکړه دده لپاره د مطلوبیت د کموالي باعث کېږي. له منځه تللي مطلوبیت ته په پام سره د مالیاتو د ورکړې په أثر د افادې د کموالي حاصل د خصوصي کالیو له لاسه ورکولو څخه اندازه کېږي. د هر شخص لپاره ترلاسه کېدونکی کار په داسې ځای کې د عمومي کالیو عرضه ده، چې د عمومي کالیو له مصرف څخه ترلاسه شوی نهائي مطلوبیت د مالیاتو د ورکړې د نهائي مطلوبیت له کموالي سره برابر وي. (۷ : ۲۸۷)

په دې صورت کې د عمومي کالیو په تولید کې د منابعو مؤثر تخصیص په داسې ځای کې ټاکل کېږي چې د عمومي کالیو له تولید څخه ترلاسه شوی نهائي اجتماعي مطلوبیت د مالیاتو د ورکړې د نهائي اجتماعي مطلوبیت له کموالي سره مطابقت وکړي. که څه هم دغه نظر له نواقصو څخه خالی نه دی، خو د عمومي کالیو د اقتصادي مسایلو د تحلیل او بررسۍ لپاره یو مناسب لارښود پېژندل شوی.

۳- د عامه کالیو د انتخاب امکانات:

الف- د خلکو د رایو پر اساس د عمومي کالیو د وړاندې کولو په اړه تصمیم: په دې ځای کې د عمومي کالیو لپاره په تقاضا کې د خلکو د رایو په لاس ته راوړلو بحث کېږي. خلک د مستقیمو او غیر مستقیمو رایو ورکولو له لارې خپلې ټاکنیز او لومړیتوبونه څرګندوي. عمومي کالي او خدمات د اکثریت رایو پر اساس تثبیت کېږي.

ب- سیاسي تعادل: سیاسي تعادل یو توافق دی چې د هغه پر اساس د مالي تأمین خاصو قواعدو ته په پام سره د یو یا څو عمومي کالیو د تولید سطحه ټاکل کېږي. د عمومي کالیو او خدماتو د مالي تأمین طریقه د مالیاتو د ډولونو پر اساس ده او د هر فرد مالیاتي سهم چې کله کله مالیاتي قېمت هم بلل کېږي له وړاندې اعلانېږي. د رایه ورکوونکي لپاره د تولید شویو کالیو د هر واحد مالیاتي قېمت د دولت لخوا دی. د عمومي کالیو د تولید مصارف د ښاریانو د مالیاتو سهم مشخص کوي یا په بله وینا د هر فرد د مالیاتو د سهم روښانه کېدل د عمومي کالیو او خدماتو د تولید په مصارفو کې زیاتوالی به د مالیاتي سهم په پرتله د ټولو افرادو د مالیاتو سهم ته زیاتوالی ورکړي.

ج- د رایو د توافق قاعده: که چېرې د برابر شویو عمومي کالیو مقدار په بشپړه سطح کې وي، د ټولو وضعیت به بهتر شي. ځکه خلک پوهېږي چې هرکله یو واحد عمومي کالي ترلاسه شي دوی هم له هغه استفاده کوي. د شخصي ګټو پر اساس به د عمومي کالیو کافي مقدار ترلاسه نه شي. په نتیجه کې که چېرې ممکن وي چې د مالیاتي سیستم له لارې د عمومي کالیو مخارج جبران شي، باید د رایه ورکوونکو رضایت ترلاسه شي، ترڅو وتوانیږو د رایې ورکولو له لارې د عمومي کالي کاربره

تولید ته ورسېږو. هغه روش چې د هغه پر اساس وتوانېږي په دې ډول رایو کې توافق ترلاسه کړي، د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د لېندال Frik Lindahl لخوا وړاندې شو. د لیندال موډل مالیاتي سهم او د عمومي کالیو د تولید سطحه چې د ټولنې د ټولو غړو د توافق وړ وي ښیي، خو مهمه پوښتنه دلته مطرح کېږي، چې څرنګه یو اقتصاد دغه ډول تعادل ته لاسرسی پیدا کړي چې د تعادل حل ته رسېدل کاملاً غیر عملي تر سترګو کېږي.

د- د اکثریت رایو قاعده: داسې ښکاري چې توافق او هم نظره کېدل یوه داسې نتیجه ده چې په ډېرې سختۍ لاس ته راځي او شاید اصولاً د لاسرسي وړ هم نه وي. په نتیجه کې د رایې ورکولو یو سیستم چې الزاماٌ کامل توافق په پام کې ولري د حل مناسبه لاره ښکاري.

د اکثریت رایو د قاعدې پر اساس که چېرې د اضافه رایه ورکوونکو په اړه توافق وکړي، هغه مورد به تر اجراءا لاندې ونیول شي مثلاً په یوه اقتصادي سیستم یا یوه درې نفري ټولنه کې که چېرې له درې نفرو څخه دوه نفره د عمومي کالیو د تولید یو مقدار ته رایه ورکوونکي وي، د هغه د توافق په اړه دوه نفره راټولېږي. هر رایه ورکوونکی باید له رایه ورکولو وړاندې د انتخاب لپاره لازمه اماده ګي ولري، یعنې دوی ته باید لازم اطلاعات په واک کې ورکړل شي ترڅو وتوانېږي د خپل مطلوبیت تابع ته په پام سره قضاوت کوونکی تصمیم ونیسي او په خاص مورد کې رایه ورکړي. دغه ډول اطلاعات کېدای شي په لاندې ډول دسته بندي شي:

۱. د عمومي کالیو متوسط او نهائي مخارج.

۲. د مخارجو او د رایې ورکولو وړ موضوع د ګټې په اړه لازم اطلاعات.

۳. د رایه ورکوونکو ترمنځ د مالیاتو د سهم وېش او په مالیاتو کې د تغییر طریقه، کله چې له کالیو څخه اضافي مقدار ترلاسه شي.

۴. د رایه ورکوونکو ترمنځ د کالیو د ګټو د وېش طریقه.

هـ- د منځنیو رایه ورکوونکو ماډل: منځني رایه ورکوونکي هغه رایه ورکوونکي دي، چې د دوی تقاضا د نورو ټولو رایه ورکوونکو د تقاضاوو په وسط کې قرار لري. د منځنۍ رأیه ورکوونکي روش د خلکو د اکثریت رایو پر اساس تصامیم بررسي کوي. د ځینو اولیه فرضیو په قبلولو سره په ساده ډول ښودل کېږي چې د اکثریت رایو پر اساس د تصمیم قاعده په پېشنهادي انتخاب پای ته رسېږي، چې د منځني رایه ورکوونکي د نظر وړ وي. د اکثریت رایو پر اساس د تصامیمو د اجرا لپاره مختلفې طریقې وجود لري چې له دغو طریقو څخه د کمېټې د رایې پر اساس انتخاب دی.

لومړی داسې یو مورد ته پام وکړئ چې د یوې درې نفرې کمېټې اکثریت رایو پر اساس انتخابات ترسره کېږي، هر رایه ورکونکی تصمیم نیسي چې د عمومي کالیو او خدماتو څه مقدار تولید او ارایه شي. په دې کمېټه کې هر فرد د خپل مطلوبیت د مقدار پر اساس د عمومي کالیو تولید پېشنهادوي. مشخص دی چې په دې ځای کې به درې مختلف پېشنهادونه وجود لري، چې یو له درې ګونو

پېشنهادونو څخه د انتخاب لپاره رايه ورکول ترسره کېږي.

و- د ريفرنډم ماډل: کله کله انتخابات د عمومي رايو له لارې ترسره کېږي. په دې ترتيب چې د پېشنهاد پر اساس رايه ورکول ترسره کېږي. که چېرې اکثريت رايې ترلاسه نه شوې رايه ورکول به تکرار شي او دغه عمل يوې اکثريت رايې ته تر رسېدو پورې دوام پيدا کوي.

۴- عامه تصديگانې:

عامه تصديگانې د بازار په اقتصاد کې هغه وخت مجاز ګڼل کېږي، چې د عامه رفاه په لوړولو کې ونډه ولري. پردې اساس د اجتماعي رفاه اعظمي کول د عامه تصديو د معقول هدف په توګه ګڼل کېږي. د دولت تشبثاتي يا انتفاعي فعاليت په خپل ذات کې هدف نه، بلکې د عامه وظايفو د ترسره کولو او د اجتماعي ګټو د ترلاسه کولو لپاره يوازې يوه وسيله ده.

اجتماعي رفاه لازمه نه ده د امکان تر حده يو لوی اجتماعي محصول ته له رسېدو سره عين شی تعبير شي. عامه رفاه د توليد د سطحې د لوړوالي او له مقداري، کيفي، زماني او مکاني لحاظه د اجتماعي شيانو او خدماتو د وېش په واسطه ټاکل کېږي. په دې اړه تصميم چې تر کومو شرايطو لاندې (څه شی، چېرته، څرنګه او د چا لپاره) خصوصي اقتصاد توليد کوي د بازار د ميکانېزم له خوا ترسره کېږي. د دولت په عامه سکتور کې د توليد وړ شيانو او خدماتو د لوړوالي او ترکيب په اړه تصميم د سياسي موافقو له مخې ترسره کېږي. دولت بايد د خپلو تشبثاتي فعاليتونو په واسطه هغه خلا ډکه کړي چې له اجتماعي پلوه د مطلوبو شيانو او خدماتو او د خصوصي اقتصاد په واسطه د توليد شويو شيانو او خدماتو ترمنځ منځ ته راځي يا په بله وينا هرکله چې له اجتماعي پلوه مطلوب شيان او خدمات د خصوصي شيانو او خدماتو د توليد په واسطه رفع نه شي کړی، په دې صورت کې دولت ته لازمه ده چې دغه کسر د خپلو تشبثاتي فعاليتونو په واسطه رفع کړي. پردې اساس له پورته يادونو څخه داسې نتيجه اخيستل کېږي چې د دولت له تشبثاتو څخه اساسي موخه د اجتماعي رفاه تأمين دی.

د دولت تشبثاتي عوايد اوس د کميت له پلوه د بازار اقتصاد نظام لرونکو هېوادونو کې لږ اهميت لري. ځکه په معاصرو شرايطوکې د نړۍ په صنعتي هېوادونو کې دولتونو ځانونه په تشبثاتي عوايدو باندې له زيات متکي دولت څخه په مالياتي عوايدو باندې په زيات متکي دولت باندې تبديل کړي دي يا په بله وينا اوس د دولت د عوايدو لويه برخه د مالياتي عوايدو له لارې لاس ته راځي. پردې اساس اوس د نړۍ په صنعتي هېوادونو کې د دولت سهم په صنعتي توليداتو کې په هغه اندازه زيات نه دی او انتفاعي عوايد يې هم د هغه مطابق کم شوي دي. د دولتي تصديو د نافعيت موضوع د اقتصادي نظامونو له پلوه په مختلفو صورتونو استدلال او ارزيابۍ کېدای شي.

د دولت د خدماتو د ارايې په موخه د عامه ادارې (دولتي اداراتو او مؤسساتو) تر څنګ د يو ډلې تصدي ډوله سازمانونو يا د اقتصادي تصديو په ايجاد کې چې له خصوصي سکتور سره ورته والی لري

مداخله کوي. ټول دغه سازمانونه د عامه تصديو په نامه يادېږي، په دې شرط چې د هغه مالکيت له دولت سره وي.

د عامه تصديو د ايجاد اصلي انګېزې په لاندې ډول دي: (۶:۳۱۰)

الف: عامه اداره بايد د خدماتو تقاضا پوره کړي. دغه تقاضا په بازار کې هم په لاس راتلی شي لېکن د سياسي، اجتماعي او مصارفاتي علتونو پر اساس دغه تقاضا د دولتي توليد په سکتور پوري مربوطېږي.

ددغو خدماتو د تنظيم نوعيت ته په کتو سره په خاصو او مستقلو رهبري کوونکو او اداري مؤسساتو کې آماده کېږي. اداري تصديګانې دغه ډول خپلې ادارې لري او له خپلو عوايدو او مصارفو سره عمومي بودجې ته داخلېږي.

په رهبري کوونکو تصديو کې په يوه ټاکلی وسعت سره په اداره کې د کمښتونو د رفع کولو د انعطاف پذيرۍ لپاره د هغه اداره له تشکيلاتي لحاظه مستقله شوې ده. د تصدي شتمني له عامه بودجې څخه جلا شوې ده. د تصدي محاسباتي چارې د مستقلې رهبري له لارې له خپل مسئوليت سره منځ ته راځي. له هغې سره دغه تصديګانې له حقوقي لحاظه تړلي پاته کېږي. هغوی خپل خدمات د نورو اداري واحدونو لپاره په تمام شد قېمت سنجش کوي او په کلني سنجش سره ګټه خصوصاً د مخارجو د جبران د تصدی د مالک په عمومي بودجه کې څرګندېږي.

ب: پردې سربېره داسې کالي او خدمات توليدېږي چې د تصدی د بقاء لپاره د عمومي وړاندوينې په برخې پورې مربوطېږي.

په دې ځای کې هدف تأميناتي کالي او د احتياجاتو د رفع کولو يا زېربنائي تأسيسات دي. دقيق او لوړ مخارج او له دې لارې د متوسط حد نزولي مخارج په اوږدمهال کې د خصوصي اقتصاد فعاليتونه تر تأثير لاندې راولي. يو خصوصي اقتصادي تأمين د کاليو په برخه کې له يوې لوړې درجې سره د عامه خدماتو لپاره کېدای شي مزاحمت وګرځي. ځکه چې يوه فردي داوطلبانه آماده ګي د استفاده کوونکو له خوا د تاديې لپاره وجود نه لري مثلاً د سړکونو د تنظيف او پاکولو په سنجش او د اور سوځېدنې په بيمه کې قانون ګذار د بازار ددغو نامکملو شرايطو په مقابل کې داسې عکس العمل ښکاره کوي چې د فشار د بخښنې توانايي يوځای شوي او په کار وړل شوي. جبر او يا د بيمې مکلفيت د ادارې له خوا سلب کېږي. پردې سربېره له حقوقي لحاظه غير مستقلې تصديګانې پورته يادې شوي. دغه ډول فعاليتونه په خاص ډول د مستقلو اقتصادي او تشکيلاتي لحاظه د تصديو لخوا هم ترسره کېږي، چې تر يوې اندازې پورې له عامه بودجې سره د مشابه بودجو له سنجش سره تړاو پيدا کوي. هغه مؤسسات چې د غړو لخوا اداره کېږي لکه خونې او د کسبګرو اتحاديې د عامه حقوقي شخصيتونو په توګه ثبت شوي دي. د اجتماعي ګټورتيا له لحاظه د ټاکلو اهدافو د تحقق لپاره چې د ورځې له سياسي لرلي څخه بهر عمل وکړي کېدای شي له هدفمنې شتمنۍ سره عامه حقوقي

مؤسسات ایجاد شي (مثلاً د مصرفي کالیو د کیفیت د تعین مؤسسات یا د معیار او سټنډرډ اداره، د ژوند د چاپېریال اداره).

ج: همدارنگه د سیاست له لحاظه د هدفمنو خدماتو تهیه کېدای شي معیاري وي. په دې ځای کې له هغو برخو څخه هدف دی چې په هغه کې د بازار تأمینات اصولاً عملي کېږي او یا لږ تر لږه ممکن، نتیجه په لاس راغلې وي. لېکن خپل مقدار او نوعیت ته په کتو باید د سیاسي هدف گذارۍ پر اساس تصحیح شي. دغه عامه تولید شوي کالي د رفاهي کالیو په نامه یادېږي. تر هغه ځایه چې دغه مؤسسات د پېرودونکو لپاره عیار وي، اکثره د عامه حقوقو د اداراتو په توگه پر مخ وړل کېږي (د سپما پیسې، د راډیو او ټلوېزیون عامه چینلونه).

د: په نهایت کې کېدای شي د عامه تصدیو لپاره یو تولیدي اقتصادي متوازن فعالیت وگرځي، چې په هغه کې د مصرفي او خدماتي کالیو تولید د تمام شد په قېمت یا داچې په یوې محدودې گټې سره ترسره شي. دغه هدف گذاري کولای شي د تولید عامه هدف منعکس کړي. دغه هدف ته د رسېدلو لپاره مشابه سازماني او حقوقي اشکالو ته چې په یوه تصدۍ کې ورته ضرورت حس کېږي له دې ډول یوې تولیدي اقتصادي مؤسسې سره د بازار انکشافاتو ته د ښه مطابقت توانایي، زیاته گټورتیا او مؤلدیت منځ ته راځي. البته د هغه په مقابل کې د محدودو تأثیراتو رسونې امکاناتو او د دولتي کنترول نقص وجود لري. داچې له دې طریقه عامه وظیفه د یو سمت ورکونې په گټه (د گټو له محدودولو پرته) څه ډول صدمهویني، کولای شو د عامه تصدیو د خصوصي کولو ضرورت د یو محدود تشکیل لرونکي دولت په مفهوم استدلال کړو. په عمومي ډول باید وویل شي چې د دولت له بودجې څخه د جلا شویو ټولو عامه تصدیو لږ او زیات فعالیتونه باید د یو ډول راپور ورکولو تابع وگرځي، ترڅو د برخو د سیاسي مسئولو افرادو لپاره په فعالیتونو کې کامل شفافیت او د دغو تصدیو تأثیرات لاس ته راوړلی شي. یوازې په دې طریقه کېدای شي یو هدفمن او مؤثر سیاست تحقق ومومي. پردې سربېره کولای شو له دې لارې مخنیوی وکړو چې عامه تصدیگانې د نه منلو تاوانونه منځ ته راوړي او په هغو قېمتونو سره چې د دوی مصارف نه جبرانوي د خصوصي عرضه کوونکو بازار نقصاني کوي.

۵- د اجتماعي سیاست تأمین:

د اجتماعي تأميناتو عمومي هدف دادی ترڅو د یوې ټولنې ټول غړي له فقر او احتیاج نه وساتي او دوی ته د ژوندانه هغه ډول شرایط مهیا کړي چې د انساني کرامت مطابق وي. د مرستې تأدیاتو ترلاسه کوونکي تر یوه حده ددې وړ وگرځول شي چې وکولای شي په راتلونکې کې له مرستو نه مستقل ژوند وکړي. تر اوسنیو شرایطو لاندې اجتماعي تأمینات د دولتونو د مخارجو یو لوی رقم تشکیلوي. (۹ :٦٦)

اجتماعي سیاست د سیاسي او اجتماعي فعالیت یو برخه ده. دولتي اجتماعي سیاست هغه ډول

سیاسي عمل دی چې د لازمو وسایلو په کار وړلو سره غواړي د افرادو د ډلو اقتصادي او اجتماعي (ژوندانه وضع) بهتره کړي. دغه ډله افراد په مطلق یا نسبي ډول، یعنې د نورو په پرتله نسبتاً کمزورې ښکاري. ځکه هغوی د یو ښکلي انساني ژوند لپاره لازم عاید لاس ته نه شي راوړلی. د اجتماعي سیاست د عملي کولو ضرورت په ټولو ټولنو کې پراختیا موندلی او د سازمان شوي کار وېش پر اساس د دوی له اقتصادي نظامونو څخه صرف نظر حس کېږي.

د اجتماعي سیاست له تأمین پرته به لاندې پرابلمونه ایجاد شي: (٦:٣٨١)

١. د بېوسو او معیوبو افرادو ژوند (بوډا افراد، ناروغان، معیوبین، وزګار افراد) نه شي تضمین کېدلی.

٢. په ارثي یا کسبي توانونو کې د لویو تفاوتونو په خاطر او یا د انسان د کار د قوې اقتصادي په کار وړنې په امکاناتو کې لوی تفاوتونه د هغوی په عوایدو او شتمنۍ کې منځ ته راځي، چې په شکل د اشکالو باید له منځه یوړل شي.

٣. د اعظمي تولید لپاره د تصدیو د رهبرۍ هڅه کولای شي صحت او نور د کارګرانو ابتدائي علایق مثلاً د مجددې احیاء لپاره کافي وختونه او په تصدیو کې سمه تداوي او معالجه متضرره او نقصاني کړي.

۴. په اقتصادي انکشاف پورې مربوط ساختاري اختلالات د مطابقت ورکولو د فشارونو باعث (د انساني پانګې بې ارزښته او آزادېدل، افلاس) چې د اجتماعي عدالت د علتونو پر اساس د یاد فرد او کورنۍ په غاړه نه شي بارېدلی، بلکې باید یو ځای اداء شي.

٥. په ځینو سکتورونو کې له ټولو مخکې د کار په بازارونو، زراعتي بازارونو او د بیمې بازارونو ته، بازارونو په خپل ځان پورې مربوط وظایف په ناقصه توګه اجراء کړي او په بازارونو کې د ټیټو استثمارګرو مزدورانو په څېر د اقتصاد د عامل په ضرر منځ ته راځي مثلاً خصوصي بیمې، د وزګارتیا د ملاتړ بیمه، انفلاسیون او صحي خطرات یې نه دي عرضه کړي. اکثراً یوازې یو ملاتړ چې د ډول او اندازې له لحاظه ناکافي وړاندې کېږي د اجتماعي سیاست برخې په لاند ډول دي:

١- د کار کوونکو حمایوي سیاست: دغه سیاست د کار د وخت له حمایې څخه متشکل دی چې د ماشومانو کار، د ځوانانو ملاتړ او سخت ژوبل شوي معیوبین پکې شاملېږي او د حوادثو او خطراتو په مقابل کې ملاتړ او همدارنګه له کار څخه د ګوښه کېدو ملاتړ (ساتنه او د کار ملاتړ).

٢- د اجتماعي تأمین سیاست: چې د تقاعد په بیمه، د ناروغانو بیمه، د ساتنې او مراقبت بیمه، د وزګارتیا بیمه زیاتره اوسېدونکي د اقتصادي عواقبو پر ضد ناتواني، د بوډاتوب په وخت کې دوامداره کار، د وظیفې محدودیت، کونډوالی، یتیموالی او د ناروغي مراقبت ته ضرورت او وزګارتیا یې تضمین شوې ده او د هغو افرادو په اجتماعي اساسي تأميناتو سره چې له اجتماعي بیمو څخه یې استفاده نه ده کړې له احتیاج څخه یې ژغوري.

٣- د تصدیو او مؤسساتو د قانون سیاست: دغه سیاست د کار کوونکو په ارتباط د کار د ځای تشکیل،

د کار جريان، د کار وخت، د اجورې ورکولو اشکال، تقرر او انفکاک (جلا والی) تأمينوي.

۴- د کار د بازار سياست: چې له يوې خوا د کار د ادارې په مرسته د کار بازار کيفيت اصلاح کوي او له بلې خوا د کار بازار د شکل د تغيير له لارې او د اجورې د ترلاسه کولو د پروسې په لور د ائتلاف او خودمختارۍ د آزادۍ په مرسته د اجتماعي او اقتصادي د منلو وړ او ګټور واقع کېږي.

۵- د مسکن سياست: دغه سياست غواړي چې ټولو اوسېدونکو ته حداقل د دوی له کمي او کيفي غوښتنو سره سم سرپناه چمتو کړي.

٦- د کورنۍ سياست: د اساسي دوستانه کورنيو شرايطو په ايجاد او په دوی باندې د فشار د کموالي له لارې کورنيو ته د دوی د وظايفو په ترسره کولو کې سهولت پيدا کوي.

۷- د پوهنې سياست: دغه سياست دنده لري چې شروع کېدونکي نامساوي مادي شرايط متوازن کړي او د کافي انساني پانګې تشکيل تأمين کړي.

۸- د ثروت او شتمنۍ سياست: ددغه سياست په وسيله بالخصوص د پراخو اقشارو او طبقاتو په نزد شتمنۍ تقويه کوي او د شتمنۍ د تمرکز پر وړاندې يو مخالفت رامنځ ته کېږي.

۹- د متوسطې طبقې سياست: ددغه سياست له لارې بايد د ټولنې د يو زيات شمېر خلکو ژوند تأمين شي.

۱۰- د ځوانانو او لوړ عمر لرونکو د ملاتړ او حمايې سياست: د دغه سياست په مټ بايد هغه ډلې د کمزوري مسلک لرونکو افرادو په پرتله تر حمايې لاندې ونيول شي او د دوی له عمر سره سم اړتياوې اجراء او تأمين شي. د دولتي اجتماعي سياست وړونکي په مختلفو سطحو او سکتورونو کې دولتي ارګانونه دي، اجتماعي سياستونه عمدتاً د لاندې درې اهداف لري:

١. د خلکو لپاره د مسلکي امکاناتو د تأمين له لارې د مادي آزاديو ارتقاء او تأمين، اجتماعي أمنيت او د فقر پر ضد يو د مبارزې سياست.

٢. د اجتماعي عدالت عملي کول.

٣. اجتماعي سولې تأمين.

٦- سبسايډي ګانې:

دولت د خپلو مالي امکاناتو په مرسته معمولاً د اقتصادي انکشاف د نواقصو په له منځه وړلو کې د سبسايډي ګانو په تاديه کولو سره مقابله کوي. په دې تړاو د ضعف څلور نقطې د يادولو وړ دي. (۴: ۱۵۵)

a) د منفردو اقتصادي واحدونو په لاس کې د اقتصادي قدرت تشکيل، چې د هغه په واسطه د رقابت وظايف مختل کېږي.

b) د هغو اسبابو د توليد او استهلاک په ذريعه د قېمت د تشکيل د عمليې له منځه وړل چې له بهرنيو

أثراتو سره د بهرنیو مصارفو په شکل د مثال په ډول د ژوند چاپېریال ته وارده زیان چې له تادیاتو پرته باقي پاته شي یا بهرنی ګټورتوب د مثال په ډول عامه مصالحو ته د بدلې له ورکړې پرته د خدماتو او فعالیتونو آماده کولو سره یوځای وي.

c) د عاید او شتمنۍ د وېش ایجاد چې په غیر عادلانه ډول حسابېږي او د هغه په وسیله کېدای شي اجتماعي اختلافات راپورته شي.

d) د کلي اقتصاد اهدافو ته نه رسېدل (د لوړ استخدام سطحه، د قیمتونو د سطحې دوامداره استقرار، د خارجي اقتصاد تعادل او مناسبه او دوامداره اقتصادي وده).

ددې لپاره چې دولت دغه وظایف ترسره کړی شي، د نورو بې شمېره وسایلو او تدابیرو تر څنګ انتقالي ورکړې تصدیو او کورنیو ته (مالي مرستې، اجتماعي انتقالات) په کار وړي. په دې ډول انتقالاتو کې چې (د مفهوم له لحاظه په سبسایډیو خلاصه کېږي) انتخاب شوې مرستې له متقابل جبران پرته د بازار په ډول مطرح دي، چې دغه مرستې د عامه مالي اقتصاد د حاملینو لخوا د دولتي ادارې له دستګاوو څخه پرته اخیستونکو ته ورکول کېږي. (٦ :٤٠٢)

تصدیو ته د سبسایډیو ورکړې لاندې درې ډوله اصلي ساحې دي:

١. سکتوري ساختاري سیاست دنده لري چې له اقتصادي تزلزل (ساختاري وزګارتیا) څخه په تدریج سره رامنځ ته شوي عواقب نرم کړي او په همدې ډول ضروري ساختاري تحول ته د اقتصادي ودې لپاره سرعت وروبخښي.

٢. منتقوي ساختاري سیاست د تولید د بالقوه ظرفیت په وېش او د ملي اقتصاد په داخل کې د جغرافیایي سیمو په زېربنائي انکشاف باندې ځان متمرکزوي. د هغه په وسیله د ژوندانه مناسب او د مساوي ارزښت لپاره مهم شرایط ایجادېږي.

٣. د تصدیو د لویوالي په موخه ورکړل شوی ساختاري سیاست هڅه کوي موجوده ممکن نامساعد رقابت د کوچنیو او متوسطو تصدیو لپاره د لویو تصدیو په پرتله متعادل کړي. دغه ډول هڅه شوی انطباق، اقتصادي او تخنیکي اختلال ته د ضرورت په صورت کې دغه سهم ترسره کوي ترڅو د اقتصاد د رقابت قدرت ته په مجموعي ډول شدت وروبخښي. د پورته موضوعاتو په ارتباط د وظایفو ترسره کولو لپاره دولت د ډول ډول سبسایډي وسایل په واک کې لري، د هغه په کار وړل په مالي اقتصاد (دولتي بودجې سره تړلي) متکي مختلف ډوله تأثیرات رامنځ ته کوي. په موقع سره کولای شو له لاندې تأثیراتو یادونه وکړو:

١. د درېیم اړخ په ګټه دستورونه او ممنوعات له دولتي بودجې سره پرته له کومې اړیکې (د مثال په ډول د وارداتو دستورونه).

٢. مالي مرسته د مثال په ډول د ټاکلو فعالیتونو په ارتباط د اضافي مرستو په شکل د پوروي خدماتي مرستو او ځینو ترسره شویو مخارجو بېرته ورکړه چې دغه ټول د عامه بودجې د تادیاتو په طرف کې

درج کېږي.

۳. مالیاتي تسهیلات د مثال په ډول له مالیې څخه په معاف شویو پیسو، خاص فرسایشات او یا د مالیاتي پایو تخفیفونه چې دغه ټول په عامه بودجه کې د عاید کموالی له ځان سره لري.

دغه مرستې د بازار په اقتصاد د ولاړ انکشاف عملیه اخلالوي، له یوې خوا سبسایډي ګانې ددې باعث ګرځي ترڅو د هغه د اخیستونکو موقف د اقتصادي واحدونو په مقابل کې نسبتاً مناسب شي، چې ددغو مرستو له برخو څخه استثناء ورکړل شوې ده (تبعیضي أثر).

له بلې خوا ټول مالیه ورکوونکي د سبسایډیو له برخې څخه د ایجاد شویو مالي فشارونو څخه متحمل کېږي (د مجددې وېش أثر). دغه أثرات به اساساً کم وای که چېرې سبسایډیو وجود نه لرلی.

۷- دولتي معاونتونه:

الف- د معاونتونو مفهوم او ماهیت: د مالي علم له نقطه نظره معاونتونه جامع اصطلاح ده او د مرستو، امدادونو، مساعدتونو، سبسایډیو، جایزو او نورو مفاهیم رانغاړي. د معاونتونو ماهیتي علایم په لاندې ډول دي:

۱. هرکله چې په دې ځای کې معاونتونه د دولت د مخارجو په یوه برخه کې شاملېږي، نو د هغه د ورکولو په توګه یوازې دولت ملاحظه کېږي.

۲. د معاونتونو ترلاسه کوونکي کېدای شي تصدیګانې، کورنۍ او اقتصادي ساحې لکه زراعت، صنایع او کانونه، تجارت، مناقلات او نور وي.

۳. هغه رابطه چې د معاونت د ورکوونکي او ترلاسه کوونکي ترمنځ موجوده ده. د یوه بازار په شکل نه ده او پردې اساس معاونت د خپل ځان په مقابل کې د بازار په ډول د کوم پاداش او جبران لرونکی نه دی، بلکې د معاونتونو په واسطه له ترلاسه کوونکو څخه یو ډول خاص طرزالعمل غوښتل کېږي. هرکله چې دولت یو شی په هر لحاظ چې وي له هغه څخه په لوړ قېمت چې په بازار کې پېرودل کېږي، وپېري په دې حالت کې هغه اضافي قېمت یو ډول مخفي معاونت ګڼل کېږي.

۴. له معاونتونو څخه هدف په آزادنه ډول د اجتماعي محصول تشکیل ته تغییر ورکول او تر تأثیر لاندې راوړل دي. په دې معنا چې دولت کولای شي د خپلو معاونتونو په واسطه تولید په یو ټاکلي او مطلوب سمت کې د دولت له نظره رهبري او تشویق کړي او د هغه په واسطه اجتماعي محصول ته تغییر ورکړي مثلاً که چېرې دولت غوښتي وي ترڅو د پختې زراعت په هېواد کې تشویق کړي او د هغه په واسطه په هېواد کې د پختې حاصلات لوړ کړي. دغه هدف د مناسبو پورونو د ورکړې په واسطه په مناسبو قېمتونو سره د پختې پېرودل، په ټیټو قېمتونو سره د تخم او کېمیاوي سرې ورکول، په مناسبو قېمتونو سره د زراعتي ماشینونو خرڅلاو او قسطونه ترلاسه

کېدای شي.

په نتیجه کې د پورته تدابیرو نیول او د بزگرانو تشویق په یوه تولیدي سمت کې په قصدي ډول اجتماعي محصول ته تغییر ورکول کېږي. هغه معاونتونه چې انتفاعي تصدیو ته ورکول کېږي د تولید شرایط یې بهتره کړي او یا یې د تولیداتو مقدار لوړ کړی او پردې اساس تولیدي اهداف یې لرلي دي. په داسې حال کې چې کورنیو ته په معاونتونو سره، وزگارو، معیوبینو او نورو ته د معاونت په شکل چې له اقتصادي عملیې څخه عاید لاس ته نه شي راوړلی. د اجتماعي سیاست هدف یې لرلی او په مستقیم ډول د تأثیراتو له نظره د معاونت ترلاسه کوونکو یا د خلکو د پېرودنې قدرت لوړوي.

د معاونتونو په واسطه لازمه نه ده د معاونت شویو تصدیو د بازار قدرت لوړ کړي. ځکه دغه کار له یوې خوا غیر عادلانه دی او له بلې خوا د فعالو تصدیو د متضرره کولو په واسطه په اقتصاد کې مؤلدیت کموي.

مرسته شویو تصدیو ته د دولت معاونتونه همدارنگه کولای شي د اجتماعي سیاست هدف مثلاً تعمیراتي شرکتونو ته معاونتونه اکثراً په دې موخه ترسره کېږي، ترڅو ارزان یا لږې کرایې لرونکي کورونه کرایه نیوونکو ته په واک کې ورکړي یا مناقلاتي تصدیو ته په دې موخه معاونتونه ترسره کېږي ترڅو له مشتریانو څخه ټیټې تعرفې وغواړي چې په دواړو پورته مثالونو کې معاونتونه په غیر مستقیم ډول او د استفاده کوونکو په گټه تمامېږي یا یې د اقتصادي سیاست هدف لرلی وي لکه هغه تصدیگانې چې مالي مشکلات یې لرلي وي له افلاس څخه و ژغوري ترڅو له هغه نه د رامنځته کېدونکو پرابلمونو څخه د هغه په واسطه مخنیوی وشي.

ب- د معاونتونو اهداف:

د معاونتونو اهداف زښت زیات دي. لېکن په دغه ځای کې به له هغه څخه په مهمو اهدافو بحث وشي:

۱. لکه څرنگه چې مخکې هم یاونه وشوه چې د معاونتونو یو مهم هداف حمایوي هدف دی. حمایه کولای شي همدا ډول د خارجي رقابت یا د مالیاتي فشار، د پانگې د بازار د مشکلاتو او داسې نورو د اړتیا وړ حالاتو په مقابل کې ترسره شي.

په پورته حالاتو کې دولت کولای شي د ارزانو کریډیټونو ورکول، چې یو ډول غیر مستقیم معاونت ښیي او یا د مستقیمو معاونتونو په واسطه او همدارنگه د مالیاتو د ورکولو په واسطه یا د مالیاتي معافیت په وضع کولو سره د تصدي وضع بهتره کړي او په دې ترتیب هغه حمایه کړي.

۲. اکثره وخت ملاتړ په خپل ذات کې هدف نه دی، بلکې د خودکفائۍ لپاره د یوې وسیلې په توگه گڼل کېږي. یو خودکفا اقتصاد ته د رسېدو په موخه دولت په یوه خاصه رشته کې هڅه کوي ترڅو د ملي اقتصاد ټول ظرفیتونه او بالخصوص د حیاتي اړتیا وړ تولیدوونکې صنایع د خاصو معاونتونو په واسطه فعالې کړي ترڅو د هغه په واسطه زیاتو او قوي بهرنیو هېوادونو ته له تړلتیا څخه خلاصون

وموميِ.

۳. معاونتونه کولای شي انکشافي او تربيتي هدف ولري، په دې معنا چې د پراختيا په حال کې تصدۍ د معاونتونو له لارې تر هغه وخته پورې چې په خپلو پښو د درېدلو توانايي پيدا کړي حمايه او ساتل کېږي.

۴. معاونتونه همدارنگه د تصديو د اقتصادي کولو د هدف لپاره هم ترسره کېږي مثلاً هغه تصديگانې چې ځان ته په خپل قدرت سره د پرمختگ او تخنيک له نويو شرايطو سره مطابقت ورنه کړای شي، دولت د معاونتونو په واسطه هڅه کوي ترڅو ددې ډول تصديو مشکلات رفع کړي.

۵. د تادياتو د متوازن بيلانس د تأمين په موخه او د تادياتو بيلانس د کسر د له منځه وړلو او د اسعاري مشکلاتو له رفع کولو سره صادراتي معاونتونه چې د صادراتو د زياتوالي او تشويق سبب گرځي، هم زيات مؤثر کېدای شي.

ج- د معاونتونو تأثيرات:

د مالي او پولي اقتصاد له نظره د معاونتونو تأثيرات: معاونتونه له متقابل خدمت نه پرته د مخارجو په توگه د دولت د مالي او پولي وسايلو د کموالي باعث گرځي. د پيسو د پېرودنې په قدرت باندې د تغييراتو له نقطه نظره اساساًدوه ډوله تأثيرات د تفکيک وړ دی:

هرکله چې اضافي وسايل د معاونتونو د ورکړې له لارې په اقتصادي دوران کې اچول کېږي، د پانگونو په گټه تمامېږي او د هغه په واسطه د توليد د عواملو لپاره تقاضا لوړېږي. په دې صورت کې توليد او استخدام لوړېږي او په نتيجه کې د پېرودنې د اضافي قدرت په مقابل کې د معاونتونو له لارې اضافي عرضه يا توليد هم ترسره کېږي او پردې اساس د پولي سياست له نظره د معاونتونو ورکړه د تشويق وړ نه ده. برعکس هرکله چې اضافي وسايل د معاونتونو د ورکړې له لارې په اقتصادي دوران کې واچوي او د پانگه ييز شيانو د زياتوالي او په نتيجه کې د ملي اقتصاد د شيانو د ذخيرې لوړولو په لوري رهنمائي نه شي. په دې صورت کې معاونتونه کولای شي په عمومي ډول د پېرودنې کموالی او د پيسو خرابی منځ ته راوړي، ځکه پولي عايد يا د پېرودنې منځ ته راغلی قدرت د قېمتونو د پورته وړونکي په ډول د معاونتونو له لارې تأثير کوي.

د عايد په وېش باندې د معاونتونو تأثير: په عمومي ډول د دولت هر ډول مخارج په ملي اقتصاد کې د عايد او شتمنۍ وېش په مثبت ډول تر اغېزې لاندې راولي. ځکه هغه گټې د دولت له مخارجو څخه منفردو اقتصادونو ته رسېږي، هېڅکله د دولت د مخارجو په تمويل کې د منفردو اقتصادونو له سهم سره مساوي او معادل نه دی. پردې اساس هغه کسان چې د دولت په مخارجو کې د دوی تمويلي سهم د هغه د گټې په اندازه چې د دولت له لارې يې ترلاسه کوي زيات وي. په دې صورت کې د دولت د مخارجو په واسطه (د دولت د مجموعي مخارجو د يوې برخې په توگه معاونتونه) تر منفي تأثير لاندې راولي او ددې پرعکس هغه کسان چې د دولت په مخارجو کې د دوی تمويلي سهم

د هغه د ګټورتوب د اندازې په پرتله چې د دولت له لارې یې ترلاسه کوي کم وي. په دې صورت کې د دوی عاید او شتمني د معاونتونو له لارې تر مثبت تأثیر لاندې راځي.

ځرنګه چې د معاونتونو په واسطه د پېرودنې د قدرت یو انتقال په واقعیت کې د منفردو اقتصادي عاملینو ترمنځ ترسره شوی او دولت د منځګړي په توګه رول لوبوي. نو په دې صورت کې د هغه عاید وېش چې خپله د آزاد بازار له اقتصاد سره سم نتیجه ورکوي. اصلاح شوې ده او په نتیجه کې په اقتصاد کې د عاید مجدد وېش ترسره کېږي. دغه د عاید مجدد وېش په پخوا وختونو کې د دولت د بودجې د سیاست یوه فردي وظیفه ښکارېده، په داسې حال کې چې اوس دغه وظیفه د دولت د بودجې د سیاست له اساسي اهدافو څخه ګڼل کېږي.

د عاید د مجدد وېش هدف دادی ترڅو د هغه عاید زیاتو تفاوتونو ته چې خپله د بازار په اقتصاد کې نتیجه ورکوي، باید کم شي. ځرنګه چې د عاید په اړه عاید په اسمي او حقیقي عاید باندې وېشل کېږي. پردې اساس لیدل کېږي چې دغه دوه ډوله عاید څه ډول او د کوم ډول تدابیرو په واسطه تر تأثیر لاندې راځي. اسمي عاید کېدای شي د مثال په ډول په مترقي عوایدو او پولي انتقالاتو کې د مالیاتو په واسطه د معافیتونو له لارې تش لاسو کورنیو ته او حقیقي عاید هم د مصرفي شیانو د ارزانه کولو په غرض د معاونتونو په واسطه یا په وړیا ډول د شیانو او خدماتو په واک کې ورکولو په واسطه د دولت لخوا تغییر شي.

د مجدد وېش تأثیر کېدای شي زیاتره وخت یوازې فرعي نتایج د دولت د مالي سیاست له نورو اهدافو څخه وي مثلاً په مترقي عوایدو کې د مالیاتي تعرفو لوړول یا په نوو مترقي عوایدو کې د مالیاتو واردول اکثره وخت د دولت لپاره د مالیاتي د عوایدو د لوړولو هدف لري، چې ددغه هدف تر څنګ د عاید مجدد وېش د خپلې یوې فرعي نتیجې په توګه رامنځ ته کېږي.

لنډیز:

د دولت یا عامه اقتصاد د دندو له جملې څخه یوه هم د عامه اجناسو او خدماتو تولید دی. البته هغه شمېر اجناس او خدمات چې بازار د هغوی په تولید کې لېوالتیا نه لري او یا د نورو دلایلو له وجې د ټولنې د اړتیاوو د رفع کولو لپاره دولت د هغوی د تولید مکلفیت په غاړه لري چې د عامه او یا سیاسي کالیو په نوم یادېږي لکه ملي دفاع، ملي قضائي نظام او نور، عامه کالي په نړۍ والو، ملي او سیمه ییزو کالیو باندې وېشل شوي دي.

د عامه کالیو اندازه نه یوازې د خلکو د اړتیاوو له لارې، بلکې د نورو لارو او طریقو په وسیله هم ټاکل کېږي لکه د خلکو د رایو پر اساس، سیاسي تعادل، د رایو د توافع قاعده، د اکثریت رایو قاعده، د کمېټې د رایو پر اساس ټاکنه، د ریفرنډم او نورو په وسیله ټاکل کېږي.

دولتونه د خدماتو د وړاندې کولو په موخه او د ټولنې د احتیاجاتو د رفع کولو لپاره د دولتي

مؤسساتو، ادارو او دولتي اقتصادي تصديو تر څنګ خصوصي سکتور هم رامنځ ته کړی، ترڅو د مختلفو اهدافو د ترلاسه کولو لپاره ترې ګټه پورته کړي.

د ټولنيز سياست تأمينول د عامه اقتصاد د نويو سياستونو او دندو له جملې څخه دي، چې د عامه مصارفو په مرسته دغه ډول تدابير تر لاس لاندې نيول کېږي ترڅو دغه اهداف ترلاسه شي، چې ټوله اجتماع له فقر څخه وساتي او د يوه داسې ژوند د تېرولو زمينه ورته برابره کړي چې له انساني کراماتو سره برابره وي.

سبسايډي ګانې او بلاعوضه مرستې د عامه مصارفو په چوکاټ کې يوه بله وسيله ده، چې د هغه په مرسته دولت د اقتصادي انکشاف په لاره کې د خنډونو د لرې کولو د وسيلې په توګه کار اخلي.

معاونتونه هم د دولت د مصارفو له جملې څخه يوه داسې وسيله ده، چې د مهمو اهدافو لپاره کارول کېږي لکه حمايه، د خودکفايی وسيله، اقتصادي پرمختګ او نور.

پوښتنې:

۱. عامه مصارف د موضوع د وسعت له نظره په کومو څانګو د وېش وړتیالري؟

۲. عامه مصارف د ماهیت له نظره په کومو څانګو وېشل شوي دي؟

۳. انتقالي تادیات په څو ډوله دي؟

۴. د عامه کالیو او خدماتو مفهوم څرګند کړئ؟

۵. عامه کالي او خدمات د مصرف کوونکي د پوښښ له مخې په څو ډوله وېش وړتیا لري؟

٦. د عامه کالیو ځانګړتیاوې کومې دي؟

۷. د عامه کالیو او خدماتو ټاکنه او د اړتیا د اندازې معلومول د کومو لارو په وسیله ترسره کېږي؟

۸. سیاسي تعادل کوم مفهوم ارایه کوي؟

۹. د عامه تصدیو د ایجاد اصلي انګېزې کومې دي؟

۱۰. د ټولنیز سیاست مفهوم څرګند کړئ.

۱۱. له ټولنیز سیاست څخه پرته کومې ستونزې رامنځ ته کېدای شي؟

۱۲. د سبسایډیو په موجودیت کې دولت له کومو ضعیفو نقطو سره په اقتصاد کې جګړه کولای شي؟

۱۳. د ټولنیزو سیاستونو عمده اهداف کوم دي؟

۱۴. د سبسایډیو د ورکړې اصلي ساحې کومې کېدای شي؟

۱۵ – د معاونتونو ماهیتي علایم کوم دي؟

۱٦. د معاونتونو مهم اهداف کوم دي؟

۱۷. د مالي او پولي اقتصاد له نظره د معاونتونو تأثیرات توضېح کړئ.

مأخذونه:

۱. ایسینګ، اتمار. (۱۳۷۴). تاریخ اندیشه ها و عقاید اقتصادی. ترجمه صمدی، هادی مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

۲. پور مقیم، سید جواد. (۱۳۸٦) اقتصاد بخش عمومی. نشر نی، تهران.

۳. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش عمومی، نشر جنگل، تهران.

۴. پژویان، جمشید. (۱۳۸٦) اقتصاد بخش عمومی، انتشارات جنگل، تهران.

۵. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.

٦. رولف، هاسه، هیرمن شنایدر. (۱۳۸٦) فرهنگ اقتصاد بازار با اصول اجتماع. ترجمه دوکتور حمیدالله نورعباد- دوکتور بهبود، کابل.

۷. سویل، توماس. (۱۳۸۲) اصول اساسی علم اقتصاد. ترجمه محمد حسین وقار، انتشارات اطلاعات تهران، تهران.

۸. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی. چاپ مهر (قم)، تهران.
۹. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه. ترجمه داکتر اشرف زی و داکتر سمیع نور، مؤسسه همکاری های اکادمیکی آلمان، کابل.
۱۰. وزارت مالیه. (۱۳۸٦) ریاست بودجه. بودجه ملي سال ۱۳۸٦.

څلورم څپرکی

بودجه او د دولت منابعو او مخارجو جوړښت

کوم وخت چې دولت وغواړي د خپلو قانوني وظایفو د ترسره کولو هوډ وکړي د اقداماتو او عملیاتو لویه او پېچلې ټولګه باید ترسره کړي. د دولت د منابعو محدودیت او د هغې د مصارفو پراخوالی او هم د خلکو د کړو وړو نظارت او ارزونه دولت اړ باسي ترڅو هدف ته د رسېدو لپاره پروګرام جوړ کړي او دا څرګنده کړي چې په ټاکلو او محدودو دورو کې څه ډول وسایل او خدمات، په څه اندازه، د چا لپاره او یا کوم لومړیتوبونه باید تولید او وړاندې کړي او د هغې مالي منابع څه ډول او په څه اندازه لاسته راوړي، چې دغه پروسه د دولت د بودجې د ډلبندۍ په نامه یادېږي.

بودجه د دولت حیاتي شاهرګ[2] دی، ځکه چې دولت خپل ټول فعالیتونه د عوایدو او مخارجو د ورکړې په ګډون د ګڼ شمېر پروګرامونو د ترسره کولو لپاره د بودجې د قانون په چوکاټ کې ترسره کوي. پردې سربېره بودجه د دولت د ټولو پلانونو او فعالیتونو هینداره ده او په ملي انکشاف کې مهم او حیاتي رول لري. د ټولنې په مختلفو اقتصادي او اجتماعي برخو کې هر ډول پرمختګ د بودجې په چوکاټ کې دی او ددې پرعکس هر ډول په شاتګ او وروسته پاتې والی چې په مختلفو ډګرونو لکه اقتصادي، ټولنیز او سیاسي کې راځي. همدارنګه کولای شو د بودجې د ډلبندۍ په کموالي او نواقصو پورې وتړو.

دولتي بودجه د مالي اقتصاد د وسایلو په توګه د دولتي فعالیتونو په پراختیا سره د ژوند په ټولو ډګرونو کې د دولتي سازمانونو په لوبدو او پېچلتیا سره د پلان جوړونې او د مدیریت د روشونو په پرمختګ او د نن ورځې د اطلاعاتي تکنالوژۍ په راڅرګندېدو سره د ډلبندۍ نظام د پروګرامونو یو پېچلی سیستم دی او بودجه په سیاسي او اقتصادي رول سربېره یو حساس او مهم رول چې د پروګرام جوړونې دی. هم په غاړه لري او د اوسنۍ بودجې د سیاسي، اقتصادي، اجتماعي او د ټولنې فرهنګي پروګرامونو د ډولونو منعکس کوونکي حسابېږي.

ددې څپرکي په پیل کې مفهوم او حقیقت، وظایف او د بودجې اهمیت تر بحث لاندې ونیول شول او د بودجې د ډلبندۍ د حقیقت او اهدافو په هکله په ځانګړي ډول د مصارفو د ډلبندۍ په هکله یا د دولت د عایداتي منابعو او د عوایدو تصنیف په لنډ ډول کتل کېږي. په پای کې یاد موضوعات، د موضوع لنډیز، تمریني پوښتنې او مأخذ په پام کې نیول شوي دي.

۱- د بودجې مفهوم، دندې او اهمیت:

---

[2]- د وینې مهم رګ.

الف- د بودجې مفهوم او حقيقت:

د بودجې د مفهوم د و ضاحت لپاره ګڼ شمېر تعريفونه او توضېحات څرګند شوي دي، چې د ځينو په يادولو سره دلته بسنه کوو. د ۱۳۵۳ لمريز کال مقرراتو د افغانستان بودجه داسې تعريف کړې ده:

(بودجه د دولت يو قانوني سند دی چې په هغه کې ټول عوايد او مصارف د ټاکلي وخت (معمولاً يو کال) لپاره ټاکل کېږي او په اقتصادي، دفاعي، کلتوري، اجتماعي او سياسي ساحو کې د ټولو فعاليتونو او انکشافاتو منعکس کوونکی وي). (۴۰:۵)

د آلمان هېواد يو اقتصادپوه (لووين شتاين) ليکي؛ (بودجه د حکومت د سياست د مالي اقتصاد څرګندوی ده. د اجرائيه قوې يوهه مهمه تشکلاتي وسيله ده، چې مالي اساسات يې د هغې د تعميل اساسي کربښې څرګندوي). (۱۱۴:۸)

يو بل آلمانی چې Frist Neumark نومېږي بودجه يې داسې تعريف کړې ده: (بودجه د يوې منظمې طرحې او د پلان شويو مصارفو په مقابل کې د پېشبيني شويو عوايدو ټاکل ددغو مصارفو د برابرېدو لپاره په يوه ټاکلې راتلونکې دوره کې قرار ورکول دي، چې د پرانسيپ له نظره د تطبيق د مکلفيت لرونکې ده). (۳۵:۱) دولتي بودجه د ټولو هغو پېشبيني شويو مصارفو مجموعه ده چې په يو کال کې د ټاکل شويو اهدافو د پوره کولو په موخه د دولت لخوا تعينېږي. (۵:۹)

بودجه په اقتصادي مفهوم د دولت او نورو اړوند ارګانونو يا سهمدارنو، چې ټولنيز توليد وېش او مجدد پلان شوی وېش ترسره کوي، ترمنځ د پولي روابطو ممثله ده؟ د اجتماعي محصول ارزښت ټاکي. د مرکزي ذخيرو د ايجاد او له پولي وسايلو څخه د استفادې له لارې ټاکل شويو اهدافو ته ځان رسوي. (۳۰:۳)

په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره په ۱۲۹۸ لمريز کال بودجه په کلني ډول ترتيب شوه او لومړی ځل په ۱۳۰۱ لمريز کال کې د بودجې په ترتيب او موجوديت سره اساسي قانون په قانوني توګه غوره کړ. (۱۵:۲)

ب- د بودجې دندې:

د بودجې ماهيت او اهميت د بودجې له دندو څخه په ښه ډول ښکاري، چې د دولتي بودجې مهمې دندې د ملي عايد مجدد وېش، د دولت په اقتصادي او سياسي توليد او وده کې مداخله او داسې نور چې په لاندې ډول دي:

۱- **د ملي عايد د مجدد وېش دنده:** د دولت ټول فعاليتونه لکه سياسي، اجتماعي، اقتصادي او داسې نور د مجدد عايد له وېش سره ټينګې اړيکې لري. د دولتي دندو په پراختيا او د دولت په رول سره د ملي عايد د مجدد وېش حجم او دولتي فعاليتونه پياوړي کېږي. د ملي عايدمجدد وېش له اجتماعي منابعو سره قوي اړيکې لري او د مهم اقتصادي او ټولنيز مفهوم لرونکی دی. له بودجوي سيستم څخه په استفادې، دولت کولای شي په ټولنه او همدارنګه په توليد او د ملي عوايدو په وېش

کې مهم اساسي تغییرات لاس ته راوړي.

۲- په تولید او اقتصادي وده کې د مداخلې دنده: په اوږد مهال کې د ملي عاید او د ناخالص ملي تولید زیاتوالی اقتصادي پراختیا ده. اقتصادي وده یوه اوږد مهاله پروسه ده، چې د پوره او ثابتو ظرفیتونو په مرسته پر مخ وړل کېږي. په نوموړې اوږد مهاله پروسه کې د تولید زیاتوالي ته لاربښوونه کوي. ملي عاید د یو هېواد د اقتصادي ودې لپاره معیار ټاکل شوی، یعنې هغه هېوادونه چې ملي عواید یې ډېر وي اقتصادي پراختیا لرونکي هېوادونه ګڼل کېږي، چې سرچینه یې کمزوري اقتصاد لرونکي هېوادونه دي.

د بودجې د تمویل په مرسته د تولید د عواملو په کمیت او کیفیت کې ښه والی راوستل، په یوه هېواد کې د اقتصادي ودې سبب ګرځي. ځکه د تولید د عواملو په کمیت او کیفیت کې ښه والی راوستل د ملي اقتصاد د پیاوړتیا او د اجتماعي محصول د ډېرېدو سبب ګرځي. د اقتصادي ودې مهم عوامل د کار او تولید د قوې په کار اچول، پانګونه او تخنیکي پرمختګ دي.

د ټولنې د اقتصادي پرمختګ په برخه کې اوس بودجه په پراخه پیمانه د ژوند په مختلفو اړخونو کې د ګټې اخیستنې وړ ده. د بېلګې په توګه د پانګوې په مرسته اقتصادي وده په مهمو تولیدي سکتورنو کې پراختیا، په رهبری او نورو ډېرو اړوندو سکتورونو کې پرمختګ هغه څه دي چې د بودجې او پانګې په مرسته منځ ته راځي.

دولت د مالي چارو د تنظیم، د دولتي مصارفو او کریډیټونو له لارې په پانګونه کې مداخله کوي. همدارنګه د مالي او بودجوي وسایلو او مدارکو په مرسته دولت په مختلفو اقتصادي سکتورنو کې لویې پانګونې ته زمینه برابروي.

۳- د دولتي بودجې ټولنیزه دنده: لکه څرنګه چې د نړۍ علمي او تخنیکي انقلاب د انساني ارتقاء د لوړوالي سبب شوی دی او نړۍ یې د خپل قدرت لوړو پولو ته رسولې. د نړۍ د ودې اوسنۍ درجه د هېوادونو د منظمې همغږۍ او ښو مناسباتو په پام کې نیولو سره له انسان سره د مجدد عمل کولو لاره پرانېزي. د کار پرمختګ او لوړېدل د تولیداتو تابع دي. ټول وګړي په دې خبرې سره همنظره دي ترڅو د مالي وسایلو حجم د دولتي بودجې له انکشاف څخه ترلاسه کړي او د ټولنې د پراختیا سبب شي.

د بودجې او نورو مالي وسایلو په واسطه د دولت ټولنیز سیاستونه تطبیقېږي. په ټولنیزو چارو کې دولتي مداخله او همدارنګه په دغو چارو لکه ښوونه او روزنه، عامې روغتیا او ټولنیز أمن کې د دولت رول څرګندوي.

ج- د بودجې اهمیت:

دولتي بودجه د حجم او لویوالي له پلوه مهم مالي سند او د اهمیت له پلوه مهم او جلا عامل دی، چې ملي اقتصاد پرې ولاړ دی او د ټولنیز او اقتصادي پرمختګ او ادارې په برخه کې ترې کار اخلي.

دغه سند د نسبتي اندازې، حجم، د عايد لازم ترکيب او مجموعي مخارجو له پلوه ډېر اهميت لري. د احاطه کولو له پلوه هم د پراخ پوښښ، لرې پرتو سيمو، د ټولنې تر ټيټ رتبه خلکو پورې احاطه کېږي او په دې ترتيب د عايد د منابعو تأمين، د عايد اندازه، ځای او مخارجو او د ځايونو ترمنځ فاصله هم په کلنۍ بودجه او د هېواد په اقتصاد باندې ډېر تأثير کوي. د رواجي پيسو ارزښت په هېواد کې د بودجې د کلني کسر او انفلاسيوني روشونه چې د بودجې د کسر د تأمين په خاطر ترسره کېږي ښکته کېږي. (۶:۳۴)

د دولتي بودجې په واسطه کولای شو د ملي سپما، ملي پانګونې، رښتينو توليداتو، د خدماتو او وسايلو مصرف، د پيسو ورکړه، د رواجي پيسو د اخيستلو قدرت او د پيسو ارزښت له هېواده بهر دا ټول عوامل د اقتصاد متحولين تر تأثير لاندې راولي. د بېلګې په توګه د بانکي پانګو د حجم په زياتېدو يا دربېدو سره يا هم د وېش د فيصدۍ د نرخ ټاکلو يا هم د دولتي او خصوصي نشرولو په واسطه دولت کولای شي پانګوال او جوړونکي اشخاص تشويق او وهڅوي. همدغه دوه لارې د خلکو د عايد په سطحه باندې تأثير کوونکي بريښي او يا هم د نويو ماليات‌و وضع کولو او د هغوی بېرته ترلاسه کول له هر دولتي واحد څخه او بيا بېرته د هغوی مصرف د خلکو له غوښتنو سره سم او يا هم مضر توکي لکه سګريټ، قېمتي او لوکس وسايل او غير ضروري توکي لکه د سرو زرو او جواهراتو ترلاسه کول او يا داچې د مترقي ماليات‌و اخيستل له زيات عايد لرونکو خلکو څخه او د هغوی انتقال هغو خلکو ته چې کم عايد لري او يا زيانمن وي، ټولنه په تعادل کې ساتي. په دې مناسبت بايد د دولت بودجې ته د يوې قوي وسيلې په ډول وکتل شي څکه هغه د هېواد په ټولو چارو کې د يو قوي او تأثير لرونکې وسيلې په توګه کارول کېږي، يعنې دا ډول بودجه کولای شي د ټولنې ستونزې، بې عدالتي او هر ډول اقتصادي ستونزې لرې کړي، خو که له بودجې څخه سمه ګټه پورته نه شي او يا په دقت سره برابره او تنظيم نه شي او يا هم دايمي کسر ولري او دغه کسر په آساني سره له بانکي، دولتي او عمومي بودجې څخه لرې نه شي او يا هم له اندازې نه زيات مصارف (غير ضروري مصارف) د خلکو په حالت او د هېواد په اقتصاد باندې منفي تأثير کوي او هغه له کمبود سره مخ کوي.

لکه څرنګه چې يادونه مو وکړه د دولت د مداخلې يو هدف دادی چې د ټول هېواد اقتصاد د تعادل په حالت کې وساتي او همدارنګه کامل استخدام هم رامنځ ته کړي. د مالي سياست د يوې وسيلې په ډول بودجه ددې هدف د ترلاسه کولو لپاره ښکاره ده.

په هر ډول اقتصاد کې چې د دولت رول زيات وي نو د هېواد په ټولو برخو کې هم تعادل ساتل کېدای شي او هم د اقتصادي حالت د ښه کېدو لپاره لاره هوارېږي.

د افغانستان په اقتصاد باندې چې د ناخالصو توليداتو په کمې فيصدۍ ولاړ دی، بيا هم د بودجې او د بودجې د تصنيف تر تأثير لاندې دی او د اقتصادي ثبات ساتنه ترې محسوسېږي. د مثال په توګه د دولت د مخارجو په زياتېدو او د نرخ په کمولو سره هڅه کوي زياتې پيسې له خلکو سره

واوسي. د دولت ددې ډول انبساطي سیاست په نتیجه کې د تقاضاوو او عوایدو په زیاتېدو سره دولت ته هم ګټه رسېږي. دغه ډول کړنې د خلکو د کار موندنې لپاره غوره دي او د پیسو په تعادل او د متحولینو په بودجه هم ښه أثر کوي. ددغه أثر په نتیجه کې لاندې توکي ټول له افغاني مصرف سره تړاو پیداکوي، چې له هغې جملې څخه سپما، پانګونه، د بودجې تصنیف او نور یادولی شو. نو پردې اساس ویلی شو چې د بودجې تصنیف یو خطري کال دی، چې باید د ټول اقتصاد د تعادل او معلومو اهدافو په پام کې نیولو سره تصنیف وشي.

لاندې ټکي د دولت د بودجې اهمیت ښکاره کوي:

۱. بودجه د منابعو د ځانګړي محدودیت امکان د لومړیتوبونو پر اساس له نوي ترتیب سره زیاتوي.
۲. بودجه باید ټول پروګرامونه په پام کې ولري او د سیاسي، اقتصادي، فرهنګي او اجتماعي پروګرامونو ترمنځ همغږي ولري.
۳. په دیموکراس نظام کې د دولت په بودجه باندې د خلکو له خوا نسبتاً ټینګ نظارت ترسره کېږي. د بودجې رقمونه موږ ته دا راښیي چې دولت څومره خپلو ژمنو ته پابند دی.
۴. بودجه بندي له سیاست بندی سره نږدې ده، یعنې د وېش څرنګوالی د منابعو له تخصیص سره نږدې والی لري.
۵. هر څومره چې د دولت مشروعیت د خلکو پر وړاندې ښه کېږي او د کارونو په غوره کولو کې یا د مصارفو په تعین سره پکې زیاتوالی راځي، نو د دولت حق هم د مالیاتو په پېژندلو کې آسانه کېږي او په نتیجه کې بودجه او ټولنیز تفاهم هم ورسره ښه او زیاتېږي.
٦. په بودجه کې سیاست ګذاري په عمومي ډول ښکاره ده. هر کله چې ژمنې په عمل بدلې نه شي نو پروګرامونه داسې پر مخ نه ځي لکه څرنګه چې یې غوښتنه شوې وي.
۷. د دولت واک او اختیار د بودجې په ټاکنې او اجراء پوري اړه لري. پانګوال د بودجې په مرسته پرېکړه کوي ترڅو خپل پروګرامونه پر مخ بوځي او کوم ډول کسان په دغو پروګرامونو کې برخمن کړي او په دې ډول پروګرامونو کې د پیسو ملاتړ تر کومه حده ترسره کېدای شي.
۸. د بودجې د پروګرامونو تنظیم او ترتیب باید له اصولو سره سم وي، ترڅو لږ تر لږه نظري اړخ هم د اطمینان وړ شي. د کار دغه ډول اصول د بودجې په ټولو برخو (ترتیب، تصویب، اجراء او کنترول) کې باید معلوم شي. دغه اصول په ترتیب سره په لاندې ډول دي:

د بودجې کلنی اصل، د بودجې د وحدت اصل، د بودجې د ټولنیز کېدو اصل، د بودجې د تفصیل اصل، د بودجې د ځانګړیتوب او انعطاف پزیري اصل، د عاید د لاس ته راوړلو اصل، د مخارجو د محدودیت اصل او د بودجې د تعادل اصل.

۲- بودجه، مدیریت او همغږي:

الف- بودجه او مديريت:

مديريت له كار څخه د استفادې ښه والی او مؤثرتوب دی او له مادي منابعو څخه د ګټې اخيستنې او د انساني اهدافو ښه ترلاسه كول دي. (١٧٧:٦) له مادي منابعو څخه د ښې ګټې اخيستنې بحث د صنعتي مديريت موضوع جوړوي. له انساني منابعو څخه سمه ګټه اخيستنه د مديريت له پراخو مطالعو څخه شمېرل کېږي. مګر له مادي منابعو څخه سمه او متوقعه ګټه بيا د مالي مديريت موضوع جوړوي. له بودجې څخه هدف ترلاسه كول شايد له مالي مؤسسو څخه ترلاسه شي. نو په دې سره ويلی شو دولتي بودجه له دولتي مديريت سره تړاو لري. د مدير دندې په دې ډول دي:

پروګرام ترتيبول، پلان جوړونه، همغږي او لارښوونه، خو له دې ټولو سره سره د مدير لومړنۍ دنده داده چې داسې پروګرام ترتيب کړي، چې په هغه کې مؤثر اهداف او خط السير معلوم وي او همدارنګه د فعاليت وخت او دوره هم ترې روښانه وي. اصلاً بودجه هغه وسيله ده چې له هغه څخه پرواګرام مديريت په كمي شكل تر څېړنې لاندې نيول کېږي. نو ويلی شو چې بودجه د فعاليتونو او كارونو پر تنظيم، د كارونو په اجراء، د مصارفو په وېش او د مؤسساتو په اهدافو کې رغنده رول لوبوي. نو ځکه د بودجې ښه وېش او ښه كنترول د هېواد د اقتصاد په پرمختګ او ټولنيزه پراختيا کې د پام وړ او مهمې اغېزې لري.

ب- بودجه او همغږي:

د بودجې له همغږۍ څخه موخه د دولتي ادارو د موخو او فعاليتونو يوستوی كول دي ترڅو اساسي اهداف ترلاسه شي. ډېری هغه سازمانونه چې ډېره بودجه ولري خو د بودجې په وېش او فعاليت کې يې همغږي وجود ونه لري د ناكامۍ په لور روان دي. خو هغه سازمانونه چې ښه مديريت او همغږي ولري په لږې بودجې سره كولای شي چې لوی اهداف ترلاسه کړي. نو بودجه په ټيټه سطحه کې د اجرئيوي دستګاوو او په لويه سطحه د دولت فعاليتونه همغږي كوي او ټاكل شويو اهدافو ته ځان رسوي. څرنګه چې بودجه د دولت ټول فعاليتونه تنظيموي نو د مصارفو ارزيابي بايد په مختلفو وختونو کې ترسره شي ترڅو د سازمان داخلي فعاليتونه او د دولت فعاليتونه له يو بل سره همغږي شي.

٣- په بودجه کې د تصنيف ماهيت او اهداف:

الف- په بودجه کې د تصنيف ماهيت:

بودجه د ګټې مختلف موارد لري. كولای شو چې بودجه د پروګرام جوړولو د يوې وسيلې د كنترول عامل او ياهم د دولتي دستګاوو په منځ کې د ارتباطي وسيلې په توګه وكاروو. په كلي توګه د دولت لنډ مهاله او اوږد مهاله پلانونه د بودجې په سند کې د دولت له خوا اعلانېږي. د اطلاعاتي اړتياوو د رفع كولو په موخه د پورته هريو استعمال په صورت کې د لاس ته راغلې پانګې او مصارفو وړاندوينه روښانه كوي. د مخارجو او عوايدو تصنيف د پانګې د تجزيې او تحليل لپاره زمينه برابروي او په مجموعي

ډول د بودجې تصنيف د اطلاعاتو پر اساس د بودجې سند روښانه کوي. (٦ :٥٣)

ب- په بودجه کې تصنيف موخې:

په بودجه کې تصنيف د لاندې موخو لپاره ترسره کېږي. (١٠:٣١٣)

١- د **پروګرام جوړولو، تصميم نيولو او سياستونو د آسانتياوو لپاره:** په بودجه کې تصنيف بايد په داسې ډول ترسره شي، چې د پروګرامونو په تصميم نيونه کې آسانتيا راولي او په بودجه کې پېشنهاد شوي تغييرات بايد واضح شي. همدارنګه د لاس ته راغلې پانګې، مصارفو، سازمانونو، پروګرامونو او مختلفو دولتي او ټولنيزو عملياتو ترمنځ توپير روښان کړي ترڅو پروګرام جوړول آسانه او دولت په آسانۍ سره خپلو اهدافو ته ورسېږي.

٢- د منابعو غوښتل شوى تخصيص او د ښېرته ورکړې زياتوالى: دبودجې وېش د کارونو او فعاليتونو په پام کې نيولو سره د عملياتو حجم د وړاندوينې په مرسته معلوموي او وروسته د ټاکل شويو اهدافو د تحقق لپاره لازمه اندازه معلوموي. د خبرتيا پر ايجاد نورې دندې او فعاليتونو د اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره همغږي کوي او د دولتي دستګاوو د فعاليتونو له بې نظمۍ څخه مخنيوى کوي. هر فعاليت مربوطه منابع ټاکي ترڅو منابع په سمه توګه مصرف شي. د نويو منابعو د ايجادولو لپاره هم خپلې هڅې جاري وساتي د ټولو اړوند فعاليتونو په همغږۍ باندې ټينګار هم کوي.

٣- **له بودجې څخه د ترلاسه شوي محصول تحليل او تجزيه:** لکه څرنګه چې دولت د مصارفو يوه زياته برخه د ځان لپاره اختصاص کړي. نو بناء دولتي عمليات او فعاليتونه د هېواد پر اقتصاد رغنده رول لري. د بودجې د وېش په مرسته کولاى شو اقتصادي أثرات او همدارنګه دولتي فعاليتونه او کارونه تحليل او تجزيه کړو. مجموعي لاس ته راغلي محصولات (پانګه)، مصارف، بوختيا، د دندې موندنه او د پانګې وېش د پانګې په تشکيل مهمې او د پام وړ اغيزې لري، چې د بودجې د وېش اهميت ترې له ورايه معلومېږي.

٤- **په بودجه کې د کنترول او نظارت آسانتياوې:** په ټولو هغو هېوادونو کې چې له پارلماني حکومت څخه برخمن دي د وګړو اصلي څارنه د لاس ته راغلو محصولاتو او ښېرته رسېدلو مصارفو څخه د منل کېدو وړ او قناعت بخشه دي.

د بودجې تصنيف د دولت د هر واحد او هرې اداري مسئوليت او اختيارات روښانه کوي او په ګڼو فعاليتونو کې د نظارت او کنترول لازم ميکانېزم مهيا کوي.

٥- **د لاس ته راغلي محصول او مخارجو ترمنځ د مقايسې زمينه برابرول:** د تصنيف په مرسته کولاى شو چې لاس ته راغلي څه له مخارجو سره پرتله کړو او د کمبود، سپما او تعادل حالت معلوم کړو. هغه بودجه چې دولت يې تنظيموي د ستراتيژيکو سياستونو، پروګرامونو او د هېواد د ټولنيزو عملياتو ښودونکې ده او بايد په داسې شکل وجود ولري چې د لاس ته راغلي محصول او د مخارجو ترمنځ همېش يو معقول حالت وجود ولري. نو د نوموړو دواړو اساسي عواملو خصوصيات بايد څرګند

شي او د دوی په منځ کې پرتله کېدونکي وي.

٦- **د مدیریت بهبود:** د مدیرانو کار موندنه کېدای شي د پروګرامونو له اعلان څخه وروسته څرګنده شي او د یوه سازمان اهدافو ته د رسېدو یوه لاره روښانه شي. څرنګه چې مجموعي بودجه د یو هېواد له اساسي پروګرامونو څخه شمېرل کېږي او د بودجې له تصنیف څخه په استفادې د دولت اجرئیوي دستګاوې، اهداف، لاس ته راغلي محصولات (پانګه)، مصارف، پروګرامونه او عملیاتو پېژندل کېږي. نو کولای شو د اجرائیوي دستګاوو کارونه او مدیریت ارزیابي کړو.

اجرائیوي مدیران د هغو امکاناتو په مرسته چې په واک کې یې لري او د هغو اطلاعاتو په مرسته چې له ځان سره یې لري کولای شو خپلې دندې، اختیارات او مسئولیتونه وټاکو ترڅو یو کامیابه مدیریت ولرو او خپل ټاکل شوي اهداف ترلاسه کړو.

۴- د دولت په بودجه کې د مخارجو تصنیف:

د مخارجو تصنیف د دولتونو د پخوانیو تصانیفو څخه په بودجه کې شمېرل کېږي. د مخارجو په تصنیف کې د ښه نظارت او مدیریت لپاره زمینه برابروي او له زیاتو مخارجو څخه مخنیوی کوي.

د مخارجو تصنیف په ساده ډول د دولت په عملیاتو سره د خدماتو او وسایلو کوم چې اخیستي یې وي ښه تشریح او بیانولی شي. پردې اساس په دې ډول تصنیف ډېر تأکید د حسابدارۍ او د دولت په اداري چارو باندې ترسره کېږي. مګر د پرمختګ په اندازه کولو او د دولت د عملیاتو په څرنګوالي کې مرسته نه کوي.

الف: د مخارجو د تصنیف اهداف:

١- **د بودجې تفکیک او د محاسبې مسئولیت:** د مخارجو تصنیف په هره اداره کې د حسابدارۍ د کار اساس جوړوي او د نوموړو مخارجو په مرسته په دولتي دستګاوو کې د موادو مصرف محدود او کنترولوي او یا په بله وینا د مخارجو د تصنیف په عملي کېدو سره په بودجه کې محدودې اجرائیوي دستګاوې د خپلو اجرائیوي کارونو په ترسره کولو سره د تصویب شویو اعتباراتو په احاطه کې هر هغه مصرف ترسره کېږي، چې د هغه لپاره هماغه بودجه ځانګړې شوې. نو په دې تر تیب مخارج په ښه شکل سره کنترولېږي.

٢- د **برآورد او مدیریت په میتودونو کې پرمختګ او بهبود:** د لازمو پلانونو او فعالیتونو لپاره د برآورد د محاسبې ضرورت هم ګڼل کېږي. د مخارجو تصنیف د یوې ادارې له مدیریت سره د پرسونل د معاشونو په مخارجو، د مصرفي موادو د مخارجو او نورو اړوندو مخارجو په ټاکلو او وېش کې مرسته کوي او همدارنګه مدیر ته د وسایلو د استهلاکي مصرف اندازه روښانه کوي او پردې سربېره له دولت سره د مخارجو په تحلیل او تجزیه کې مرسته کوي.

٣- د هېواد پر اقتصاد د دولت د مخارجو د تجزیې او تحلیل د امکاناتو د برابرولو اغېزې: د نن

ورځې په اقتصاد کې د دولت رول ددې سبب شوی چې د خاصو مخارجو په ترسره کولو او پراختیا سره ټولنیزه پراختیا تأمین کړي او د وګړو په ژوند کې ښه والی راولي د بېلګې په توګه په بازار او اقتصادي رونق باندې د پانګه ییزو مخارجو کموالی ښه اغېزه لري او له دې څخه د مخارجو د تصنیف اهمیت له ورایه څرګندېږي او په تصمیم نیونه کې مرسته کوي.

۴- **د مخارجو تفکیک:** د مخارجو تفکیک او وېش له یوې خوا په برآورد کې آسانتیا راولي او له بلې خوا د حسابونو په اداره او تنظیم کې له موږ سره مرسته کوي ترڅو حسابونه مو پاک او صفا وي او همدارنګه مخارج مو کم او کنترول کړي.

۵- **د کالیو او خدماتو ترمنځ توپیر:** په بودجه کې د خدماتو او کالیو د ونډې اخیستنې د توپیر په موخه باید د مخارجو په تصنیف کې د خدماتو پېرودنه د کالیو له پېرودنې نه جلا وي چې نوموړی کار د مخارجو د تصنیف په مرسته ترسره کېږي.

٦- **له پانګه ییزو مخارجو سره د جاري مخارجو توپیر:** د مخارجو تصنیف باید داسې ترسره شي، چې جاري مخارج له پانګه ییزو مخارجو څخه بېل شي. د مثال په توګه د یوې ودانۍ منځ ته راوړل او اخیستل د ودانۍ له اجاروي او کرایوي مخارجو او پانګه ییزو مخارجو سره په ټولو جاري مخارجو کې حسابېږي.

۷- **جزئیاتو ته پام کول:** د ټولو مخارجو له تصنیف او د هغې له وېش څخه وروسته چې په وړو طبقو ووېشل شي، امکان لري د هغې یو ټاکلی ډول هم په څو وړو ګروپونو ووېشو.

۸- **له حسابي او مالي قوانینو سره انطباق:** د مخارجو تصنیف باید په عمل کې له محاسبوي، مالي او حسابي له قوانینو سره د تطبیق وړ وي او د مخارجو د هر یوه حساب ساتنه آسانوي.

ب- د مخارجو د تصنیف ډولونه او بنې:

۱. د مصرفي موادو پر اساس تصنیف (پخوانۍ او زړه لاره).

۲. له سازماني واحدونو سره سم یا سازماني تصنیف.

۳. عملیاتي تصنیف.

۴. اقتصادي تصنیف (نوې لاره). (۳۲۲:۱۰)

۱- **د مصرفي موادو پر اساس تصنیف:** دغه ډول تصنیف د هېوادونو په بودجه کې د مخارجو په تصنیف کې پخوانۍ طریقه او لاره ده، چې د مخارجو په ګڼ شمېر څپرکو او متفاوتو موادو وېشل کېږي. په دې ډول تصنیف کې مشابه مخارج د یوه پروګرام په داخل کې بېلېږي او د اړوند څپرکي په سر کې ځای ورکول کېږي مثلاً د دولت د مخارجو بېلول له جاري او پانګه ییزو مخارجو سره چې په عمده ډول په څلورو څپرکو کې تصنیف یې ترسره کېږي لکه لومړی څپرکی- د پرسونل مخارج. دوهم څپرکی اداري مخارج. درېیم څپرکی- پانګه ییز مخارج، څلورم څپرکی- انتقالي مخارج.

۲- **د سازماني واحدونو پر اساس تصنيف:** په دې ډول تصنيف کې مخارج د هغو دولتي سازمانونو پر اساس چې وړانديز کوونکي او اجراء کوونکي د تصويب شويو پروګرامونو وي، پېشبني کېږي. معمولاً په هر هېواد کې د دولت اصلي عمليات او وظايف د فرعي عملياتو او وظايفو په صورت ګروپ بندي شوي او د هغې د ترسره کولو مسئوليت يو يا څو دولتي سازمانونه ترسره کوي. پردې سربېره د دولت ټولو مقاصدو او اهدافو ته رسېدل د سازمانونو د اهدافو او مقاصدو د رسېدو په واسطه تحقيق مومي. (٦٨:٦)

مالي کنترول او سم مالي مديريت د سازماني واحدونو پر اساس د مخارجو له تصنيف سره لازم او تړلی دی. ځکه چې دولتي دستګاوې معمولاً وظيفې، اختيارات او د مسئوليتونو اصلي کرښې ټاکي. ددې تصنيف اصلي تفاوت له عملياتي تصنيف سره په دې کې دی چې د هر سازماني واحد مسئوليت همېش ثابت او مشخص وي په داسې حال کې چې امکان لري يوه تصويب شوې وظيفه او پروګرام د څو دولتي سازمانونو په واسطه ترسره شي.

د دولتي سازمانونو د اعتباراتو د وړاندوينې د لزوم له علتونو څخه يو بل علت د دولت په بودجه کې دادی چې ياد سازمانونه د تعهداتو د منځ ته راتګ واحدونه او د پيسو د ورکړې انجام د تصويب شويو اعتباراتو په چوکاټ کې او په کلي ډول د بودجې اجرائيوي واحدونه حسابېږي. پردې سربېره لازمه ده هر يو له اعتباراتو نه د دولت په بودجه کې پېشبيني شي ترڅو د واقعي مسئوليت د ميزان ټاکل او د ترسره شويو عملياتو مقايسه له تصويب شويو وظايفو او اهدافو سره امکان ولري.

دا ډول تصنيف يا د بودجې تنظيم د ادارې يا مؤسساتي تنظيم په نوم هم يادېږي. له دې ډول تصنيف سره سم بودجه په وزارتونو وېشل کېږي. هر وزارت او يا مؤسسه د يوې ځانګړې بودجې لرونکی دی چې په هغه کې د هر وزارت د وظايفو ساحه منعکس کېږي. د افغانستان بودجه په همدې شکل تنظيم او تصنيف کېږي.

۳- عملياتي تصنيف: په دې تصنيف کې د دولت او سازمانونو مخارج او اعتبارات د هغه اصلي اهدافو او مقاصدو ته په پاملرنې سره د وظايفو، پروګرامونو، طرحو او مختلفو فعاليتونو په صورت کې پېشبيني کېږي او د مخارجو د ترسره کولو وروستی حاصل، اصلي هدف او موخه بې له دې چې د مخارجو ډول او حقيقت ته پاملرنه وشي په پام کې نيول کېږي. له دې تصنيف نه په ګټه اخيستلو سره چې له عملياتي او پروګرامي بودجې له پيدايښت څخه وروسته دود شوې ده دولت يا دولتي سازمان دا څرګندوي چې کوم عمليات په څه اندازه اعتبارات بايد د خپلو تصويب شويو اهدافو او وظايفو لپاره ترسره کړي.

په کلي ډول ويلی شو چې د پروګرام شوې بودجې په روش کې د محاسباتي مسئوليتونو له نظره د مخارجو تصنيف، د مخارجو برآورد، د دولت د مخارجو د تحليل أثر، تجزيه او د مديريت د لارو د بهبود او پرمختګ، د هېواد پر اقتصاد لازم او ګټور دی. په هغه تصنيف کې چې تر بحث لاندې ده،

پروګرامونه، فعالیتونه او متجانس عملیات چې په دولت او یا د دولت په سازمان پورې اړه لري او د مشابه کمي او کیفي (څومره والي او څرنګوالي) اهدافو او مقاصدو لرونکي دي. په هر یو ګروپ او کلي طبقو کې پېشبیني کېږي ترڅو دولت او قانون جوړونکې ادارې وکولای شي د لازمو اعتباراتو د میزان په هکله د مختلفو مخارجو لپاره د پروګرامونو د نه د ترسره کولو د ګټو، لومړیتوبونو او نتایجو په پام کې نیولوسره لازم تصامیم ونیسي.

د بودجې دا ډول تنظیم او تصنیف چې د وظیفوي تصنیف په نوم هم یادېږي، له مختلفو وظایفو او پروګرامونو سره سم ترسره کېږي. د مثال په توګه د اداري خدماتو بودجه، د صحي چارو بودجه، د زراعتي چارو بودجه، د ځنګل دارۍ بودجه او نور.

د بودجې دا ډول تصنیف په امتحاني ډول له ۱۳۸۶ کال راهیسې د افغانستان په څلورو ولایتونو کې پیل شوی دی او هیله ده چې په وروستیو کلونو کې بیا پراختیا ومومي.

د عملیاتي تصنیف اصول:

سره له دې چې په بودجه کې پېشبیني شوې دندې او پروګرامونه په مختلفو هېوادونو کې توپیر لري، په زیاتو هېوادونو کې د دولت عملیات، د خدماتو په اصلي طبقو او په عملیاتي تصنیف حاکم اصول سره ورته او په لاندې ډول دي: (٦٥:٦)

۱. دولت ټولې دندې، خدمات، فعالیتونه او اقتصادي او ټولنیز عمومي عملیات باید په عملیاتي تصنیف کې منظور شي. ځکه یوازې په دې صورت کې امکان لري چې دغه تصنیف په پروګرام جوړونه او مالي او اقتصادي تصمیم نیونه او د لومړیتوبونو په ټاکنه کې مرسته وکړي.

۲. د عملیاتو او دندو پر اساس تصنیف معمولاً په هرمي[3] ډول دی، چې د دولت کلي دندې په پورتنۍ برخه او جزئي دندې یې په لاندې برخه کې ترسره کېږي. په هغه ترتیب چې عملیات او وظایف په هره سطحه کې د عملیاتو د برخې په یوه اړخ او د پورتنۍ سطحې وظایف پورته او له بلې خوا د ګڼ شمېر وظایفو، متجانسو او مشابه عملیاتو لپاره لاندینۍ سطحې دي.

۳. په یاد تصنیف کې د دولت هغه ډله عملیات او خدمات چې نه شو کولای هغه ته په مشخصو پروګرامونو او فعالیتونو کې ارتباط ورکړو لکه داخلي کارونه، شخصي کارونه، اداري کارونه او نور معمولاً په بېلابېلو طبقو کې مثلاً د مالي، اداري او عمومي خدماتو تر عنوان لاندې تصنیف شي.

۴. په عملیاتي تصنیف کې د دولت د عمومي تأسیساتو اړوند اعتبارات د بېلې طبقې په شکل نه پېشبیني کېږي، بلکې د پروګرامونو له فعالیتونو سره په خوا کې چې باید له یادو تأسیساتو څخه ګټه وکړي، منظورېږي. ځکه هغه څه چې ارزښت لري د عمومي تأسیساتو د منځ ته راتګ اهداف او د هغې ګټې د مختلفو پروګرامونو لپاره دي.

---

[3]- هندسي شکل

۴- اقتصادي تصنيف:

دا ډول تصنيف د آثارو او اقتصادي پېښو په تحليل او تجزيه کې چې د بودجې له اجراء نه پيدا شوې وي رڼا اچوي. همدارنګه وړ اغېزې د دولت د مخارجو په لوی حجم کې په ملي لاس ته راوړنو، سرې سر عايد، کاروبار، اقتصادي پرمختګ باندې واردوي. په اقتصادي تصنيف کې د دولت رول د يو هېواد په اقتصاد کې بررسي، تجزيه او تحليلوي. (۳۶۲:۱۰)

د دولت د اقتصادي اهدافو د تحقق موندنې په خاطر له بودجې څخه د سمې ګټې اخيستنې په موخه د ټولنې په پروګرامونو کې تصنيف ښکاره رول لري. له شک پرته هغه اطلاعات چې لاس ته راغلي دي له اقتصادي تصنيف نه هغو دولتونو ته چې زياتې او ډول ډول دندې ور اوړې زيات اهميت پيدا کوي چې يو زيات شمېر مخ پر ودې هېوادونه په دې ګروپ کې راځي. ددغه تصنيف زيات اطلاعات د اقتصادي حسابدارۍ له لارې تنظيم او برابرېږي. په اقتصادي حساب دارۍ کې ځينې مهم عنوانونه چې تر بحث لاندې دي هغه دا دي:

توليد، ملي ناخالص محصول، داخلي ناخالص محصول، ملي عايد او د سړي سر عايد (ګټه)، په اقتصادي تصنيف کې د پولي سياستونو ترمنځ اړيکې، د دولت اقتصادي او مالي فعاليتونه په ملي ناخالص توليد کې په ښه کوي.

اقتصادي تصنيف عموماً د پروګرامونو او تصميم نيولو په موخه په سياسي او اقتصادي لوړو برخو کې ګټور ثابتېږي او د بودجې د برابرولو او تنظيم رول په ټيټو برخو کې ګټور نه ثابتېږي. د بودجې سياست د يوه هېواد په پراختيا او اقتصادي حالت په ښه والي کې د امکان تر حده د اطلاعاتو پر اساس د کارونو تأثير په اقتصادي چارو باندې له ټولنې سره سم نه جوړېږي. نو دلته دې نتيجې ته رسېږو چې اقتصادي تصنيف کولای شي د خپلو ګټورو اطلاعاتو په باره کې د اقتصادي فعاليتونو اختيار له ځان سره ولري لکه څرنګه چې پروګرام جوړونکی خپل حسابونه د دولت د ناخالصو توليداتو په واسطه پوره کوي، په اقتصادي تصنيف کې د دولت جاري مخارج بايد له پانګه ييز مخارجو او وسايل او خدمات بايد له انتقالي دولت څخه جلا شي.

په دې تصنيف کې د دولت برخه له ځينو برخو څخه شمېرل کېږي او د پولي او مالي سياستونو په واسطه کنترولېدلی شي. دغه ډول تصنيف په افغانستان کې لږ تر سترګو کېږي او يوازې دولتي مخارج له عادي او انکشافي مخارجو سره جلا کېدای شي. اقتصادي تصنيف په لوايحو او د بودجې په قوانينو کې نه ليدل کېږي. مګر تأثير يې د عوايدو په ترلاسه کولو او د ملي اقتصاد د مخارجو په ترسره کولو سره د هېواد په اقتصاد کې د پام وړ دی.

د اقتصادي تصنيف اصول

۱. **جامع والی:** د دولت د عملياتو کړنې بايد د پام وړ وي (له ځينو پرته)

۲. **مالي دورې:** دغه تصنیف باید د دولتي حسابونو پر اساس او د مالي کال د واحدونو په پام کې نیولو سره وشي او په ترتیب سره دغه د بودجې تصنیف جاري کال، تېر کال او راتلونکی کال باید ټول په جدول کې شتون ولري ترڅو د مقایسې امکانات مساعد کړي.

۳. **د مخارجو پېژندنه او جلاوالی:** دلته د جاري مخارجو توپیر له پانګه ییز مخارجو څخه ضروري ګڼل کېږي.

۴. **د پانګونو د ډولونو ترمنځ توپیر:** دلته د مستقیمو او غیر مستقیمو پانګونو تفکیک مطرح شوی. (۷ :۲۳) مستقیمه پانګونه د دولت او غیر مستقیمه پانګونه بیا د پورونو (پورو) او مرستو په واسطه ترسره کېږي.

۵. **جاري حسابونه:** په جاري حسابونو کې مخارج په دریو ګروپونو وېشل کېږي:

۱. کالي او خدمات ۲- انتقالي ورکړې ۳- او مرستې.

٦. **د دولت د سوداګریز مؤسسو حسابونه:** د دولت د سوداګریز مؤسسو حسابونه هم باید په جلا توګه د حساب په لست کې کنترول شي.

۷. **د عملیاتو د حسابدارۍ د اساس تعینول:** په دې رابطه کې له درې لارو څخه کار اخیستل کېږي، چې نقد حسابونه، ژمنې او یا همبستګۍ.

د افغانستان د دولتي مخارجو بودجوي تصنیف

د دولت مخارج په کارونو کې د آسانتیا راوستلو او تنظیم په موخه د بودجې کوډ بندي او تصنیف ټول رانغاړي. د افغانستان د دولتي مخارجو کوډ بندي په لاندې ډول ده:

۲۱- نقدي معاشونه او اجورې ۲۲- له اجناسو او خدماتو څخه ګټه اخیستنه ۲۳- لاس ته راوړنې ۲۴- اجتماعي مرستې، ګټې او برابروالی ۲۵- کار موندنې.

د سازماني واحدونو پر اساس په افغانستان کې د کوډ بندۍ او د مخارجو د تصنیف اصول: د سازماني واحدونو پر اساس په افغانستان کې د کوډ بندۍ او د مخارجو د تصنیف اصول، چې د افغانستان بودجه یې له مخې ترتیبېږي، په لاندې ډول دي:

۱۰- د دولتي ریاست دفتر ۱۱- ملي شورا ۱۲- د چارو اداره ۱۴- ستره محکمه ۱۵- د ولسمشر د محافظت ریاست ۲۰- د مالیې وزارت ۲۱- په پارلماني چارو کې د دولت وزارت ۲۲- د ملي دفاع وزارت ۲۳- د بهرنیو چارو وزارت ۲۴- د حج او اوقافو وزارت ۲۵- د سوداګرۍ وزارت ۲٦- د کورنیو چارو وزارت ۲۷- د پوهنې وزارت ۲۸- د لوړو زده کړو وزارت ۲۹- د کډوالو وزارت ۳۲- د کانونو وزارت ۳۴- د مخابراتو وزارت ۳۵- د اقتصاد وزارت ۳٦- د اطلاعاتو او کلتور وزارت ۳۷- د عامې روغتیا وزارت ۳۸- د ښځو چارو وزارت ۳۹- د کرهنې وزارت ۴۱- د انرژۍ او ابو وزارت ۴۲- د فواید عامې وزارت ۴۳- د کلیو د بیارغونې او پراختیا وزارت ۴۵- د ترانسپورت او هوایي چارو وزارت ۴٦- د قبایلو چارو او سرحداتو وزارت ۴۹- د

ښاري پرمختګ وزارت ۵۰- د عدليې وزارت۵۱- لويه څارنوالي ۵۲- د مخدره موادو پر ضد د مبارزې وزارت ۶۰- د ژوند د چاپېريال رياست ٦١- د علومو اکاډمي٦٢- د ملکي خدماتو او اداري اصلاحاتو خپلواک کمېسيون ٦٣- د المپيک ملي کمېټه ۶۴- د ملي أمنيت عمومي رياست ٦٥- د کارتوګرافي او جيودوزي رياست ٦٦- د تفتيش او کنترول رياست ٦٧- د حوادثو ضد اداره ٦٨- د اداري فساد ضد اداره ۷۰- د اړيکو د نظم اداره ۷۱- له هېواده بهر د مهاجرينو مشاوريت ۷۶- د کوچيانو د کارونو د انسجام رياست.

د افغانستان د ملي انکشاف ستراتيژيکي او پروژيي کوډونه په دې ډول دي:

۱۱- أمنيت ۲۱- حکومتولي، قانون او د بشر حقوق ۳۱- زېربناء او طبيعي منابع ۳۲-معارف ۳۳- روغتيا ۳۴- کرهنه او د کليو پراختيا ۳۵- ټولنيز ملاتړ ٣٦- د خصوصي سکتور د اقتصاد پرمختګ.

۵- د دولت په بودجه کې د عايداتي منابعو تصنيف:

الف: د دولت د عوايدو د مختلفو ډولونو ضرورت او حقيقت: دولتونه د خپلواجرائيوي چارو د ترسره کولو لپاره د سازمان او د خصوصي خدماتو د توليد او نورو وظايفو لپاره چې په غاړه يې لري عوايدو ته ضرورت لري. نو بناء د دولت د عوايدو راټولول د دولت دنده ده، چې بايد د ټولني د آرامۍ د زياتېدو سبب شي. همدارنګه د ټولنې د اړتياوو رفع کول د عمومي وسايلو په توګه د دولت په لاس ترسره کېږي. د دولتونو د مخارجو د تمويل په موخه دولت له مختلفو منابعو څخه ډول ډول عوايد راټولوي او د دولت عوايد کولای شو په دوه عمده برخو ووېشو:

۱- **مالياتي عوايد:** د دولت د مخارجو د تمويل يوه مهمه لاره د مالياتو را ټولول دي، چې د کاليو او خدماتو د وړاندې کولو د دوام تضمين کوي او د دولت مهمه منبع ده. د مالياتو ورکړه قانوني او اجباري اړخ لري او د شتمنۍ د زياتوالي بديله لاره ده يا په بله وينا دغې منبع ته د پرتلې په کتنه مهم مالي تمويل له نورو مالي منابعو سره کولای شو ووايو چې هر څومره د مالياتو ونډه د دولت د مخارجو په تمويل کې زياته شي نو نامطلوب اقتصادي تأثيرات کمېږي.

په پرمختللو هېوادونو کې د مخ پر ودې هېوادونو پر خلاف چې ماليات يې ناچيزه رول لري، تقريباً د دولت ټول مخارج له دغې لارې تمويلېږي. (۴:۱۴)

ماليات د مختلفو ډولونو لرونکي دي چې په بېل بحث کې به واضح شي.

(۱) جدول: د دولت د مخارجو او عوايدو ترمنځ د ناخالص داخلي توليد اړيکه په څو پرمختللو هېوادونو کې په ۲۰۰۰ ز کال کې په ګوته کوي. (۴:۱۴)

د هېواد نوم	په داخلي ناخالص توليد کې د دولت د مخارجو ونډه	په داخلي ناخالص توليد کې د مالياتو ونډه
متحده ايالات	۱۵	۲۰.۲

انګلستان	۱۸.۷	۳۴
فرانسه	۲۳.۲	۳۷.۷
آلمان	۱۹	۲٦.٦
ایټالیا	۱۸.۳	۳۸.۵
کاناډا	۱۸.٦	۱۹.۸
جاپان	۱٦.۷	۱٦.٦

Source: World Bank ۲۰۰۴

پورتني جدول ته په کتو د پورتنیو هېوادونو د داخلي ناخالص تولید د مخارجو د سهم او د مالیاتو د سهم له مقایسې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې ددغو هېوادونو مالیاتي سیستم د پورتنیو هېوادونو مخارجو ته په بشپړه توګه پوښښ ورکړی دی. په داسې حال کې چې دا ډول وضعیت په مخ پر ودې هېوادونو کې نه لیدل کېږي.

۲- **غیر مالیاتي عواید:** هغه عواید دي چې دولت یې له خپلو اقتصادي فعالیتونو څخه راټولوي. دغه عواید یا له مختلفو پانګونو څخه لاس ته راځي او یا د هغه کار مزد دی چې دولت یې له ډول ډول خدماتو څخه لاس ته راوي. ددې ډول عوایدو ځانګړتیاوې د مالیاتي عوایدو پر خلاف چې د هغوی ورکړه د خلکو له خوا اجباري شکل لري، د هغوی اختیاري والی دی یا په بله وینا ددغو مالیاتو اندازه د اخیستلو او یا نه اخیستلو له مخې معلومېږي. دا هر څه دولت ته د خلکو له خوا ارایه کېږي. پردې اساس دغه ډول عواید غیر منظم او نامطمئن دي چې ځینو برخو ته یې اشاره کوو:

الف: هغه ګټه چې د دولت له انحصاراتو څخه منځ ته راځي لکه نفت، د وسپنې پټلی، برېښنا او ټیلفون.

ب: د ډول ډول خدماتو لپاره د کار اجوره لکه هغه عوارض چې د دولتي مؤسسو په واسطه وړاندې کېږي.

ج: له عمومي املاکو څخه لاس ته راغلې ګټې لکه د هغوی پلورل او په اجاره ورکول.

د: له مؤسساتو، هېوادونو او پیسو لرونکو چارواکو څخه پور اخیستل.

لکه څرنګه چې مالیاتي عواید د دولت د مخارجو د تمویل لپاره کفایت نه کوي، نو دولتونه دغه تاوان د غیر مالیاتي ګټو په واسطه تأمینوي، چې ددې ډول غیر مالیاتي ګټو اقتصادي اغېزه د دولت د مالي مخارجو په تمویل کې په پوره ډول یو تر بله توپیر لري.

د افغانستان په بودجه کې د عوایدو تصنیف:

د عوایدو له مختلفو ډولونو څخه د آسانتیا او ښه تنظیم په خاطر د دولت بودجه کوډ بندي شوې ده. په افغانستان کې د وروستیو تغییراتو په رامنځ ته کېدو سره د عوایدو کوډ بندي په لاندې شکل سره

تصنیف کېږي:

د دولت د عوایدو کوډونه:

۱۱- مالیاتي عواید ۱۲- گمرکي محصول او پر وارداتو مالیه ۱۳- غیر مالیاتي عواید ۱۴- متفرقه عواید ۱۵- د ودانیو او ځمکو له پلورلو څخه لاس ته راغلي عواید ۱۷- ټولنیزې سهمیې ۱۸- پور ۱۹- د بهرنیو هېوادونو مرستې.

د افغانستان په بودجه کې د عوایدو او مخارجو تصنیف له عملي ستندردونو سره په مطابقت کې د دولت د امکاناتو او ضرورتونو په پام کې نیولو سره تنظیم شوی او د ممکنه آسانتیاوو په غرض د بودجې جوړونې په پروسه کې ترې استفاده کېږي.

په افغانستان کې د جگړو او مشکلاتو په وجه مالي سیستم، په ځانگړي ډول دولتي بودجې په مالي میدان کې ډېرې لوړې او ژورې زغملي دي. تردې چې په تدریجي ډول سره له ۱۳۸۱ کال نه راوروسته د هېواد د مالي وضعیت بهبود پیدا کړی. د افغانستان بودجه له تېرو وختونو راپه دې خوا په عادي او انکشافي بودجې سره د توپیر وړ ده او د دولت د فعالیتونو ځانگړې ساحې تر پوښښ لاندې راولي.

۱- **اصلي بودجه:** چې عادي او ا نکشافي بودجه په کې شامله ده، چې د دولت د مراحلو د تطبیق او اجراء له لارې ترسره کېږي.

a-عادي بودجه: چې د دولت عادي مخارج په کې شامل دي. په عمده ډول عادي مخارج لکه د دولت د کار کوونکو معاشات، د شیانو د برابرولو مخارج او د دولتي ادارو لپاره خدمات په رانغاړي، چې په اصل کې باید د داخلي منابعو له لارې تمویل شي. خو متأسفانه په افغانستان کې د داخلي جگړو او ورانیو څخه راوروسته تر ۱۳۸۱ کال او تر ننه هم دا امکان نه دی برابر شوی او حتی په ۱۳۸٦ کال کې د ٦۰٪ په حدودو کې عادي مخارج له داخلي منابعو څخه تمویل شوي وو او په ۱۳۸۷ کال کې دغه رقم ٪ ۸،٦۷ په ننبه کوي.

b- **انکشافي بودجه:** انکشافي بودجه چې د دولت په انکشافي پروژو پورې اړه لري او په حقیقت کې په مختلفو فرهنگي، اجتماعي او اقتصادي برخو کې د دولت د پانگونې منعکس کوونکې ده، چې ترمیماتي مسئولیتونه، ودانۍ، بیارغونه او د ضروري او عام المنفعه پروژو منځ ته راتگ ټول په رانغاړي، چې متأسفانه په افغانستان کې یې تمویلي منابع اوس هم بهرنۍ مرستې او پور دي.

د افغانستان انکشافي بودجه په ۱۳۸٦ کال کې د اصلي بودجې په تناسب ٪ ۲،۵۸ او په ۱۳۸۷ کال کې ٪ ۱،۵۴ رقم جوړوي، چې د ملي بودجې په تناسب دغه رقم په ترتیب سره ۳۰٪ او ۱۷٪ دی. (۳۴:۱۲)

۲- **بهرنۍ بودجه:** په دې بودجه کې په عمده ډول د انکشافي بودجې فعالیتونه او یو څه برخه په

کې د عادي بودجې فعالیتونه شامل دي، چې په مستقیم ډول د مرستندویو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو له خوا تمویل او اجراء کېږي.

د افغانستان دولت په تمویلي منابعو او د هغه په مصرفي استقامتونو باندې مستقیم کنترول نه لري. البته د ګڼ شمېر نړۍ والو کنفرانسونو په جریان کې د نړۍ والې ټولنې تعهدات د بهرنۍ بودجې تمویلي منابع به غاړه اخیستي دي. په مجموع کې اصلي او بهرنۍ بودجه د افغانستان ملي بودجه تشکیلوي، چې په لاندې ډول په نښه کېږي.

د افغانستان د دولت عایداتي منابع چې په اصلي بودیجه کې منعکس کېږي. د هېواد عایداتي سیستم جوړوي چې په عمده ډول متشکل دي له ۱- مالیاتي عواید ۲- د دولتي شیانو او خدماتو له عرضه کولو څخه عواید ۳- خارجي مرستې او پورونه ۴- د دولتي ملکیتونو او جایدادونو د خرڅلاو څخه عواید ۵- جریمې، فیسونه او نور عواید.

شکل (۲)ساختار بودجه ملی سال ۱۳۸۶(۱:۱۱)

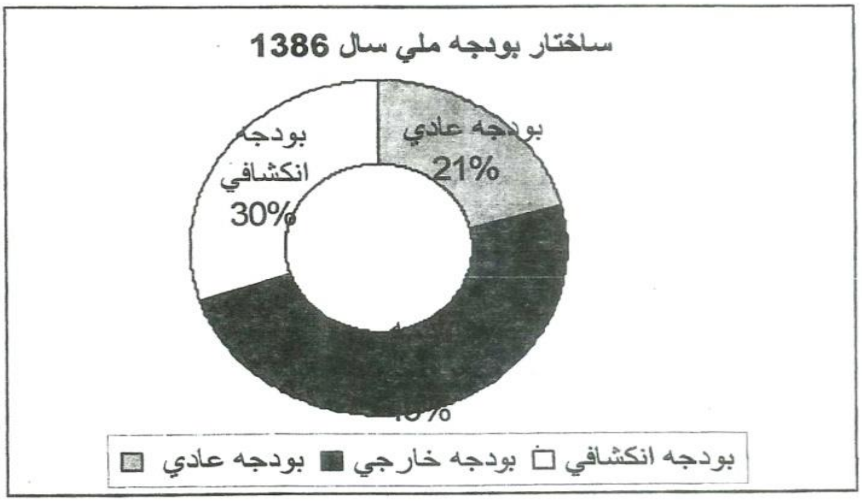

شکل (۳)ساختار بودجه ملی سال ۱۳۸۷ (۳۴:۱۲)

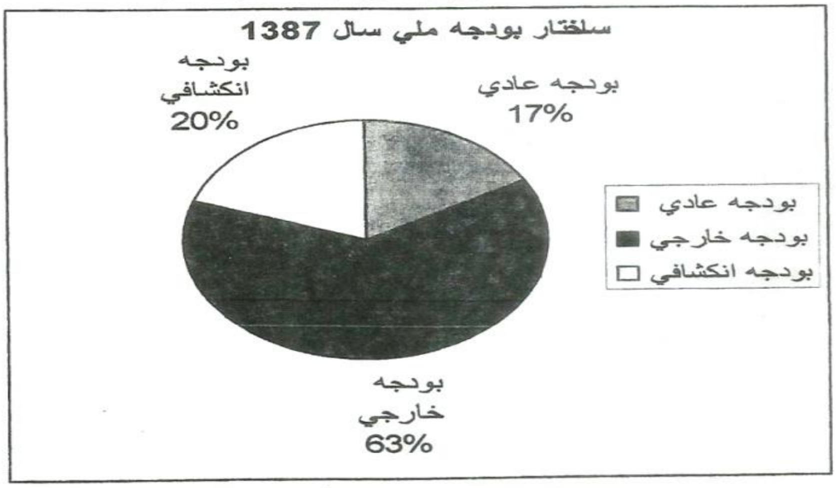

لنډيز:

د دولت اقتصادي پلان چې د دولت بودجه هم ورته ويلی شو. د دولتي اقتصاد د قانون د ضميمې او د بودجې د قانون په توګه او هر کال د پارلمان لخوا تأييدېږي. دولتي بودجه د پېشبيني شويو مخارجو اعظمي حد دی. د هر يوه ثبت شوي هدف او د يوه بودجوي کال لپاره د ټولو متوقعه عوايدو مجموعه ده.

دولتي بودجه د دولتي فعاليتونو په څېر (د دولتي مخارجو تأثيرات) څرګندېږي او د حکومت د ټولو پروګرامونو استازيتوب کوي. د بودجې په تصويب سره اداري سيستم په خپلو فعاليتونو باندې پيل کوي او بودجه د دولتي دندو او مخارجو د پر مخ وړلو مسئوله ګرځي. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د بودجې کلني تر تيبونه په ۱۲۹۸ کال کې رامنځ ته شوه او په۱۳۰۱ کال کې يې قانوني حيثيت پيدا کړ. د بودجې مفهوم او ماهيت کولای شو چې په ښه ډول د دولتي بودجې له دندو څخه په استفادې تشخيص کړو، چې په لاندې ډول دي:

۱- د ملي عايد د مجدد وېش دنده ۲- په اقتصادي پروژو او توليد کې د مداخلې دنده ۳- د دولتي ټولنيزو سياستونو دنده.

د دولت بودجه د حجم او لوی والې له مخې يو لوی مالي سند دی او د اهميت له مخې د ملي اقتصاد په کچه يو ډېر مهم او مستقل عامل دی، چې د هېوادونو د اقتصادي او ټولنيز پرمختګ لپاره ترې کار اخيستل کېږي.

له مالي منابعو څخه سمه او مطلوبه استفاده د مالي مديريت موضوع تشکيلوي. د دولتي بودجې هدف له جامع مالي منابعو او امکاناتو څخه سمه ګټه اخيستنه ده ترڅو عمومي اهدافو ته ورسېږي. نو پردې اساس دولتي بودجه د دولتي مديريت يوه څانګه ده، له معمول سره سم په عوايدو او مصارفو پورې د پېشبيني وړ اطلاعات په مختلفو ډولونو او بڼو سره د بودجې په لايحه کې وېشل شوي دي.

د لاندې اهدافو له مخې په بودجه کې تصنيف ترسره کېږي:

۱- په برنامه جوړونه او سياست جوړونه کې آسانتيا ۲- د مطلوبو منابعو تخصيص او د بيا ورکړې زياتېدنه ۳- د پاليلو تحليل او تجزيه ۴- د بودجې د کنترول آسانتيا ۵- د مصارفو او عوايدو پرتله کول ٦- د مديريت بهبود.

د دولت د مخارجو تصنيف په بودجه کې ډېر پخوانی تصنيف دی، چې په مخارجو باندې دقيق او ژور نظارت ممکن ګرځي، چې د دولت د کار کوونکو په خوښه د مخارجو له ترسره کولو څخه مخنيوی کوي. د دولت د مخارجو تصنيف د ځانګړو موخو لرونکي دي، چې په لاندې توګه دي.

۱- د مصرفي موادو پر اساس وېش ۲- د سازماني واحدونو پر اساس وېش ۳ - عملياتي وېش ۴- اقتصادي وېش.

د مخارجو وېش له پخوا وختونو څخه د افغانستان په بودجه کې د اداري واحدونو او هم د مصرفي

موادو پر اساس معمول و. نو په پای کې د افغانستان د ملي پرمختیایي ستراتیژۍ پر اساس د برنامو د وېش یا د برنامو پر اساس بودجه، یا پروګرام پر اساس د نمونې په ډول په څو وزارتونو کې کار پیل کړ او هم د ولایتونو پر اساس د بودجې ترتیب د آزمایښت په شکل پیل شوې. پردې سربېره د افغانستان ملي پرمختیایي ستراتیژۍ سره سم د بودجې مصارف په اتو سکتورونو وېشل شوې او د هر سکتور لپاره په عادي او هم په انکشافي برخه کې مصارف ځانګړي شوي او ترتیب شوي.

دولتونه د دندو د اجراء لپاره، د عمومي کالیو او خدماتو د تولید لپاره عوایدو ته اړتیا لري، چې دولتونه د خپلو مخارجو د تمویل لپاره مختلفو عوایدو راټولولو ته اړتیا لري.

دولتي عوایدو په عمده ډول په مالیاتي او غیر مالیاتي عوایدو باندې وېشل کېدای شي، د دولت عواید په بودجه کې وېشل شوي او په ځانګړي ډول کوډ بندي شوي دي، چې په بودجه کې د ښه تنظیم او په ښه شان سره له عوایدو څخه استفاده مساعدوي.

د افغانستان بودجه چې له پخوا څخه په انکشافي او عادي بودجه باندې وېشل شوې، چې اوس بهرنۍ بودجه هم پکې زیاته شوې او د افغانستان د ملي بودجې په نوم په مختلفو برخو کې د دولت فعالیتونه تر خپل پوښښ لاندې راولي.

پوښتنې:

۱. بودجه تعریف کړئ ؟
۲. بودجه بندي څه مفهوم لري؟
۳. کلنۍ بودجه جوړونه په افغانستان کې له کوم کال نه راپه دېخوا قانوني اړخ پیداکړی؟
۴. د بودجې مهمې دندې کومې دي؟
۵. مدیریت څه مفهوم لري او مالي مدیریت د مدیرت کومې ساحې تر خپل سیوري لاندې راولي؟
٦. په بودجه کې تصنیف ولې اړین کڼل کېږي؟
۷. په بودجه کې د ډلبندۍ اهداف کوم دي؟
۸. په بودجه کې د مصارفو د وېش موخې څه ډول توضیح کېدای شي؟
۹. د مصافو د وېش د ډولونو نومونه واخلئ؟
۱۰. د اداري واحدونو پر اساس وېش څه مفهوم څرګندوي؟
۱۱. د اقتصادي وېش اصول کوم دي؟
۱۲. د عوایدو د وېش په کومو عمده ګروپونو وېشل کېدای شي؟
۱۳. د دولت غیر مالیاتي عوایدو کوم دي؟
۱۴. د افغانستان په بودجه کې عوایدو په کومو کوډونو وېشل شوي دي؟
۱۵. د افغانستان په بودجه کې د دولت د مصارفو کوډ بندۍ کومې دي ویې لیکئ؟
۱٦. د افغانستان ملي بودجه په کومو برخو کې شامله ده هر یو یې تشرېح کړئ؟

مأخذونه:

۱. حقایقی، عبدالله. (۱۳۸۱). سیاست بودجه. مطبعه بهیر، کابل.
۲. حبیبی، عبدالحی. (۱۳۴۹). تاریخ مختصر افغانستان جلد دوم. مطبعه دولتی، کابل.
۳. ردیو نو وه، و. ن. (۱۹۹۱). بودجه دولتي و رول ان در همآهنگی انکشاف اقتصادی. (متن روسی)، نشریه امور مالی و احصایه، ماسکو.
۴. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد برخه عمومی (۱). چاپ مهر (قم)، تهران.
۵. عارف، عبد القیوم. (۱۳۷۴) رول بودجه دولتی و تأثیرات آن بر انکشاف اقتصادی. مجله علوم اجتماعی شماره ۲-۳، سال ۱۳۷۴ ، کابل
٦. فرج وند، اسفندیار. (۱۳۸۴) بودجه. انتشارات فروزش، تهران.
۷. فدایی، نژاد، محمد اسمعیل. (۱۳۸۲) اصول بودجه بندی سرمایوی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۸. لووین شتاین. (۱۳۸۲) مبادی اقتصاد ملی (ترجمه، داکتر شهیدی). مطبعه والن، کابل.

۹ . کتلر، گروسی. (۱۳۸۲) علم مالیات عامه یا دولتی. (ترجمه نبی رفیع)، مطبعه والن، کابل.
۱۰. موسوی، حبیب. (۱۳۸۴) اصول تنظیم و کنترول بودجه دولتی. چاپ روشن (همدان)، تهران.
۱۱. وزارت مالیه. (۱۳۸٦) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸٦، کابل.
۱۲. وزارت مالیه. (۱۳۸۷) ریاست بودجه سال ۱۳۸۷، کابل.

پنځم څپرکی

دولت او د عوایدو وېش

د بازار په اقتصادي نظام کې د ټولنې د وګړو خپل عواید د هغو منابعو د عرضې په وسیله چې له هغو سره دي ترلاسه کوي، چې دغه منابع په درې ګروپونو وېشل کېږي.

1) انساني پانګه
2) مالي پانګه
3) فزیکي پانګه

انساني پانګه د کار په مقابل کې د مزد ترلاسه کول دي، مالي پانګه د مال په مقابل کې د ګټې ترلاسه کول او فزیکي پانګه لکه ځمکه یا کور، چې د اجارې یا کرایې په مقابل کې ورکول کېږي.

د هر وګړي عواید د هغه په منابعو پورې تړاو لري، چې له دغو منابعو څخه عواید ترلاسه کوي. د تولید د عواملو وېش په فزیکي یا پانګه ییز شکل د څو عواملو د تأثیر لاندې راځي لکه د ژوند په اوږدو کې د هغوی ذخیره کول او په ظالمانه ډول د ځمکو غصب، د بازار په اقتصادي نظام کې هغه څه دي، چې د تولیدي عواملو په غیر عادلانه وېش باندې يې تأثیر کړی. لکه څرنګه چې په انګلستان کې په کال ۱۹۹۰ز کې د تولید نیم عوامل د ۱۰٪ پانګوالو په لاس کې وو او پاته نیم عوامل د ۹۰٪ وګړو په لاس کې وو. (۱: ۲۰۴)

شتمني د انساني پانګې په شکل، یعنې انساني قوه د انسان په قدرت او وړتیا پورې ارتباط لري، چې د ژوند په اوږدو کې ترلاسه شوی، چې هم له ذاتي او هم له اکتسابي اړخه فرق لري. نړۍ وال واقعیتونه ښيي، چې فقر او بې عدالتي د اقتصادي انکشاف برعکس په هغو هېوادونو کې، چې د بازار اقتصادي نظام لرونکي دي، مخ پر وړاندې روان دي. علت يې دادی، چې د عوایدو وېش په دې ډول نظامونو کې له یوه اړخه په هغه شتمنیو او پانګو پورې چې (انساني، مالي او فزیکي پانګه) له خلکو سره دي، اړه لري او له بلې خوا هغه قېمتونه چې په دغو عواملو باندې وضع کېږي، یعنې هغه څوک چې زیاتې پیسې لري عواید يې زیات او له بلې خوا قېمتونه بیا نېستمن او شتمن کسان یو شان ورکوي چې د عوایدو د وېش نابرابري زیاتوي. ددغو مشکلاتو په پام کې نیولو سره، چې د عوایدو په وېش کې وجود لري او همدارنګه د بازار اقتصاد ورته پاملرنه نه کوي. نو علماء په دې عقیده شول او دا ضرورت پیدا شو، چې دولت د عوایدو د وېش په برخه کې مداخله وکړي. لکه څرنګه چې ماسګریو تأکېد کوي، چې دا ډېره واضح خبره ده، چې د وېش مسایل په سیاست او د سیاست په ټاکولو کې یوه حیاتي وسیله ده او وي به، او هېڅ داسې عصري اقتصاد به پیدا نه شي، چې د عوایدو وېش په مکمل ډول بازار ته پرېږدي. (۱۰:۶۹۳)

د دولت په وظایفو کې د عوایدو عادلانه وېش ځانګړې اهمیت لري او د هر سیاست له خاصو

اهدافو څخه ګڼل کېږي او د عادلانه وېش په لوري حرکت یو منصفانه کړنه ده، مګر د انصاف معنا د مختلفو علمانو د کیش او کړپ سبب شوې ده. دولت باید له دین او فلسفې سره سم د عدالت مفهوم او مطلب روښانه کړي او دا قضاوت وکړي، چې د بازار کړنې په کوم شکل دي.

د عوایدو وېش یو اقتصادي او سیاسي هدف شمېرل کېږي،له اقتصادي اړخه د عوایدو په وېش کې تغییرات کولای شي، چې د سپما په نرخ، پانګونه، عرضه او تقاضا او داسې نورو متحولینو باندې منفي تأثیر وکړي. له سیاسي پلوه هم د عوایدو عادلانه وېش د رایې ورکوونکو لپاره ډېر مهمه دی. د عوایدو وېش د یوه هېواد د وګړو حالت بیانوي یا په بله وینا د یوه هېواد د وګړو ترمنځ د نابرابرۍ او بې عدالتۍ څرګندونه کوي. (۷:۱۵۴)

د دولت له مهمو دندو څخه ده ترځو د بې عدالتۍ کنترول او مخنیوی وکړي. څکه چې د وېش وظیفه دا حکم کوي ترڅو دولت د بې عدالتۍ د کمولو او کنترول لپاره هر ډول وسایل په کار واچوي او د هغوی مخنیوی لپاره تدابیر ونیسي. په عامه اقتصاد کې د دولت د عوایدو او مخارجو له اهدافو څخه یو تر ټولو مهم هدف د ټولنې د افرادو، د اقتصاد د مختلفو سکتورونو او مختلفو سیمو ترمنځ په تولید او د عاید په وېش باندې د دولت د عوایدو او مخارجو تأثیر دی. په دې څپرکي کې په لومړي سر کې د عوایدو منابع پېژندل شوي، وروسته د غیر عادلانه وېش د اندازه ګیرۍ امکانات او هغه عوامل چې د بې عدالتۍ سبب ګرځېدلي، څېړل شوي دي.

همدارنګه په دې څپرکي کې د غیر عادلانه وېش له لارې د عاید د عادلانه وېش د امکاناتو لپاره نظریات او په پای کې د موضوعاتو خلاصه، تمرینات او مأخذونه واضح شوي دي.

۱- د عوایدو منابع:

خلک، کورنۍ او ټول حکمي کسان معمولاً خپل عوایدو له درېیو لارو څخه ترلاسه کوي. (۴۹:۵)

- ✓ د لاس مزدوري.
- ✓ د عواید د جایداد او ملکیت له لارې.
- ✓ د دولت له لارې.

الف- د لاس مزودري: له ارثي پلوه خلک د مختلفو استعدادونو او وړتیاوو لرونکي دي. هر وګړی کولای شي، چې له خپل استعداد سره سم خپله پانګه ډېره کړي. د کار او پانګې جوړښت ماهره وګړو ته اړتیا لري. د لاس په مزدورۍ کې فرق د وګړو په کار پورې مثلاً د یوې ګل پلورنې په پرتله په کان کې کار کول ممکن زیات عواید ولري. همدارنګه له ذاتي وړتیا پرته پانګه د کار ډول تبعیض، کورنۍ، موقعیت، رنګ، نژاد او داسې نور شیان هم کولای شي، چې د لاس په مزدورۍ باندې تأثیر ولري همدارنګه هغه کورنۍ، چې زیات وګړي لري، زیات عواید ترلاسه کوي.

ب- د جایداد او ملکیت له لارې عواید: د نابرابرۍ عمده علت دادی، چې څینې خلک د عوایدو

زیاتې منابع لري، پرته له دې چې د لاس مزدوري کوي او ځینې خلک صرف د لاس مزدوري کوي. یوه کورنۍ چې کوم عواید ترلاسه کوي په څو شیانو پورې تړاو لري. لومړی داچې شتمني لري او دوهم داچې څه ډول شتمني لري. ممکن وګړي خپله شتمني له اوږدمهاله او لنډمهاله پانګونې څخه چې په بانک کې یې لري، ترلاسه کړي او یا هم ځینې وګړي د شتمنۍ د سهم پر اساس ترلاسه کړي او یا هم ځینې وګړي خپله شتمني د سواګرۍ او صنعت پر اساس ترلاسه کړي اویا هم دجایداد اوملکیت له لارې درایي ترلاسه کړي اوځینې وګړي چې کوم ډول شتمني ترلاسه کوي، د شخصي ملکیت پر اساس دي، یعنې ځینې خلک صرف یوکور لري پرته له دې چې اجاره ورکړي د کور د قېمت له لوړېدو څخه هم ګټه ترلاسه کوي.

ج- د دولت له لارې عواید: د دولت له لوري انتقالي ورکړې، هغه پیسې دي، چې پرته له دې چې یو کس کوم کار وکړي، د دولت له لوري ورکول کېږي. له دې ډول ورکړو څخه د دولت مرسته له هغه کورنیو سره چې زیان یې لیدلی وي. د دولت ورکړه وزګارو کسانو، معیوبینو او همدارنګه تقاعد شویو کسانو ته د دولت دومداره ورکړه چې د دوی له سپما څخه ورکول کېږي، دا د تقاعد پیسې د وګړو په کار، کاري تجربې او رتبې پورې تړاو لري.

۲- د عاید غیر عادلانه وېش د اندازګیرۍ وسایل:

د عوایدو وېش د یوه هېواد د وګړو په عاید پورې تړاو لري. بناء یو هېواد د وګړو د عوایدو معلومول د هماغه هېواد په ملي عاید پورې تړاو لري او هغه د ملي عاید په وسیله اندازه کېږي.

د عاید د غیر عادلانه وېش د اندازه کولو لپاره د یو هېواد ټول عاید د هېواد د ټولو وګړو په شمېر باندې له وېش څخه عبارت دی. معمولاً په پنځو ۲۰٪ ګروپونه او یا هم په۱۰ لسو۱۰ ٪ ګروپونو وېشل کېږي. د هر ګروپ په مقابل کې د هغوی سهم او فیصدي وجود لري، که چېرې ددغو ګروپونو په منځ کې فرق پیدا شي، نو دا په دې معنا ده چې بې عدالتي وجود لري. دغه اندازه ګیري د مهمو معیارونو پر اساس ترسره کېږي، چې په دې ډول دي: د لورنس منحني، جیني ضریب او اتکینسون ضریب، چې په ټولو کې لومړی معیار ډېر اهمیت لري.

الف- د لورنس منحني: دا یوه پخوانۍ طریقه ده، چې د هغه د کشفوونکي، یعنې لورنس په نامه په ۱۹۰۵ کال کې مشهوره شوې ده، چې د بې عدالتۍ لپاره ترې استفاده کوي. (۴: ۲۵۰)

د لورنس منحني په حقیقت کې یو هندسي تغییر دی، چې د یوه هېواد د وګړو عواید معلوموي. ددغه منحني د رسمولو لپاره لومړی د یوه هېواد وګړي او د هغوی له عوایدو سره سم له لاندې نه پورته خوا په څو ګروپونو وېشو.

ددغو ګروپونو شمېر معمولاً پنځه دی، چې په هر ګروپ کې۲۰٪ وګړي د هغوی له عوایدو سره سم له ښکته نه پورته خوا مشخص کوي او د هر ګروپ لپاره د هغوی عواید په فیصدي سره ښیي او د

تول ملي عايد پر اساس يې محاسبه كوي. په دغه هندسي شكل كې د x محور د وګړو فيصدي د y محور د ملي عايد فيصدي ښكاره كوي. د مثال په ډول، په دې ځاى كې د عوايدو د وېش حالت په امريكا كې په ۱۹۸۰ ز كې د لورنس په واسطه وېش كوو.

(۲) جدول: په ۱۹۸۵ ز كال په امريكا كې د عايد وېش (۳۵۰:۴)

Y په تولیز ډول عايد فيصدي	X د نفوس ټيټه فيصدي	د عايد د سهم فيصدي	د نفوس د افرادو فيصدي
۴,٦	۲۰	۴٦	لومړى ٪۲۰ (تر ټولو ټيټ)
۱۵,۵	۴۰	۱۰,۹	دوهم ٪۳۰
۳۲,۴	٦۰	۱٦,۹	دريیم ٪۲۰
۵٦,٦	۸۰	۲۴,۲	څلورم ٪۲۰
۱۰۰	۱۰۰	۳۴,۴	پنځم ٪۲۰

د پورته جدول د ارقامو معلومات د لورنس د منحني په وسيله په لاندې ګراف كې ښودل كېږي.

(4) شكل: د لورنس منحني

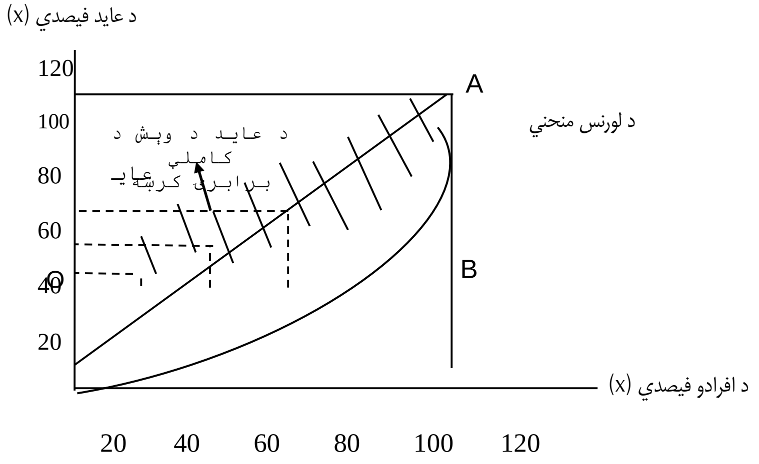

د a منحني شكل كې د OA خط د كاملې وېش عوايد راښيي، په داسې حال كې چې په جدول كې معلومېږي، چې په كال ۱۹۸۵ ز كال په امريكا كې ٪۲۰ كم عوايد د هغه وګړو لپاره دي، چې د عوايدو اندازه يې ٪٦،۴ ده او د ٪٦۰ وګړو صرف ٪۴،۳۲ له ملي عايد څخه استفاده كوي.

شكل ته په كتو سره كه هر څومره د لورانس منحني د OA خط ته نږدې شي، نو د عايد وېش عادلانه دى او هر څومره چې په خط باندې منطبق شي، نو كاملاً عادلانه وېش رامنځ ته كېږي.

ب) د جيني ضريب: دغه ضريب د لورنس له منحني څخه ترلاسه كېږي، چې د نابرابرۍ يو له مهمو پارامترونو څخه شمېرل كېږي. دغه ضريب د لورنس د منحني او كاملې وېش كرښې ترمنځ تول

مساحت نسبت (OAB) دی. په پورته شکل کې د لورنس منحني او کاملې برابرۍ کرښې ترمنځ مساحت په Q سره ښیو او دغه ضریب داسې ترلاسه کوو. (۵۲:۵)

$$\text{ضریب } G = \frac{SQ}{SOAB} = \frac{\text{مساحت}Q}{\text{مساحت } OAB}$$

په عادي حالت کې دغه ضریب د یوه او صفر تر منځ تغییر کوي. که چېرې د عوایدو وېش کرښه مکمله برابره وي، نو د لورنس منحني په ۴۵ درجو باندې منطبق او د جیني ضریب صفر کېږي او که چېرې د عوایدو کامله وېش نابرابره وي «یعنې ټول عواید په یوه نفر پورې تعلق ولري» نو د لورنس منحني په OAB کرښې پورې تعلق لري او د جیني ضریب له یو سره مساوي کېږي، نو بناء هر څومره چې دغه ضریب صفر ته نږدې کېږي، په هماغه اندازه نابرابري له منځه ځي او برعکس هر څومره چې دغه ضریب یوه ته نږدې کېږي، په هماغه اندازه نابرابري زیاتېږي. نو پردې اساس د لورنس له منحني سره د جیني د ضریب پرتله کول په ځانګړي ډول د عوایدو د وېش د نابرابرۍ په انداز کولو کې د لورنس د منحني خلاف، د جیني ضریب کولای شي چې د عاید د نابرابرۍ د شدت درجه دقیقه او په یوه شمېره کې په خلص ډول اندازه کړي.

پردې اساس دغه ضریب او د لورنس منحني له یو بل سره ارتباط لري او کولای شي د نابرابرۍ اندازه معلومه کړي.

ج) د اتکینسون ضریب: اتکینسون کوشش وکړ، چې د ارزښت پر اساس قضاوت وکړي او د نابرابرۍ اندازه معلومه کړي. نوموړي ددې مسئلې د حل لپاره د یوې ټولنې رفاه هم ورګډه کړه. د اتکنیسون ضریب په دې باندې ولاړ دی، چې د یوې ټولنې د رفاه زیان هم په نابرابرۍ باندې تأثیر لري. نوموړي اجتماعي رفاه د ټولو وګړو هڅې بولي او وایې، چې دغه هڅې په دوه عواملو پورې تړاو لري. (۱٦۵:٦)

1) د وګړو عواید.
2) له نابرابرۍ څخه د ټولنې ډډه.

که چېرې د عوایدو په برخه کې د نزولي کېدو فرضیه سمه وي، نو د عوایدو دوهم کلي وېش له شتمن څخه فقیر ته، نو د ټولنې رفاه زیاتېږي.

هغه خپل ضریب په کل یا ټول عاید کې د له لاسه تللي اندازې پر اساس، د زیاتې برابرۍ د ترلاسه کولو په موخه محاسبه کړې. دغه ضریب چې په حقیقت کې د معادلې وېش یو معیار دی داسې ښیي، چې ټولنه په کومه اندازه حاضره ده چې له خپل ټول عاید څخه د مساوي عوایدو هدف ته ورسېږي، له لاسه ورکړي.

که چېرې برابره وېش په Ye وښیو او جاري متوسط عاید په Yu و ښیو. کولای شو د اتکینسون ضریب په داسې ډول ولیکو.

$$A=(1-Ye/Yu)x100$$

د اتکينسون عددي مقدار د صفر او سلو ترمنځ تغيير کوي، کله چې A=0 سره وي نو برابري په کامل ډول وجود لري. ځکه چې Ye = Yu او که چېرې A=100 نو په کامله توګه نابرابري وجود لري. نو په همدې اساس ويلی شو چې هر څومره چې A لوړېږي په هماغه اندازه نا برابري زياتېږي همدارنګه د يوې مشخصې وېش لپاره، په هره اندازه چې د اړتياوو اندازه له نابرابرۍ څخه زياته شي، په هماغه اندازه A لوړېږي. که چېرې A= 9.3 وي کولای شو يوازې ٪7 .90 کې د ټول موجود عايد په فعلي ټولنيزې رفاه په لاس ته راوړلو برلاسي شو. په دې شرط چې ټول خلک ددې عايد مساوي برخه د ځان لپاره ځانګړې کړې وي.

۳- د عوايدو په نابرابره وېش کې مؤثره عوامل:

د هېوادونو له تجربو او تاريخي شواهدو څخه د لاس ته راغلې پانګې د نابرابر وېش په هکله ښودل شوې چې د لاس ته راغلې پانګې په نابرابر وېش کې مختلف عوامل وجود لري، چې مشهور يې دادي:

الف- د بازار شکل: د پانګې د نابرابر وېش عمده برخه د اقتصادي کړنې پر اساس د بازار، خصوصاً د توليد او وېش په مرسته پېژندل کېږي.

د کوچنيو اقتصادي نظريو پر اساس د وېش په عمليه کې مهم عامل د بازار په نظام کې د توليدي عواملو نهائي ارزښت دی. نو د بازار نظام پر اساس بازار او انحصار د وېش د نابرابري يو بل ستر عامل دی، چې په مختلفو هېوادونو کې په مختلفو بڼو څرګندېږي، چې بايد پاملرنه ورته وشي.

ب- د عايد ډول: د وېش د نابرابرۍ يو بل لوی عامل د لاس ته راغلې پانګې د ډول او د ترلاسه کولو طريقه ده، چې د وګړو په مرسته ترلاسه کېږي. د مختلفو عوايد و ترلاسه کول لکه ګټه، د ونډو ګټه، پانانګه ييزه ګټه، يعنې سود، ميراث او نور کولای شي چې د خلکو په عوايد باندې اغېزه ولري. که چېرې نوموړي عوايد په وګړو باندې په مساويانه ډول ووېشل شي بيا به هم يو ډول نابرابري په هغو عوايدو کې چې له کار څخه ترلاسه کېږي موجوده وي. ځکه مختلف خلک د مختلفو شرايطو لرونکي دي لکه د هغوی د کار کولو توان، مهارتونه، د کار ډول، کار ته تمايل، خطر منل، د زده کړو کچه او نور کولی شي چې د خلکو د عوايدو په نابرابرۍ کې رول ولري.

ج- تبعيض: د نابرابر وېش يو بل عامل نژادي تبعيض او جنسي بېلوالی دی. تاريخي شواهد څرګندوي چې ځينې خلک د نژادي توپير له مخې کار ته نه دي پرېښودل شوي او له عوايدو محروم پاته شوي. نو په نتيجه کې هغه مختلف خلک چې اقليت دي د هغوی عوايد ټيټ پاته شوي او همدارنګه ښځو ته د کمو مزدونو ورکړه يو بل لامل دی چې د نابرابري لامل ګرځي د مثال په توګه د خلکو په سرپرستيو د کورنيو زياتوالی په دې وروستيو دوه لسيزو کې په امريکا کې د عوايدو د وېش د

نابرابرۍ لامل گرځېدلی دی.

د- د اقتصادي انکشاف شرایط: د نړۍ وال بانک او نورو محققینو څېړنو دا موضوع تأیید کړې ده چې د نابرابر وېش موضوع اکثراً په هغو هېوادونو پورې منحصره ده چې اقتصادې وده یې د صنعتي کېدو په لور روانه ده یا په بله وینا د لاتیني امریکا (پیرو، پانامې، برازیل او ونزویلا) هېوادونو په شدت سره د وېش له نابرابري سره لاس او ګرېوان دي.

د اقتصادي ودې په پیل کې نابرابر وېش ډېر زیات وي، چې ورو ورو د اقتصاد له قوي کېدو سره وېش مخلط کېږي او نابرابرۍ یې کمېږي.

هـ- اقتصادي سیاستونه: مختلف اقتصادي سیاستونه لکه مالي او پولي کولای شي د وېش د نابرابري مخنیوی وکړي (۷ :۳۷) مثلاً د کمو مزدونو لرونکو کاروبارونو زیاتوالی، د دولت د انتقالي مرستو کموالی، د سود د نرخ کموالی او په عوایدو باندې د مالیاتو کموالی د امریکا په اقتصاد کې په دوه وروستیو لسیزو کې په عوایدو کې د کم عاید لرونکو خلکو ونډه راکمه کړه او د زیات عاید لرونکو سهم یې زیات کړ او دا په دې ورستیو کلونو کې د عوایدو د وېش د نابرابرۍ لامل شوي.

د ځینو نامناسبو اقتصادي سیاستونو خپلولو په ځینو هېوادونو کې د عوایدو د وېش د نابرابرۍ زیاتېدو ته زمینه هواره کړه لکه د کرنیزو محصولاتو او د مصرفي موادو لپاره د قېمت ایښودلو سیاست او همدارنګه د مختلفو نظامونو شتون له قېمت څخه د ملاتړ لپاره او بې هدفه سبسایډۍ په پرمختیایي هېوادونو کې، نه یوازې داچې د عوایدو وېش یې متعدل و نه ساته، بلکې په دغو هېوادونو کې یې نابرابري نوره هم زیاته کړه.

۴- د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات:

د عاید د عادلانه وېش لپاره مختلفې نظریې وړاندې شوي دي یا په بله وینا سره له دې چې ټولو اقتصادپوهانو تل دا هڅه کړې چې د عوایدو د وېش په اړه مختلف نظرونه ورکړي، خو بیا هم نه دي برلاسي شوي چې د عوایدو د وېش په اړه یو مناسب نظر وړاندې کړي. د عوایدو په وېش کې د دولت د مداخلې بحث هم په مختلفو نظرونو باندې راڅرخي، چې په لاندې ډول ترې یادونه کوو.

الف- د عوایدو په مجدد وېش کې د دولت د عدم مداخلې د پلویانو نظریات: یوه شمېر اقتصادپوهان په دې عقیده دي چې هر ډول لاس ته راغلي عواید چې له هر ډول عامل څخه وي (کار یا پانګې) دا عمل چې په هر بازار کې وي یو عادلانه عمل دی او د دولت مداخلې ته هېڅ ځای پکې نه پاته کېږي. نوموړی نظر دوو نامتو انګلیسي پوهانو هر یوه توماس هابر او جان لاک په اوولسمه پېړۍ کې څرګند کړ. دوی په دې نظر دي چې د بازار میکانیزم په خپله یو عادلانه عمل دی او هر څوک باید آزاد وي ترڅو په بازار کې له خپلو اقتصادي فعالیتونو څخه حاصل ترلاسه کړي.

د عوایدو په وېش کې د دولت د عدم مداخلې معاصر پلویان داسې څرګندوي، چې د مالیاتو وضع

کول او د مالیاتو په شکل د عوایدو انتقال او د سبسایډي ورکول کم عاید لرونکو ته د هغو انګېزو د کموالي سبب ګرځي چې د بازار له امله رامنځ ته کېږي. د مالیاتي عوایدو انتقال فقیرانو ته د هغوی د کار کولو انګېزه هم کموي او په نتیجه کې له دواړو خواوو څخه په ملي تولید کې هم کموالی راولي چې دغه کموالی په خپله د عاید د مجدد وېش لپاره یو ډول تاوان دی.

کلارک د امریکا د نیوکلاسیک مکتب د مهم غړي په توګه د نوموړي مکتب اقتصادي اصول د نوموړي هېواد اقتصادي مجلسونو ته ښودل. کلارک د ویکستید په ځېر په دې عقیده دی چې که چېرې د هر تولیدي عامل ملي عاید د هغوی د خپلې نهائي ګټې په اندازه (نهائي محصول په اندازه) وي په رقابتي او د اوږدمهاله تعادل په شرایطو کې (د نهائي محصول نظریه) د تولید د عواملو عاید د ټاکنې او وېش څرنګوالی داسې مشخص کوي، چې ټول محصول کاملاً عادلانه وېشل کېږي (د نهائي محصول نظریه) د کلارک د نظر ا ساس جوړوي.

ب- د عاید په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې د پلویانو نظریات: د عاید وېش د بازار په اقتصاد کې او د تولید د عواملو غیر عادلانه وېش د خلکو ترمنځ په مختلفو ساختمانونو کې یوه داسې نتیجه لري چې هلته د خلکو ترمنځ زیات توپیر موجود وي په دې معنا چې د خلکو عواید غیر عادلانه وي، چې دغه تفاوتونه باید سیاسي اقتصادي او په ځانګړي ډول ټولنیز سیاست ته په کتو سره د امکان تر کچې باید د دولت د مداخلې په وسیله د عاید هغه برخه چې د بازار په نتیجه کې ترلاسه شوې له منځه یووړل شي او یا لږ تر لږه راکم کړای شي ترڅو د عوایدو مجدد وېش رامنځ ته شي.

دولت د نوي عاید د وېش په مرسته او د بودجې په وسیله کولای شي مختلف اهداف لاس ته راوړي مثلاً د عاید مجدد ېش د مختلفو سیمو ترمنځ د منطقوي انکشاف په خاطر، د خلکو ترمنځ د عوایدو وېش د اجتماعي سیاست د تأمین په موخه ترسره کېږي. (۵:۱۳۸)

له ۱۹٦۰ز کال څخه تراوسه پورې د عادلانه وېش موضوع د دولتونو او نړۍ والو سازمانونو ترمنځ د بحث اساسي محور ګرځېدلی. د نوموړي بحث اصلي او اوږد مهاله هدف په هره برخه کې د ژوند د سطحې لوړول ترڅو هر اړخیزه پراختیا په ژوند کې تر سترګو شي. لکه څرنګه چې اقتصادپوهان د پرمختللو هېوادونو لپاره د د عاید عادلانه وېش په اوږد مهال کې د تطبیق وړ بولي خو پرمختیایي هېوادونه چې همدا اوس له مشکلاتو سره لاس او ګرېوان دي نو باید زیاته هڅه وشي.

که څه هم د عاید عادلانه وېش موضوع له ډېر وخت راهیسې د ټولنپېژندنې او اقتصاد د متفکرینو او پوهانو له اساسي موضوعاتو څخه یوه ده، خو بیا هم د عاید نابرابر وېش موضوع د نوي نسل په مقابل کې په ټولو هېوادونو کې د یو لوی بحران په توګه او په ځانګړي ډول په پرمختیایي هېوادونو کې ګڼل کېږي. سره له دې چې د عوایدو د وېش موضوع د سیاسي نظامونو د سیاست جوړونې یوه عمده برخه هم جوړوي او احتمال لري چې دغه موضوع به په راتلونکي کې هم د هېوادونو او ټولنو یوه اساسي او جدي موضوع وي، ځکه له یوې خوا داسې انګېرل کېږي چې د عوایدو د نابرابر وېش

موضوع اوږد مهال ته اړتیا لري او د یوې داسې ټولنې رامنځ ته کول چې په ډېره کمه اندازه د عوایدو غیر عادلانه وېش پکې موجود وي د خلکو له همېشنیو ارمانونو او فکرونو څخه ده او له بلې خوا داسې ټولنه نه شو موندلی چې هلته دې د عاید د غیر عادلانه وېش ویجاړونکي تأثیرات موجود نه وي.

څرنګه چې د وېش له نابرابرۍ سره مبارزه اوږد مهال ته اړتیا لري، نو نوموړې موضوع د بشري قوې پوهې او مهارت ته هم اړتیا لري ترڅو اقتصادپوهان په کلیو او بانډو کې عامه پوهاوی رامنځته کړي چې نوموړې مبارزه د بري په لور ګامونه واخلي.

کله چې د وېش نابرابري موجوده وي نو اجتماعي نابرابري به هم په خپل ځای باقې پاته وي. اوس د وېش د نابرابرۍ موضوع او په ټوله کې اجتماعي نابرابري پېچلې جوړښت ځان ته غوره کړی.

د امریکا او انګلستان څېړنو ښودلې ده چې په نوموړو هېوادونو کې د فردي عوایدو له ډېرښت سره بیا هم د عاید د وېش ستونزه په خپل ځای باقې پاته ده. خو د عاید په وېش کې نوموړې ستونزه په مخ پر ودې هېوادونو کې لا ډېره جدي ده، نو ځکه کله کله حکومتونه د خلکو له مظاهرو او اړتیاوو سره مخ کېږي.

د مارکس په نظر د عاید وېش په پانګوال نظام کې غیر عادلانه دی. نوموړی په دې عقیده دی چې په پانګوال نظام کې د عاید د عادلانه وېش نشتون د اجتماعي عدالت د نشتون په معنا دی او د نوموړو ستونزو د حل په موخه باید مرکزي دولت قوانین او مقررات وضع کړي ترڅو د وېش له نابرابرۍ څخه مخنیوی وشي.

جان ستورات مېل په خپل کتاب (د سیاسي اقتصاد اصول) کې نوموړې موضوع څېړلې ده او وایې چې (څرنګه چې پانګه وال نظام په فردي اصولو ولاړ نظام دی، نو ځکه د عاید په عادلانه وېش په کې نه ترسره کېږي. باید دولت د خلکو په چارو کې ډېره مداخله وکړي ترڅو د حل یوه لار ورته پیدا شي ترڅو اجتماعي عدالت خوندي شي او ټولنیزه پراختیا رامنځ ته شي.

په هره ټولنه کې داسې وګړي شته چې پانګه لري. پر لومړنیو اړتیاو سربېره نور څه هم په واک کې لري، خو ډېری بیا داسې خلک دي چې هېڅ نه لري. دا خپله د وېش نابرابري ده چې باید جدي پاملرنه ورته وشي. نو په داسې حال کې د دولت مداخله ډېره مهمه ده ترڅو له یوې خوا کاریګرو ته د کار ساعتونه لږ کړي او مزد ورته ډېر کړي او بله دا چې ښه کارونه پیدا کړي ترڅو د وېش نابرابري له منځه لاړه شي او ټولنیز عدالت او ټولنیزه پراختیا دوامداره و ساتل شي.

د عاید په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې پلویان داسې استدلال کوي چې د عاید وېش د دولت له لوري د کاریګرو د کار انګېزه نوره هم زیاتوي او همدارنګه دغه د عوایدو انتقال په مختلفو ټولنو کې ترسره کېږي. په هره ټولنې کې داسې خلک هم وي چې د زیاتو شتمنیو لرونکي وي او داسې خلک هم وي چې په فقر کې ژوند کوي. د هغو اقتصادپوهانو په مقابل کې چې د دولت د عدم مداخلې پلویان دي او وایي چې تولید او د کار کولو انګېزه کمېږي. د بوکنان په نوم یو اقتصادپوه یې

په مقابل کې داسې وايي، چې فقيرانو ته د سبسايډيو انتقال نه شي کولای چې د کار کولو انګېزه راکمه کړي، بلکې امکان لري چې مهارت ترلاسه کړي او له مرستې څخه د ترلاسه شويو پيسو په واسطه پانګونه وکړي او په دې تشويق سره کېدای شي د خپل کاري استعدادونه نور هم زيات کړي.

د عوايدو په وېش کې د دولت د مداخلې مثالونه به د عوايدو په وېش کې د نابرابرۍ د تعديل د امکاناتو تر عنوان لاندې موضوع کې چې په راتلونکو مخونو کې راځي، څرګند شي.

ج- د عوايدو د بشپړ عادلانه وېش پلويانو نظريات: د عوايدو له عادلانه وېش څخه د دفاع په موخه، ډېرې نظر ورکوونکي له ځينو محدوديتونو څخه پرته داسې نظر لري چې له قيد او شرط پرته بايد عايد ترلاسه شي د مثال په توګه ځينې يې داسې نظر لري چې له انحصاراتو څخه ترلاسه شوي عوايد عادلانه نه ګڼي او په دې نظر دي چې له انحصاراتو څخه ترلاسه شوي عوايد بايد تر مالياتو لاندې راشي او بله ډله بيا له دط هم زيات څه وايي. داسې نظر لري چې له کار څخه او پانګې څخه ترلاسه شوي عوايد هم عادلانه نه دي او داسې نظر لري چې له پانګې څخه ترلاسه شوي عوايد بايد تر مترقي مالياتو لاندې راشي او د دوی هغه پوهان چې د عادلانه وېش نظر لري ځينې بيا داسې وايي، چې له هر کار څخه ترلاسه شوي عوايد هم عادلانه نه دي او د ترکيبي کار اصطلاح کاروي (له ساده کار څخه ترلاسه شوي عوايد او له ماهر کار څخه چې په دغه کار باندې پانګونه شوې توپير لري) په وړيا ډول د زده کړو او مهارتونو او يا کسبي زده کړو لپاره د ټولنې د ټولو خلکو لپاره کولای شي چې دغه نظر يو څه ترلاسه يا عملي شي خو په هر حال د داسې شرايطو پيدا کول چې ټول وګړي دې يو شان عوايد ترلاسه کړي غير عملي او غير منطقي ښکاري.

د- د نهائي مطلوبيت له اړخه د عايد د عادلانه وېش نظريه: فکري زېربناء او نهائي مطلوبيت د عايد د عادلانه وېش په اړه په لاندې ډول څرګندېږي.

د يو فقير په پرتله يو شتمن ته يو ډالر اضافي عايد کم ارزښت لري. (۳: ۸۴) يا په بله وينا شتمن افراد خپلې اضافي پيسې په لوکسو کاليو باندې لګوي د مثال په توګه په هوټل کې د يوه وخت ډوډۍ په داسې حال کې چې فقير خپل اضافي عايد په ضروري کاليو لکه کاليو، خوراک او دوا باندې مصرفوي. دغه نظريه د عايد د نهائي مطلوبيت د فرضيې د نزولي کېدو پر اساس څرګنده شوه، يعنې د عايد په زياتېدو سر د عايد اضافي واحد مطلوبيت کمېږي. په نتيجه کې له شتمنو څخه فقيرانو ته د عايد انتقال د ملي مطلوبيت زياتوالی به له ځانه سره ولري. د جان ستوارت مېل په څېر پوهانو نظريه د ۱۸ پېړۍ په اواخرو کې دغه مسئله څرګندوي. هغوی د نهائي مطلوبيت پر نزولي فرض کېدو سربېره د مطلوبيت د تابع د يو شان کېدو د افرادو لپاره هم اضافه کوي. (٦ : ۵۴) په دې صورت کې که د A شخص له B شخص څخه زيات عايد ولري د عايد انتقال د A څخه B ته قطعاً د هغه مجموعي مطلوبيت دوه يا ټول ملي مطلوبيت زياتوي. څرنګه چې د A عايد د مطلوبيت واحدونه چې له لاسه يې ورکړي، له هغه څخه کم مطلوبيته دي کوم چې B شخص يې ترلاسه کوي.

(۵) شکل: د نهائي مطلوبيت ارايه (٦: ۵۴)

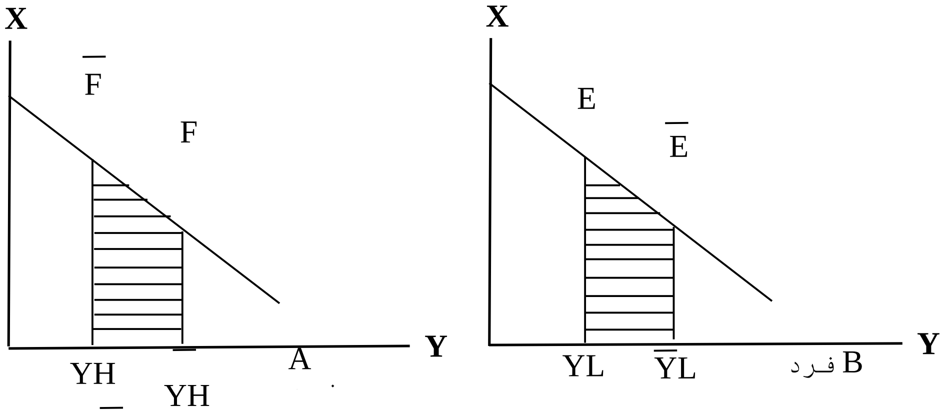

پورتنيو شکلونو ته په کتو که له A شخص څخه چې زيات عايد لري د YH,YH په اندازه عايد ترې کم کړو او دغه عايد B شخص ته ولېږدو ترڅو عايد يې له YL څخه YL ته زيات شي، د A شخص مطلوبيت به د YH,FF,Y د مساحت په اندازه راکم شي چې د B د شخص په نسبت چې مطلوبيت يې (YL,EE,YL مساحت) په اندازه زيات شوی دی له A څخه به کم وي.

۵- د عايد په وېش کې د نابرابرۍ د تعديل امکانات: يوه ډله علماء په دې نظر دي چې د بې عدالتۍ او اجتماعي تضاد يوازينی عامل اقتصادي نابرابري ده، خو ځيني يې بيا له اقتصادي انګېزو څخه بولي، چې په توليد او اقتصادي وده باندې زيات تأثيرات لري، خو په عامه اقتصاد کې د دولت له اجتماعي او اقتصادي دندو څخه د نابرابرۍ له منځه وړل او يا هم کنټرول دی، خو ځيني سياستونه چې په دې اړه ترسره شوي کله کله يې سياسي اړخ هم نيولی. په وېش کې د بې عدالتۍ د ختمولو لپاره لاندې نقطې په پام کې نيول کېږي. (۷ :۱۷۰)

۱. د عايد د وېش نابرابري امکان لري د مختلفو دلايلو له مخې رامنځ ته شي. پردې اساس د دولت د سياستونو بشپړه بررسي د عايد په وېش باندې د تأثير کولو لپاره ډېر سخت او پېچلی کار دی يا په بله وينا که چېرته دولت وغواړي هغه لاملونه چې نابرابري پيدا کوي له منځه يوسي، چې ددې په وسيله له هغې حربې څخه (د واقعي علاج له واقع کېدو نه مخکې) د نابرابرۍ د جرړو ويستلو لپاره ګټه پورته کړي، چې دغه کار د اقتصادي ودې لپاره له زمينې جوړولو سره مرسته کوي لکه څرنګه چې د زېربناوو په جوړولو، د پانګونو په زياتونه، د استخدام د سطحې په لوړوالي، د عامه عايد او عامه رفاه له لوړولو څخه کولای شو په دې برخه کې د عايد د عادلانه وېش د اساسي تدابيرو په توګه ګټه پورته کړو. پردې اساس دغه ډول روش د نابرابرۍ د لرې کولو لپاره زيات مشکلات لري. ممکنه روش او سياست چې دولت کولای شي تر لاس لاندې ونيسي هغه وخت دی چې د عايد د وېش له نابرابرۍ

سره مخ وي یا په بله وینا وروسته د نابرابرۍ له واقع کېدو څخه باید د تعدیل او کنترول د لارو لپاره اقدام وکړي. په دې برخه کې د دولت په مختلفو تګلارو چې باندې کولای شي په مستقیمه توګه د عاید وېش تغییر کړي او د عاید د وېش د نابرابرۍ په کموالي کې په تغییر سره مرسته وکړي او په لنډ ډول اشاره ورته کېږي. دغه برنامې او مالي سیاستونه له ډول ډول مالیاتي برنامو سره، چې له دې جملې څخه په منفي عاید باندې د مالیاتو نظام هم دی. پر مالیاتو سربېره دولتي مصارف او د دولت بېلابېل انتقالي او رفاهي تادیات هم دي. که چېرې په سمه توګه عملي شي، کولای شي چې د عاید وېش په سمونه کې مؤثر واقع شي.

۲. د نابرابرۍ ختمول او کموالی د لږې مودې کار نه دی، دولت باید د نابرابرۍ د ختمولو او کمولو لپاره اوږدمهاله پلانونه طرح او پروګرامونه تطبیق کړي.

۳. سره له دې چې په دې برخه کې د دولت د مالیاتو او مصارفو تأثیرات د عاید په وېش باندې په جلا ډول تر بحث لاندې نیول کېږي. اړینه ده ددغو دوه مالي متغیرو د تأثیراتو د ژورې او بشپړې بررسي لپاره دواړه په هم مهاله ډول په پام کې ونیسو. ځکه چې راټول شوي مالیات د هغو خلکو د پېرودنې د قدرت د کموالي سبب ګرځي چې دولت د راټولو شویو مالیاتو له لارې په خپلو انتقالي تادیاتو سره، له هغو خلکو چې عواید یې کم دي زیات کړي.

په نتیجه کې دغه ډول مالي سیاستونه له یوې خوا د انتقالي مصارفو سره د کم عاید لرونکو خلکو په ګټه دي او له بلې خوا هغه مالیات د هغو افرادو په تاوان دي چې د هغوی په غاړه دي، چې ښه عاید لري. سره له دې چې له مصارفو څخه یې ترلاسه شوي ګټو او له مالیاتو څخه د ترلاسه شوی بار بررسي کول یو ساده کار نه دی، خو باید د دولت د سیاست د دقیقه بررسي او ارزیابي دغه دوه عوامل باید هم مهاله په پام کې ونیسو.

الف- د عاید په وېش کې د مالیاتو رول: د عاید په وېش کې د دولت له مهمو سیاسي برخو څخه یو هم مالیات دي. د مالیاتو ټول ډولونه د مالیې لاس ته راوړلو (عاید) یو ډول دی او په یو نه یو ډول د خلکو د عاید پر وېش اغېز لري. د اهمیت وړ ټکی دادی چې د عاید په وېش باندې د مالیاتو د اغېزو د پایلو یوه برخه د نظري تحلیل پر بنسټ ولاړه ده. په داسې حال چې په اوسنۍ نړۍ کې د مالیاتو د لېږد، مالیاتي تېښتې او نورو ستونزو له امله لیدل شوې عملي پایلي تر ډېره د عاید په وېش کې نظري پایلې او له تیوریکي اغېزې سره توپیر لري. (۱۷۲:۷)

د عوایدو پر وېش باندې له اغېز لرونکو مالیاتو څخه یو چې کولای شي نابرابرۍ راکمه کړي په مترقي یا تصاعدي عاید مالیات دي. که څه هم دغه مالیات ډېرۍ وخت په هغو کسانو دروند تمامېږي چې د عاید کچه یې زیاته وي، خو د عاید د نابرابري په کمښت کې مؤثر دی. که په هره اندازه ددې ډول مالیاتو نرخ ډېر لوړ وي، د عاید په وېش به یې اغېزه زیاته وي. خو که د مالیاتو نهائي نرخونه ډېر لوړ وي، نو په تولید، د کار په عرضه، سپما او نورو باندې ددې ډول عاید د ناوړه اغېزو له امله کېدای

شي یوازې داچې د عاید وېش به غوره نه شي، بلکې نابرابري به نوره هم زیاته کړي. ځکه نو اړینه ده چې د مالیاتو سیستم په تصاعدي یا مترقي عاید باندې یو معتدل سیستم وي.

که مالیات د تصاعدي شرکتونو په عاید باندې وضع او بار یې په سهم لرونکو باندې واچول شي، کولای شي د عاید د وېش د نابرابرۍ په کمښت کې رول ولوبوي، خو که ددغو مالیاتو بار په مصرف کوونکو باندې د قېمت په لوړولو سره واچول شي، په دې صورت کې نزولي مالیات بلل کېږي او د عاید په وېش باندې ناوړه اغېز شیندي. په یادو مالیاتو سربېره نور مستقیم مالیات لکه په شتمنۍ مالیات، په میراث مالیات، په ډالیو مالیات، په لاس ته راغلیو عوایدو او پانګه ییز ګټو مالیات کولای شي د عاید د نابرابرۍ په کمولو کې مهم رول ولوبوي.

ایټالوي اقتصادپوه ریګنانو د عاید د وېش د غوره کولو لپاره په میراث باندې د مالیاتو د وضع کولو لپاره یو اصل وړاندې کړی، چې په عامه اقتصاد کې د ریګنانو د اصل په نوم یادېږي. (۱۷۳:۷) ددې اصل پر اساس په میراث باندې د مالیاتو اندازه باید د شتمنۍ د مودې پر اساس (د چې میراث څو ځله له یوه لاس نه بل ته تللي دي) تغییر وکړي، یعنې هر څومره چې د شتمنۍ عمر زیات وي، د مالیاتو اندازه هم باید زیاته وي. د مثال په توګه فرض کړئ چې یوه اندازه شتمني له A کس څخه B کس ته په میراث رسېدلې ده. په دې صورت کې باید په دغې شتمنۍ د معلوم نرخ له مخې مالیه وضع کړل شي. کله چې دغه شتمني د B کس له مرګ وروسته C کس ته لېږدول کېږي، نو باید د C کس لپاره د مالیاتو نرخ زیات کړل شي. همدارنګه ددغې شتمنۍ د مالیې نرخ په تدریجي ډول وخت په وخت زیاتېږي ترڅو نورو نسلونو ته لېږدول کېږي.

د عاید په وېش کې غیر مستقیم مالیات کم رول لري، ځکه په غالب ډول داسې مالیات تنازلي طبیعت لري. په نتیجه کې ددې ډول مالیاتو بار په داسې کسانو بارېږي چې عاید یې لږ وي. پردې اساس امکان لري چې دا ډول مالیات د عاید په وېش باندې ناوړه اغېز وشیندي. د مثال په توګه په عمومي اجناسو باندې مالیات په پام کې ونیسئ. دې ته په پام سره چې زیات عاید لرونکي کسان د لږ عاید لرونکو کسانو په پرتله د خپلې شتمنۍ لږه فیصدي مصرفوي. پردې اساس که له کوم توپیر پرته په دواړو ډلو یو ډول مالیات وضع شي نو د مالیاتو ډېر بار به په هغو کسانو واچول شي چې عاید یې لږ دی او د عاید په وېش به ناوړه اغېزه وشیندي، خو باید پام وشي چې دا ډول مالیات کله هم تنازلي مالیات نه شي بلل کېدای، ځکه چې په دې ډول مالیاتو کې د اجناسو نوعیت ډېر رول لري. د مثال په توګه زیات مالیات د شتمنو کسانو لخوا په مصرفي توکو ولګول شي او هغه توکي چې د کم عاید لرونکو کسانو له خوا کارول کېږي مالیه پرې وضع نه شي او یا لږه مالیه پرې وضع شي. دا ډول مالیات کولای شي د عاید د نابرابرۍ په له منځه وړلو کې رول ولوبوي (په زینتي او لوکسو اجناسو د لوړې مالیې وضع کول).

ب- د عاید په وېش کې د دولت د مخارجو د ډولونو رول: په عامله اقتصاد کې د دولت مخارج په

معمولاً په دریو ګروپونو وېشل کېږي لکه جاري (مصرفي مخارج)، پانګونه او انتقالي مخارج (بلا عوضه مرستې). د دولت د دوو لومړنیو مخارجو مجموعه چې په اقتصاد کې د دولت پېرودنه ده کولای شي په ټولیز ډول د عاید په وېش کې په غیر مستقیم ډول اغېز ولري. دا ډول مخارج لکه د ښوونې اوروزنې مخارج، د کار زده کړې مخارج، عامه مخارج او د روغتیا او نورو کسانو د عاید د وېش وضعیت مخکې له دې چې بازار ته ننوځي، غوره کړي او په ضمني دول فرض کېږي چې د هغو کسانو په عاید کې زیاتوالی چې عاید یې کم دی، په ځانګړي ډول که د دولت دې ډول مخارجو ته پام وشي، د نابرابرۍ په له منځه وړلو کې مهم رول لیدل کېدای شي. دغه ټکی ډېر اهمیت لري چې په ډېرو پېښو کې هغه کسان چې عاید یې کم دی، د خپل عاید د زیاتوالي کومه وړتیا نه لري. ځکه د دولت انتقالي مخارج چې په حقیقت کې دغو کسانو او لږ عاید لرونکو ته یو اړخیزه ورکړه بلل کېږي، کولای شي پرته له دې چې د هغوی وړتیا ته پام وشي، په مستقیم ډول د عاید په وېش کې تغییر راولي. پردې اساس د دولت انتقالي مخارج د عاید په وېش کې د پام وړ رول لري. (۱۷۵:۷)

د کم عایده کسانو د عاید د جبران او د عاید د نابرابرۍ د له منځه وړلو په موخه د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې د دولت رفاهي او انتقالي پرورګامونه په دې ډول دي: د کم عایده کسانو لپاره د خوراکي موادو بېلابېل کوپونونه، د زړو او متقاعدو کسانو لپاره د اجتماعي ژوند تأمین، کاري بیمې، ارزان بیه کورونه، بېلابېلې بیمې، نقدي او غیر نقدي مرستې او نور. (۱٦۲:۲)

د اهمیت وړ موضوع چې باید اشاره ورته وشي داده چې په کاري عاید کې د دولت د انتقالي مخارجو د ګټو اندازه کول آسانه کار نه دی. د مثال په توګه حتی نه شو کولای چې د دولت ټولې رفاهي او انتقالي ورکړې د کم عایده کسانو په واسطه د ترلاسه شوې ګټې معادل وبولو. ځکه ددې ډول انتقالي ورکړو یوه برخه د دولت ددغو پروګرامونو اجراء کوونکو کاریګرو ته ورکول کېږي، چې په حقیقت کې دغه کار کوونکي د مرستې ترلاسه کوونکې ټولنې غړي نه بلل کېږي.

ج- په منفي عاید باندې د مالیاتو سیستم: د عاید مرسته او له کم عایده کسانو سره د ملاتړ یو پروګرام چې کولای شي د عاید په وېش کې مؤثر رول ولوبوي د یوه ټولیز او واحد پروګرام له لارې د نقدي مرستې وېش دی. د واحدې نقدي مرستې دغه پروګرام په منفي عاید د مالیې په نوم یادېږي. د مالیې ددغه سیستم مفهوم ډېر ساده دی. هغه شخص چې نسبتاً لوړ عاید ترلاسه کوي، باید د خپل عاید پر اساس دولت ته مثبت مالیات ورکړي او د عاید د زیاتوالي پر مهال اړ دي چې دولت ته لا زیات مالیات ورکړي، خو هغه شخص چې تر یوې معلومې اندازې کم عاید لري، نه یوازې داچې مالیه نه ورکوي، بلکې د خپل عاید د زیاتوالي په موخه له دولت څخه یوه اندازه مرسته ترلاسه کوي (منفي مالیات). (۱۷٦:۷)

پردې اساس نو د منفي مالیاتو د ترلاسه کولو شرط تر یوې ټاکلې اندازې د عاید کموالی دی. د عاید دغه ټاکلی حد چې کم عایده شخص له دولت څخه پرې منفي مالیات ترلاسه کوي او لوړ عاید

لرونکی شخص دولت ته مثبت ماليات ورکوي، د سر په سر ټکي او يا د فقر له کرښې سره برابر وي او يا په منفي عايد باندې د مالياتو په سيستم کې، هغه شخص چې عايد يې له سر په سر ټکي سره برابر وي له دولت څخه کوم عايد نه ترلاسه کوي او نه دولت ته کوم ماليات ورکوي. ځکه ددې ډول مالياتو د تشخيص لپاره اړ يو چې دوه ډوله معلومات ولرو:

۱. د فقر په کرښه کې د عايد معلومول او يا د هغه عايد معلومول چې په شرايطو برابر کسان له دولت څخه منفي ماليات پرې ترلاسه کولای شي.

۲. په منفي عايد باندې د مالياتو نرخ، چې د افرادو د عايد په بېلابېلو سطحو باندې د ورکول کېدونکې مرستې اندازه ټاکي، دغه نرخ ښيي چې که د شخص عايد د فقر له کرښې څخه کم وي، دولت يې د عايد د کسر څومره اندازه ورکړي. دولت د افرادو د جاري عايد ټول کسر او د فقر د کرښې عايد جبران کړي. نو ويل کېږي چې په منفي عايد ماليات ٪۱۰۰ دي. د مثال په توګه فرض کوو چې د فقر په کرښه کې د يوې پنځه کسيزه کورنۍ مياشتنی عايد ۱۲۰۰۰ افغانۍ دی. په دې صورت کې په ٪۱۰۰ مفني عايد باندې د کورنيو بېلابېل جاري منفي ماليې د لاندې جدول په مرسته ښودلی شو:

(۳) په جاري عايد سره د پنځه کورنيو د منفي مالياتو وېش (۷: ۱۷۶)

شمېره	له مالياتو وروسته عايد	منفي ماليات	دوامداره ماليات
۱	۱۲۰۰۰	۱۲۰۰۰	۰
۲	۱۲۰۰۰	۶۰۰۰	۶۰۰۰
۳	۱۲۰۰۰	۴۰۰۰	۸۰۰۰
۴	۱۲۰۰۰	۳۰۰۰	۹۰۰۰
5	۱۲۰۰۰	۰	۱۲۰۰۰

(۳) جدول د پنځو کورنيو د منفي مالياتو وېش (۷:۱۷۶) دغه پورته ذکر شوی حالت کولای شو د ګراف په واسطه هم وښيو.

(٦) شکل: په پنځو کورنیو کې د منفي مالیاتو ارایه

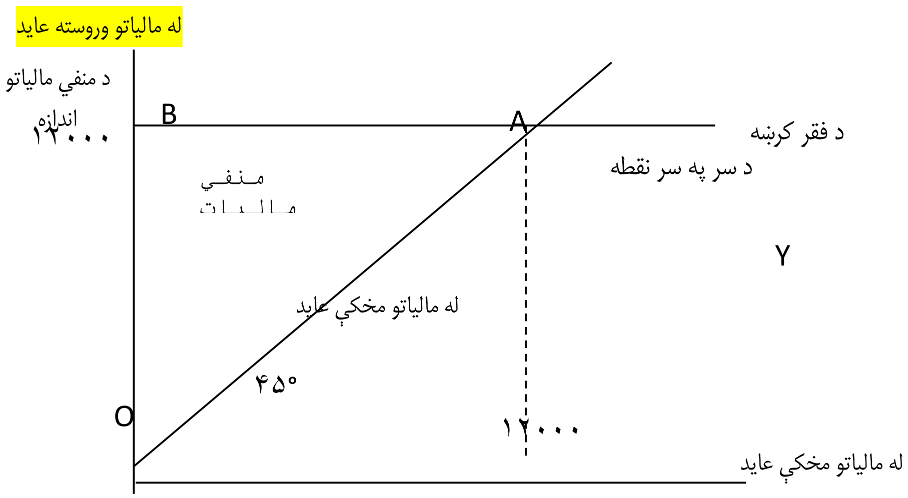

پورته ګراف ته په کتو سره که نقدي مرستې او یا منفي مالیه شتون ونه لري، نو له مالیاتو د مخکې او وروسته عاید ترمنځ به کوم توپیر هم شتون ونه لري. په حقیقت کې OA کرښه له مالیاتو څخه وړاندې د عاید وضعیت څرګندوي، د منفي مالیاتو لپاره د ۱۰۰٪ نرخ په وضع کولو سره له مالیاتو وروسته د عاید کرښه په BA بدلیږي، له مالیو څخه د مخکې او وروسته عاید اندازه (د OBA ساحه) په حقیقت کې منفي مالیات رانښیي، په دې حالت کې د یوه داسط شخص لپاره چې ښځې عاید ونه لري (عاید یې صفر وي) د منفي مالیې تر ټولو لوړه اندازه په میاشت کې۱۲۰۰۰ افغانۍ ورکول کیږي. د عاید په زیاتوالي سره په تدریجي ډول د منفي مالیاتو اندازه هم کمیږي. په دې ډول چې شخص ته د ۱۲۰۰۰ له افغانیو سره معادل عاید باندې هیڅ مالیه نه اېښودل کیږي. د ۱۰۰٪ په اندازه منفي مالیات چې په پوره ډول د فقر کرښه په پوره ډول جبرانوي، له شک پرته چې د کار د انګیزې د کمښت لامل کیږي، ځکه د منفي مالیاتو له ۱۰۰٪ نرخ سره په هره اندازه چې شخص کم کار کوي، د دولت له خوا ورته په زیاته اندازه عاید ورکول کیږي. له دې امله په عمل کې د منفي مالیاتو اندازه له ۱۰۰٪ څخه کمه ده. په دې مثال کې که د منفي مالیاتو نرخ د ۵۰٪ له مخکې وضع شي نو په لاندې جدول کې یې وضعیت ښودل کیږي:

(۴) جدول: د ۵۰٪ په صورت کې په منفي عاید باندې د مالیاتو نرخ

شمېره	د تصرف وړ (له مالیاتو وروسته) عاید	منفي مالیات (د دولت له خوا ورکول کېدونکې مرسته)	جاري عاید (له مالیاتو مخکې)

۱	٦۰۰۰	٦۰۰۰	۰
۲	۹۰۰۰	۳۰۰۰	٦۰۰۰
۳	۱۰۰۰۰	۲۰۰۰	۸۰۰۰
۴	۱۰۵۰۰	۱۵۰۰	۹۰۰۰
۵	۱۲۰۰۰	۰	۱۲۰۰۰

پورته جدول ته په کتو دولت د ۵۰٪ کسر یوازې نیمه برخه جبرانوي. ځکه د دولت د مرستې لوړه اندازه ٦۰۰۰ افغانۍ ده. د مرستې اندازه د عاید په لوړوالي سره په تدریجي ډول کمېږي، څکه نو ویلی شو چې په په منفي عاید باندې د مالیاتو سیستم د ۵۰٪ په نرخ سره یو تناسبي سیستم دی.

په ټولیز ډول باید وویل شي چې په منفي عاید باندې د مالیاتو د وضع کولو سیستم یو ساده او د پوهېدو وړ سیستم دی او کولای شي چې د کم عاید لرونکو لپاره یو څه عاید وساتل شي او د عاید په وېش کې نابرابري راکمه کړي. له ۱۰۰٪ څخه کم نرخ ته په کتو دغه سیستم نه شي کولای چې د خلکو هغه انگېزه چې د زیاتو پیسو د گټلو لپاره یې لري، چې زیات کار وکړي تر ډېر تأثیر لاندې راولي او د دولت د نورو رفاهي برنامو په پرتله دغه سیستم ډېر مؤثر او ښه دی.

لنډيز:

د عوايدو وېش د دولتونو په کاري دستورونو کې يو مهم اقتصادي او سياسي هدف دی او د دولتونو د مهمو دندو له جملې څخه شمېرل کېږي. د عوايدو وېش په ملي عايد کې د افرادو د عوايدو د ونډې له څرنگوالي څخه بحث کوي.

په ټولنه کې د عوايدو اساسي سرچينې مزد، شتمني، ملکيتونه او دولت وي. د عوايدو نابرابري کولای شو چې د لورنس د منحني، د جيني ضريب او د اتکينسون په وسيله اندازه کړو، چې له دوه لومړنيو معيارونو څخه زياته گټه اخيستل کېږي او له همدې وجې اهميت لري. مختلف لاملونه کېدای شي چې په عوايدو کې د نابرابرۍ لامل وگرځي، چې په عمده ډول د بازار شکل چې په خپله نابرابري رامنځ ته کوي، د عايد ډول، جنسي او نژادي توپيرونه، د اقتصادي پرمختگ شرايط او اقتصادي سياستونه دي.

د عوايدو د وېش په اړه مختلف نظريات وړاندې شوي دي. يو شمېر اقتصادپوهان د عايد په مجدد وېش کې د دولت د عدم مداخلې د نظرياتو پلويان دي. يوشمېر بيا د عايد په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې پلويان دي او يوه ډله بياد عايد په بشپړه ډول د برابرې وېش پلويان دي. په داسې حال کې چې غوښتونکي د لاسه تللو غوښتنو او هغو غوښتنو چې د ټيټ عايد لرونکو او لوړ عايد لرونکو څخه را ايجاد شويو غوښتنو او عمومي غوښتنو ته په کتو او له هغوی سره په مقايسه خپل نظر څرگندوي.

په عامه اقتصاد کې د دولت يوه اقتصادي او ټولنيزه دنده داده چې د عايد نابرابري کنترول او د هغه تعديل شمېرل کېږي. نو پردې اساس د نابرابرۍ د تعديل لپاره دولت له مختلفو امکاناتو څخه استفاده کوي. د دولت په لاس کې ماليات يوه مهمه وسيله ده ترڅو د عوايدو په وېش کې مهم رول و لوبوي. د مالياتو مختلف ډولونه چې عايداتي تأثيرات لري د عوايدو په وېش کې مؤثر دی، چې د هغوی له جملې څخه يو هم مترقي ماليات دي چې د هغوی زيات بار په زيات عايد لرونکو باندې وي خو د عوايدو د وېش په نابرابرۍ کې مؤثر دی. همدارنگه په شتمنۍ او ثروت، په ميراث ماليات، ډالۍ، پانگه ييزې گټې هم د عايد د نابرابري په کموالي کې مهم رول ادا کولای شي.

د دولت د مصارفو مختلف ډولونه لکه جاري مخارج، د دولتي پانگونو مخارج په غير مستقيم ډول د عوايدو په وېش کې مؤثر دي. انتقالي مخارج هم له يوې خوا د تادياتو په توگه په ټيټ عايدو لرونکو باندې په مستقيم ډول باندې د عايد په وېش کې مهم رول لري.

په منفي عوايدو باندې د مالياتو سيستم يوه بله وسيله ده، چې دولت کولای شي ددغې وسيلې په مرسته هغه خلک چې ټيټ عايد لري، حمايه کړي او د عوايدو د نابرابرۍ د کموالي سبب و گرځي.

پوښتنې:

۱. د عاید د وېش او د عاید د عادلانه وېش مفاهیم توضېح کړئ؟
۲. د عاید منابع کومې دي او د دوی له جملې څخه د دولت له لارې کوم عواید ترلاسه کولای شو؟
۳. د دولت د عوایدو د وېش د نابرابرۍ د اندازه کولو معیارونه کوم دي؟
۴. د لورنس منحني د دولت د عوایدو د وېش د نابرابرۍ د اندازه کولو د یوه معیار په توګه توضېح کړئ؟
۵. د عوایدو په وېش کې د نابرابرۍ د راپیدا کولو د لاملونو نومونه واخلئ؟
۶. د عاید ډول په کوم صورت کې کولای شي د عوایدو په وېش کې د نابرابرۍ لامل وګرځي؟
۷. د عوایدو په مجدد وېش کې د دولت د عدم مداخلې د پلویانو نظریات په ګوته کړئ؟
۸. د عوایدو عادلانه وېش د مطلوبیتونو له نظره څه ډول استدلال کېږي؟
۹. کوم ډول مالیه د عوایدو په وېش کې د نابرابرۍ په له منځه وړلو کې زیات رول لري؟
۱۰. غیر مستقیم مالیات په کوم صورت کې کولای شي چې د عوایدو د وېش د نابرابرۍ په کموالي کې مهم رول ولري؟
۱۱. د دولت کوم ډول مصارف کولای شي چې په غیر مستقیم ډول د عوایدو په عادلانه وېش کې مؤثر واقع شي؟
۱۲. د ولت د مخارجو له ډلې څخه د دولت انتقالي تادیات ولې د عوایدو د وېش د نابرابرۍ په کمولو کې مهم ګڼل کېږي؟
۱۳. په منفي عوایدو باندې مالیات څه مفهوم لري؟
۱۴. د منفي مالیاتو د دقیق تشخیص لپاره د کوم ډول اطلاعاتو لپاره اړتیا لیدل کېږي؟

مأخذونه:

۱. الیارد، دنیس، الفرد فیل. (۱۳۸٦) مالیه بین المللی. ترجمه محمد علی مانی، نشر نی، تهران.
۲. بگ، دیوید، استانلی فیشر. (۱۳۸۵) علم اقتصاد. ترجمه محمد حسین تیز هوش، انتشارات جنگل، تهران.
۳. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش عمومی. نشر جنگل، تهران.
۴. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
۵. حقایقی، عبد الله. (۱۳۸۱) سیاست بودجه. مطبعه بهیر، کابل.
٦ . خراسانی، حسن. (۱۳۸۵) مالیه عمومی و تعین خط مشی دولت ها. انتشارات مهر اندیش، تهران.
۷. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی۱. چاپ مهر (قم)، تهران.

۸. فرهنگ مهر، حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ریزی. دفتر پژوهش های فرهنگی تهران، تهران.

9 . SAMUELSEN P.A and W. A Nardhouse . (1989). Economics 6th -ed . USA . MC Graw – Hill .

10.Frank, R . (1997) . Microeconomics and Behaviar 3rd –ed .USA Irwin MCGraw – Hill.

شپږم څپرکی

مالي او مالياتي سيستمونه

مالي سيستم او مالياتي سيستم دوه بېلابېل مفاهيم دي او له يو بل نه تفکيک کېدای شي. لکه څرنگه چې مالي سيستم د دولت او ټولنې د اړتياوو د رفع کولو په خاطر د پولي او مالي وسايلو په راټولولو پورې اړوند برخو مجموعه ده، چې له تاريخي اړخه تر وسايلو، پولي او مالي مناسباتو لاندې او د دولت د وظايفو د پرمختگ د اغېزې او اړتياوو لاندې منځ ته راغلي او انکشاف يې کړی دی. مگر په مالياتي سيستم کې ټول د ماليات ډولونه شامل دي چې په يوه هېواد کې لاس ته راغلي. د مالياتي سياست اهداف ته تنظيم او په معقول ډول يې يو تر بله يې موفقت لرلی وي.

مالي او مالياتي هر يو سيستم د مختلفو اقتصادي نظامونو تر شرايطو لاندې چې ځانگري خصوصيات لري، د ټولنو د پرمختگونو او تحولاتو تابع دي. مالي منجمنټ په حقيقت کې د مالي امکاناتو، مناسبو وسايلو معقوله رهبرئ او اداره ده، ترڅو خپلو طرحه شويو اهدافو ته ورسېږي.

په دې څپرکي کې لومړی د مالي سيستم مفهوم تشرېح شوی، مالي منجمنټ ته په لنډ ډول کتنه شوې او وروسته بيا مالياتي سيستم له خپلو ځانگړتياو سره په مختلفو نظامونو کې له تاريخي لحاظه کتل شوی دی.

۱- د دولت د مالي سيستم مفهوم او ماهيت:

مالي سيستم د مختلفو ساحو يا د مالي مناسباتو د کړيو مجموعه ده، چې هريو يې د پولي ذخايرو په منځ ته راتگ او استفاده کې د ځانگړو خصوصياتو لرونکی دی او د نوي توليد په پروسه کې جلا رول لوبوي. (۱: ۳۰)

د دولت مالي سيستم:

د ټولنې د مالي سيستم يوه برخه ده چې د عايد د مجدد وېش مسئوليت په غاړه لري. د دولت د مالي سيستم دوهم مهم خصوصيت د يو سازمان ترکيب دی چې د دولت د مالي اختصاصي مؤسساتو د مجموعې په شکل فعاليت لري او د دولت د عوايدو په راټولو او وېش کې مصروف دی. د مالي دولتي مؤسساتو فعاليت د دولتي قوانينو او مقرراتو پر اساس تنظيمېږي، ځکه چې د دولت پربکړې د مالي جاري فعاليتونو، يعنې د دولت د مالي وسايلو د حصول او استفادې په برخه کې په يو ټاکلي وخت (يو کال) کې ترسره کېږي. همدارنگه د دولت د اوږد مهاله فعاليتونو په هکله قوانين او مقررات شتون لري چې دولتي مالي چارې رهبري کوي.

له دې کبله د دولت مالي سيستم: ټولې هغې برخې دي چې له پولي وسايلو څخه په گټې اخيستنې او راټولو مکلف وي. ددې لپاره چې د ټولنې او دولت اړتياوې رفع شي، البته د دولتي

ضرروتونو لپاره د مشخصو حدودو ټاکل، چې د یوې ټولنې په اقتصادي، فرهنګي، سیاسي، او اجتماعي انکشافي سطحې پورې تړاو لري.

د دولت مالي سیستم د تاریخي ځانګړتیاوو لرونکی دی، چې د جنسي او پولي مناسباتو په شرایطو کې د وظایفو او اړتیاوو تر اغېزې لاندې منځ ته راغلی او انکشاف یې کړی. مالي سیستم په ځینو پرمختللو هېوادونو کې په عمده ډول له لاندې برخو څخه تشکیل شوی. (۲:۲۲)

۱- دولتي بودجه ۲- محلي مالي چارې ۳- ځانګړې دولتي ذخیرې ۴- د دولتي تصدیو مالي چارې.

۱- دولتي بودجه: د مالي سیستم یوه برخه ده چې له لویو مرکزي پولي ذخایرو څخه چې د دولت په لاس کې دي تشکیل شوې ده. په دولتي بودجه کې د ملي عاید مهمه برخه شامله ده، چې د دولت په لاس کې سره یو ځای شوې ده او د دولت له لوري د هغې د مجدد وېش پر اساس د مالي میتودونو په وسیله ترسره کېږي. دولتي بودجه په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي چارو کې د مداخلې په موخه د مصارفو او عوایدو له لارې د استفادې وړ ګرځي.

۲- محلي مالي چارې: د مالي سیستم دوهمه برخه محلي مالي چارې دي چې له اقتصادي او اجتماعي انکشاف سره یو ځای یې د هغې ونډې په مالي سیستم کې پراختیا موندلې. دغه د مالي چارو برخه د حکومت په تشکیل او د ادارې په طرز سره توپیر کوي لکه څرنګه چې د امریکا په متحدو ایالاتو کې ۴۰٪، په جرمني کې تر ۵۰٪ او په انګلستان او ایټالیاکې تر ۳۰٪ دولتي عواید دغه برخه تشکیلوي.

۳- د مالي سیستم مستقله برخه: همدرانګه د دولتي تصدیو مالي چارې چې د دولت له فعالیتونو سره په ورته وخت کې په اقتصادي چارو کې پراختیا مومي. دغې برخې له دوهمې نړۍ والې جګړې نه وروسته انکشاف وکړ.

۴- دولتي ځانګړې ذخیرې: له دولتي بودجې نه جلا او مستقلې دي، چې د مرکزې یا محلي حکومت له خوا اداره کېږي، چې په دې کې عمومې ذخیرې، احتیاطي ذخیرې او نورې شاملې دي؟ د روسیې د دولت مالي سیستم د مناسباتو د لاندنیو برخو لرونکی دی:

۱- دولتي بودجه ۲- غیر بودجوي ذخیرې ۳- دولتي کرېډیټونه ۴- مالي مارکېټ ۵-د هغو تصدیو او مؤسساتو مالي چارې چې د بېلابېلو ملکیتونو لرونکي وي.

د مالي سیستم پورتنۍ یادې شوې برخې په لاندې دوو لویو برخو کې تفکیک کېږي:

۲. عامه دولتي چارې چې د مجدد تولید تأمینوونکې دي د ملي اقتصاد په سطحه ټولیز شکل دي.

۳. د تصدیو مالي چارې چې د مجدد تولید د پروسې د تأمین په موخه د پولي وسایلو په واسطه د تصدیو او مؤسساتو په سطح سره جلا دي.

۲- د مالي سیستم جوړښت:

د مالي سیستم په تعریف کې له ټولو برخو څخه د منابعو په ټولو ډولونو کې لومړی هدف د یو هېواد د عایداتي منابعو د ټولو ډولونو راټولنه ده، چې په مختلفو اقتصادي نظامونو کې یې خپل خصوصیات لرلی او په شکلي تفاوتونو سره موجود دي. د دولتونو عایداتي منابع له معمول سره سم د عوایدو په داخلي او خارجي منابعو، له منظمو او غیر منظمو منابعو څخه مالیاتي عوایدو او غیر مالیاتي عوایدو او هم د پور په منابعو او د مرستې په منابعو سره بېلوو، چې په ټوله کې د یوه هېواد د عوایدو سیستم تشکیلوي. دوهم داچې د پولي وسایلو له ټولو برخو څخه ګټه اخیستنه، له موجوده امکاناتو او اړتیاوو سره سم له مشخصو پلانونو څخه ګټه اخلي او په نتیجه کې د یوه هېواد مصرفي سیستم جوړوي.

۳ - مالي مدیریت:

الف- د مالي مدیریت تاریخچه: مالي مدیریت د ۱۹۰۰ ز کال په شاوخوا کې د یوې خاصې څانګې په په توګه معرفي شو. د پانګې د جوړښت اهمیت ته په کتو یې د مالي مدیریت د مسئولیتونو په لوري ځای خپل کړ. د ۱۹۳۰ز کال په لسیزه کې د شرکتونو د لنډ مهاله فعالیت مسئله د مالي مدیرانو دوهم لومړیتوب ګڼل کېده. د لوی اقتصادي بحران پر مهال افلاس او د شرکتونو د سازمان تجدید د مالي مدیرانو د پام وړ وګرځېد. له ۱۹۵۰ز کال نه را په دېخوا تر ننه پورې مالي تأمین (د شتمنیو او پانګو پر جوړښت، د مدیریت له پلوه) په ځانګړو تصامیمونو پورې یې تړون پیدا کړی دی، چې باید له شیانو او روشونو څخه ګټه وکړي، چې له حقیقي پلوه تحلیلي اړخ لري. هغه وسایل چې مالي مدیران په اوس وخت کې ترې ګټه پورته کوي په دې ډول دي: حسابداري، د اقتصاد علم، د کمپیوټر علم، د څومره والي تجزیې او تحلیلونه او نور.

د مالي مدیریت د بشپړتیا مسیر د لاندې دریبو مهمو ځانګړتیاوو لرونکی دی.

۱. مالي مدیریت د مدیریت د علم نسبتاً یوه نوې څانګه ده.

۲. مالي مدیریت په تصمیم نیونه ولاړ دی، چې د ارقامو او اعدادو په تحلیل او تجزیه کې له کمپیوټر، اقتصاد او فکر څخه ګټه اخلي.

۳. د هغو د پرمختګونو سرعت چې زېری بخښونکی دی، هغه داچې مالي مدیریت نه یوازې مهم رول لوبوي، بلکې ددغې رشتې د پرمختګ سرعت به نور هم زیات شي.

ب- د مالي مدیریت مفهوم او حقیقت: مالي مدیریت د مالي منابعو رهبري ده. له مالي سیاستونو، میتودونو، وسایلو او اشخاصو سره یوځای د رهبرۍ تصامیم نیسي او د پام وړ اهدافو د تحقق په موخه او د مالي ثبات د پرمختګ د تأمین په خاطر یې تطبیقوي. په مالي مدیریت کې د ټولو مالي سیستمونو کړی شاملې دي. د جوړونکې او مهمې برخې په توګه د رهبرۍ جوړښت د بازار اقتصاد په شرایطو کې وړاندې کوي. مالي مدیریت په نني اقتصاد کې هغه تدابیر دي چې یو تر بله سره تړلي او د راپیدا شویو ټولنیزو ستونزو حل دی.

مالي رهبري هغه ده چې د پانګې د منابعو او مصارفو رهبري په داسې ډول وي، چې د برخه اخيستونکو شتمنۍ په کې لوړ حد ته ورسېږي. مالي مديريت او يا هم مالي رهبري د مالي چارو او سوداګرۍ مديريت د بحثونو له ډلې څخه دی چې د اقتصادي مؤسساتو په اداره کې مؤثر رول لوبوي. د مالي مديريت علم د پانګې د بازارونو له تحولاتو څخه په پيروي مالي بازارونه او هغه وسايل چې ورپورې تړاو لري د څومره والي او څرنګوالي له پراختيا څخه شتمن شوي دي.

همدارنګه د مديرانو په تصميم نيولو کې د مالي اطلاعاتو د څرنګوالي او څومره والي رول غوړېدل ددې سبب شوي چې د مالي مديريت رول د مديريت په تخصصي څانګو کې زيات شي. د سوداګرۍ او اقتصاد په ډګر کې پرله پسې تغييرات او تحولات ددې سبب شوي ترڅو مالي مديريت له کمي او کيفي پلوه پراختيا ومومي. اوس د مالي مديريت قلمرو د مالي مديريت د مؤسساتو له ډګره لوړ او د ټولنې په سطح هم مطرح شوی او اجتماعي مسئوليت هم د مالي مديريت په قلمرو کې وارد شوی دی. نو مالي مديريت د عامو او خاصو وظايفو د ترسره کولو له لارې له منابعو څخه استفاده او مؤثره کارونه ده يا په بله وينا مالي مديريت کولای شو د اقتصادي مؤسسې يا شرکت د اهدافو د تحقق په خاطر د پانګې او مصارفو د منابعو د مديريت په توګه تعريف کړو.

ج- د مالي مديريت اهداف: د کمي او کيفي (څومره والي او څرنګوالي) پراختيا په پام کې نيولو سره د اقتصادي مؤسساتو او شرکتونو په سطح د مالي مديريت په ساحه کې د برخه اخيستونکو له ګټې څخه لوړې شوې دي. په دې ډول چې د لوی حد هدف ته رسېدلي. د برخه اخيستونکو شتمنۍ د تصميم نيولو په چوکاټ کې د زياتې ګټې ور ګرځېدلي. ځکه چې د انتفاعي واحدونو د فعاليتونو دوام د سهم لرونکو د شتمنۍ د زياتېدو له لارې تحقق مومي او د ډېرو ګټو په لاس ته راوړلو کې يې مخکې والی موندلی دی. پردې سربېره ګټه لنډ مهاله هدف دی او ګټه د پيسو مالي ارزښت په پام کې نه نيسي. نو د مالي مديريت اصلي هدف د يو شرکت په سطح د برخه اخيستونکو د شتمنۍ ډېرول دي يا په بله وينا د شرکت ارزښت دی. د برخه اخيستونکو د شتمنۍ ډېرول په حقيقت کې د شرکت د شتمنۍ ډېرول دي. د برخه اخيستونکو د ارزښت زياتېدل د شرکت او سهم لرونکو په شتمنۍ باندې مستقيم أثر لري. مالي سياست د مالي مديريت اساس تشکيلوي چې د مالي منابعو د مؤثرې ګټې اخيستنې د فکتورنو پر بناء په لنډ مهال او اوږد مهال کې د مالي فعاليتونو د استقامت ټاکونکی دی.

د- د مالي چارو د رهبرۍ سيستم: د مالي چارو د رهبرۍ سيستم په نني اقتصاد کې د هغې د انکشاف او د وظايفو د اجراء په موخه ټاکونکی دی. معاصر پرمختللی د بازار اقتصاد نه شي کولای چې له مالي رهبرۍ پرته له معقول سيستم څخه په بريالۍ توګه فعاليت وکړي. د دولتي مالي رهبرۍ سيستم په لاندې شکلونو بڼه غوره کولای شي:

A) د رهبرۍ دغه شکل د پرنسپونو، طرحو، پروګرامونو، اقتصادي سياست طرحو او ميتودونو د رفع کولو په واسطه بڼه غوره کړې ده او د قوانينو وضع، نورماتيفونه او د پولي او مالي سياستونو په مرسته

تطبيقي اړخ پيدا کوي.

B) د تصدي اقتصاد مالي رهبري په غيرې مستقيم ميتود:

دغه د رهبري شکل په لاندې شکلونو سره عملي کېدای شي:

۱. د تشويقي تدابيرو منځ ته راتگ او ملاتړ کول او په بازار کې له انحصار نه مخنيوی.

۲. د قېمتونو د تعين په مرسته رهبري.

۳. د ټرل شويو قراردادي مناسباتو منځ ته راوړل او ساتل.

۴. د قېمتونو د استقرار په موخه له دولتي پانگونو څخه گټه او د عرضې او تقاضا ترمنځ د توازون ساتل.

۵. د مؤثر گمرکي محصول په مرسته د بهرني اقتصاد د مالي فعاليتونو رهبري.

۶. د بيمې د فعاليتونو پرمختگ او ملاتړ.

هـ- په تصدی اقتصاد کې د دولت د مستقيمې مالي رهبری شکلونه:

۱. د پانگونې د فعاليتونو لپاره د لايسنس ورکړه، راجستر او ثبتول او په غير ضرروي توليداتو او فعاليتونو باندې د محدودو ميتودونو رفع کول.

۲. د دولتي تصديو رهبري کول او په هغوی باندې د جدي کنترول وضع کول.

۳. د ټولنې د اړتيا وړ او خاصو توليداتو سره مرسته.

۴. په ځينو توليداتو باندې د دولت د مالي انحصاراتو رفع کول.

۵. له هغو قشرونو څخه ټولنيز ملاتړ او دفاع کوم چې ټيټ عوايد لري.

۶. د ژوند د چاپېريال ساتنې په موخه د تدابيرو نيول.

۷. ځينو توليداتو ته مالياتي امتيازات ورکول.

۸. د هغو کسانو جريمه کول چې مالياتي قوانين ماتوي.

۴- د مالياتي سيستم ځانگړتياوې:

د مالياتي سيستم په چوکاټ کې ټول هغه ماليات چې په يو هېواد کې لاس ته راځي په پام کې نيول کېږي. په دې شرط چې په معقول ډول يو تر بله مطابقت ولري او د مالياتي سياست په چوکاټ کې تنظيم شوي وي دا ډول مالياتي سيستم د معقول مالياتي سيستم په نامه يادېږي. د مالياتو مختلفو ډولونو ته په کتو او د هغه ډول ډول تأثيرات ته په پاملرنې سره يو مطلوب مالياتي سيستم هغه سيستم دی چې د مساعدو او مطلوبو اقتصادي تأثيراتو لرونکی وي.

د کلاسيک مکتب مشهور اقتصادپوه «آدم سمېت» څلور عمده اصله د مطلوب مالياتي سيستم د اصولو په توگه بيان کړي دي چې په دې ډول دي. (۶:۲۲۱)

۱- **عدالت او برابري:** له دې اصل سره سم بايد د مالياتو بار په عادلانه ډول د خلکو ترمنځ ووېشل

شي او د خلکو د ورکړې توان ته هم وکتل شي. آدم سمېت متناسب ماليات عادلانه ماليات بولي که څه هم چې په نويو مالياتي اصولو کې ددې لپاره چې وکولای شي د منابعو د نابرابرۍ په کموالي کې مهم رول ترسره کړي بايد په تصاعدي شکل وي. ځينې اقتصادپوهان لکه کلدور په دې باور دي چې د خلکو د منابعو پر ځای د مالياتو د ورکړې په توانايي کې عدالت ته د رسېدو په موخه ماليات بايد د مصارفو پر اساس اندازه شي.

۲- **معين والی:** د آدم سمېت له نظره په خلکو وضع شوي ماليات بايد په دقيق ډول سره د وخت، د ماليې د ورکړې له لارې او د مالياتو د اندازې له نظره په دقيق دول ټاکلي او مشخص وي يا په بله وينا خلک او په ځانګړي ډول ماليه ورکوونکي بايد په خپلو ماليه ورکولو کې له حيرانتيا سره مخ نه شي.

اوس لکه څرنګه چې د مالياتو اندازه په هغو عوايدو چې له پانګونې څخه پيدا کېږي مشخصه نه ده. امکان لري پانګونه له کموالي سره مخ شي.

۳- **آسانتيا:** د مالياتي سيستم د اجراء له مهمو اصولو څخه د خلکو د نسبي رضايت لاس ته راوړل او د مالي د ورکړي لپاره د مختلفو آسانتياوو برابرول دي د مثال په توګه د ماليې د ورکړې وخت او ډول بايد داسې وي چې په ماليه ورکوونکو فشار او مشکل وارد نه شي. ځکه د ماليې ورکولو د آسانتيا نه شتون د مالياتي فرار سبب کېږي. نو د ماليې اخيستل کله د عايد د لاس ته راوړلو او کله په قصدي توګه اخيستل کېږي، ترڅو د ماليه ورکوونکو رضايت راجلب شي.

۴- **پاسره (صرفه جويي):** په مالياتي اصولو کې له سپما څخه مطلب دادی چې د مالياتو په راټولو کې بايد په زياته اندازه پاسره وشي. ددغو اصولو اقتصادي نظر د يوه نظام د مالياتي مسايلو يوه تر ټولو مهمه غوښتنه ده، چې بايد پاملرنه ورته وشي. په دې وروستيو کلونو کې دغه موضوع چې د مالياتو د راټولولو مصرف د مالياتي عوايدو په پرتله په ټيټه اندازه کې دی. نو په مختلفو هېوادونو کې دغه موضوع د مالياتي سيستم د اصلاح لپاره يو مهم دليل ګڼل کېږي. مګر اوس په اقتصاد کې د دولت د رول د زياتېدو او د عمومي برخې په پرمختګ سره څه په هغو هېوادونو کې چې مخ په ودې دي او څه په هغه هېوادونو کې چې پرمختللي دي د مطلوب مالياتي سيستم په تنظيم کې نورو نويو اصولو ته هم پاملرنه شوې ده، چې په دې ډول دي:

الف- د مالياتو بېرته ورکړه: له دې اصل سره سم مالياتي سيستم بايد وکولای شي چې د دولت لپاره د پوره عوايدو زېږوونکي واوسي. لکه څرنګه چې دولت په دې برلاسی نه وي چې د مالياتو له لارې خپل مصرف تأمين کړي. امکان لري له سياست سره په يو ځای کېدو په کسري بودجه مجبور شي، چې دغه کسر له نورو لارو چې د اقتصادي تأثيراتو لرونکی دی تأمين کړي.

ب- انعطاف پذيري: د مالياتي سيستم له مهمو اصولو نه يو بل مطلوب اصل دادی چې دغه سيستم بايد وکولای شي د احتمالي تغييراتو او اصلاحاتو له نظره له انعطاف پذيرۍ څخه برخمن وي،

يعنې بې له دې چې سخت اقتصادي مشکلات رامنځ ته شي تجديد نظر وکولای شي، اصلاحات ترسره شي او په مختلفو اقتصادي شرايطو کې هم انعطاف پذيري وي، يعنې دغه سيستم وکولای شي زيات مالياتي عوايد لاس ته راوړي او د اقتصاد د وضعيت په ټيټيدو سره په خلکو باندې لږ بار تحميل کړي او په خپل شکل داسې کار وکړي ترڅو خپله اندازه له اقتصادي وضعيت سره سمه کړي.

ج- مالياتي تنوع: په يو مطلوب مالياتي سيستم کې لازمه ده چې ماليات له مختلفو منابعو څخه راټول شي. د مالياتو ډېره تنوع د دولتي مالياتي عوايدو د ثبات او اطمينان سبب کېږي او دولت کولای شي په زيات قدرت سره خپلې اقتصادي دندې ترسره کړي د مثال په توګه که چېرې ماليات له ډول ډول منابعو څخه راټول شي نو د يوې منبع د عوايدو کمېدل د دولت په مالياتي عوايدو باندې د پام وړ تأثير نه لرې، خو که د دولت د مالياتي عوايدو منابع کمې او محدودې وي نو په مالياتي منبع کې په لږ بدلون سره د دولت په عوايدو کې ډېر تغيير راځي.

د- د اضافي بار کمول: د مالياتي سيستم يو بل مطلوب اصل دادی چې دغه سيستم بايد اقتصادي ضرر ليدونکي آثار څومره چې امکان لري راکم کړي، يعنې مالياتي سيستم بايد په اقتصادي تصاميمو کې انحرافات او ګډوډۍ راکمې کړي. يو مالياتي سيستم بايد له مختلفو تبعيضاتو څخه مخنيوی وکړي او د سپما «ذخيزه» او پانګونې د کموالي سبب نه شي.

هـ- له نورو اقتصادي اهدافو سره موافقت: يو مالياتي سيستم بايد د پام وړ له نورو اقتصادي اهدافو سره موافق وي د مثال په ډول لکه څرنګه چې اقتصادي ثبات او پرمختګ (د انفلاسيون کنترول او د وزګارتيا له منځه وړل) هدف وي. مالياتي سيستم بايد ددې هدف د ترلاسه کولو لپاره چې له مناسب مالي سياست څخه ګټه اخيستل دي امکان برابر کړي.

و- اجرائيوي ضمانت: يو مالياتي نظام له اجرائيوي پلوه بايد اجرائيوي ضمانت ولري. په دې معنا چې هغه ماليات چې راټولول يې ممکن نه دي، نه وضع کوي. بله دا چې يو مالياتي سيستم بايد د يوه قوي اجرائيوي کدر، کارنده او د خلکو د منلو وړ وي.

۵- د اسلامې مالياتي سيستم ځانګړتياوې:

۱- د مالياتو ورکړه عبادت او وظيفه ګڼل: په اسلامې اقتصاد کې د خلکو په اقتصادی فعاليتونوباندې د اسلام تأثير ته په پاملرنې سره د مالياتو ورکړه په هېڅ وجه د نورو نظامونو په څېر نه ګڼل کېږي، بلکې د ماليې ورکړه د يوې شرعې وظيفې او عبادت په توګه د انسان د کمال سبب کېږي. (۲۲۶:٦)

۲- د مالياتو نه انتقالول: په اقتصاد کې د مالياتو وړ طرحه او مهمه مسئله د مالياتو انتقال دی، چې يو بار ګڼل کېږي او خلک کوشش کوي چې په يوه نه په يوه لار خپل ماليات نورو ته انتقال کړي. لېکن په اسلامې اقتصاد کې دې ته په پاملرنې سره چې د مالياتو ورکړه يوه شرعي دنده ګڼل

کېږي نه پېښی، په هېڅ وجه د مالیاتو د انتقال مسئله نورو خلکو ته د خلکو په ذهنونو کې ځای نه نیسي.

۳- د مالیاتو د راټولولو کمه اندازه: په اسلامې اقتصاد کې له نورو مالیاتي سیستمونو سره په پرتله خلک په خپله خوښه د ثابتو او د سرې سر مالیاتو ورکړه لکه (جزیه او فطریه) او په مختلفو شتمنیو مالیه ورکول لکه زکات او نور هم شتون لري، چې د مختلفو نصابونو د حد شتون ته په پاملرنې سره کولای شو ووایو چې ځینې دغه مالیات هم له نزولي ډول څخه دي.

۴- د ټاکلو مصارفو مالي تأمین: د اسلامې اقتصاد د مالیاتي سیستم د مالي مصارفو د تأمین له نظره د عوارضو رول د نورو سیستمونو په څېر ترسره کوي یا په بله وینا په مختلفو مالیاتي سیستمونو کې د مالیاتو او عوارضو فرق دادی چې مالیات په مجموعي ډلو د دولت د شتمنی خزانې ته تحویلېږي او دولت له دې لارې خپل مختلف مصارف تمویلوي په داسې حال کې چې راټول شوي عوارض یوازې باید په ټاکلو ځایونو کې ترې ګټه واخیستل شي. په اسلامې اقتصاد کې هره راټوله شوې مالیاتي منبع په دقیق ډول په خاصو ټاکل شویو ځایونو کې باید مصرف شي.

۵- مالیاتي ظرفیت: په اسلامي اقتصاد کې په مستقلو مالیاتو (لکه خمس او زکات چې مقدار یې له وړاندې نه په دقیق ډول مشخص شوی د) سربېره دولت کولای شي تابعي مالیات (هغه مالیات چې د اقتصادي وضعیت پر اساس ممکن دي) هم وضع کړي.

٦- مالیاتي عدالت: په اسلامې مالیاتي سیستم کې د نصابونو د حد ټاکل ددې سیستم د عدالت په ترسره کولو یو دلیل دی.

۷- تاریخې مالیاتي سیستم: له معمول سره سم د عوایدو د مالیاتو په سیستمونو کې (د واقعي جنس مالیات) په اشخاصو مالیات او شخصي مالیات سره بېلېږي. په دې وروستیو کې د نویو انکشافي تمایلانو پر اساس د مالیاتو له یوه سیستم څخه د خرڅلاو په دوران او په مصرف باندې د مالیاتو خبرې هم کېږي. د هېوادونو اوسني مالیاتي سیستمونه په زیاته اندازه مختلط شکلونه په ګوته کوي، ځکه چې په دغو سیستمونو کې په مصرف باندې د مالیاتو د سیستمونو توکي، د خرڅلاو په دوران کې مالیات او په خلکو باندې مالیات ډېر اهمیت لري. د مالیه ګذارۍ د اساس د منځ ته راتلو تر وخته د مالیې له وس او قدرت سره سم د ۱۹ پېړۍ په دوهمه نیمایي کې په عوایدو باندې د مالیاتو سیستم مسلط و. په عوایدو د مالیاتو سیستم په صورت کې هغه اجناس چې د عوایدو منځ ته راوړونکي وو لکه ځمکه، کور، پانګه او نور وسایل بې له دې چې شخصي شرایط په پام کې ونیسي. د مالیه ګذارۍ تابع ګرځي.

د دا ډول مالیاتي سیستم غوره والی دادی چې له یوې خوا په شخصي ساحه کې نه داخلېږي او له بلې خوا مالیاتي مقاومتونو نه په زیاته اندازه ډډه کولای شي. پردې سربېره داچې د مالیه ګذارۍ وړ موضوعات ښکاره او څرګنده دي، نو په خلکو د مالیاتي سیستم او په عوایدو د مالیاتو سیستم په راتلو

سره په تدریجي ډول خپل لومړنی اهمیت په زیاته اندازه له لاسه ورکړ.

په ګوښي ملکونو کې پر خلکو د مالیاتي سیستم انکشاف په ډېر توپیر سره ترسره شوی دی، په خلکو د مالیاتي سیستم په صورت کې زماني عاید تثبیت کېږي، چې په مالیې مکلف شخص پورې اړه لري. د دا ډول مالیاتي سیستم لوی مشکل له یوې خوا د مالیاتي عاید په تعریف او له بلې خوا د مالیه ګذارۍ وړ عاید په تثبیت کې قرار لري. د عاید له منبع سره سم د مالیې اخیستلو میتود مالیاتي تقلبات مشکل او حتی ناممکن ګرځولي دي.

د دولتونو د مالي احتجاج د زیاتوالي پر اساس دولتونو د نورو مالیاتو غوښتنه هم وکړه چې پر دې اساس پر مؤسساتو مالیات منځ ته راغلل.

۸- معقول مالیاتي سیستم: د یوې تنظیم شوې مالیاتي مفکورې پر اساس یو معقول مالیاتي سیستم د اقتصادي او مالي سیاست د اهدافو له مخې بناء شوی دی. لکه څرنګه چې مالیاتي مفکورې د وخت په تېرېدو سره د تحولاتو تابع ګرځېدلې دي له دې وجې اوس غیر معقولو مالیاتي سیستمونو ته ډېر انکشاف ورکړل شوی دی.

الف- د یوه معقول مالیاتي سیستم نه غوښتنې: د یوه معقول مالیاتي سیستم طرحه هغه وخت بریالۍ او امکان منونکې وي، چې د ملي اقتصاد د ځانګړو خصوصیاتو له قناعت بخښونکي شکل په هغه کې په پام کې ونیول شي. یو مالیاتي سیستم د ټاکلو اهدافو له مخې خپل جوړښت تنظیموي چې دغه اهداف؛ مالي هدف، د عاید د مجدد وېش هدف، د کانژانکتوري سیاست او د عوایدو د هدف سیاست، دا هر یو مالیاتي سیستم کېدای شي په یو یا څو پورتنیو اهدافو تنظیم شوی وي. له یوه مالیاتي سیستم څخه دا غوښتنه کېږي ترڅو هغه تأثیرات چې د مالیې یو ډول یې په اقتصاد واردوي باید د مالیاتو بل ډول له منځه یو نه وړل شي. پردې سربېره د یوه مالیاتي سیستم منفرد مالیات د اهدافو د تأمینېدو لپاره یو تر بله مطابقت وکړي او خپل تأثیرات په متقابل شکل بشپړوي.

ب- د یوې واحدې مالیې عدم کفایت: د یوه معقول مالیاتي سیستم د منځ ته راتګ په غرض په مکرر ډول هڅه شوې ترڅو واحده مالیه منځ ته راشي. لکه څرنګه چې فرانسوا کېني ددې دلیل پر اساس داسې غوښتنه وکړه چې زراعتي اجاره نیوونکي او تولیدوونکي د هېواد یوازینۍ تولیدونکې طبقه ده. نو په دې وجه باید تر یوې واحدې مالیې لاندې ونیول شي.

لمپي: پر عوایدو مالیات په یوه مالیاتي سیستم کې د یوې مالیې په توګه وړاندې کړل.

پلکي: د پلورنې په دوران کې د مالیې لپاره د یوې مالیې اهمیت ته قایل شو. هغه نظرونه چې د یوې مالیې پر ضد شتون لري د واحدې مالیې د نواقصو په دلیل کې راوړي چې د واحدې مالیې تر ټولو مهم نوقص په دې ډول خلاصه کېږي.

۱. د واحدې مالیې په صورت کې د مالیې فشار ډېر زیات دی. په داسې حال کې چې د ګڼو مالیو په موجودیت کې خپل فشار په نورو مالیو د وېشلو په واسطه کموي.

۲. د واحدې مالیې په شتون کې دا امکان کم وي ترڅود مالیې د مکلفینو چې اوس په صنعتي هېوادونو کې په ځانګړي ډول په عوایدو باندې د مالیاتو په هکله په پام کې کېږي په نظر کې ونیول شي.

۳. واحده مالیه په مشکل سره کولای شي چې خپل ځان د ډینامیک اقتصاد له شرایطو سره برابر کړي. نو ضرور ګڼل کېږي ترڅو د مالیاتي اهدافو د لوړولو لپاره په یوه مالیاتي سیستم کې ګڼ مالیات ترلاسه کړي.

ج- په یوه مالیاتي سیستم کې د اهدافو تضاد: مالي هدف او د مالیاتو د مجدد وېش کوونکی هدف اقلاً دوه ډوله تضاد د یادولو دي. د مالیې د شتمنۍ مبلغ چې مالیه وربخښي او همدارنګه پر عوایدو د مالیاتو درجه بندي چې د مجدد وېش د دلایلو له مخې مطلوب ګڼل کېږي، د دولت د مالیاتي عوایدو لپاره پام وړ کموالي سبب کېږي او په نتیجه کې مالي هدف زیانمنوي. نو دلته د اهدافو یو تضاد چې د اجتماعي سیاست او مالي هدف ترمنځ راځي واقع کېږي.

همدارنګه د مالي سیاست اهدافو او کانژانکتوري سیاست ترمنځ هم تضاد راځي د مثال په توګه کله چې د مالیې پایې ته د کانژانکتوري سیاست د دلایلو له مخې تغییر ورکړل شي نو په دې صورت کې د تصدیو برآورد او تدابیر د یوه نه منل کېدونکي اساس له مخې اطمینان ترسره کېږي. د هیله مندۍ تر تأثیر لاندې راځي د مثال په توګه د مالیاتو د لوړولو په صورت کې د پانګونې فعالیتونه کمېږي او په نتیجه کې په پانګونه او د تصدیو په تولید باندې ناوړه منفي اغېزې کوي چې ورسره د دولت عواید کمېږي.

همدارنګه د کانژانکتوري سیاست او د مجدد وېش په اهدافو کې له یو بل سره لوی توپیر منځ ته راوړي. دلته داسې په ګوته کېږي چې مجدد وېش د خلکو د حالت په ښه کولو کې چې حالت یې ډېر ټیټ وي، مجدد وېش چې د مخارجو او مصارفو په بهبود کې هڅه کوي، په لومړي سر کې له نورو ډولونو سره له توپیر څخه رامنځ ته کېږي لکه په کانژانکتوري سیاست کې هغه تأثیرات چې د خصوصي مصارفو په مالیاتو باندې لګول کېږي، د نورو هغو په پرتله زیات وي د مثال په توګه په شتمنیو او میراث مالیه لګول په دې ډول سیاست کې منع شوی دی. په داسې حال کې چې دغه یو زیات شمېر پانګې دي چې زیات تخفیف ورته شوی دی، یعنې لوړو کسانو خپلو پانګو کې زیات تخفیف راوستی دی او په دې ترتیب سره د دوی وېش اهداف په خدمت رسوي.

۸- د مرکزي پلان اقتصاد مالیاتي سیستم: د تولید د اکثرو وسایلو د دولتي کولو په نتیجه کې د ټولنې د محصولاتو لویه برخه مستقیماً د دولت پورې مربوطېږي.

د ټولنیز محصول وېش د نفوسو لپاره د دولت له لوري په ټاکل شوي عاید سره ترسره کېږي او نرخونه په منظم ډول د دولت لخوا تنظمېږي. دولتي فعالیتونه د خپلې اړتیا وړ پولي وسایلو د محصولاتو د خرڅلاو او د دولت د اقتصادي پلانونو پر اساس لاس ته راوړي. د بېلګې په توګه غیر

کمونیستي هېوادونه اداري غونډې او مکتبونه، توکي د خرڅلاو لپاره نه ټاکي. پردې اساس کمونیستي هېوادونه اړ دي چې لازم پولي وسایل د خپلو مستخدمینو د معاش ورکولو په موخه یا د خپلو دولتي مامورینو د معاش او احتیاجاتو د رفع کولو لپاره د خلکو څخه په مالیه اخیستلو او یا په مستقیم ډول له دولتي مالیاتو څخه پوره کړي. په مالي کمونیستي اقتصاد کې مستقیم مالیات له دولتي کار کوونکو څخه د دولتي عوایدو د ملا تیر په توګه رامنځ ته کېږي. (۳۷۱:۹)

دغه مالیات د دوه کانالي سیستم په بناء را منځ ته کېږي یا په بله وینا مالیات له دوه ځایونو څخه منځ ته راځي، یعنې له دولتي تصدیو او خدماتو (سوداګریز، ملي او تیاتر) څخه منځ ته راځي.

د مالیې د اساس معلومولو لپاره دولتي صنایع، د دولتي وسایلو تولیدونکي په پراخ ډول د مالیې له ورکولو څخه معافېږي. پر دغو دوو ډولونو سربېره یو بل ډول مالیه، پر ګټو مالیه وضع کول هم د یادولو وړ ده. له دې کبله کمونیستي مالیات د دوه کانالي مالیاتو په نامه یادېږي. پر ګټو باندې مالیه وضع کول له ټولې ګټې څخه د مالیې بېلول د اقتصادي پلانونو او تدابیرو په پام کې نیولو سره اخیستل کېږي. په داسې حال کې چې خصوصي اقتصاد د ګټې اخیستنې د اقتصادي معاملې اساس ګڼي او د اقتصادي رهبرۍ پر اساس د امکان تر حده د اعظمي ګټې اخیستنې طریقه ښودل کېږي. په کمونیستي اقتصاد کې د ګټې اخیستنې غوښتنه یو تقاضا ده چې په مرسته یې دولتي ارګانونه تقویه کېږي. د دولت د مالیې ډېره برخه باید د دوه کانالي مالیې پر اساس پوره شي.

د مالیې د کمونیستي او غیر کمونیستي اقتصاد ترمنځ توپیر په دې کې دی، چې په غیر کمونیستي اقتصاد کې د خلکو عواید د بازار او په کمونیستي اقتصاد کې د دولت لخوا ټاکل کېږي. (۵:۱۸٦)

څرنګه چې Hed Kamp هیډ کامپ یادونه کړې. په مالي کمونیستي اقتصاد کې مالیه په قېمتونو باندې تأثیر نه کوي، بلکې لوړ قېمتونه مالیات معلوموي. د عوایدو د قېمت ټاکل د تولید تر اندازې پورې ټاکل کېږي. له دې ځایه معلومېږي چې د غیر کمونیستي هېوادونو مالیات په غیر اجتماعي ډول تأثیر نه کوي، ځکه چې د مالیه ورکوونکو تأثیرات د مصرف کوونکو موادو په ټاکلو او د مراعات کېدونکو قېمتونو وضع کول پکې ترسره کېږي.

لنډيز:

مالي سيستم د مالي مناسباتو مختلفې ساحې دي چې هر يو يې بېل خواص لري، چې د پولي ذخايرو په رامنځ ته کولو او همدارنګه له پولي ذخايرو څه د استفادې لپاره کار کوي او د مجدد ټولنيز توليد په پروسه کې مختلف رول ترسره کوي. په ځينو پرمختللو هېوادونو کې مالي سيستم د دولتي بودجې، محلي مالي چارو، خاصو دولتي ذخايرو او دولتي تصديو په مالي چارو کې دخيل وي. د مالي سيستم په جوړښت کې اساساً د يوه هېواد د مختلفو عايداتي منابعو راټولونه او د هغوی هېواد عايداتي سيستم جوړوي او همدارنګه له دغو پولي وسايلو څخه استفاده او يا د هغوی عايداتي توزېعي يا مصرفي منابعو پولي وسايلو برخې په يوه هېواد کې ښکاره کوي.

د مالي مديريت د مالي منابعو د رهبرۍ سيستم دی او يا هم مالي رهبري د پانګې د منابعو او مصارفو رهبري ده لکه په يوه شرکت کې چې د سهم لرونکو سهم زيات شي او يا په يو ټولنه او هېواد کې د ټولنيزې رفاه کچه لوړه کړی شي.

مالي بازارونه هغه بازارونه دي چې هلته د مالي وسايلو عرضه کوونکي، مالي وسايل عرضه کوي. تأمينوونکي مالي وسايل د مالي وسايلو تقاضا کوونکو ته او مصرف کوونکي د مالي منابعو راکړه ورکړه ترسره کوي.

مالي سيستم چې په يوه هېواد کې په يوه وخت کې د ټولو مالياتو ډولونو ته شامل دی، چې د هر اقتصادي نظام په پرتله د ټاکلو ځانګړتياوو لروونکی دی، چې په اسلامي اقتصاد کې جلا ځانګړتياوې لري.

تاريخي مالياتي سيستم، معقول مالياتي سيستم او د مرکزي پلان اقتصاد کې مالياتي سيستم کې د بېلابېلو ځانګړتياوو لروونکي دي.

پوښتنې:

۱. مالي سيستم تعريف کړئ؟
۲. مالي سيستم د کومو دوه خصوصياتو لرونکی دی؟
۳. په پرمختللو هېوادونو کې مالي سيستم د کومو څانګو لرونکی دی؟
۴. د مالي سيستم جوړښت څرګند کړئ؟
۵. مالي مديريت توضېح کړئ؟
٦. د مالي مديريت اهداف کوم دي؟
۷. د مالياتي سيستم مشخصا ت کوم دي؟
۸. د اسلامي مالياتي سيستم مشخصات کوم دي توضېح يې کړئ؟
۹. تاريخي مالياتي سيستم د کوم ډول مالياتو لرونکی دی؟
۱۰. معقول مالياتي سيستم څه ډول يو سيستم دی؟
۱۱. د واحدې ماليې نواقص کوم دي؟
۱۲. په مرکزي پلان اقتصادي نظام کې د دوه کاناله مالياتي سيستم څه مفهوم افاده کوي؟

مأخذونه:

۱. ارخيکوت ا. ی. (۲۰۰۴) امور مالی پول وکريدت (متن روسی). چاپ پروسپکت، ماسکو.
۲. با الديرو، ب. گ. (۱۹۹۰) امور مالی سرمايه داری (متن روسی). چاپ فينانس و ستاتيستيک، ماسکو.
۳. پی ريموند، نوو. (۱۳۸۵) مديريت مالی جلد دوم (ترجمه علی جهانخانی). انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۴. پی ريموند، نوو. (۱۳۸۵) مديريت مالی جلد اول (ترجمه علی جهانخانی). دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
۵. تفضلی، فريدون. (۱۳۸۵) تاريخ عقايد اقتصادی. نشر نی، تهران.
٦. صميمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.
۷. فردوستون و يو جين بريگام. (۱۳۸۰) مديريت مالی (ترجمه حسين عبده تبريزی). چاپ و صحافی ديد آور، تهران.
۸. فردين. (۱۳۸۲) . کليات مديريت مالی. انتشارات جنگل، تهران.
۹. لوشين. (۲۰۰۷) امور مالی دولت و شاروالی ها (متن روسی) اکونومېست، ماسکو.
۱۰. تالايی، مهدی. (۱۳۸۵) تجارت بين المللی و سيستم مالی. مؤسسه چاپ دانشگاه فردوسی، تهران.

اووم څپرکی

مالیات

مالیات د دولت د عوایدو اصلي منبع ده چې خپلې دندې د هغې په وسیله ترسره کوي. اقتصادي نظریات داسې څرګندوي چې په عامو شرایطو کې د دولت اقتصادي کړنې د اقتصادي مؤثریت د کمېدو سبب ګرځي، ځکه هغه عواید چې دولت يې له اقتصادي کړنو څخه ترلاسه کوي ډېر کم دي او په ځانګړي ډول د یو څو ډوله خدماتو او اجناسو د تولید سبب ګرځي او بس. ځکه چې د هغو ډلو ملاتړ چې لږ عاید لري دولت نه شي کولای چې د خپل ټولو عامه اجناسو او خدماتو قېمت وټاکي او خپل مصارف له دغو استفاده کوونکو څخه ترلاسه کړي. په هر حال د ځینو عمومي کالیو د قېمت ټاکنه هم ناممکنه او یا هم په ډېره لوړه بیه ترسره کېږي. نو ځکه د مالیاتي عوایدو برخه په مختلفو هېوادو نو کې له نورو عوایدو څخه په غالب ګومان زیاته ده. لکه څرنګه چې مالیات د اقتصادي سیاست د مهمو وسایلو له ډلې څخه دي او همدارنګه له عمده متغیراتو څخه دي، چې له مالیاتو څخه په استفادې نه یوازې د لوی اقتصاد په متحولینو لکه اقتصادي ودې، انفلاسیون، وزګارتیا او نورو باندې اغېزه کوي، بلکې ددې تر څنګ د منابعو تخصیص او د عوایدو په وېش باندې هم ډېر عمده تأثیر کوي.

له ناخالص ملي تولید څخه د مالیاتو ترلاسه کولو ونډه هم کولای شي چې په اقتصاد کې د مالیاتي سیاستونو د تأثیراتو یوه برخه ښکاره کړي. (۱:۱۲) په هر حال د مالیاتو هر ډول مقدار یا اساس چې دولت يې په پام کې لري دا ټول د تادیه کوونکو مالیات دي. نو ځکه مالیاتي سیاست ته د زیاتو خلکو پام ور اوښتی دی.

په دې څپرکي کې د مالیاتو په اصولو، د مالیاتي سیستم په قواعدو، د مالیاتو په انتقال، مالیاتي تعلق او د مالیاتو په نرخونو بحث شوی او په دې اړه لازم بحث ترسره شوی او په پای کې د موضوعاتو لنډیز، د پوښتنې او همدارنګه منابع او مأخذونه ورکړل شوي.

۱- د مالیاتو مفهوم او ماهیت:

د مالیاتو په اړه زیات شمېر تعریفونه وجود لري چې ځینې يې دلته ذکر کېږي.

مالیات یوه لازمي ورکړه ده چې د دولت د مالي اساس د پیاوړتیا او د عامه رفاه د لوړوالي لپاره د کوم متقابل خدمت له ترسره کولو پرته یا له حکمي او حقیقي اشخاصو څخه د جنس له ارایې پرته د قانوني حکم له مخې اخیستل کېږي یا مالیات هغه مقدار پیسې دي چې د خلکو لخوا دولت ته ورکول کېږي ترڅو دولت د هغې په وسیله خپل کاري چارې تمویل کړي یا دولت ته د خلکو د عوایدو د یوې برخې انتقال دی. (۱:۳)

د اکسفورډ ډیکشنري مالیات داسې راپېژني: «مالیات یو ډول اجباري ونډې دي چې پر اشخاصو، شتمنیو، عوایدو، اجناسو او نورو شیانو باندې د دولت د مالي ملاتړ په خاطر له خلکو اخیستل کېږي».

د مالیاتو عام تعریف:

مالیات یو ډول اجباري ورکړې دي، چې دولت پرته له دې چې د هغې په مقابل کې خلکو ته یو خصوصي کار اجراء کړي د ټاکل شویو نورمونو او مقرراتو پر اساس یې له خلکو څخه ترلاسه کوي. نو پردې اساس مالیات د دولت د عوایدو اصلي منبع ده ترڅو د هغې په وسیله خپل کارونه ترسره کړي. کلاسیکانو مالیات یوازې د هغو عامه کارونو او دولتي دندو د مخارجو د جبران په خاطر منل ځکه دغه د دولت دندې او عامه کالي او خدمات د آزاد بازار د شتون او دوام لپاره ډېر اړین وو.

کېنز بیا په خپلو نظریاتو کې په اقتصادي چارو کې د دولت ګډون ترڅو اقتصادي ثبات تأمین شي اقتصادي سیاست ته زیات اهمیت ورکړ یا په بله وینا د هغه په نظر مالیات نه یوازې داچې د عامه کالیو او خدماتو د مخارجو لپاره زیات اړین دي، بلکې د اقتصادي سیاستونو لپاره هم زیات مهم دي. په انفلاسیوني حالاتو کې کله چې د خلکو پر عوایدو مالیات زیات شي نو د هغوی د تصرف وړ عاید د کموالي سبب ګرځي، چې ورسره د انفلاسیوني فشار هم کېدای شي، خو د رکود په حالت کې د مالیاتو کموالی کولای شي چې د تقاضا زیاتوالی له ځانه سره ولري. (۲ :۸٦)

مالیات یو ټاکلي مقدار پیسې دي چې د یوې ټاکلې فیصدۍ پر اساس پر عوایدو یا شتمنۍ باندې وضع کېږي یا په بله وینا مالیات هغې ورکړې دي چې دولت یې د خپلو مخارجو د تکافو په خاطر په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول پرته له کوم مقابل کار څخه ترلاسه کوي چې دې تعریف ته په کتو مالیات درې ځانګړتیاوې لري. (۸: ۴٦)

الف- حتمي والی: چې په دې اړتباط کې مالیات هغه ورکړې دي چې د دولت له لوري وضع کېږي او اختیاري حالت لرونکي نه دي.

ب- د مالیې قطعي والی: دغه ځانګړتیا د دولتي پورونو خلاف ده. سره له دې چې استقراض هم د دولتي منابعو له ډلې څخه یوه مهمه منبع ده، د مالیاتو په ډول په ټاکلي وخت کې ورکړل شوې پیسې پور ورکوونکي ته بېرته نه ورکول کېږي.

ج- له کوم عوض پرته: دا په دې معنا چې سره له دې چې مالیات دولت ته ګټه رسوي، په مستقیم ډول هماغه شخص ته چې مالیه ورکوي هېڅ کوم عوض نه وکول کېږي.

۲- د مالیاتو اصول:

د مالیاتو مصرف د مؤثرو اهدافو ترسره کولو، عدالت او اخلاقو په برخه کې ترسره کېږي. نو ویلی شو چې د مالیاتو هغه برخه چې اخیستل کېږي د اهمیت لرونکې ده. د مالیاتو ډولونه او د هغوی د اخیستلو طریقه د پورته ذکر شویو درې اهدافو د اندازې په څرنګوالي باندې مؤثر دي. په عمل کې په هره اندازه مالیات د بېلابېلو طریقو په وسیله د ترلاسه کولو وړ دي. د مالیاتو د ترلاسه کولو طریقې او پر تولید، د استخدام پر کچې د عوایدو په نابرابري باندې د هغوی د ونډې بېلابېلې اغېزې لري او

همدارنگه د خلکو په رویه او روش باندې زیات اغېز لري او سیاسي فرهنګ هم اغېزمن کوي او په اقتصادي متغیراتو کې په غیر مستقیم ډول دغه تأثیرات راڅرګند او منعکس کېږي.

هغه بنسټیز اصول چې پر اساس یې مالیات اخیستل کېږي چې په اسلام کې، اوسني او مخکني سیاسي فلاسفه، د لارښوونې لازم معلومات په دې برخه کې وړاندې کوي، چې دغه اصول د ګټورتیا اصل او د ورکړې د وړتیا اصل دي. (۳ :۱۹۲)

الف- د ګټورتیا اصل: د ګټورتیا اصل په دې قضاوت بنا شوی چې هغه مختلف افراد چې له عامه کالیو او خدماتو څخه چې په کومه کچه ګټه پورته کوي باید په هماغه کچه مالیات هم ورکړي او په خصوصي اجناسو باندې د هغوی د مصرف زیاتېدل هغوی دې ته هڅوي چې زیات مالیات ورکړي، ځکه په همدغو مصرف شویو اجناسو کې په خپله مالیات شامل دي او که چېرې له عامه کالیو څخه زیاته استفاده کوي په هماغه کچې باید زیات تادیات وکړي. مګر هغه منابع چې د دولت له کړنو او فعالیتونو څخه ترلاسه کېږي د مختلفو افرادو لپاره یو شان نه دي او د عامه کالیو ارزښت هم د مختلفو افرادو لپاره مختلف وي. نو په همدې دلیل د مالیاتو د ارزښت یا مقدار ټاکل چې هر فرد له کومو کالي، څخه څومره ګټه اخیستې ډېره ستونزمنه ده او همدارنګه له دولتي کړنو څخه ګټه اخیستنه د مالیاتو په طریقې او ځای پورې هم متفاوته ده، په دې معنا چې د دولت له لوري مالیاتو ترلاسه کوي او د هغوی بېرته مصرفول هم د خلکو په غوښتنو پورې تړاو لري، یعنې کېدای شي مالیات له ټولو افرادو واخیستل شي خو د یوې سیمې د افرادو اړتیا زیاته او د بلې سیمې کمه وي.

د مالیاتو د ترلاسه کولو د ګټورتوب د اصل پر اساس د دولت د مهمو وظایفو له ډلې څخه دي، چې په عین حال کې د خلکو د عوایدو ترمنځ نابرابري کموي او عدالت رامنځ ته کوي. په ډېرو وختونو کې د دولتي کالیو او خدماتو عرضه کول د نابرابرۍ د له منځه وړلو په موخه ترسره کېږي لکه تعلیم او عامه روغتیا.

ب- د ورکړې د وړتیا اصل: د ورکړې د وړتیا اصل داسې څرګندوي چې په هره اندازه چې څوک مالیات ورکوي په هماغه اندازه باید د هغوی شتمنۍ او عاید زیات شوی وي، په دې معنا چې هر څومره چې عاید لوړېږي نو مالیات هم ورسره لوړېږي. دغه اصل هم د فلسفې له انده، هم په نړۍ واله توګه او هم د اسلامي مالي احکامو له مخې دقیق ښکاري.

اسلام داسې یوه عقیده ده چې عدالت د خلکو فطري حق دی او همدارنګه دولت او خلک دې ته هڅوي او مکلفوي یې چې عدالت تأمین کړي او اسلامي احکام او اعتقادات هم همدې لوري ته هدایت کوي.

که چېرې ټولو خلکو یو شان بالقوه حق لرلی، یو شان قدرت یې لرلی، د ځمکې پر سر محدودې منابع به هم د دوی ترمنځ یو شان وېشل شوې وای. نو لکه څرنګه چې د دوی وس یو شان نه دی نو د هغوی بالفعل ونډه به هم یو شان نه وي. باید په یاد ولرو چې د ځمکې منابع محدودې دي که

چېرې یو ډله خلک په نسبي ډول محروم او غریب وي نو بله ډله به د خپل وس پر بنسټ د امکان تر حده زیات څه ترلاسه کوي. همدغه زیاته وړتیا د وړتیا لرونکو خلکو لپاره نوي مسئولیتونه راپیدا کوي. د ټولنې په اداره کې دغه یوه ګډه ستونزه شتون لري. د خلکو اقتصادي پیاوړتیا ترڅو خپل اقتصادي حقوق په موجوده منابعو کې ترلاسه کړي، په درې ډوله شتمنیو باندې ولاړه ده ۱- ځمکه او نورې طبیعي منابع ۲- انساني شتمنۍ لکه د هغوی ځیرکتیا او جسمي توان ۳- مناسب سیاسي، ټولنیز، فرهنګي او اقتصادي ارګانونه. د خلکو مختلف عواید د هغوی د مختلفو قدرتونو له امله مختلف دي، په دې معنا چې هر څومره چې د هغوی جسمي او مالي قدرت زیات وي نو په ټولنه کې برخه یې هم په هماغه اندازه زیاته ده او برعکس. اسلامي مالي احکام هم موږ هماغې پایلې ته رهنمایي کوي.

۱- ثابت اسلامي مالیات یعنې خمس او زکات، په هغو کسانو وضع کېږي چې له ټاکلې کچې څخه زیاته شتمني ولري او د هغوی د شتمنیو په زیاتېدو سره مالیات هم په هماغه کچه زیاتېږي.

۲- هغه افراد چې ثروت او عواید یې د نصاب حد ته ونه رسېږي (په زکات کې) او یا د هغوی عواید د هغوی د ژوند کورني لګښتونه پوره کولای نه شي (خمس) له مالیاتو څخه معاف دي.

۳- د زکات او خمس مصرفي موارد چې د هغه په وسیله عامه کالي او خدمات ترسره کېږي، په ډاګه کوي چې د مالیاتو ورکړه د کومې مستقیمې ګټې له انازې سره مستقیمه رابطه نه لري. لکه څرنګه چې ناکافي عاید لرونکي، له عامه کالیو او خدماتو څخه ګټه پورته کوي، خو مالیات نه ورکوي.

۴- د زکات او خمس مخارجو له مهمو برخو څخه د عاید د نابرابرۍ په راکمولو او د طبقاتو ترمنځ د فاصلې راکمولو په خاطر استفاده کېږي، چې په عمل کې له شتمنو څخه غریبو ته د عاید انتقال دی.

د ورکړې د وس اصل د ګټورتوب له اصل څخه په زیاته کچه د عدالت په موضوع کې رول لوبوي او د عاید د بیا وېش مسئله تر خپل پوښښ لاندې راولي. په عین حال کې د ګټورتوب اصل بیا د دولت د مخارجو د سیاست تر څنګ مالیات هم په پام کې نیسي او ډېر ګټور او د اتکاء وړ هم دی. که چېرې د ګټورتیا اصل په بشپړ ډول له پامه و غورځوو نو د ورکړې د وړتیا اصل ته نږدې کېږو، ځکه چې د ټولنیزو نهادونو د عوایدو د زیاتوالي یوازینی عامل دی او ددغو نهادونو په سمه توګه د فعالیتونو ترسره کول د عوایدو په زیاتوالي کې دخیل دی. نو هر څومره چې هغه افراد چې زیات عاید ترلاسه کوي دا په حقیقت کې له اجتماعي نهادونو او دولت څخه زیاته ګټه ترلاسه کوي. په همدې اساس طبیعي ده چې د تولید په مخارجو کې هم زیاته برخه (د نهادونو کړنې او بقاء) په خپله غاړه واخلي لکه هماغسې چې د بازار په جوړښت کې داسې ویل کېږي، چې په هره کچه ګټه ترلاسه کېږي. نو ورکړه هم باید زیاته شي ورکړه او ګټه د یو بل لازم او ملزوم دي.

ج- د مالیاتو د ورکړې د وس معیارونه یا د مناسبو مالیاتي پایو مالیات:

۱- مصرف د مالیاتو د مناسبې پایې په توګه: د مصارفو پر اساس د مالیاتو نظر مخکې له دې چې د آدم سمېت لخوا د اقتصاد علم معرفي شي موجوده و. توماس هابز انګلیسي فیلسوف په۱۷پېړۍ کې داسې نظر درلود، چې خلک باید په هغه اندازه مالیات ورکړي چې دوی یې مصرفوي نه د هغوی د عوایدو پر اساس. د هابز د بحث تر څنګ موږ داسې ویلی شو چې د ژوند د رفاه زیاتېدل د مصارفو په زیاتوالي پورې اړه لري. همدارنګه فېشر د۲۰پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې داسې څرګندوي چې پر عوایدو مالیات یو ډول مضاعف مالیات دي او د پانګې اچونې د انګېزې د کموالي سبب ګرځي. (۳ :۷۷)

۲- عاید د مناسب مالیاتي اساس په توګه: پر عوایدو باندې د مالیاتو د نظر پلویان داسې څرګندوي، چې مالیات باید د عوایدو د ترلاسه کولو پر امکاناتو باندې وضع شي. ددغه مالیاتي اساس پلویان معتقد دي چې پر عوایدو باندې مالیات د عوایدو د نوي او مناسب وېش سبب ګرځي. (۱۰:۱٦٥)

۳- شتمني د مالیاتي اساس په توګه: ډېری پوهان په دې آند دي چې د اشخاصو مالي توان نه شو کولای چې د هغوی د یوه کال د عاید په توګه و ټاکو، بلکې د هغوی هغه ټوله شتمنۍ او شته چې دوی یې مالکان دي، د ورکړې د یوه ښه معیار په توګه پېژندلی شو. په بل اړخ کې پر شتمنۍ باندې د مالیاتو د وضع کولو مخالفین داسې څرګندوي چې شتمنۍ یو ډول پاته شوې سپما ده چې د مالیاتو او مصارفو له ورکړې څخه وروسته باقي پاته کېږي چې مالیات یې پخوا ورکړل شوي. نو ځکه پر شتمنۍ مالیات داسې یوه کړنه ده چې مالیات یې یو ځل ورکړل شوي او د دوهم ځل لپاره بیا ترې وضع کېږي. لکه څرنګه چې ویل کېږي چې د مناسبې مالیاتي پایې په اړه د نظر اختلاف موجود دی. دغه د نظر اختلاف په اصل کې د سپما او عوایدو د وېش په دوه موضوع ګانو کې د اقتصادپوهانو د نظر اختلاف دی. ښکاره ده چې په هغو شرایطو کې چې د یوې ټولنې د سپما اندازه په ټیټه کچه وي او مصرف کوونکي د خپل عاید کمه برخه سپما کوي. نو په مصرف مالیات ښه دي. په داسې حالت کې چې هلته د عوایدو او شتمنیو نابرابري موجوده وي نو مالیات پر عوایدو او شتمنیو باندې زیاتې اړتیا وړ دي. په هر صورت په هغه حالت کې چې سپما زیاته پانګه اچونه له ځانه سره د ملي عاید زیاتوالی ولري او له ملي عاید سره د افرادو عواید هم لوړېږي. په دې وروستیو کلونو کې په مصرف باندې مالیات زیات دود شوي دي.

۳- د مالیاتي سیستم قواعد:

که چېرې د پورته ذکر شویو دوه اصولو پر اساس مالیات وضع او واخیستل شي، نو دا یو ډول د مالیاتو یو مقدار ترلاسه کول دي. د قواعدو رعایت کول ډېر اړین دي ترڅو یو مناسب مالیاتي سیستم رامنځ ته شي. په اصل کې غوره مالیاتي مدیریت هغه نه دی چې زیات مالیاتي عواید ترلاسه کړي.

دغه مسئله ډېره مهمه ده چې دغه عواید څه ډول باید ترلاسه شي، یعني د هغوی اغېز پر مالیاتي عدالت، په دولت باندې د هغوی سیاسي پایلې او همدارنګه د اقتصادي رفاه پر کچې باندې د مالیاتو اغېزه هم زیات اهمیت لري. په دې اړه لاندې مهم قواعد تر بحث لاندې نیسو. (۳:۱۹۸)

الف- مالیاتي مؤثریت او عدالت: عموماً مالیات د دوه معیارونو پر اساس ارزیابي او وضع کېږي «د مؤثریت معیارThe efficiency criterion او د عدالت یا برابرۍ معیار (The equity criterion). د مؤثریت معیار په لاندې ډول څرګندېږي:

له خصوصي سکتور څخه عامه سکتور ته د منابعو انتقال او هلته ځای پرځای کول مختلف مالیات د بازار په اقتصاد کې مختلف خنډونه پیدا کوي. دغه خنډونه له زیانونوارزښتمن پاریتو څخه له ځان ساتنې څخه ترڅو رفاه په یوه اقتصاد کې ترلاسه شي او یا د له لاسه وتلو مصارفو (deadweight lossoe) له وجې رامنځ ته کېږي.

کېدای شي چې له دغه مالیاتي سیستم څخه چې یوه تاکلي مقدار عوامل په دولتي سکتور کې ځای پرځای کوي او یا هغه مصارف چې په ټولنه کې ترسره شوي راکمول وي. د مؤثریت معیار د ترسره شویو مصارفو د نسبت پر اساس چې پر یوه واحد باندې ترسره شوي او څومره مالیات پرې وضع شوي ارزیابي کوي. هغه مالیات چې د لاسه تللو یا ورک شویو مصارفو باندې په یوه اقتصاد کې کم تحمیل شي، په اقتصادي مفهوم سره زیات مؤثریت ولري.

د عدالت معیار بیا داسې دی چې تر مختلفو مالیاتي سیستمونو لاندې څه ډول کولای شي چې مالیاتي بار کم او همدارنګه هغه تولید چې ټولنه ترسره کوي څه ډول د ټولنې ترمنځ وېش او تخصیص ورکړي. دغه فشار او بار د هغو مالیاتو له وجې چې وضع شوي له دې سره سره او د هغو د انتقال شویو منابعو له ارزښت څخه رامنځ ته کېږي. د عدالت دوه ډوله مفاهیم موجود دي چې باید له یوه بل څخه تفکیک شي. افقي عدالت (Horizontal equity) عمودي عدالت (Vertical equity)

مالیات هغه وخت د افقي عدالت جنبه لري چې له یو شان خلکو سره یو شان رفتار ولري. په دې معنا چې که چېرې دوه کسان له مالیاتو څخه دمخه یو شان رفاه ولري نو د مالیاتو له وضع کولو څخه وروسته هم باید یو شان رفاه ولري. ددې لپاره چې د افقي عدالت له معیار څخه په هر مالیاتي سیستم کې کار واخلو، هر شخص باید ددې وس ولري چې په ښکاره ډول یې مشخص کړي چې په کوم وخت کې دوه کسان د رفاه یو شان کچې لري یا په بله وینا له افقي عدالت څخه هدف دادی ترڅو هغه خلک راپیدا کړو چې یو شان عواید او شرایط ولري او عمودي معیار بیا داسې دی چې مالیاتي سیستم باید له هغو خلکو سره څه ډول رفتار وکړي چې د رفاه مختلفې کچې لري. ددې ارزول چې یو مالیاتي سیستم تر کومې اندازې پورې عمودي عدالت لرونکی دی، هر شخص باید په دې پوه شي چې له مختلفو خلکو سره چې د رفاه مختلفې کچې لري باید څه ډول رفتار وکړي یا په بله وینا د خلکو په مطلوبیت کې په نسبي ډول کمښت چې مطلوبیت یې مختلف دی، څومره دی. ددې پوښتنې د

ځوابولو لپاره لازمه ده چې د فردي مطلوبیت ترمنځ باید یو مقایسه رامنځ ته شي او دا یو ډول (د ارزښت قضاوت) دی یا په بله وینا عمودي عدالت د توان پر اساس د تادیې اصل دی. دا په دې معنا چې په هره اندازه چې د مالیې مودي شتمني زیاته وي نو باید په هماغه اندازه مالیات هم زیات ورکړي چې دغه شکل د ورکړې کېدای شي چې صعودي، ثابت او یا نزولي وي.

ب- د مالیه ورکوونکو د رضایت راجلبول: مالیات له مؤلدو قوتونو څخه اخیستل کېږي. هغه کسان چې تولید یې له خپلو اړتیاوو څخه لوړ وي او په همدې دلیل سره کولای شي چې له دغې زیاتې برخې څخه یوه برخه تادیه کړي (د مالیاتو په ډول) ترڅو د دولت او همدارنګه د عمومي کالیو او خدماتو بقاء تضمین کړي.

د مالیه ورکوونکو د رضایت راجلبول هغه وسیله ده چې د هغې په وسیله کېدای شي چې پر دولت او مالیاتي سازمانونو باندې د هغوی باور زیات شي. دغه اعتماد او اطمینان د مالیاتو د تشخیص او ترلاسه کولو او همدارنګه شکایتونو ته درسېدو لپاره یوه مؤثره لاره ده. لکه څنګه چې د مالیاتو په ورکړه کې صداقت مالیات نور هم تحکیموي. د مالیاتو تشخیص آسانه کوي او د مالیاتو د ترلاسه کولو مصارف هم راکموي. دغه مثبتې نښې کولای شي چې د مالیاتي چارو اداري مصارف هم راکم کړي.

د مالیه ورکوونکو رضایت مالیاتو ته د هغوی لېوالتیا نوره هم قوي کوي او همدارنګه د مالیاتو د اندازې، یعنې هغه چې ترلاسه شوي او هغه مالیات چې د ترلاسه کولو امکان یې زیات دی لوړېږي. د مالیاتي سیستم د مدیریت سموالی د اندازې لوړوالی ښیي او همدارنګه د مالیه ورکوونکو د لېوالتیا د زیاتوالي او همدارنګه له مالیاتو څخه د تېښتې او لږې والي د کموالي سبب ګرځي.

ج- د مدیریت سموالی او مؤثریت او مالیاتي سازمان:

مالیاتي سیستم پنځه ارکان لري:

۱. مالیه ورکوونکي

۲ . مالیه اخیستونکي

۳. مالیاتي قوانین او مقررات

۴. مالیاتي مدیریت

۵. فرهنګ او هغه علاقه چې مالیه ورکوونکي او حکومت (مالیه اخیستوونکي) چې یو له بل سره یې تړي. په هره اندازه چې مالیاتي قوانین ساده او مدیریت متعهد، متخصص، حکومت مشروع او په قانون باندې د خلکو باور ډېر وي، قانون جوړونکي او د هغوی تطبیق کوونکي قوي وي مالیاتي سیستم به په هماغه کچه مؤثر وي. د مالیاتي مدیریت اهمیت په وروستیو لسیزو کې په زیاته کچه ښکاره شوی. که چېرې خلک حکومت مشروع وګڼي، هغه په خدمت کولو کې مؤثر وګڼي یا په بله وینا هغه د خلکو او عادلانه وګڼي او همدارنګه په خپله خلک متعهد او متدین وي، زیاته لېوالتیا ښکاره کوي او مالیاتي لرېوالی او مالیاتي تېښته راکموي.

۴- د مالياتو انتقال:

الف- د مالياتو د انتقال مفهوم او اهميت: د مالياتو وضع کول په په اصل کې د خصوصي منابعو د يوې برخې انتقال دی. دولتي سکتور او همدارنګه دولتي بودجې ته چې د مالياتي بار سبب ګرځي چې کولای شو په دوه برخو يې ووېشو؛ پولي بار (monetary burden) واقعي بار (real burden).

پولي بار: پولي بار په اصل کې يوه اندازه پيسې دي چې د يوه مکلف شخص په وسيله د مالياتو په ډول ورکول کېږي.

واقعي بار يا د مالياتو نهائي بار: هغه بار دی چې يو شخص مخکې ورکړی وي نو بيا په هغه باندې نه وضع کېږي.

په اکثرو وختونو کې کېدای شي چې د مالياتو لومړي تاديه کوونکي (پولي بار) او د مالياتو نهائي تاديه کوونکي (واقعي بار) جلا اشخاص وي. په دې حالت کې داسې ويل کېږي چې ماليات انتقال شوي دي. نو له دې ځخه داسې ځرګندېږي چې د مالياتو انتقال په اصل کې د پيسو انتقال په اصل کې نورو ته د پيسو د انتقال جريان دی.

يوه تر ټولو مهمه موضوع د مالياتي سياستونو اغېز دی. ټول هغه اشخاص چې د مالياتو نهائي او واقعي ورکوونکي دي بايد تشخيص شي، يعنې نه يوازې داچې لومړني تاديه کوونکي مشخص شي، بلکې بايد د مالياتو د انتقال امکانات نورو ته او همدارنګه د احتمالي او واقعي مالياتو ورکوونکي بايد معلوم شي. ځکه که چېرې د مالياتو د انتقال موضوع تشخيص نه شي، نو د لومړني تاديه کوونکي او نهائي يا واقعي تاديه کوونکي ماليات به يو شان وي او دا عدالت نه دی. د بېلګې په توګه، شرکتونه بايد د قانون پر اساس ماليات ورکړي. دغه قانوني بار د هغوی پر غاړه دی، خو لکه ځرنګه چې دغه شرکتونه حقوقي شخصيتونه دي، نو په همدې اساس هغه اشخاص يا کورنۍ چې ددغو شرکتونو خاوندان دي د مالياتو دغه بار چې د شرکت پر عوايدو باندې وضع کېږي، کنه. دغه ماليات به له نامساعد اقتصادي حالت سره مخ شي. همدارنګه که د مالياتو له وضع ځخه وروسته شرکتونه مجبور شي، چې خپلو سهم لرونکو باندې خپله ګټه د ورکړل شويو مالياتو په اندازه کمه کړي. نو دغه به پر سهمدارانو يو دروند بار وي. کله بيا شرکتونه له خپلو مزدورانو ځخه دغه ماليات اخلي، يعنې د هغوی له معاش ځخه د مالياتو په کچه پيسې راکموي. نو پر دې اساس په شرکتونو باندې د مالياتو له وضع کولو ځخه چې دغه بار رامنځ ته شوی په اصل کې پر مزدورانو وضع کېږي.

دربيم حالت هم شتون لري. هغه داسې چې شرکتونه کولای شي چې په هغه اندازه يې چې ماليات ورکړي، د خپلو اجناسو او خدماتو قېمتونه لوړ کړي. نو په دې صورت کې اصلاً د مالياتو بار په مصرف کوونکو باندې تحميل شوي دي. د عمومي اقتصاد په برخه کې چې کله ماليات د توليد د عواملو په خاوندانو لکه کاريګرو، د خامو موادو عرضه کوونکو او نورو ته انتقال شي. داسې ويل کېږي چې ماليات مخکنيو عواملو ته انتقال شوي دياو ددې پرعکس کله چې د اجناسو قېمتونه په زياتوالي

سره وروستي پړاو او په نهايت کې مصرف کوونکو ته انتقال شي، ويل کېږي چې ماليات وروستيو عواملو ته انتقال شوي دي، يعنې د مالياتو يو مخکنی انتقال او بل د مالياتو وروستی انتقال د مالياتو د انتقال دوه مختلف شکلونه بلل کېږي. که چېرې د مالياتو په تحليل او بررسۍ کې وروستيو تأثيراتو ته پام ونه شي او يوازې يو حالت ته پام وشي، يعنې مخکنيو حالاتو ته پام وشي نو دې ډول بررسۍ ته د جزئي تعادل تحليل ويل کېږي يا په بله وينا په دا ډول تحليل کې يوازې دا تحليل کوي چې ماليات څه ډول وضع شي او د هغوی وروستيو تأثيراتو ته پام نه کېږي. بايد پام وشي چې د مالياتو نهائي انعکاس نه شو کولای چې د جزئي تعادل د تحليل پر اساس بررسي کړو د مثال په توګه لکه څرنګه چې د شرکتونو خاوندان د زيات عايد لرونکي دي او کاريګر د کمو عوايدو لرونکي دي. که چېرې ماليات د شرکتونو له خاوندانو څخه کاريګرو ته انتقال شي نو د عوايدو وېش به په يوه اقتصاد کې تر ډېر تأثير لاندې راولي.

همدارنګه دې ته په پام سره چې زيات عايد لرونکې ډلې، د کم عايد لرونکو ډلو په پرتله مختلف کالي پېري. پورتني ماليات ددغه ډول کاليو د توليد او تقاضا په طريقو او نورو مسايلو باندې هم اغېز کوي. سربېره پردې د هغو تأثيراتو کامله بررسي چې د مالياتو د تغيير او وضع کولو څخه سرچينه اخلي يو مغلق او پيچلی کار دی. د عمومي تعادل په حالت کې د ړومبنيو آثارو سربېره د مالياتو دوهمو او اوړد مهاله آثارو ته هم پام کېږي يا په بله وينا په دې ډول تحليل کې د مالياتو تأثير او د هغه انتقال د عايد پر وېش، د توليد قېمت او نورو باندې تجزيه او تحليل کېږي.

ب- د مالياتو د انتقال مؤثر عوامل:

د مالياتو انتقال د عامه اقتصاد يو له اړينو موضوعاتو څخه دی. د مالياتو په انتقال کې ډېر زيات فکتورونه دخيل دي، چې د نظر وړ مالياتي سيستم مشخصاتو ته په پام سره به متفاوت وي، چې دلته ددغو فکتورونو يوه برخه تر بحث لاندې نيسو.

١- **د مالياتو مقدار**: هرڅومره چې د مالياتو مقدار زيات وي، د مالياتو د انتقال انګېزه زياتوالی پيدا کوي او څرنګه چې د مالياتو مقدار يو کوچنی عدد او د پام وړ نه وي د مالياتو انتقال نسبتاً په لږه اندازه تر پاملرنې لاندې نيسي.

٢- **په مالياتي سيستم اعتقاد**: د مالياتو او د هغه د انتقال يو له مهمو مسايلو څخه د مالياتو او د هغه د اهدافو په تړاو د وګړو عمومي فرهنګ او عقيده ده، چې د اخلاقو او مالياتي ذهنيت په نوم هم يادېږي. څرنګه چې وګړي د مالياتو پرداخت يوه دنده وبولي او له دغې لارې وغواړي د عمومي کاليو او خدماتو په مالي تأمين کې چې د دولت له خوا وړاندې کېږي ځان شريک وبولي. د مالياتو د انتقال انګېزه بــه په پام کې ونه نيسي. بالمقابل په دې چې د مالياتو ورکړه په واقعيت کې يو درووند بار بلل کېږي افراد د نسبتاً کم بار د زغملو په موخه هڅه او هاندکوي چې د امکان په

صورت کې خپل ماليات نورو ته انتقال کړي.

۳- **د مالياتو ډول**: د مالياتو انتقال د مالياتو په ډول پورې تړاو لري د مثال په ډول معمولاً د مستقيمو مالياتو انتقال (لکه د اشخاصو پر عايد ماليات) د غيرمستقيمو مالياتو لکه د خرڅلاو مالياتو او د اضافي ارزښت له مالياتو څخه مشکل دی. ځکه د دالتون په قول قېمت د موټور په حقيقت کې د مالياتوانتقال دی. پردې اساس غير مستقيم ماليات د قېمت د زياتوالي د امکان له امله کېدای شي د توليدونکو له خوا مصرف کوونکو ته منتقل شي. په خرڅلاو د مالياتو د مثال لپاره په دقيق ډول په ځانګړي صورت محاسبه کېږي او د کاليو د خرڅلاو پر مهال د هغوی د پېرودلو په فکتور باندې مشتريان اضافه کېږي.

پردې اساس ددې ډول مالياتو انتقال پېرودونکو ته حتمي دی. همدارنګه پر اضافي ارزښت د مالياتو په برخه کې مصرف کوونکو هم دغه ماليات د کاليو او خدماتو د قېمت د يوې برخې په توګه بللي دي،د هغه بار پورته کوي. پردې اساس هرکله چې دغه ماليات په ټولو کاليو او خدماتو کې شامل شي، په دې صورت کې له يوې خوا نزولي ماليات بلل کېږي، ځکه د کم عايد لرونکې ډلې ونډه له دغو مالياتو څخه په يوه نسبت زياتېږي. له بلې خوا د مختلفو کاليو او خدماتو د قېمت په لوړېدو سره ممکن دغه ماليات په ناخالص ملي توليد کې د مصرفي مخارجو د ونډې د زياتوالي او د انفلاسيون د پيدا کېدو لامل وګرځي. په ټاکلي وضعيت کې له مالياتو څخه پيدا کېدونکي عوارض به د هغه له ډول او مبنا سره يوه نږدې اړيکه ولري. د مثال په توګه هغه ډول چې وبه يې وينو د سرې سر مالياتو تأثير د توليد په هر واحد باندې، د انتقال له پلوه په سود باندې ماليات،د توليدوونکي لپاره چې د انحصاري وضعيت په فرض کولو سره فعاليت کوي، متفاوت به وي.

۴- **د عرضې او تقاضا ارتجاعيت**: په مختلفو کاليو باندې د مالياتو د انتقال له ډېرو مهمو عواملو څخه دغو کاليو ته د هغوی د قېمت په پرتله د عرضې او تقاضاد ارتجاعيت مسئله ده. د مثال په توګه هماغه ډول چې وبه يې وينو، کله چې د کاليو لپاره تقاضا ارتجاعي وي، په دې صورت کې د مالياتو کامل انتقال مصرف کوونکو ته ممکن نه دی او که چېرې تقاضا د کاليو لپاره غير ارتجاعي وي توليدوونکي په آسانۍ سره کولای شي په دغو کاليو باندې وضع شوي ماليات مصرف کوونکو ته انتقال کړي. همدارنګه که چېرې د کاليو عرضه غير ارتجاعي وي، د مالياتو زيات بار د توليدوونکو پر اوږو بارېږي او برعکس کله چې د کاليو عرضه ارتجاعي وي، توليدوونکي به د عرضې د کمولو له لارې د مالياتو له وضع کولو وروسته وتوانېږي چې د مالياتو بار د کاليو د قېمت په لوړولو سره مصرف کوونکو ته منتقل کړي. همدارنګه پر حقوقو او مزد باندې د مالياتو په برخه کې هم بايد پام وشي، نور ارتجاعيتونه لکه د قېمت په نسبت د توليد د عواملو ارتجاعيت، همدارنګه د توليد د عواملو قايم مقام ارتجاعيت هم د مالياتو د عوارضو او انتقال په بررسي کې ټاکونکی نقش ترسره کوي.

۵- **زماني دوره**: په دې فرض کولو سره چې د تولید ځینې عوامل ثابت دي، د کالیو عرضه به هم ثابته وي. په نتیجه کې به د مالیاتو د بار انتقال په لنډمهال کې له مشکلاتو سره مخ شي. په مقابل کې په اوږدمهال کې په تولید کې د زیاتې انعطاف پذیرۍ امکان ته په پام سره په مختلفو کالیو باندې د مالیاتو انتقال نسبتاً آسانه ترسره کېږي.

٦- **د بازار جوړښت**: هرکله چې په کالیو باندې مالیات په تولیدونکي باندې چې په یوه رقابتي بازار کې فعالیت کوي وضع شي، قادر نه دی چې لږ تر لږه په لنډمهال کې مالیات مصرف کوونکي ته انتقال کړي. ځکه د تقاضا منحني د ټولو تولیدوونکو لپاره په دې بازار کې کاملاً ارتجاعي ده. پردې اساس هرکله چې تولیدوونکي وغواړي د کالیو قیمت لوړ کړي ترڅو وتوانېږي خپل مالیاتي بار مصرف کوونکو ته انتقال کړي، ممکن د خپلو تولیداتو لپاره د تقاضا له کمښت سره مخ شي. په نتیجه کې به د پام وړ زیان ګالونکی شي. په داسې حال کې چې په رقابتي بازار کې د عرضې او تقاضا ارتجاعیت مختلفو شرایطو ته په پام سره، دا امکان وجود لري چې مالیات په اوږدمهال کې مصرف کوونکو ته انتقالېږي. همدارنګه په انحصاري حالت کې، تولیدوونکي د خپل تولید او کالیو د خرڅلاو قیمت په تغییر سره کولای شي په آسانۍ سره د خپلو مالیاتو بار مصرف کوونکي ته انتقال کړي.

۷- **جغرافیایي سیمه**: هرکله چې مالیات په مختلفو کالیو باندې په یوه محدوده جغرافیایي سیمه کې وضع شي او نورې سیمې په مالیاتو کې شاملې نه شي، په دې صورت کې ددې ډول مالیاتو د انتقال امکان مصرف کوونکو او تولیدوونکو ته مشکل دی. ځکه هغه کولای شي د مالیاتو غیر شاملو سیمو ته په مراجعه کولو سره خپل مالیاتي بار راکم کړي.

۸- **اقتصادي سیاستونه**: د دولت مختلف اقتصادي سیاستونه لکه د قیمتونو او د لاس اجورو د کنترول سیاستونه، او که د دولت مختلف قوانین په بریالیتوب سره ترسره شي، وبه توانېږي چې د پام وړ شکل سره د مالیاتو له انتقال څخه مخنیوی وکړي.

۹- **مالیاتي تعلق**: د مالیاتي تعلق مطالعه ددې مطلب د روښانه کولو لپاره یوه هڅه ده چې څوک مالیات ورکوي. دغه تحلیل د ټولو اقتصادي تحلیلونو په څېر هڅه کوي ترڅو توضیح کړي چې منابع څه نمونه او څه ډول تخصیص پیدا کوي او یا د مالیاتو په نه شتون کې د عوایدو وېش او سوکالی باید څه ډول وي. د مختلفو مالیاتو د تعلق په اړوند ترسره شوې وړاندوینې زیاتره پردې فرضیې اتکاء لري چې اقتصاد څه ډول عمل کوي. ددې موضوع په اړوند د اقتصادپوهانو ترمنځ اختلاف او تضاد وجود لري او د مالیاتي تعلق مطالعه په هغه اندازه چې اقتصادي تیوري ګانو پراختیا پیدا کړې ده، پراخوالی موندلی. له هغه ځایه چې د مالیاتو وضع په اقتصاد کې نسبي قیمتونه متأثره کوي، پردې اساس د ایجاد شویو قواوو د منابعو په تخصیص او قیمتونو کې د تغییراتو لامل ګرځي. منل شوې ده چې فرد، کورنۍ او یا اقتصادي واحد باید قانوناً مالیات ورکړي.

لزوماً داسې فرد نشته چې ماليه ورکوي او د هغه بار ګالي. کېدای شي ماليات د قېمت د تغيير له لارې کورنۍ او يا کوم بل اقتصادي واحد ته انتقال شي مثلاً شرکت بايد پر عايد ماليات ورکړي، د مالياتو قانوني تعلق وګالي. په دې توګه ټوله ماليه د شرکت لخوا ورکول کېږي.

هرکله چې دغه شرکت د مالياتو يوه برخه د خپل محصول لپاره په نسبتاً لوړو قېمتونو سره مصرف کوونکو ته انتقال کړي، په دې صورت کې ويل کېږي چې شرکت څومره ماليات د قېمت له لارې مصرف کوونکي ته انتقال کړي دي. پردې اساس د مالياتو نهائي تعلق هم پر مصرف کوونکي دی او هم پر اقتصادي واحد. کېدای شي چې په هغه وخت کې شرکت په نسبتاً لږې ورکړې سره يو څه ماليات له نورو عواملو سره د کار قوې ته انتقال کړي.

د توليد په عواملو يا په کاليو د مالياتو د مشخص تغيير پر اساس ممکن د توليد د عواملو په قېمت کې د قېمتونو د کارکرد د سيستم له لارې تغيير راوړي. هغه تحليل چې په هغه کې هڅه کېږي ترڅو پر ټولو قېمتونو د مالياتو د تغيير اغيز وښيي د (کلي تعادل د تحليل) په نوم يادېږي. که چېرې په نورو ځايونو کې د مالياتو تأثير کم وي. غالباً کافي ده يوازې په بازار کې وضع شوي د مالياتو د تغيير اغېز ته پام وکړو. د مالياتو د تغيير د اوليه او کلي اغېز تحليل په مالياتو کې د شاملو کاليو پر بازار د (جزئي تعادل د تحليل) په نوم يادېږي. (۹ :۱۲۲)

الف- د مالياتي تعلق ډولونه:

۱.قانوني تعلق، اقتصادي تعلق او د مالياتو انتقال: د مالياتو ورکړه داوطلبانه نه ده، بلکې د مالياتي انواعو ورکړه چې قانوناً تصويب شوه ده، اجباري اړخ لري. که څه هم په نهايت کې مالياتي قانون د ټولنې د تمايل منعکس کوونکی دی،لېکن کله چې تصويب شو د ټولنې وګړي د هغې دنه ورکړې او يانورو ته د هغې د انتقال ميلان پيدا کوي. دغې موضوع ته په پام سره چې څوک واقعاً ماليات ورکوي، بايد د قانوني تعلق نه پرته، يعنې له يوه فرد پرته چې قانوناً ماليات په هغې پورې تعلق نيسي پام وشي. په هر حال په دې موقع کې بايد دوه نقطو ته پام وشي: لومړی داچې افراد بايد ټول مالياتي مصارف تحمل کړي، که څه هم ممکن له اقتصادي واحدونو ماليات ترلاسه شي اما په نهايت کې افراد بايد مالياتي بار د هغه ظرفيت او موقعيت ته په پام سره د اقتصادي واحدونو د صاحبانو په توګه کار کوونکي او مصرف کوونکي تحمل کړي. دوهم داچې ممکن د مالياتو نهائي وېش له هغه څه متفاوت وي چې قانون د افرادو او اقتصادي واحدونو لپاره په پام کې نيولی دی. پر اقتصادي واحدونو سربېره افراد د خپل پېر او پلور په تعديل سره د نورو پر موقعيت اغېز کوي.

ممکن قانون ګذار له دې موضوع څخه خبر وي مثلاً پر غير الکولي مشروباتو باندې د مالياتو د وضع کولو پر مهال له توليدوونکو څخه قانوناً ماليات اخيستل کېږي، خو قانون ګذار مصرف کوونکو ته د هغې له انتقال څخه خبر دی.

که چېرې د مالیاتو د ترلاسه کولو موخه په خپله له تولیدوونکي څخه وای، قانون ګذار د اقتصادي واحد پر ګټو مالیات وضع کول. په هر حال د مالیاتو د حصول د سهولت اصل ته په پام سره تولیدوونکي د مالیاتو د ترلاسه کولو لپاره په پام کې دي. پردې اساس د مالیاتي فشار د وېش دقیق تعین د اقتصادي تعدیل تحلیل ته ضرورت لري یا په بله وینا د مالیاتو انتقال د مالیاتو له لومړني برخورد څخه هغه ځوک چې قانوناً باید مالیات ورکړي د مالیاتو نهائي برخورد نقطې ته ځوک چې له اقتصادي پلوه مالیات ورکوي معمولاً د مالیاتو انتقال وایي.

منل شوې ده چې باید د مالیاتو وېش ته د هغه له انتقال نه وروسته هم پام وشي. که چېرې داسې هوډ په منځ کې وي چې قانون ګذار باید یو داسې فورمول او میتود چې د مالیاتي تعلق رضایت بخښونکې پایلې منعکس کوونکی وي، ترلاس لاندې ونیسي. قانون ګذار باید په کلي ډول د عاید په وېش باندې د مالیاتو د وضع کولو د أثراتو په مطالعې او بررسۍ سره د مالیاتو اقتصادي تعلق ته په پام سره د مالیاتو په تصویب اقدام وکړي. البته د مالیاتو د اقتصادي تعلق ټاکل حتی د اقتصادپوهانو لپاره ساده کار نه دی. که څه هم ممکن قانون ګذار د دولت په واسطه زیات پام د مالیاتو د اندازې ترلاسه کولو ته ولري، خو په کلي ډول تمه لري چې د هر مالیاتي قانون د تصویب پر وړاندې د مالیاتو د وېش پر اړخونو باندې کافي علمي او عملي مطالعه او بررسي ترسره شي.

۲- د مخارجو تعلق: همدارنګه ممکن د دولت د مخارجو برنامه د خصوصي برخې د عاید او رفاه توزیع ته تغییر ورکړي. د هغه دلیل کېدای شي داسې وي چې د دولتي برخې په بودجه کې ټول منعکس شوي دولتي خدمات ممکن د ټولنې د افرادو په منځ کې همغږي او یو شان منافع ایجاد نه کړي. د همېشنۍ زده کړې دبېلګې لپاره زیاتو ماشومانو لرونکو کورنیو ته د کمو ماشومانو لرونکو کورنیو په نسبت زیاته ګټه رسوي. همدارنګه د دولت انتقـالي ورکړې د فقیر او بې وسه وګړو د تصرف وړ عاید د نورو ډلو د عاید د کموالي په مقایسه زیاتوي. په هر حال دې ته په پام سره چې نه شو کولای د ټولنې ټولو افــرادو ته د دولتي خدماتو مستقیمې منافع اندازه کړو، له دې امله د مستقیم مجدد وېش د أثراتو معلومول او مشخص کول له دولتي مخارجو نه ډېر ممکن نه دی. دغه اشکال له دې امر سرچینه اخلي چې دولتي خدمات لکه دولتي مدارس، أمنیت، د پولیسو خدمات چې په ډله ییز شکل ترې کار اخیستل کېږي، نه شو کولای اندازه کړو. پردې سربېره دولتي مخارج هم د مشابه عاید په وېش باندې هغه څه چې په مالیاتـو کې مطرح کېږي أثرات لري.

ټول دولتي فعالیتونه خاصتاً په عمومي بودجه کې د تولید پر عواملو خاصه تقاضا لري، چې هغه هم په خپل وار سره د خصوصي برخې د لاسرسي وړ تولید عواملو او د کالیو نسبي قېمت ته تغییر ورکړي. له عمومي بودجې څخه پیدا کېدونکې ځانګړې تقاضا د اقتصاد په قلمرو کې په عرضه او تقاضا باندې دوهمي أثرات لري. له دې امله د کالیو د نسبي قېمت د زیات تغییر سبب کېږي مثلاً که دولت د ملي دفاع د خدماتو په برخه کې زیات مقدار فولادو ته اړتیا ولري د فولادو قېمت زیاتېږي او په نتیجه کې

تولید شوي کالي د فولادو په پرتله قېمته تمامېږي او د دا ډول محصولاتو مصرف کوونکي په خپل واقعي عاید کې د کموالي احساس کوي یا که چېرې دولتي فعالیتونه د خصوصي برخې په پرتله د کار زیاتې قوې ته اړتیا ولري، دولتي مخارج د کار قوې قېمت ته د تولید د نورو عواملو په پرتله زیاتوي او د کاریګرو د واقعي عاید زیاتېدل به د تولید د نورو عواملو د مالکانو په نسبت له ځان سره ولري.

۳- د تعلق نور مفاهیم: اړینه ده چې په اقتصاد کې د کورنیو په منځ کې د رفاه او عاید په وېش کې د دولت د فعالیتونو د رول په هکله سم او دقیق اطلاعات ولرو.

له هغه ځایه چې د هرې کورنۍ رفاه د هغې په واقعي عاید پورې اړه لري، ممکن په واقعي عاید کې تغییرات اندازه شي. د عاید په وېش باندې د مخارجو سیاستونه او د پېشنهاد شویو مالیاتو د اټکل أثر کولای شي د دولت د فعالیتونو د ماهیت په اړوند خلکو ته ښه پراخ نظر ورکړي.

د طبیعت، دولتي مخارجو او مالیاتي سیاستونو کمي اټکل اجازه ورکوي، چې افراد دولت ته د خپلو ورکړو واقعي مخارج او هغه خالصه ګټه چې د دولت له خدماتوڅخه یې لاس ته راوړي، له یو بل سره مقایسه کړي. په هر حال که څه هم مخارج باید د عاید د وېش په تعلق کې په پام کې ونیول شي، خو د عرف پر بناء په تعلق پورې مربوط مسایل، مالیاتو ته په پام سره ترسره کوي. «د مالیاتو مطلق تعلق، تفاضلي تعلق او بودجوي تعلق» نور مفاهیم دي چې د مالیاتو د تعلق په مسئله کې ورته پام کوي.

الف- د مالیاتو مطلق تعلق: د توزیعي أثر د څېړنې یوه طریقه ده. د دولتي مخارجو په ثابت فرض کولو سره د خاصو مالیاتو وضع کول دي. په دې معنا چې د مالیاتي عاید زیاتېدل په مخارجو کې د تغییر یا له جبراني تغییر پرته په هم مهاله ډول په نورو مالیاتو کې په پام کې نیسي. د توزیعي نتایجو په تعین کې داسې تغییر په مشکل سره کولای شي هغه لوی أثرات چې په عمومي تقاضا کې له کموالي څخه پیدا کېږي، په پام کې ونیسو. په دې په فرض کولو سره چې د اقتصادي ثبات په موخه د دولت سیاست ترسره شي، په مصرف کوونکو باندې په ډله ییز شکل هېڅ ډول فشار نه واردېږي، لېکن پوښتنه داده چې څه ډول د اقتصادي ثبات د مختلفو سیاستونو توزیعي نتایج متفاوت دي؟

لکه څرنګه چې هېڅ ډول جبراني اقدام نه ترسره کېږي. اقتصادي وضعیت ته په پام سره ممکن د مالیاتو تغییر په وزګارتیا، د قېمت د سطحې په لوړوالي او د انفلاسیون د نرخ په کموالي تمام شي. هرکله چې له دغوڅخه نه په خپلو خاصو توزیعي نتایجو تمامېږي او نه شو کولای هغه نتایج چې په خپله د مالیاتو له تغییر څخه سرچینه اخلي ترې جلا کړو. له دې امله د مالیاتو د مطلق تعلق د ملاحظې په اړوند هر ډول هڅه زیاتو ځانګړو ملاحظاتو ته اړتیا لري او دغه روش په خوښېدونکو نتایجو نه ختمېږي.

ب- د مالیاتو تفاضلي تعلق: په دې روش کې له دغو اشکالو څخه د مخنیوي په موخه په هغه صورت کې چې ټول عاید او مخارج ثابت پاته شي د نورو ځای ناستو مالیاتو څخه پیدا کېدونکي

توزیعي تغییرات بررسي کوي. د مثلل په توګه ممکن دولت په عوایدو یو ملیارد ترلاسه شوي عواید په همدې اندازه له مالیاتو سره د سګرټ په مصرف باندې ځای پرځای کړي. دا ډول یو سیاست د عمومي برخې د مخارجو په موخه منابع نه انتقالوي. په مالیاتي بار پورې مربوطو مسایلو څخه په صرف نظر کولو او له دې امله هیڅ ډول فشار په خصوصي برخې باندې نه واردوي، لېکن یوازې د کورنیو ترمنځ مجدد وېش پیدا کوي.

هغه کورنۍ چې په عاید باندې یې مالیات کم شوی دی ګټه لاس ته راوړي، خو ددې په مقابل کې هغه کورنۍ چې د سګرټ مصرف کوونکي دي او حتی تولیدوونکي او د سګرټ کارخانې هم تاواني کېږي. په دې ترتیب تولیدوونکي هغه محصولات چې له مالیاتو څخه د معاف شویو وګړو د عوایدو له لارې پېري ګټه لاس ته راوړي. د وېش په موقعیت کې حاصل شوی تغییر د «مالیاتو د تفاضلي تعلق» په نوم یادېږي.

د «مالیاتو تفاضلي تعلق)» مفهوم هم هغه وخت چې د عاید د زیاتېدو او کمېدو متفاوت روشونه پرتله کوو، په کاروړل کېږي. د مالیاتو د تعلق دا ډول نظر عملاً په هغه علت چې معمولاً د مالیاتي سیاست تصامیمو دا ډول مسایل رانغاړي، ګټور دی.

ج- بودجوي تعلق: د بودجوي تعلق د مسئلې د تحقیق بله طریقه د مالیاتو او مخارجو د تغییراتو د اغېزو ترکیب ته په پام سره د کورنیو د موقعیت د تغییراتو کتل کول دي. د خصوصي مخارجو لپاره د مشخصې کورنۍ د لاسرسي وړ عاید نه یوازې د مالیاتو تر اغېزې لاندې راځي، بلکې په مالیاتو پورې اړوند اقداماتو څخه هم متأثره کېږي. د ورکړو په مسئله کې د عاید وېش د خصوصي برخې په عـاید باندې د هغې د اغېزو له امله تأثیر کوي. په ځانګړي ډول د دولت په مټ د همېشنیو خدماتو د وړاندې کولو په حالت کې فقط د بودجې مخارج لکه مالیات چې د افرادو په عاید تأثیر کوي.

٦- د مالیاتو نرخونه

د مالیاتو نرخ کېدای شي چې متناسب (Proportional tax)، متزاید (Progressive tax) او یا تنازلي (Regressive tax) وي. (٧ : ٩١)

الف- د متناسبو مالیاتو نرخ: هغه مالیات دي چې په هغه کې د مالیاتو نرخ په ټاکلي فیصدۍ سره ثابت وي او په هممهاله زیاتوالي او کموالي سره د مالیې د سنجش اساس تغییر نه کوي. د مثا ل پّ توګه که چېرې د مالیاتو د سنجش اساس ۱۰۰۰۰۰ افغانۍ وي ٪۵ مالیه ترې اخیستل کېږي او که چېرې د مالیې د سنجش اساس له ۱۰۰۰۰۰ افغانیو څخه کم او یا زیات شي بیا هم هماغه ٪5 مالیه اخیستل کېږي، د مالیې په فیصدۍ کې کوم تغییر نه واقع کېږي.

د مالیاتو د متناسب نرخ په صورت کې که څه هم د مالیې فیصدي ثابته وي خو د دولت عواید په متناسب ډول د مالیې د سنجش اساس په کموالي او زیاتوالي سره زیاتېږي او کمېږي.

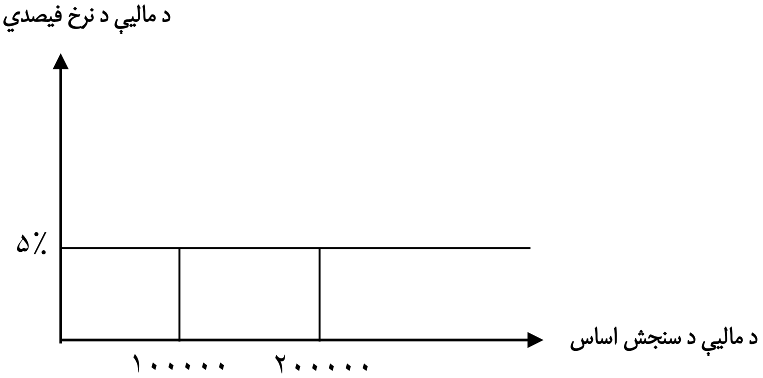

(۷) شکل: د متناسبو مالياتو نرخ

ب- د مترقي مالياتو نرخ: که چېري د ماليې فيصدي يا د ماليې نرخ د ماليې د سنجش د اساس په لوړېدو سره زيات شي، د مترقي مالياتو د نرخ په نوم يادېږي. مثلاً کله چې د سنجش اساس ۱۰۰۰۰۰ افغانۍ وي له هغه نه ۵٪ ماليات اخيستل کېږي او که چېرې د ماليې د سنجش اساس ۲۰۰۰۰۰ افغانيو ته زيات شي، يعنې ۱۰۰٪ زيات شي، د ماليې نرخ هم ۱۰٪ ته زياتېږي، چې د مترقي مالياتو د نرخ خطي گراف لاس ته راځي. البته د ماليې د نرخ فيصدي کېداى شي د ماليې د سنجش اساس له زياتوالي څخه په زياته اندازه او يا د ماليې د سنجش اساس له زياتوالي څخه په کمه اندازه زيات شي چې په هغه صورت کې سريع مترقي نرخ او بطي مترقي نرخ ورکوي.

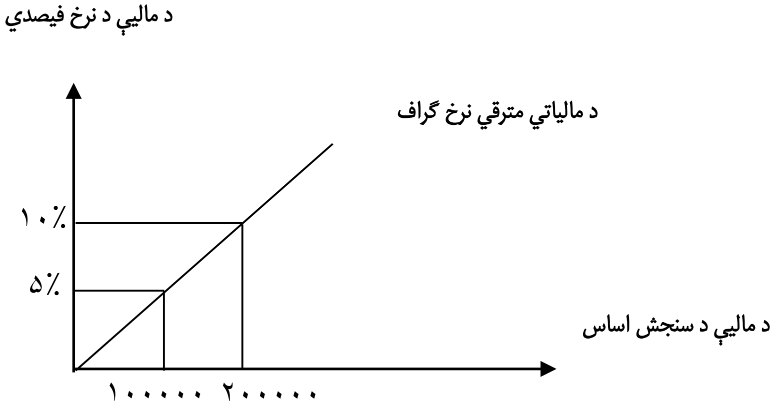

(۸) شکل: د مترقي مالياتو نرخ

ج- د نزولي مالياتو نرخ: د نزولي مالیاتو د نرخ په صورت کي د مالیې د سنجش اساس په لوړېدو سره د مالیې نرخ یا د مالیې فیصدي نزول کوي. له لاندې گراف سره سم البته د مالیې نزولي نرخ ممکن سریع یا بطي وي.

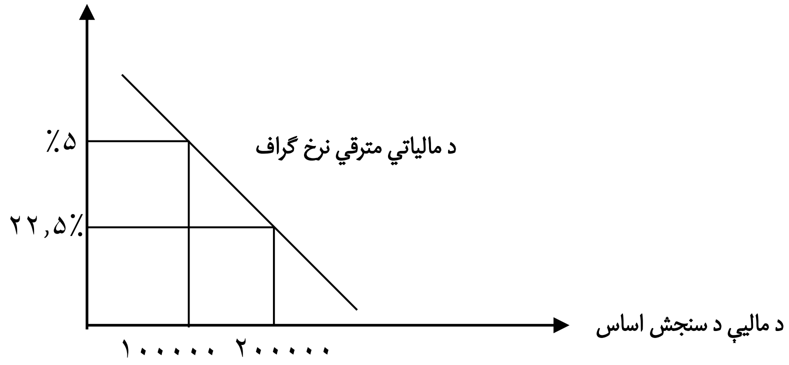

(۹) شکل: د نزولي مالیاتو نرخ

د- د قېمت ترکیب یا د مالیاتو نرخ: د مالیاتي نرخ ترکیب په یوه محاسباتي زمان کې د ذخیره شویو مالیاتو رابطې او د مالیاتو اساس ته وضاحت ورکوي. له یو بل سره د مالیاتو د ارزیابۍ په وخت کې د اقتصادي اساساتو په څېر لکه عواید، د مالیاتو قېمت د مالیاتو له نسبت څخه چې د مختلفو قېمتونو لپاره یاد شوی اساس ورکول کېږي، محاسبه کېږي.

د متوسطو مالیاتو قېمت (ATR) د مالیاتو د اساس پر قېمت باندې د ذخیره شویو مالیاتو د قېمت مجموعه ده.

$$\text{Average Tax Rate(ART)} = \frac{\text{ټول ورکړل شوي مالیات}}{\text{د ماليې اساس قېمت}} = \text{د مالیاتو متوسط قېمت}$$

د مالیاتي مالیاتو حاشیه یي یا نهائي قېمت (MTR) اضافي مالیات دي، چې په اضافه شویو مبالغو باندې د مالیاتي اساس د زیاتوالي په وخت کې د مالیاتو د اساس په قېمت کې وضع کېږي.

$$\frac{\Delta\ \text{ټول ورکړل شوي مالیات}}{\Delta\ \text{مالیاتو د اساس قېمت}} - \text{د مالیاتو حاشیه یي قېمت}$$

$$= \frac{\text{د ورکړل شویو مالیاتو په مجموع کې تغییر}}{\text{د مالیاتو په اساس قېمت کې تغییر}}$$

MRT=(Marginal Tax Rate)

متوسط مالیاتي نرخ د متناسبو مالیاتو په صورت کې د نهائي مالیاتي نرخ په صورت کې د مالیاتو نرخ د متوسطو مالیاتو له نرخ څخه زیات دی او په نزولي نرخ کې، متوسط او نهائي نرخ د مالیاتو د اساس په اندازه کموالی پیدا کوي او د مالیاتو نهائي نرخ تل د مالیاتو له متوسط نرخ څخه کمېږي. د مالیاتو متناسب نرخونه، د مالیاتو تصاعدي او نزولي نرخونه د لاندې ځانګړو جدولونو په لړ کې له مثالونو سره توضېح کېږي.

(۵) جدول: د متناسبو مالیاتو نرخ (MRT=ATR)

د نرخ ډول	د مالیاتو مبلغ	د مالیاتواساس	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتو نهائي نرخ
تناسب	۱۰۰۰	۵۰۰۰۰	ATR=٪۲	
متناسب	۲۰۰۰	۱۰۰۰۰۰	ATR=٪۲	MRT=٪۲

(٦) جدول: صعودي نرخ (MTR>ATR)

د نرخ ډول	د مالیاتو مبلغ	د مالیاتو اساس	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتونهائي نرخ
صعودي	۱۰۰۰	۵۰۰۰۰	ATR = ٪۴	MRT= ٪٦
صعودي	۴۰۰۰	۱۰۰۰۰۰	ATR = ٪۴	

(۷) جدول: نزولي نرخ (MTR<ATR)

د نرخ ډول	د مالیاتو مبلغ	د مالیاتو اساس	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتو نهائي نرخ
نزولي	۱۰۰۰	۵۰۰۰۰	ATR = ۲٪	
نزولي	۱۵۰۰	۱۰۰۰۰۰	ATR = ٪۵.۱	MRT = ٪۱

لنډيز:

ماليات هغه بلا عوضه او اجباري ورکړه ده چې له دولتي اصولو او مقرراتو سره سم له حقيقي او حقوقي اشخاصو څخه اخيستل کېږي. هغه بنسټيز اصول چې د مالياتو د اخيستلو په وخت کې بايد په پام کې ونيول شي د ګټې او د ورکړې د توان اصل دی چې ددغو اصولو له مخې ماليات اخيستل کېږي.

د مالياتو د ورکړې د وس معيارونه کېدای شي چې مصرف، شتمني او عايد وي. د مالياتي سيستم قواعد مالياتي مؤثريت، مالياتي عدالت، د ماليه ورکوونکو د رضايت راجلبول او د مالياتو سمونه، مؤثريت مديريت او سازماندهي دي.

د توليدي عواملو په قېمت د مالياتو مخکنی انتقال او د مالياتو د خرڅلاو په قېمت وروستی انتقال او توليداتو عملي کېږي. د مالياتو په انتقال کې مؤثر عوامل د مالياتو په سيستم اعتقاد، د مالياتو ډول، د عرضې او تقاضا ارتجاعيت، مهال او وخت، د بازار جوړښت، جغرافياوي موقعيت او په اقتصادي سياستونو پورې مر بوط دی.

مالياتي تعلق داسې وضاحت ورکوي چې کوم خلک بايد ماليات ورکړي، چې دغه ډول تحليلونه کولای شو د کلي تعادل او جزوي تعادل په تحليل باندې ونومو. مالياتي تعلق د قانوني تعلق په شکل، اقتصادي او د مالياتو انتقال، د مخارجو تعلق او نورو اشکالو پورې تعلق لري.

مالياتي نرخونه کېدای شي چې په عمده ډول په درې ډولونو مطالعه شي، چې متناسب مالياتي نرخونه، مترقي مالياتي نرخونه او نزولي مالياتي نرخونه دي.

پوښتنې:

۱. د مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح کړئ؟
۲. د مالیاتواساسي ګټې کومې دي؟
۳. د مالیاتو اساسي اصول کوم دي واضح یې کړئ؟
۴. د مالیاتو د ګټې اصل څه مفهوم لري؟
۵. د مالیاتو د وس اصل توضیح کړئ؟
٦. د تادیې د وس مناسب معیارونه کوم دي؟
۷. د مالیاتي سیستم قواعد څه ډول کېدای شي؟
۸. د مالیاتو مؤثریت څه مفهوم لري؟
۹. مالیاتي عدالت توضیح کړئ؟
۱۰. سلامت او د مدیریت مؤثریت او مالیاتي سازمان د مالیاتي سیستم د یوې قاعدې په توګه توضیح کړئ؟
۱۱. د مالیاتو انتقال څه مفهوم لري؟
۱۲. د مالیاتو مخکنی او وروستی انتقال څه ډول ترسره کېږي؟
۱۳. د مالیاتو د انتقال مؤثر عوامل کوم دي؟
۱۴. د مالیاتي تعلق مفهوم څرګند کړئ؟
۱۵. د مالیاتي تعلق ډولونه کوم دي؟
۱٦. مطلق، بودجوي او تفاضلي تعلق تفکیک کړئ؟
۱۷. معمول مالیاتي نرخونه کوم دي؟

مأخذونه:

۱. باتلر، ایمون. (۱۳۷۷) اندیشه های اقتصادی مېلتېن فرېډمن (ترجمه فریدون تفضلی). نشر نی، تهران.
۲. پژویان، جمشید. (۱۳۸٦) اقتصاد بخش عمومی (مالیات) انتشارات جنگل، تهران.
۳. توکلی، احمد. (۱۳۸۴) مالیه عمومی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۴. خراسانی، حسن. (۱۳۸۵) مالیه عمومی تعین خط مشی دولت ها. انتشارات مهر اندیش، تهران.
۵ . ریکاردو، دیوید. (۱۳۷۴) اصول اقتصاد سیاسی مالیات ستانی (ترجمه حبیب الله تیموری) چاپ مهارت، تهران.
٦. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱). چاپ مهر (قم)، تهران.

۷. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه (ترجمه سخی اشرفزی، سمیع نور) مؤسسه همکاری های اکادمیک آلمان، کابل.
۸. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴) سیر انکشاف حقوق مالی و مالیات عامه در افغانستان. مؤسسه نشراتی شوخک، کابل.
۹. مقیم، جواد پور. (۱۳۸۷) اقتصاد بخش عمومی. نشر نی، تهران.
۱۰. وکیلی، فرد، حمید رضا. (۱۳۸۵) حسابداری مالیاتی. انتشارات جنگل، تهران.
۱۱. وزارت عدلیه. (۱۳۸۷) قانون مالیات بر عایدات. ۱۳۸۷، کابل.

اتم څپرکی

د افغانستان مالیاتي سیستم

مالیاتي سیستم په یوه زماني محدوده او مقطع کې د یوه هېواد د مالیاتو په ټولو مروجو او جاري ډولونو کې شامل دی چې په مختلفو هېوادونو کې ممکن مالیاتي سیستمونه د دوی د حاکم اقتصادي نظام د فلسفي او اقتصادي، اجتماعي وضعیت او شرایطو سره په مطابقت کې تفاوت ولري.

په افغانستان کې مالیاتي سیستم په عمده ډول د پورته ذکر شوي تعریف لاندې د دوه عمده برخو څخه تشکیل شوی دی چې د مستقیمو او غیر مستقیمو مالیاتو له مختلفو ډولونو څخه دی. ددغه دوه ډوله مالیاتو کلي تقسیم بندي چې اوس یې څه د عملي لیدلوري او څه د نظري لیدلوري زیات اهمیت ترلاسه کړی له مختلف نقطه نظره ترسره کېږي.

الف: د مالیې د حصول د تخنیک له نقطه نظره:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې په متواتر او دوامداره ډول او د لستونو مطابق ترلاسه کېږي لکه په ځمکه مالیات، په شتمنۍ مالیات، په عوایدو مالیات او داسې نور. غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې له تفویض او سپارل شویو وقایعواو د تعرفې مطابق حاصلېږي لکه په تولیداتو مالیات، په خرڅلاو مالیات، ګمرکي محصول او داسې نور.

ب: د مالیې د موضوع له نقطه نظره:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې مالي قدرت یا د مالیې مکلف مالي استطاعت مستقیماً درک کېدای شي لکه په عوایدو مالیات او په شتمنۍ مالیات. غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې مالي استطاعت په غیر مستقیم ډول چې د ظاهري مشخصاتو او علایمو له مخې د درک وړ وي لکه په مخارجو مالیات.

ج: پرقېمتونو د مالیاتو د انتقال د قابلیت له نقطه نظره:

له دې نقطه نظره مستقیم مالیات هغه ډول مالیات دي چې قانون ګذاز په هغه کې د مالیې ورکوونکی او د مالیې موخه عین شخص پېشبیني کوي یا داچې مالیه د انتقال وړ نه ده.

غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې په هغه کې قانون ګذار د مالیې ورکوونکی او د مالیې موخه عین شخص نه وي پېشبیني کـړی. بناء د انتقال قابلیت یې لرلی وي. د پوتنیو توضېحاتو په پام کې نیولو سره او د هغو مشکلاتو پر بنسټ چې په دغه رابطه ددغه دوه ډوله مالیاتو د توپیر او تفکیک لپاره موجود دي کولای شو په دقیق ډول هغې ته په لاندې تعریفونو قایل شو: مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثره وخت د انتقال وړ نه دي او غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثره وخت د انتقال وړ وي. ددغه دوه ډوله مالیاتو تاریخي ملاحظه ښیي چې د غیر مستقیمو مالیاتو ونډه د مخ

پر ودې هېوادونو په مجموعي عوایدو کې مخ په زیاتېدو ده. د ریچارد ګوډ (Richard Goode) له نظر سره سم په دې ارتباط تر ټولو عمده عوامل: (۲:۸۷) تبادلوي اقتصاد کثرت، د اکثریت نفوس بې سوادي، د حسابي چارو نیمګړی کیفیت، منفي مالیاتي ذهنیت او داسې نور.

په دې څېرکي کې لومړی د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح شوی وروسته د مستقیمو مالیاتو ډولونه په افغانستان کې د هغې د مجموع سره د ۱۳۸۲-۱۳۷۸ کلونو په اوږدو کې بررسي او له هغه وروسته د غیر مستقیمو مالیاتو ډولونو ته د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح او ټول غیر مستقیم مالیات ارزیابي کېږي. د موضوعاتو د لنډیز په پای کې پوښتنې او مأخذ په پام کې نیول شوي دي.

۱- د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثراً په قېمتونو او نورو اقتصادي عاملینو باندې د انتقال وړ نه دي یا مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې حقوقي او حقیقي ورکوونکي مشابه اشخاص دي. مالیاتي مسئولیت نه شي کېدای چې نورو اشخاصو ته منتقل شي. د حقیقي ورکوونکي او مالیې د اداري ترمنځ مستقیمه اړیکه وجودلري یا په بله وینا مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې ورکوونکی هغه مستقیماً دولت ته ورکوي چې په دې صورت کې د مالیې متحمل او د مالیې تادیه کوونکی عین شخص دی. مستقیم مالیات د انفرادي اشخاصو پر عوایدو باندې مالیات، شرکتونو، ګټه، د کرایې سهم، د اسهامو ګټه، موضوعي، د اجتماعي أمنیت سهمیې، ځمکه او تعمیرات (حقیقي شتمنۍ)، د املاکو خالص ارزښت، میراث، تحایف او د ملکیتونو په انتقال باندې مشتمل دي.

د مستقیمو مالیاتو ښېګنې:

۱. مستقیمه مالیه له هغو کسانو څخه اخیستل کېږي چې د هغې د ورکړې وس لري او له دې امله د مالیاتي عدالت پرنسیپ رعایت پرې په آسانۍ سره تطبیق کېږي.
۲. مستقیم مالیات د انعطاف پذیرۍ قابلیت لري چې دولت ته د هغې د ورکړې چې د عاید په حالت او یا مشخصه شتمنۍ کې د تغییراتو د واقع کېدو مطابق تغییر منونکي دي.
۳. د تادیه کوونکي لپاره د مالیې اندازه په دقیق ډول اټکل او معلومېدای شي.

د مستقیمو مالیاتو نیمګړتیاوې:

۱. ځینې وخت د مستقیمو مالیاتو له تادیې څخه د تېښتې امکانات برابرېږي.
۲. هرکله چې مالیاتي ورکړې په یوه وخت کې ترسره کېږي په تادیه کوونکو باندې یو زیات رقم د دروندوالي او نفرت سبب کېږي.

۲- په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو ډولونه:

۱. د اجتماعي مصؤنیت په موخه سهمیې: د اجتماعي أمنیت د مصؤنیت څخه موخه داده چې په

هر هېواد کې د یوه هېواد أمنیتي خدماتو ته د ورکړې په خاطر یو ډول مالیه تادیه کوي، چې د اجتماعي أمنیت د مصئونیت په نوم یادېږي، چې دغه مالیه د اشخاصو د شتمنۍ څخه د محافظت او مراقبت په خاطر او د اشخاصو د اقتصادي فعالیتونو د پرمختګ د زمینې د برابرولو په خاطر اخیستل کېږي، چې کولای شي اقتصادي فعالیتونو ته سرعت وروبخښي. له بده مرغه چې تردې مهاله پورې دغه ډول مالیه په افغانستان کې وجودنه لري چې اوسمهال په افغانستان کې ددې ډول مالیې شتون کولای شي زیاته ګټورتیا منځ ته راوړي.

۲. میراث او تحایف: لکه څرنګه چې له نوم څخه یې معلومېږي، چې د اشخاصو له تحایفو او میراث څخه اخیستل کېږي. لکه څرنګه چې مخکې مو په افغانستان کې په میراث باندې یو ډول مالیات لرل لېکن اوس مونږ په افغانستان کې په میراث باندې په فعلي مالیاتي قانون کې هېڅ ډول مالیه نه لرو. پر عوایدو باندې د مالیاتو قانون ۱۴ مادې پر تحایفو او میراث باندې مالیات رد کړي او همدارنګه پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون د ۲۳ مادې له دوهم بند سره سم د منقولې او غیر منقولې شتمنۍ له انتقال څخه هر ډول ترلاسه کېدونکې ګټه چې له میراث څخه سرچینه اخلي له مالیې څخه معاف دی. لېکن په ځینو هېوادونو کې دغه ډول مالیه موجوده ده.

۳. د ملکیتونو انتقال: د ملکیتونو د پېر او پلور په معنا دی، چې د شتمنیو په انتقال یا پلورلو کې نوی مالک یا د شتمنۍ پېرودونکی د مالیې تابع کېږي. په داسې حال کې چې پلورونکی شخص د هېڅ ډول مالیې تابع نه ګرځي، خو د افغانستان په فعلي مالیاتي قانون کې بل ډول دی او هغه داچې هغه اشخاص چې خپله شتمني پلوري داچې هغوی کولای شي زیات عاید لاس ته راوړي او یا داچې هغوی د مالي پانګې څښتن کېږي او همدارنګه کولای شي د تیرو کلونو په پرتله چې ده شتمنۍ پېرودلې وه نسبتاً په اضافه نرخ سره وپلوري، چې دا په خپله یو ډول ګټه ده. په دې صورت کې د مالیې قانون د پلورونکي شخص د شتمنۍ تابع ګڼي چې باید له هغه څخه مالیه واخیستل شي، چې پر عوایدو باندې د افغانستان د مالیې قانون له مخې پېرودونکی شخص د مالیې تابع نه شمېرل کېږي. داچې پېرودونکی شخص په واقعیت کې خپلې روپۍ له لاسه ورکړې دي او تردې مهاله یې کوم عاید لاس ته نه دی راوړی، په همدې لحاظ د مالیې تابع نه دی، چې دغه ډول مالیه د مختلفو معیارونو لرونکې ده:

-په خرڅلاو او د غیر منقولو ملکیتونو په انتقال مالیات: د میراث له لارې د ملکیت انتقال له عوایدو پرته د مالیې د قانون د۳۰ مادې د لومړي بند مطابق د هغه اموالو قېمت چې د خرڅلاو د غیر منقولو اموالو د انتقال له لارې حاصلېږي. په عوایدو د مالیاتو پرځای د ملکیت د انتقال په وخت کې د یو فیصد ثابتې مالیې د ورکړې تابع ګرځي.

- په خرڅلاو او د منقولو ملکیتونو په انتقال مالیات: په عوایدو د مالیې د قانون د ۳۲ مادې د دوهم بند مطابق هغه اموال چې د خرڅلاو یا د منقولو اموالو د انتقال او د نقلیه وسایطو د ډولونو له لارې

لاس ته راځي په عوایدو د مالیاتو پرځای د ملکیت د انتقال پر مهال د دوه ثابتې مالیې د ورکړې تابع گرځي.

۴. پر عوایدو مالیات:

الف- د حقوقي (حکمي) اشخاصو پر عوایدو مالیات: د حقوقي اشخاصو پر عوایدو مالیات لکه شرکتونه چې په هغه کې سهامي، محدود المسؤلیت شرکتونه یا نور حکمي شخصیتونه شامل دي، په مالي کال کې د هغه ٪۲۰ د مالیې وړ عواید دي.

ب- د حقیقي اشخاصو پر عوایدو مالیات د لاندې جدول له مخې سنجش او اخیستل کېږي. (۱۰ : ٦)

د مالیې وړ عواید	د مالیې مقدار
له صفره تر پنځه زره افغانیو پورې	صفر (معاف)
له پنځه زره او یوځخه تر دوولس زره پنځه سوه افغانیو مبلغ پورې	٪۲
له دولس زره پنځه سوه او یو څخه تر سل زره افغانیو پورې	د ۱۵۰- افغانیو ثابت مبلغ پر ٪۱۰ سربېره
له سل زره او یوې افغانۍ پورته	د۸۹۰۰ افغانیوثابت مبلغ پر ٪۲۰ سربېره

ج- د مالیې تابع عواید:

۱. لاندې تر لاسه عواید پر عوایدو د مالیاتو تابع گرځي:

۱,۱ معاش، مزد، فیس او کمېشن.

۱,۲ د ټولو سوداگریزو، صنعتي، ساختماني او نورو اقتصادي فعالیتونو عواید.

۱. ۳د منقول او غیر منقول ملکیت له خرڅلاو څخه ترلاسه شوي عواید.

۱,۴ پولي ټېکټ، د سهم گټه، حق الامتیاز، جوایز، مکافات، د قرعې او بخششونو له لارې عواید.

۱. ۵ د تضامني شرکتونو له عاید د شریک سهم.

۱,٦ له کار، پانگي یا اقتصادي فعالیتونو څخه نور ترلاسه شوي عواید.

۱,۷ نور حالات چې په قانون کې تصربح شوي دي.

۱,۸ نور عواید چې په قانون کې پېشبیني شوي نه دي.

۲. د سهم گټه: د هر ډول عوایدو وېش دی چې د شرکت له خوا د پیسو، شتمنۍ یا د دوی اسهامو ته هر ډول متناسبو گټو سهم لرونکو ته ترسره شوي او لاندې موارد پکې شامل دي:

۲,۱ هر ډول ملموسې او غیر ملموسې شتمنۍ.

۲,۲ په شرکت کې سهم.

۲,۳ له شرکت څخه په هر ډول پېرودنه کې تخفیف.

۲,۴ سهم لرونکو ته پور.

۲,۵ د یوه شرکت له هر ډول شتمنۍ څخه استفاده.

۳. که چېرې په افغانستان کې د غیر مقیم شخص غیر مستقله نماینده ګي ددغه قانون د ۸ مادې له مخې غیر مقیم شخص یا هر بل شخص چې په هغه پورې مرتبط وي، یو مبلغ ورکړي یا د هغه له ورکړې سره مخ شي یا د مبلغ د سهم د ګټو په توګه ګڼل کېږي.

۵. پر ګټې مالیه:

پر ګټو مالیه کېدای شي له مختلفو لارو لکه د سوداګریزو یا حقوقي شرکتونو پر ګټو مالیات، انفرادي یا حقوقي اشخاصو او نورو څخه لاس ته راشي، چې په دې ځای کې مونږ په انتفاعي مالیه بحث کوو.

اشخاص او حقوقي یا سوداګریز شرکتونه چې فعالیت کوي په هغه صورت کې د هغې له مجموعي خرڅلاو څخه د مستقیمې مالیې (انتفاعي مالیې) په توګه د تصفیې د حاصل د وضع کولو یا د هغه د مخارجو وروسته البته د هغه له خالصې ګټې څخه دوه فیصده مالیه اخیستل کېږي، د مستقیمو مالیاتو له جملې څخه شمېرل کېږي. خو په هغو اشخاصو او نهادونو چې خدمات عرضه کوي لکه هوټلونه رستورانتونه، مخابراتي شرکتونه او نور د هغوی له مجموعي خرڅلاو څخه د حاصل د تصفیې دوضع کولو یا د هغه له مخارجو وروسته په خالصو ګټو باندې د ۱۰٪ مالیې تابع کېږي او یا داچې په یوه میاشت کې یې ۱۰۰۰۰۰ خالص عاید وي په هغه صورت کې ۱۰٪ مالیه وضع کېږي.

٦. د کرایې سهم:

د مستقیمو مالیاتو له ډلې څخه ده چې د خاصواو مشخصو معیارونو لرونکي دي په دې ځای کې د هغو تعمیرونو او ساختمانونو چې د سوداګریزو فعالیتونو یا کاري دفاترو په موخه حکمي یا حقیقي اشخاصو ته په کرایه ورکول کېږي په عوایدو باندې د مالیې د قانون د۵۹ مادې مطابق ویلې شو. په هغه صورت کې چې د تعمیر میاشتنۍ کرایه ۱۵۰۰۰ افغانۍ وي. په هغه صورت کې د مالیې له ورکړې څخه معاف دی لېکن که چېرې د تعمیر میاشتنۍ کرایه له ۱۵۰۰۰ افغانیو څخه اضافه وي په هغه صورت کې د کرایې د ټولو پیسو څخه ۲۰٪ مالیه اخیستل کېږي.

۷. د ګټو سهم:

په هغو اشخاصو پورې مربوط ده چې له خپل سهم څخه د عاید لرونکي دي، چې په عوایدو د مالیې د قانون د ۴٦ مادې مطابق د پولي ټیکټ له عوایدو، سهم ګټه او حق الامتیاز ۲۰٪ مالیه د هغې له مجموعي ګټو څخه اخیستل کېږي، چې په اکثرو هېوادونو کې د سهم ګټه لکه مالیه د انفرادي او

حقوقي اشخاصو په عوایدو اخیستل کېږي، چې کېدای شي د مختلفو مالیاتي معیارونو لرونکي وي.

۸. موضوعي مالیات:

موضوعي مالیه هغه مالیه ده چې په عوایدو باندې د هغه په منبع کي وضع کېږي. دغه قسم مالیه د یو درېیمې جناح په واسطه چې د تادیاتو د مختلفو نوعو د مالیې د وضع کولو مسئول دي، ترسره کېږي او د دولت خزانې ته تسلیمېږي. له موضوعي مالیاتو څخه هدف دادی چې مونږ باید د مالیې مکلف او تادیه کوونکی وپېژنو، یعنې په شخص او د مالیې تادیه کوونکي فرد باندې د مالیې وضع او په بل فرد باندې د مالیې مکلفیت دی. لکه د منزلونو او ساختمانونو کرایه چې دلته د مالیې مکلف په کرایه اوسېدونکي دي او تادیه کوونکی د مالیې هغه څوک دی چې دکور څښتن دی او یا همدارنگه د حقوقي شرکتونو په معاشاتو مالیات او نور چې د مالیې مکلف متصدي یا د شرکت څښتن دی او د مالیې تـــادیه کوونکي دهماغه شرکت کارکوونکي دي چې دمالیې مکلف شخــص باید د خپلو کار کوونکو له معاشاتو څخه د هغه معیار مطابق چې ورکړ شوي مالیه وضع کړي او په دسته جمعي شکل هغه پیسې د مالیې اخیستلوارگان ته تحویل کړي. په عمومي ډول دغه مالیه په عاید باندې هغه وخت وضع کېږي د هغه د ترلاسه کوونکو څخه د مالیې د تحصیل په برخه کې اطمینان وجود ونه لري.

مزد، معاش، گټه، د سهم گټه، امتیازات، سوداگریز کرایې او د مشورو فیس د عوایدو منابع دي، چې معمولاً د موضوعي مالیې تر تابعیت لاندې راځي. موضوعي مالیه کېدای شي مؤقتي یا نهائي وي. هرکله چې موضوعي مالیه مؤقتي وي په هغه صورت کې موضوعي شوي مبلغ د کرېډت شوي تادیه کوونکي د نهائي مالیاتي مسئولیت په وړاندې او له هغـه سره په مطابقت کې اصلاح کېږي. هرکله چې موضوعي مالیه نهائي وي په هغه صورت کې هېڅ ډول بعدي اصلاح نه ترسره کېږي.

۹. ثابت مالیات:

د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د مالیاتو اساس پر عوایدو مالیات دي، چې د مجازو مخارجو له وضع کولو وروسته له ټولو عوایدو څخه وضع او ترلاسه کېږي، خو په هغو منابعوکې چې عواید د ځینې مجبوریتـونو پر اساس نه شو کولای په سم ډول عواید او مخارج د هغه په واقعي شکل تثبیت کړو ناعلاجه یو ثابته مالیه چې یوه اټکلي مالیې ده، د اټکل پر اساس تطبیق او عملي کړو. د ثابتې مالیې مفکوره د لومړي ځل لپاره په ایټالیا کې منځ ته راغله او اوس د نړۍ په ټولو هېوادونو کې تطبیقېږي.

د ثابتو مالیاتو ډولونه:

ثابت مالیات په افغانستان کې پر عوایدو د مالیاتو د قانون په مطابقت کې لاندې ډولونه لري:

۱. د وارداتي اموالو ثابته مالیه

۲. د صادراتي اموالو مالیه

۳. د عراده جاتو مالیه

۴. قراردادي ماليه

۵. د ژرندو، پايکوبونو او ځينې نورو ماشينونو ماليه

٦. د کار او فعاليت د محل (د اصنافو ماليه).

۷. د ډاکترانو ماليه.

۸. د کار او فعاليت د محل څخه پرته د اشخاصو ماليه.

۹. د کار او فعاليت له محل څخه پرته د نمايشاتو ماليه.

۱۰. د کمېشن کارانو او دلالانو ثابته ماليه.

۱. د وارداتي اموالو ثابته ماليه:

د وارداتي اموالو ثابته ماليه له هغه ډول مالياتو عبارت دي چې په وارداتي اجناسو باندې وضع کېږي، يعنې کله چې جنس د يوه هېواد په سرحد کې داخل شو دغه ډول ماليه اخيستل کېږي، چې دغـه ډول ماليه په لاندې کټګوريو پر عوايدو د مالياتو د قانون د ۷۰ مادې مطابق اخيستل کېږي:

۱. هغه اشخاص چې د سوداګريز جواز لرونکي دي او په تورید (د اموالو په واردولو) کې لاس لري د وارداتي اموالو د تمام شد قېمت پر اساس د هغه د ګمرکي محصول په شمول د ۲٪ ثابتې ماليې تابع کېږي.

۲. هغه اشخاص چې د سوداګريز جواز د لرلو پرته په تورید او د سوداګريزو اموالو په تجارت کې لاس لري د وارداتي اموالو د تمام شد قېمت پر اساس پر عوايدو د ماليې په عوض د هغه د ګمرکي محصول په شمول د ۳٪ ثابتې ماليې تابع ګڼل کېږي.

۳. هغه اشخاص چې مؤقت سوداګريز جواز لري او په تورید او د سوداګريز اموالو په تجارت کې لاس لري او د کال په اخير کې مالياتي اظهارنامه د ماليې وزارت ته نه ورکوي، د وارد شويو اموالو د تمام شد د قېمت پر اساس د هغه د ګمرکي محصول په شمول د درې فيصـده ۳٪ ثابتې ماليې د ورکړې تابع ګرځي.

۲. د صادراتي اموالو ثابته ماليه:

دغه ماليه له يوه مملکت څخه بل مملکت ته د يوه جنس په صادراتو باندې وضع کېږي. البته د ګمرکي محصول په شمول لکه څرنګه چې پر عوايدو باندې د مالياتو د قانون ۷۱ ماده داسې توضېح کوي:

۱) هغه اشخاص چې د سوداګريز جواز لرونکي دي او اموال صادروي د ګمرکي محصول په شمول صادراتي اموال د تمام شد قېمت پر اساس د ۲٪ ثابتې ماليې تابع دي، چې دغه تاديه شوې ماليه د دوی پر کلنيو عوايدو باندې د مخکې ورکړل شويو مالياتو په توګه ګڼل شوي او دغه تاديات د ذکر شوي شخص د مالياتي مکلفيت په مقابل کې په پام کې نيول کېږي.

۲) هغه اشخاص چې د سوداګریز جواز څخه پرته د اموالو په صدور کې لاس لري پر عوایدو باندې د مالیاتو په عوض د ګمرکي محصول په شمول د اموالو په تمام شد قېمت د ۲٪ ثابتې مالیې د ورکړې تابع دي.

۳) هغه اشخاص چې مؤقت سوداګریز جواز لري او اموال صادروي او مالیاتي اظهارنامه د مالیې وزارت ته نه وړاندي کوي. په ګمرکي محصول د تمام شدقېمت پر اساس پر عوایدو باندې د مالیاتو په عوض د ۲٪ ثابتې مالیې تابع دی.

۳. د عراده جاتو ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه په هغو نقلیه وسایطو باندې چې د اموالو او اشخاصو د انتقال لپاره ورڅخه کار اخیستل کېږي وضع کېږي چې دغه ډول مالیه معمولاً د درې کلونو لپاره اخیستل کېږي، یعنې کله چې د وسایطو جواز سیر تجدید کوي د جواز سیر د نوي کولو څخه وړاندې د مالیې په ورکولو مکلف ګڼل کېږي په دې مورد کې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون ۷۲ ماده داسې توضیح کوي:

هغه اشخاص چې د نقلیه وسایطو په ذریعه په سوداګریز فعالیت کې لاس لري د اموالو انتقال او د اشخاصو حمل و نقل کوي د جواز سیر د تجدید وړاندې د کلنۍ مالیې د ورکړې مکلف ګڼل کېږي. دغه ډول مالیه په مختلفو معیارونو اخیستل کېږي، یعنې وسایط په مختلفو ګروپونو وېشي او له هریوه څخه مختلف مالیات اخلي.

۴. قراردادي ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه معمولاً د هغو اشخاصو له عوایدو څخه چې له سوداګریز جواز پرته له یوې مرجع څخه اموال او اجناس اخلي او پر یوه دفتر یا شرکت یې پلوري اخیستل کېږي، چې په دې اړه پر عوایدو د مالیاتو د قانون ۷۳ مه ماده داسې وضاحت ورکوي: هغه اشخاص چې سوداګریز جواز نه لري مواد، لوازم، خدمات یا ساختماني چارې له دولتي ادارو سره منعقد کړي د قرارداد د مجموعي ارزښت پر اساس پر عوایدو باندې د مالیاتو پر ځای د ۷٪ ثابتې مالیې په ورکړې مکلف ګڼل کېږي. ثابته مالیه د مالیې د قابلیت له مخې وضع کېږي. پر عوایدو باندې د مالیې د قانون د ۷۳ مندرجې مادې له مخې مالیه د حقیقي او حکمي اشخاصو له عوایدو چې په افغانستان کې سوداګریز جواز نه لري مواد، لوازم او یا خدمات له قرارداد سره سم دولت ته تهیه کوي او یا هغه اشخاص چې ساختماني چارې له قرارداد سره سم ترسره کوي اخیستل کېږي.

همدارنګه اشخاص مکلف دي ترڅو پر عوایدو باندې د مالیاتو په پرځای د ذکر شویو فعالیتونو له درکه مالیه د قرارداد د تړون په وخت کې او یا د خپلو مبالغو د ترلاسه کولو په مهال ورکړي. دغه ډول مالیه د قرارداد شویو اجناسو د اصلي قېمت پر اساس اخیستل کېږي.

۵. د نمایشاتو ثابته مالیه:

پر عوایدو د مالیاتو د قانون د ۷۴ مادې د نمایشاتو ثابته مالیه داسې تشریح کوي: حکمي اشخاص چې په غیر انتفاعي معاملاتو باندې د مالیاتو د ورکړې تابع نه دي او یا هغه اشخاص چې د دوی کسب د سینما ګانو، تیاتر او داسې نورو اداره ده د ټیکټ د خرڅلاو له درکه د دوی عواید د ۱۰٪ ثابتې مالیې د ورکړې تابع دي چې پر عوایدو باندې د مالیاتو پر ځای اخیستل کېږي. د ټیکټ د خرڅلاو د عوایدو میاشتنۍ ثابته مالیه د راتلونکې میاشتې د شپږمې ورځې وړاندې د مربوط محل د مالیې دفتر ته ورکول کېږي. که د خپلې مالیې ورکړه له شپږمې ورځې څخه وځنډوي په یوه ورځ کې د هغه د مالیې له مبلغ څخه ۰,۱٪ جریمه اخیستل کېږي. د سینماګانو، تیاتر، نندارو، جشنونو او نورو تفریحي ځایونو په اړوند ځینې ټکي وجود لري چې د مالیې د تعین په وخت کې باید په پام کې ونیول شي، په لاندې ډول بیانېږي:

الف: هغه اشخاص چې فقط د یوې سیمې مالک دی لېکن هغه نورو ته په کرایه ورکوي فقط د دوی په شتمنیو باندې د کرایې له درکه پر عوایدو باندې د مالیې تابع دی.

ب: د سیمو او جایدادونو مستأجر چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون په ۷۴ ماده کې یې یادونه شوې ده پر عوایدو باندې د مالیاتو قانون د ۷۴ مندرجې مادې له مخې د مالیې تابع دی.

ج: هغه شخص چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون د ۷۴ مندرجې مادې له مخې د سیمو او جایداد مالک دی او په عین حال کې په ذکر شوو سیمو کې په فعالیت بوخت دي له ۷۴ مادې سرهه سم د ټیکټونو د خرڅلاو له درکه فقط د ثابتې مالیې تابع دي.

٦. د ژرندو، پایکوبونو، د تېل کشۍ او حلاجي ماشینونو ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه معمولاً پر غیر خالصو عوایدو باندې اټکل او یا داچې پر ماشین آلاتو باندې د ماشین د قدرت پر اساس وضع کېږي، چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون ۷۵ ماده داسې رڼا اچوي:

۱) د ژرندو، پایکوبونو، د تېل کشۍ دستګاوو، ګني حلاجي او نورو مالکان د ۱۰٪ ثابتې مالیې تابع او د کلنیو غیر خالصو اټکلي عوایدو څخه پر عوایدو د مالیاتو پرځای سنجش کېږي او د سیمې د مالیې دفتر ته ورکول کېږي.

۲) د ژرندو او پایکوبونو مالکان، د تېل کشۍ، حلاجي (پنبه وهنې)، ګني او نور چې د برق د قوې، نفتو او یا نورو مشابه انرژیو په واسطه کار کوي په کال کې د في هارس پاور ۴۰۰ افغانیو پر اساس د ثابتې مالیې تابع دي چې پر عوایدو باندې د فعالیت پرځای د اړوند سیمې د مالیې دفتر ته ورکول کېږي. پــه ژرندو او نورو باندې دوه ډوله ثابته مالیــه د تطبیق وړ ده.

مالیه نظر دې ته چې ذکر شوي تأسیسات په کوم ترتیب په کار اچول کېږي، ټاکل کېږي. بناء د

غنمو او وريجو د ژرندو مالکان، د حلاجي، ګني او تېل کشۍ ماشينونه د اوبو په قوه، باد او حيواناتو کار کوي. د ذکر شوې شتمنۍ له درکه د غير خالصو کلني، اټکلي عوايدو څخه د ۱۰٪ ماليې په تاديې سره پر عوايدو باندې د مالياتو پرځای د پورته ذکر شوې شتمني له درکه مکلف دی. پر عوايدو باندې د ماليې د قانون له ۴ مادې سره سم ياد شوي اشخاص له دا ډول شتمنيو څخه د ترلاسه شويو عوايدو له درکه پر عوايدو باندې د ماليې د تاديې مکلفيت نه لري. ذکر شوې ماليه د سيمې د ماليې دفتر ته چې پورته ياده شتمنۍ هلته موقعيت لري، ورکول کېږي.

۷. د کار او فعاليت د ځای (د اصنافو ثابته ماليه):

هغه اشخاص چې د کار او فعاليت په ثابت ځای کې د اجناسو او خدماتو په خرڅلاو بوخت دي، پر عوايدو باندې د مالياتو پرځای د هغو مالياتو تابع دي، چې پر عوايدو باندې د مالياتو د قانون د ۷۷ مادې د حکم پر اساس تثبيت او د مالک او يا مالکانو په واسطه د تجارت او يا کسب د فعاليت او سيمې د ماليې دفتر ته ورکول کېږي.

بناء هغه اشخاص چې د کار او فعاليت په ثابتو سيمو او ځايونو کې په فعاليت بوخت دي مجبور او مکلف دي چې خپله ماليه په ربعوار شکل تاديه کړي او د هرې ربعې تاديات بايد د راتلونکې ربعې د لومړۍ مياشتې تر پنځلسمې ورځې ترسره شي او که چېرې له پنځلسمې ورځې څخه زياتېږي، مجبور دی چې هره ورځ د خپلې ماليې د مبلغ ۰,۱٪ د جريمې په توګه دولت ته ورکړي. ثابته ماليه پر عوايدو باندې د مالياتو پرځای د اجناسو او خدماتو د خرڅلاو له درکه پر عوايدو د مالياتو د قانون د ۷۷ مندرجې مادې پر بنسټ ورکول کېږي. هرکله چې حقيقي شخص چې پر عوايدو باندې د مالياتو د قانون د ۷۷ مادې سره سم ماليه ورکوي.

د داسې فعاليتونوله درکه د عايد لرونکی وي چې پر عوايدو د مالياتو پر ځای د ثابتې ماليې لاندې ترسره کېږي. ياد شخص د ماليې د وضع کولو په موخه عوايد بايد په عوايدو باندې د مالياتو قانون د ۴ مادې د جدول د معيار مطابق راپور ورکړي. په عوايدو د مالياتو د قانون د ۷۷ مادې عوايد، په عوايدو ماليات او ثابته ماليه چې ددغې مادې مطابق تاديه کېږي په ياد راپور کې ذکر نه شي. سهامي شرکتونه، محدود المسؤليت او نور اشخاص چې له پانګونې څخه د ملاتړ په اداره کې په افغانستان يا د تجارت په وزارت کې ثبت وي، اجناس او خدمات د کار او فعاليت له ثابت محل څخه په خرڅوي. په عوايدو د کلنۍ ماليې د تاديې مکلف دي او دغه ډول اشخاص ددغې مادې د حکم مطابق د ثابتې ماليې تابع نه دي.

۸. په ډاکترانو ثابته ماليه:

دغه ماليه په هغو ډاکترانو چې غواړي په شخصي معاينه خانو کې فعاليت وکړي اخيستل کېږي. لکه څرنګه چې په عوايدو د مالياتو قانون ۷۸ ماده داسې څرګندوي؛ هغه ډاکتران چې له دولتي

روغتون نه بهر ناروغان معاینه کوي په عوایدو د مالیاتو پرځای په لاندې ډول د کلنۍ ثابتې مالیې په تادیې مکلف دي:

۱) هغه ډاکتران چې تر لس کلونو د طبابت تجربه ولري ۶۰۰۰- افغانۍ.

۲) هغه ډاکتران چې له لسو څخه تر شل کلونو تجربه ولري ۱۰۰۰۰- افغانۍ.

۳) هغه ډاکتران چې له شل کلونو زیاته تجربه ولري ۱۵۰۰۰- افغانۍ.

ددغو مادو مندرجو اجزاوو ثابته مالیه د طبابت د اجزاوو د صدور او تجدید په وخت کې د مالي کال په اوږدو کې د عامې روغتیا وزارت د مربوطه څانگو له خوا اخیستل کېږي. هرکله چې د تادیه کوونکو ډله چې په پورته ډول ترې یادونه وشوه په ټاکلې موده کې مربوطه مالیات تادیه نه کړي، د هغوی کلینیک یا معاینه خانه د مالیاتي حسابونو د تصفیې تر وخته د مالیې وزارت د مسئولینو له خوا تړل کېږي. البته دغه ډول مالیه د هر کال لپاره ده.

۹. د کار له سیمې او فعالیت پرته اشخاصو ثابته مالیه:

لکه څرنگه چې وینو چې په هر ښار او د هېواد په اطرافو کې زیات شمېر اشخاص په اقتصادي فعالیتونو بوخت دي، چې له هغه درکه کولای شي خپل ژوند ته دوام ورکړي. لېکن دغه اشخاص مشخص او نسبتاً دایمي ځای نه لري، چې د هغوی اقتصادي فعالیتونه ارزیابي شي او د هغه په مقابل کې مالیه ترې واخیستل شي. په دې چې له اقتصادي اړخه دولت پرې مصرف کړی. له دې امله دولت باید له هغه څخه یو مقدار پیسې ترلاسه کړي، چې د هغوی دغه پیسې د ثابتې مالیې په نوم یادېږي چې د هغوی معیار ۱۲۰۰ افغانۍ دی، یعنې لاس پلورونکي، د کراچیو خاوندان باید هر کال دولت ته ۱۲۰۰ افغانۍ د ځای د مالیې دفتر ته ورکړي.

هغه اشخاص چې د کار او فعالیت ثابت محل نه لري او د نورو معیارونو له مخې چې په دې قانون کې اټکل شوي دي، ددغه قانون د 81 مادې له حکم سره سم د ثابتې حرفوي مالیې د ورکړې تابع گرځي. حرفوي مالیه د هستوگنځي تر ټولو نږدې مالیاتي دفتر ته د ورکړې وړ ده.

۱۰. د کمېشن کارانو او د لالانو ثابته مالیه:

مخکې له دې چې د کمېشن کارانو او دلالانو د ثابتې مالیې په اړوند معلومات ترلاسه کړو دا به ضرور وي چې باید د کمېشن کار او دلال په اړوند مختصر معلومات ترلاسه کړو. کمېشن کار هغه څوک دی چې د سوداگرۍ وزارت له خوا د کمېشن کارۍ جواز ترلاسه کوي او د پلورونکي او پېرودونکي ترمنځ د منځگړي دنده ترسره کوي او یا داچې کمېشن کار معامله په خپل نوم او د نورو په گټه اجراء کوي. د کمېشن کار او دلال تر منځ توپیر دادی چې دلال د دولت له خوا د جواز سند لرونکی نه وي. هغه اشخاص چې له ثابت محل پرته په دلالۍ، کمېشن کارۍ، لیلام او د هغه په څېر په نورو بوختیاوو مصروف دي، د هغو معیارونو مطابق چې د مالیې وزارت له خوا ټاکل کېږي، له

هغوی څخه مالیه اخیستل کېږي. د مالیې وزارت په هغو اشخاصو باندې چې د کار او فعالیت ثابت محل نه لري، ثابت مالیات په لاندې دوه طریقو وضع کوي:

لومړۍ طریقه داده چې ثابته مالیه په هغه معیار چې د مالیې وزارت له خوا تاکل شوی په ټولو هغو اشخاصو باندې چې یو ډول په ځانګړي ډول سوداګري او یا کسب لري د عوایدو په پام کې نیولو پرته چې یاد اشخاص یې د سوداګرۍ او یا کسب څخه ترلاسه کوي، وضع کېږي.

دوهمه طریقه داده چې ثابته مالیه په مختلفو معیارونو سره چې د مالیې وزارت له خوا ټاکل شوې ده په ټولو هغو اشخاصو باندې چې یو ډول په ځانګړي ډول سوداګري او یا کسب لري د لاندې عواملو په پام کې نیولو سره وضع کېږي:

۱. د جنس نوعیت او خدمات چې عرضه کېږي.

۲. د کار او فعالیت اټکل شوې اندازه.

۳. د کار او فعالیت موقعیت.

۴. ورځني، میاشتني او کلني اټکل شوي خالص عواید.

کلونه	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
د	۷۱۴،۴ ۰۷۷۲۷	۲,۰۰۱ ۳۰۱۷۴۷	۲،۸۴۶۹۹ ۸۶۹۸۸۷	۱۲،۳۱۸۲۲ ۴۱۴۷،۲۵	۱۳۳۴۴ ۰۰۰۰۰۰	۱۷،۵۹۲ ۰۰۰۰۰۰
د دولت د	۱۰۳۵۱ ۷۲۵۲۶۳	۱۲۸۱۱ ۲۵۹۵۹۲	۲۲۶۵۵۸ ۸۸۵۳،۸۷	۲۵۲۲۰۰۰ ۰۰۰	۳۵۷۷۳ ۰۰۰۰۰۰	۴۴۳۷۵ ۰۰۰۰۰۰
مستقیم	۶,۹٪	۱۵,۶٪	۱۲,۵٪	۳۹٪	۳۷,۳٪	۳۹٪

له ۱۳۸۲ څخه تر۱۳۸۷ کاله پورې په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو مجموعه

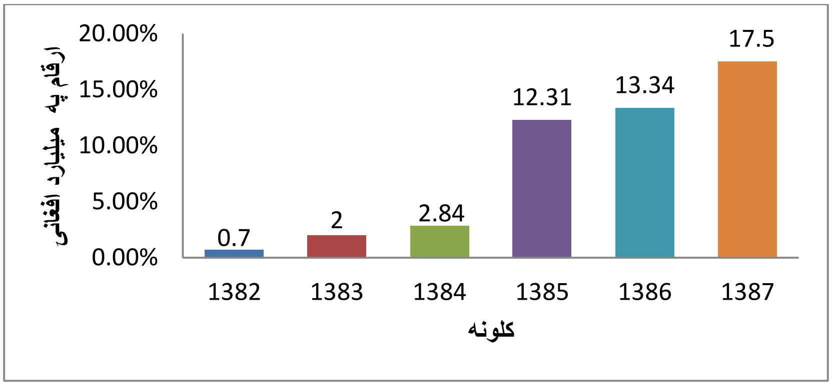

پورته شكل اوجدول د ١٣٨٢-١٣٨٧ كلونو په اوږدو كې د مستقيمو مالياتو مجموعه ښيي.

لكه څرنګه چې ليدل كېږي چې مستقيم ماليات په نوموړو كلونو په اوږدو كې صعودي سير لري، چې له ۷,۰ ميلياړده افغانيو څخه له ١٣٨٢-١٣٨٧ كلونو پورې نږدې ١٨ميلياردو ته پورته شوی دی.

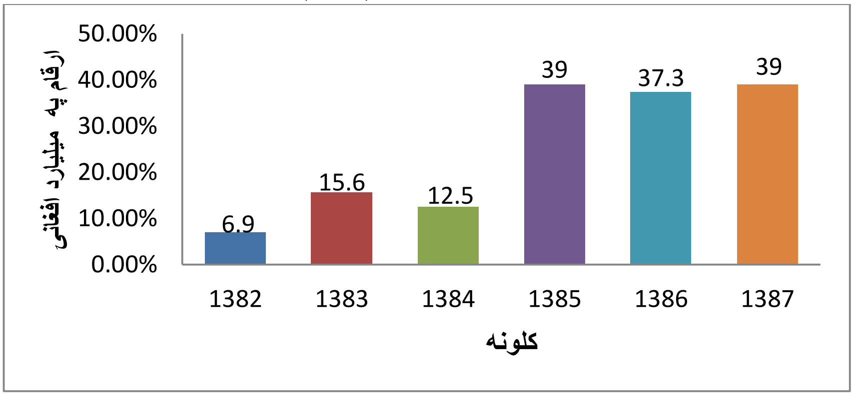

په هيواد كې د مستقيمو مالياتو د دولت د عايداتي منابعو په جمله كې له ١٣٨٢-١٣٨٧ كال پورې په جدول كې ښودل شوي دي. په ١٣٨٢ كال كې د مستقيمو مالياتو له دركه د دولت عوايد ٩,٦٪ وو، په داسې حال كې چې په ٨٣ كال كې ١٦,١٥٪ ته زيات شوي وو او په ١٣٨۴ كال كې دغه رقم ٥٨,١٢٪، په ١٣٨٥ كال كې تر ټولو لوی رقم، يعني ٣٩٪ او په ١٣٨٦ كال كې دغه فيصدي ٣٧,٣٪ ته رسېدلې ده، چې تر يوې اندازې پورې د مستقيمو مالياتو له دركه د دولت د عوايدو له صعودي سير څخه نماينده ګي كوي او بالآخره دغه فيصدي په ١٣٨٧ كال كې د دولت مجموعي عوايدو ٣٩٪ ته زيات شوي ده.

٣- د غير مستقيمو مالياتو مفهوم او ماهيت:

غير مستقيم ماليات هغه ماليات دي چې اكثره وخت په قېمتونو او نورو اقتصادي عاملينو باندې د انتقال قابليت ولري. په داسې حال كې چې مستقيم ماليات پر عوايدو او شتمنۍ باندې وضع كېږي. غير مستقيم ماليات هغه وخت د تاديې وړ ګرځي، چې د عايد او يا شتمنۍ څښتن هغه مصرفوي د بېلګې په ډول هغه وخت چې يو شخص يو جوړه بوټونه اخلي، تعمير ودانوي، په رستورانت كې ډوډۍ

خوري. د الوتکې ټېکټ پېري په ټولو يادو حالاتو کې په حقيقت کې ده ماليه هم ورکړې ده لېکن دغه ماليه غير محسوسه ده او يا په بله وينا غير مستقيمه ماليه هغه ماليه ده چې د مالياتي مسئوليت بار کېدای شي نورو اشخاصو ته منتقل شي. د غير مستقيمو مالياتو ورکوونکي مشخص او ټاکلی نه دی او د هغه تحقق د اقتصادي فعاليتونو او د افرادو د عملياتو په يوه برخه پورې تړاو لري او د هغې د انتقال قابليت ډېر زيات دی يا په بله وينا ماليه په غير مستقيم ډول د اشخاصو په مصرفي توکو او کاليو باندې وضع شوي او د مصرف کوونکو څخه حاصلېږي. غيرمستقيم ماليات هم ښېګڼې او هم نواقص لري.

د غير مستقيمو مالياتو ښېګڼې:

۱) څرنګه چې غير مستقيم ماليات په يوه وخت کې او د يوه لوی رقم په توګه نه تاديه کېږي، تاديه کوونکی د ورکړې زحمت نسبتاً کم احساس کوي.

۲) په دې چې غير مستقيمه ماليه د مصرف پر اساس ورکول کېږي، لهذا د ورکوونکي هوډ او تصميم نيونه او توانايي اساسي او بنسټيز رول لري.

۳) ددغه ډول ماليې په پرداخت کې هر مصرف کوونکي د خپل مصرف په تناسب د هغه په ورکړې مکلف دي لهذا مالياتي مساوات او عدالت په هغه کې رعايت کېږي.

۴) په غير مستقيمه ماليه کې د ماليې له ورکړې څخه تېښته تقريباً ناشونې ده چې د هغه جمع کوونکي د دولت نماينده نه، بلکې عرضه کوونکي شخص دی.

۵) غير مستقيمه ماليه يوه ښه او مؤثره وسيله ده چې له دولت سره د ګټورو اقتصادي او اجتماعي تګلارو او پاليسيو په طرح او تطبيق کې مرسته او همکاري کوي.

د غير مستقيمو مالياتو نواقص:

۱) په دې چې غير مستقيم ماليات په ټولو مصرف کوونکواو يا په دې صورت کې مصرف کوونکو باندې په هم نواخت ډول او د هغوی اقتصادي او مالي حالت له رعايت پرته وضع کېږي. نو نادار او بېوسه افراد ددغه بار دروندوالی له شتمن څخه زيات په غاړه اخلي، چې په حقيقت کې يو ډول غير عادلانه ماليه تعبيرېږي.

۲) بهرنيان چې د ډېر لنډمهال مثلاً د يوې يا دوه ورځو لپاره په يوه هېواد کې ژوند کوي هم بايد غير مستقيم ماليات او حتی مضاعف ماليات ورکړي، چې دغه امر ځينې وخت د يوه خارجي تابعيت لرونکي په حق کې د انصاف د عدم رعايت لامل ګرځي.

۴- د غير مستقيمو مالياتو ډولونه:

الف- ګمرکي محصولات

ب- پر خرڅلاو او انتفاعي او خدماتي معاملاتو ماليات

ج- پر اضافي ارزښت ماليات

الف- ګمرکي محصولات: ګمرکي محصول هغه قېمت دی چې په ګمرکي تعرفه کې د مندرجو اندازو او طبقه بندۍ مطابق په صادراتو او وارداتو باندې وضع کېږي. ګمرکي محصولات د غير مستقيمو مالياتو په کټګورۍ پورې اړه لري او له يوه سرحد څخه د شيانو او توکو د انتقال او عبور په وخت کې تاديه کېږي. په دې چې ګمرکات د يوه هېواد خارجي اقتصاد تر تأثير لاندې راوستی او له دې امله اوس د بهرنۍ سوداګرۍ د سياست له وسايلو څخه د يوې مهمې وسيلې په توګه په کار وړل کېږي.

ګمرک يوه دولتي اداره ده چې د صادراتي، وارداتي او ترانزيټي اموالو، د پرديسيانو او مؤظفينو اموال او پوستي پارسلونو ګمرکي چارې د ګمرکي تقنيني اسنادو مطابق اجراء او کنترولوي.

ګمرک د هر هېواد صادراتو، وارداتو او انحصاراتو د کنترول لپاره د ځمکنيو عوارضو د حصول او نظارت دستګاه ده او په بهرنۍ سوداګرۍ کې د نظارت وسيله او د دولت د عوايدو د منابعو د لړۍ يوه منبع ده.

۱- د ګمرکي محصول ډولونه

الف- د امتعې د حرکت له لوري سره سم:

وارداتي ګمرکات: په دې کې هغه عوايد شامل دي کوم چې په ځينو اموالو او اجناسو باندې چې هېواد ته د استفادې او يا خرڅلاو په موخه واردېږي، له وضع شويو ګمرکي محصولاتو څخه لاس ته راځي. هغه دلايل چې په وارداتو ماليات د هېوادونو د تر ټولو مهمو مالياتي عوايدو په توګه توضيح کوي، په لاندې ډول دي:

- د هېوادونو له کورنيو محصولاتو څخه ملاتړ.
- د تجملي او غير ضروري توکو له ورود څخه مخنيوی.
- د دولت لپاره عايد لاس ته راوړل.
- اداري او اجرائي مسايل.

د نظر خاوندان په دې باور دي، هغه هېوادونه چې د وارداتو د تعويض سياست د اجراء له لارې د صنعتي کېدو پړاو ته رسېدلي دي، غالباً په وارداتو يې ماليات د داخلي محصولاتو د اندېښنې په توګه په لاره اچولي دي. پر تجملي او غير ضروري توکو باندې د ګمرکي مالياتو د وضع کولو دروندوالی، په حقيقت کې ددې عدالت اجراء د ماليه ورکوونکو د ورکړې د قدرت اصل تـه زياته پام درلود او له بلې خوا دولت ته د عايد د حصول په توګه شمېرل کېږي او ددې ډول مالياتو معقوليت او د نورو مالياتي اقلامو په پرتله د هغې د اجراء سهولت دی.

صادراتي ګمرکونه: په دې کې هغه عوايد راځي چې په ځينو اموالو او اجناسو باندې له وضع شويو

ګمرکي محصولاتو څخه چې د استفادې او يا خرڅلاو په موخه صادرېږي لاس ته راځي.

ترانزيټي ګمرکونه: دغه ډول ګمرکي محصولات د امتعې د انتقال پر مهال د يوه هېواد له سرحد څخه ترلاسه کېږي. په داسې حال کې چې امتعه د هېواد په داخل کې نه ده پلورل شوې، بلکې نورو ممالکو ته انتقالېږي.

ب- د حصول له هدف سره سم ګمرکونه:

مالي ګمرکونه: د مالي ګمرکونو اساسي هدف لکه څرنګه چې له نوم څخه يې څرګنده ده د دولت لپاره د عايداتي منابعو لاس ته راوړل دي.

حمايوي ګمرکونه: د حمايوي ګمرکونو اساسي هدف دادی ترڅو د لوړو ګمرکي محصولاتو په وضع کولو سره د بهرنيو هېوادونو د مشابه شيانو اخلال کوونکی رقابت له منځه يوسي او د هغه په واسطه د هېواد په داخل کې د مشابه شيانو د توليد تقويت او انکشاف ته زمينه برابره کړي

ج- د محصولاتو له ټاکلو او ارزيابۍ سره سم:

ارزشي ګمرکونه: دغه ډول ګمرکي محصولات د امتعې ارزښت د محصول د سنجش اساس نيسي او د هغه له مخې ګمرکي محصولات ټاکل کېږي. د هغه ښېګڼه د قېمت صعود او نزول ته زياته انطباق منونکې ده او لوی ضرر يې د تقلب او درغلۍ د امکاناتو زياتول دي.

نوساني ګمرکي محصولات: دغه ډول ګمرکي محصولات د ارزشي ګمرکونو يو پرمختللی شکل دی او د ګمرکي محصولاتو اندازه د خارجي قېمتونو د لوړېدو په صورت کې کمېږي. برعکس دغه ډول محصولات هغه وخت لوړېږي چې د امتعې قېمتونه په خارجي بازارونو کې راولوېږي. له دې ډول محصول څخه هدف دادی ترڅو د خارجي شيانو د قېمتونو د لوړېدو او راښکته کېدو څخه مخنيوی وشي.

اختصاصي ګمرکونه: دغه ډول ګمرکي محصول د محصول وړ امتعې علايم او مشخصات خپل اساس ګرځوي او ګمرکي محصولات د تعداد، وزن، حجم او د امتعې د نورو مشخصاتو پر اساس ترلاسه کېږي.

۲- د ګمرکونو اهداف:

۱. د دولت د عوايدو تأمين.
۲. د کورنيو توليداتو ملاتړ.
۳. د سياحت په چارو کې آسانتياوې.
۴. په تجارت کې آسانتياو او پراختيا.
۵. له مضره دوا او درملو، نشه يي توکو، فرهنګي محصولاتو او نورو څخه د ټولنې ساتنه.
۶. د ژوند د چاپېريال ساتنه (تخريبي او کېمياوي توکي).

۷. د خارجي تجارت احصائيه، د اطلاعاتو راټولنه او د هغوی تجزيه او تحليل.
۸. د تجارت په عرصه کې په کنوانسيونونو پورې د اړوند مقرراتو او د نړۍ والو موافقتنامو، تړونونو او لفظنامو په پام کې نيول.

۳- د گمرکي محصولاتو اغېزې

ا- د گمرکي محصولاتو په مجدد وېش باندې د گمرکي محصولاتو اغېزې: په دې چې د گمرکي محصولاتو اغېزې له يوې خوا د گمرکي محصول پايې ته په کتو او له بلې خوا د محصول شوې امتعې نوعيت او ډول ته په کتو فرق کوي. پردې اساس لومړی بايد د امتعې د درجه بندۍ ترمنځ تفکيک او توپير وشي.

لومړی- پانگه ييز شيان: چې له توليدي شيانو څخه متشکل دي. د هېواد په داخل کې د توليد وړ او د هېواد په داخل کې د توليد وړ نه، خام او نيم کاره محصولات (د هېواد په داخل کې د توليد وړ او د هېواد په داخل کې د توليد وړ نه).

دوهم- استهلاکي شيان:

الف- د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي شيان. په داخل کې د توليد وړ او په داخل کې د توليد وړ نه.
ب- د ژوند لږ د ضرورت وړ استهلاکي شيان يا نيمه تجملي شيان. په داخل کې د توليد وړ او په داخل کې د توليد وړ نه.
ج- تجملي استهلاکي شيان او په داخل کې د توليد وړ او په داخل کې د توليد وړ نه د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي توکي په پورته درجه بندۍ کې داسې شيان دي چې هغه اکثره کم عايد لرونکې طبقې اشخاص پېري او مصرفوي يې.

تجملي استهلاکي شيان داسې شيان رانغاړي چې د لوړ عايد لرونکې طبقې او د بهرنيانو له خوا مصرفېږي. په يوه اقتصاد کې چې د اقتصاد طرز شخصي مصرف زيات معمول او مروج وي، يعنې توليدوونکي د خپلو محصولاتو زياته برخه مصرفوي او يا طبيعي تبادله رايج وي، د دولت لپاره مشکل گرځي چې ماليه لاس ته راوړي، په دې چې د توليد يوه برخه بازار ته راوړل کېږي. پردې اساس د اقتصاد په دې شکل کې داسې نتيجه لاس ته راځي چې د نفوس هغه برخه او خاصتاً غريب او کم عايده طبقې چې تقريباً خپل ټول احتياجات د شخصي توليد له لارې رفع کوي د ماليې تر فشار لاندې نه دي راغلي، بلکې د ماليې ټول فشار هغه کسان گالي چې د دوی احتياجات د پولي اقتصاد له لارې رفع کوي. په دې چې د شخصي مصرف اقتصاد اوس استثنائي حالت لرلی دی او تقريباً ټول اقتصادي عاملين په کمه او زياته اندازه په پولي اقتصاد کې شامل دي. پردې اساس هر څوک د خپل مصرف له سهم سره مطابق د ماليې د بار تر فشارلاندې راځي. د مثال په توگه په افغانستان کې د گمرکي محصولاتو جوړښت او ساختمان له ۱۳۴۸ څخه تر۱۳۵۰ کاله پورې څرگندوي چې ددغو

کلونو په اوږدو کې د ۴۰٪ په شاوخوا کې گمرکي عوايد د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي شيانو د وارداتو له لارې او له ۵۵٪ څخه زيات د ژوند د ضروري او نسبتاً لږ ضروري شيانو له لارې لاس ته راغلي دي. په دې چې د ذکر شويو شيانو زياته برخه کم عايده وگړي مصرفوي. پردې اساس ويل کېږي چې په پورته ذکر شويو کلونو کې د گمرکي محصولاتو تر ټولو زيات فشار کم عايده وگړو گاله. د گمرکي محصولاتو پايه د ضروري شيانو لپاره زياته ده. له ۳۰٪ او د گمرکي محصول وسطي پايه د استهلاکي ضروري شيانو لپاره چې د هېواد په داخل کې توليد کېداى نه شي۴۰٪ ده، چې د گمرکي محصول دوه برابره پايه داسې شيان دي، چې د هېواد په داخل کې توليد کېدلى شي، چې د حمايوي گمرکي سياستونو له پلوه دغه موضوع يو ډول تضاد ښيي. له (۱۰٪) څخه کم سوداگريز واردات په پورته ذکر شويو کلونو کې تجملي شيان دي چې له تفاوت پرته آيا دغه ذکر شوي شيان د هېواد په داخل کې توليد کېداى شي که نه؟ ٦۰٪ تابع گمرکي محصولات گڼل کېږي. د پانگه ييزو شيانو لپاره لکه څرنگه چې مخکې هم يادونه وشوه د داخلي صنايعو د د ملاتړ او تقويې په موخه امتيازات او معافيتونه ورکول کېږي.

II – د گمرکي تعرفې د سيستم حمايوي تأثيرات: د گمرکي محصول هدف کېداى شي دا وي ترڅو د دولت لپاره عوايد برابر کړي او يا داچې خپلې داخلي صنايع تقويه او ملاتړ يې وکړي. له دې سره سم ياد گمرکي محصولات لومړى مالي او دوهم حمايوي هدف لري. په دې صورت کې د اهدافو ترمنځ د رقابت يو حالت پيداکېږي، په دې معنا چې د يوه هدف تعقيب د بل هدف د عدم تحقق لامل گرځي. په دې په اړوند چې په کوم حالت او تر کومو شرايطو لاندې يو گمرکي محصول د مالي هدف او په کوم حالت کې د حمايوي هدف لپاره په کار وړل کېږي لاندې نقطه نظرونه د پاملرنې وړ گڼل کېږي.

يو گمرکي محصول په عمومي ډول هغه وخت د مالي هدف لپاره خدمت کوي چې گمرکي محصول له داسې شيانو او امتعې څخه ترلاسه کېږي چې د هېواد په داخل کې توليد نه شي. که په دې صورت کې د گمرکي محصولاتو تعرفې هر څومره صعود او نزول وکړي د هغه تأثيرات صرف د دولت په عوايد واردېږي. يوازې مينلا (Manla) ددغه نظر ملاتړ کوي. دغه استدلال د گمرکي محصولاتو د تأثيراتو يو ساده شکل ښکاره کوي، خو عوضي تأثيرات چې محصول شوې امتعه يې واردوي له ياده باسي. هر کله چې گمرکي محصولات له دغو شيانو او امتعې څخه ترلاسه شي، چې د هېواد په داخل کې توليدېږي. په دې صورت کې گمرکي محصولات د صنعتي سياست د يوې وسيلې په توگه په کار اچول شوي دي او گمرکي محصولات د حمايوي هدف لپاره خدمت کوي. د هغه په واسطه گمرکي محصولات مالي او حمايوي اړخ لرلي، خو د عمل په ساحه کې له پورته دوه اهدافو څخه يوه ته د لومړيتوب حق ورکول کېږي.

III- د صادراتي گمرکي محصول تأثيرات: په دې اړوند چې آيا صادراتي گمرکي محصولات د

صادراتو حجم او اندازه تر منفي تأثير لاندې راولي (د صادراتو د مقدار کمول) او که نه. لومړی دغه مسئله د صادر شوې امتعې په وړاندې د بهرني یا واردوونکي هېواد د تقاضا په ارتجاعیت پورې تړاو لري. د تقاضا دغه ارتجاعیت د تقاضا کوونکو په وړاندې د صادرونکي هېواد د انحصار د درجې لپاره یو مقیاس دی. په نهائي حالت کې کله چې د تقاضا ارتجاعیت له صفر سره مساوي وي (Σ=0) په دې صورت کې په صادراتو باندې د ګمرکي محصول په زیاتوالي سره نه یوازې د صادراتو حجم کمېږي، بلکې همدارنګه په بهرني هېواد باندې د محصول د تحمیلولو له لارې د دولت عواید زیاتېږي. پردې اساس هر څومره چې د صادراتي امتعې لپاره د بهرني هېواد د تقاضا ارتجاعیت لوړ وي، په هماغه پیمانه په خارجي هېواد باندې د ګمرکي محصولاتو د تحمیلولو امکان کمېږي. له دې سره سره کله چې په لومړۍ مرحله کې د ګمرکي محصولاتو مالي اړخ ته پاملرنه وشي، د ګمرکي محصولاتو په نشتوالي باندې د امتعې لپاره د بهرني هېواد د تقاضا ارتجاعیت کوم دلیل نه شي کېدای. د مثال په توګه، فرض کېږي چې د تقاضا ارتجاعیت په لایتناهي ډول دی او په دې ترتیب صادروونکی هېواد د نړۍ والو بازارونو په قېمتونو باندې تأثیر واردولی نه شي. په دې صورت کې د ګمرکي محصول بار باید د داخلي اقتصادي عاملینوله خوا یووړل شي. ځکه په دې صورت کې د صادراتي امتعې قېمت باید د ګمرکي محصول په اندازه نزول وکړي. پردې اساس تر دغو شرایطو لاندې صادراتي ګمرکي محصول د صادروونکو د ګټې د کموالي لامل ګرځي او په هغه صورت کې چې د دوی ګټه په عمومي ډول له منځه لاړه نه شي مجبور دي ترڅو مالیه د خپلوګټو له یوې برخې څخه تادیه کړي. خو په هغه صورت کې چې ګمرکي محصول د هغوی ګټه په کلي ډول له منځه یوسي په دې صورت کې کوشش کوي ترڅو صادراتي شیان په ټیټ قېمت وپېري چې په دې ترتیب د صادراتي موادو په عرضه کوونکو او مؤلدینو باندې صادراتي ګمرکي محصول ته مخکنی انتقال ورکول کېږي.

د انتقال د عدم امکان په صورت کې طبعاً د صادراتو حجم کمېږي (د هغه لامل دادی چې په داخل کې وګړي ترې استفاده وکړي).

IV- په افغانستان کې د ګمرکاتو د عصري کولو او اصلاحاتو اړتیا: د افغانستان د ګمرکي عوایدو د راټولولو د ناآرامیو، مشکلاتو او خنډونو سره سره ګمرکي عواید له هغه سره د دولت د عوایدو عمده منبع ده، د (۴۰٪) په شاوخوا کې د افغانستـان داخلي عواید له دې لارې ترلاسه کېږي، چې د افغانستان په پراختیا او بیارغونه کې مهم رول لوبوي.

د افغانستان په ګمرکاتو کې اصلاحات او د ګمرکي خدماتو پراختیا عواید په دقیق او مؤثر ډول راټول تمام شوي دي. مؤثق او قوي اطلاعات حاصل او ټولنه د غیر مجازو موادو او خطرناکو امتعو له ورود څخه خوندي کېږي، چې د هغه نتیجه د زیاتو ګمرکي عوایدو ترلاسه کول او په هېواد کې د ګمرکاتو کارنده او اړین رول ترسره کول دي.

له ګمرکي اصلاحاتو څخه هدف او مرام د تجارت او پانګونې لپاره د سهولتونو جمع آوري او د

افغانستان لپاره د یوې سالمې او د اقتصادي او ټولنیز انکشاف تضمین کوونکې فضاء منځ ته راوړل دي.

د افغانستان ګمرکات له یوې خوا د افغانستان په تجارت باندې د حاکمو مغلقو قوانینو او مقرراتو چې پر کلاسیکو او برحالو میتودونو او روشونو باندې اتکاء لري د اجراء مسئول دي او له بلې خوا په نړۍ وال سوداګریز سازمان (WTO) او د ګمرکاتو په نړۍ وال سوداګریز سازمان (WCO) کې موجودو سیاستونو ته په پام سره په الکترونیکي شکل د ګمرکي تشریفاتو او پروسیجرونو د ساده کولو په رابطه اړین دی. د ګمرکي اموالو د تصفیې د مراحلو کمپیوټري کول د ګمرکاتو د تجدید او اصلاحاتو د پروګرام له اساسي عناصرو څخه دی چې د مالیې وزارت د اسیکوډا نړۍ وال کمپیوټري سیستم تطبیق او نصب د افغانستان د ګمرکاتو په چوکاټ کې په لاره اچول کېږي. د اسیکوډا د سیستم په منځ ته راتلو سره په ټوله نړۍ کې د ګمرکاتو د اتومات کولو لپاره یو سیستم او یو ځانګړی پروګرام نه و. په ۱۹۸۱ز کال کې د ځینو پرمختیایي هېوادونو د وړاندیز له مخې د تجارت د انکشاف لپاره د ګمرکي چارو د کمپیوټري کولو له امله د ملګرو ملتونو له خوا د اسیکوډا سیستم رامنځ ته شو، چې په همدې اساس د سوداګرۍ سازمان او د ملګرو ملتونو انکشاف په غوښتونکو هېوادونو کې د اسیکوډا سیستم د تطبیق کولو مسئولیت په غاړه لري. دغه سیستم تر دې دمه د نړۍ په ۸۴ هېوادونو کې د یادې ادارې له خوا تطبیق او کارول شوی دی.

د مالیې وزارت د افغانستان د ګمرکاتو د کمپیوټري کولو لپاره د اسیکوډا د سیستم تطبیق او نصب یادې ادارې ته پېشنهاد او د اسیکوډا د سیستم د تطبیق مراحل او پړاوونه له ۱۳۸۴ کال راپدېخوا د افغانستان په ګمرکاتو کې پیل شوی دی. د اسیکوډا نړۍ وال سیستم د ګمرکي اسنادو له مراحلو څخه تېر شوی، چې د بهرنۍ سوداګرۍ ټول پروسیجرونه او طرزالعملونه (صادرات، واردات، ترانزیټ، ګودامداري او نور) تر پوښښ لاندې راولي او هم په ګمرکي اظهارنامې پورې مربوطې چارې، ترانزیټ، محاسبه او مالیات د کمپیوټر په ذریعه په سهولت، سرعت او دقت سره سرته رسوي.4

د اسیکوډا د سیستم ښېګڼې:

۱. په ګمرکي چارو کې زیات سرعت، سهولت او دقت.

۲. د عوایدو له فرار څخه مخنیوی.

۳. د ګمرک د مراجعینو او کار کوونکو د وخت د ضایع کېدو مخنیوی.

۴. له استفاده جویۍ، جعل کاري او تذویر څخه مخنیوی.

۵. په ګمرک کې د اموالو د تصفیې پر مهال د اضافي اوراقو او کاري مراحلو کمښت.

۶. په دولتي ادارو کې د معلوماتي ټکنالوژۍ او کمپیوټر د فرهنګ ترویج.

---

4 -www.mof.gov.af/tax

۷. د ټولو گمرکي پروسیجرونو لپاره له یوې واحدې اظهارنامې (SAD) څخه استفاده.
۸. د تجارت او داخلي تولیداتو د انکشاف لپاره د احصائیې تولید او دقیق سوداگریز ارقام.
۹. له ټولومشهورو گمرکونو څخه مرکز ته په چټک او دقیق ډول د مالي راپورونو ارایه او وړاندیز.
۱۰. د کمپیوټر او انټرنټ له لارې د گمرکي اظهارنامې خانه پُرې کول.
۱۱. د کمپیوټر له لارې د دولتي ادارو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره د گمرکي ارقامو او اطلاعاتو د تبادلې امکان.

د اسیکوډا د سیستم گټور خصوصیات:

۱. د گمرکي پروسیجرونو ټولې چارې لکه صادرات، واردات، ترانزیټ، گودامداري او نور کمپیوټري کېږي.
۲. د گمرکي اموالو نړۍ وال او داخلي ترانزیټ په هدف او مبداء کې د کمپیوټر په ذریعه کنټرولېږي.
۳. د هېواد ټول گمرکات د مصنوعي قمر د شبکې له لارې له یو بل او مرکز سره وصلېږي.
۴. گمرکي تعرفه، د اسعارو قېمت او د تجار او کمېشن کارانو اطلاعات او معلومات تهیه او مهیاء دي.
۵. له سیستم څخه استفاده ډېره ساده ده. کار کوونکي، د گمرک د سوداگرو نماینده گان او کمېشن کاران په آسانۍ سره کولای شي د سیستم د استفادې په میتود او طریقه باندې وپوهېږي.
٦. د اسیکوډا پروگرام په کمپیوټر کې په پښتو او دري ژبو باندې د گمرک د کار کوونکو او کمېشن کارانو لپاره مهیاء دی.
۷. محصول او ټول وضع شوي مالیات دسیستم له لارې په اتومات ډول په کمپیوټر کې محاسبه کېږي.
۸.په آینده کې د استفادې لپاره گمرکي اطلاعات او معلومات په کمپیوټر کې ذخیره کېږي.
۹.له ټولو کوډونو او نړۍ والو پېژندل شویو ستنډرډونو او معیارونو څخه په سیستم کې استفاده کېږي.
۱۰.د کار په دفتر کې د گمرکي اموالو د اظهار امکان او یا د تجار منزل په سیستم کې وجود لري.
۱۱. د کار له ختمېدو وروسته هره ورځ د یوه او یا ټولو گمرکونو د عوایدو صورت حساب د ساده مالي راپورونو په شکل مهیاء او برابرېږي.
۱۲. د اډوانس یا پېشکي ورکړې په شکل د گمرکي محصول د ورکړې امکان دبانک له لارې تجار ته برابرېږي.
۱۳. گمرکي اموال د مراحلو او پړاوونو د طي کولو پر مهال په اتومات شکل په زرغون، شین، ژېړو او سرو چینلونو او نښو سره معرفي کېږي.

ب- پر خرڅلاو، انتفاعي او خدماتي معاملاتو مالیه:

مفهوم: مالیات د خرڅلاو پر دوران باندې د تصدیو او فعالیت ځایونو له شیانو او خدماتو څخه

ترلاسه کېږي. په دې ځای کې د ماليې مؤدي يا تاديه کوونکی په ټولو مراحلو او اقتصادي عمليو کې خصوصي او دولتي تصدي ګانې دي.

د ماليې حامل: وروستي مصرف کوونکي او مستهلکين دي او په دې ترتيب د ماليې ډول د غير مستقيمو مالياتو له ډلې څخه دی او په مستهلکينو باندې د قېمت له لارې انتقالېږي. په دې چې دغه ډول ماليه ټول مصرفي شيان احتواء کوي له دې امله په عمومي مخارجو د مالياتو په نوم هم يادېږي. په عمومي مصرف باندې ددغو مالياتو په وړاندې په خاص مصرف ماليات وجود لري، چې يوازې ټاکلي مصرفي شيان د ماليه ګذارۍ تابع ګرځوي.

١. د خرڅلاو په دوران د مالياتو ډولونه:

د خالص خرڅلاو په دوران ماليات: دغه ډول ماليه د ارزښت زياتېدل د ماليې تابع ګرځوي. د ارزښت د پيدا کېدو هدف د په کار وړل شويو موادو د قېمت او د خرڅلاو د قېمت تفاوت دی.

د غير خالص خرڅلاو په دوران ماليات: په دې ډول مالياتو کې د خرڅلاو ټول مقدار تر ماليې لاندې راځي. د غير خالص خرڅلاو په دوران ماليات د مرحلو پر اساس په څو ډولونو وېشل شوي دي.

د هر غير خالص مرحله يي خرڅلاو په دوران ماليات: د هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو په صورت کې په ټولو توليدي مراحلو کې د شيانو او خدماتو د خرڅلاو دوران تر هغه وخته پورې چې شيان د مستهلکينو لاس ته نه وي رسېدلي د ماليه ګذارۍ تابع ګرځي. ماليات چې د خرڅلاو د دوران په مخکنيو مراحلو کې ترلاسه کېږي د خرڅلاو د دوران په وروستيو مراحلو کې هم شاملېږي. داچې په دې صورت کې د ماليې بار د خرڅلاو په دوران په مکمل ډول انتقالېږي، په قېمتونو باندې د هغه تأثيرات هم قوي دي.

د هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو ښېګڼه: د حصول ساده والی او د مالياتو راټولول دي، يعنې د ماليې مکلفين مجبور او مکلف دي ترڅو غير خالص خرڅلاو څرګند او د هغه له مخې خپل مالياتي مکلفيت تاديه کړي.

د هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو لوی نقص: د ماليې د بار تراکم تأثيرات دي چې له يو پړاو څخه بل پړاو ته زياتېږي. په دې چې هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو په صورت کې د تصديو داخلي خرڅلاو د ماليه ګذارۍ تابع شوي نه دی، بلکې خرڅلاو يوازې په بازار کې د ماليه ګذارۍ تابع ګرځي. له دې امله د تصديو تمايل د تصديو تمرکز ته قوي کېږي ترڅو د هغه په واسطه ماليه سپما کړي، چې په دې صورت کې هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو د تمرکز له تشويقي تأثيراتو څخه خبرې کېږي او په نتيجه کې د کار وېش په ملي اقتصاد کې زيانمن کوي.

څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران ماليات: څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران

ماليات يوازې ټاکلي اقتصادي مراحل د ماليه ګذارۍ تابع کوي. د مثال په توګه د خرڅلاو دوران يوازې د پرچون او عمده پلورونکې سوداګرۍ د مراحلو پر وړاندې د ماليې تابع ګرځي. په دې صورت کې هغه مشکلات چې له تخنيکي پلوه منځ ته راځي دادي چې ځينې وخت د هرو دوه دورو ترمنځ د سرحد ټاکل مشکلات ايجادوي.

- د څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو ښېګڼه په دې کې ده چې د ماليې د مکلفينو شمېر محدودېږي، چې په دې صورت کې له ټولو مراحلو څخه ماليه ترلاسه شوې نه ده، بلکې له يوه شمېر محدودو اقتصادي مراحلو څخه ماليه ترلاسه کېږي.

- د څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو نقص دادی چې د يوه ټاکلي مالي احتياج په صورت کې بايد د ماليې پايه هم د هغه مطابق لوړه شي.

يو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران ماليات: د خرڅلاو په دوران د مالياتو په دې شکل کې يوازې يوه اقتصادي يا د تـوليد مرحله د خرڅلاو په دوران د ماليې تابع ګرځي. د مثال په توګه د خرڅلاو په دوران ماليات يوازې د توليد له مرحلې يا د عمده او پرچون تجارت له مرحلې څخه ترلاسه کېږي. يو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو ضرر دادی چې د ماليې پايه ډېره لوړه ده، ځکه په دې صورت کې يوازې يوه مرحله ماليه ګذاري شوې ده او د هغې مطابق د ماليې پايه هم لوړه ده.

۲. د خرڅلاو په دوران د منفردو مالياتو د ډولونو ښېګڼې او نواقص: د هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو يوه ښېګڼه داده چې د ماليې د سنجش د اساس تثبيتول نسبتاً ساده دي. بله ښېګڼه يې داده چې د ماليې راټولونه د نسبتاً کم تمام شد مصرف لامل شوی ده او په نتيجه کې د ماليې نافعيت لوړوي. بالآخره بله ښېګڼه يې داده چې په اقتصادي مراحلو باندې د ماليې د تقسيم په نتيجه کې د ماليې پايه نسبتاً ښکته ده او له رواني اړخه کم منفي تأثيرات واردوي. له اقتصادي اړخه يې اساسي نقص دادی چې د مالياتي مکلفيتونو يا د تصديو د ماليې د بار متراکم کېدل ځينې وخت ددې لامل کېږي ترڅو د تصدي الحاق منځ ته راوړي.

۱. د يو مرحلوي خرڅلاو پر دوران د مالياتو ضرر دادی چې دماليې پايه زښته زياته ده ځکه په دې صورت کې يوازې يوه مرحله ماليه ګذاري شوې ده او د هغې مطابق د ماليې پايه لوړه ټاکل کېږي.

۲. د هغه بل ضرر له دادی چې د ماليې د پايې د لوړوالي په نتيجه کې په نهائي مصرف کوونکو باندې د ماليې د انتقال امکان مشکل دی.

- د خرڅلاو په دوران باندې د مالياتو ښېګڼه په عمومي ډول چې پورته درې ډوله امکانه احتواء کوي د هغه په نه محسوس والي کې راځي، چې له دې وجې دغه ډول ماليه د غير محسوسې ماليې په نوم يادېږي. ځکه مستهلکين اصلاً په دې په اړه فکر نه کوي چې د استهلاکي شيانو په قېمت کې

مالیه هم شامله ده. په دې چې ټول عاید ترلاسه کوونکي په عین حال کې مستهلکین هم دي. له دې امله د خرڅلاو په دوران مالیات ټول وګړي تر تأثیر لاندې راولي او هغه اعتراض چې د خرڅلاو په دوران د مالیاتو په اړه د اجتماعي سیاست له لیدلوري واردېدلی شي، هغه دادی چې دغه ډول مالیه نامطلوب ټولنیز تأثیرات واردوي، ځکه کم عایده وګړو د هغه وګړو په نسبت چې لوړ عایدلري د مالیې په په ورکړه کې زیاته ونډه لرلې ده، په دې معنا چې ټیټ عاید لرونکي یوه برخه یا خپل ټول عاید د مصرفي اهدافو لپاره په کار اچوي. دغه نقص کېدای شي تر یوې اندازې پورې د ژوند د ضروري شیانو لپاره د مالیاتي معافیتونو په واسطه له منځه یوړل شي. په واقعیت کې په هغه سربېره ځینې اقتصادي ساحې لکه کرهنه او کوچنۍ تولیدي او سوداګریزې تصدۍ د اړتیا په وخت کې د خرڅلاو په دوران له مالیې څخه معافېږي. البته دغه ډول مالیاتي معافیت د رقابت شرایط تر تأثیر لاندې راولي، یعنې له مالیې څخه ځینې معاف شوې تصدۍ د مالیې د لوړوالي په اندازه ګټه لاس ته راوړي او په دې ترتیب له نورو تصدیو سره د رقابت په صورت کې ښېګڼې پیدا کوي. همدارنګه اکثره وخت چې سوداګر او یا تولیدونکي یوه حداقل ونه پلورل شي هم د مالیې له ورکړې څخه معافېږي.

- که څه هم د خرڅلاو په دوران مالیات د متناسبو مالیاتي تعرفو لرونکي دي، لېکن په ځینو مواردو کې مالیاتي معافیت د شیانو له نوعیت سره سم په متفاوت ډول تشکیل شوي دي. په دې ترتیب د ژوند د اړتیا وړ شیانو لپاره مالیاتي پایه د تجملي شیانو په پرتله لږ ټاکل کېږي.

په عمومي مخارجو باندې د مالیاتو د عمومي خرڅلاو په دوران ددغو مالیاتو پر وړاندې په خاص مصرف مالیات وجود لري. په خاص مصرف مالیات یو شمېر ټاکلي مصرفي شیان د مالیې تابع ګرځوي. له څو سلیزو را پدېخوا او په ځانګړي ډول د آدم سمېت له وخته دغې مالیې ته ډېر پام شوی. په ځانګړي مصرف د مالیاتو د وضع کولو دمخه لومړی باید په دې په هکله تصمیم ونیول شي چې آیا د مالیه ګذارۍ وړ یو شی د ژوند د اړتیا وړ دی او که یو تجملي شی. پردې اساس د شي اړین والی د مالیاتي مکلفیت لپاره یو قوي استدلال تشکیلوي. دغه استدلال اوس هم تر یوې اندازې پورې خپل اهمیت ساتلی او پر هغه سربېره ځینې نور دلایل هم په دې اړه وجود لري، چې په لاندې ډول دي:

١. په هغه صورت کې چې د اړتیا وړ شیان کنټرولوي. همدارنګه د اجتماعي صحت د پام وړ نقاط هم په پام کې نیول کېږي، چې د هغه د لاس ته راوړلو لپاره روغتیا ته په مضرو شیانو باندې لوړ مالیات وضع کېږي. د مثال په توګه په الکولي مشروباتو، سګرټو او نورو باندې د فوق العاده لوړو مالیاتو وضع کول پر دې دلیل ولاړ دي.

٢. په خاص مصرف باندې د مالیاتو د وضع کولو په واسطه د دولت مالیاتي عواید په زیاته پیمانه له هغو کسانو څخه ترلاسه کېږي، چې لوړ عوایدو ولري او له دغو خاصو مصرفي شیانو څخه استفاده کوي. په اوسني مالیاتي سیستم کې په ځانګړي مصرف مالیات په مکمل ډول په عمومي مخارجو باندې مالیات پېژندل کېږي.

ج- په اضافي ارزښت ماليات:

۱- په زيات ارزښت د مالياتو تاريخچه: په اضافي ارزښت ماليه د شلمې سليزې د دوهمې نيمايي تر ټولو مهم نوښت او هم د شلمې سليزې يو ابتكار دی. له نړۍ وال اړخه بايد وويل شي چې دغه ډول ماليات په ۱۸۸۱ز كال د "فون زيمنس" په وسيله او له نړۍ والې جګړې څخه منشاء اخيستونكو مسايلو باندې د برياليتوب په موخه طراحي شو، خو تر۱۹۵۴ز كال پورې په رسمي ډول په هېڅ هېواد كې په كار نه دي وړل شوي او په دې كال و چې فرانسې دغه ماليات "د توليد په مرحله كې په مصرفي كاليو د مالياتو" په توګه په كار يووړل. تر ۱۹۵۹ز كاله پورې د فرانسې په محدوده كې پاته شول او په ۱۹۷۰ز كال په اضافي ارزښت ماليې په نړۍ وال كېدو پيل وكړ چې همدا اوس هم د نړۍ په اكثرو هېوادونو كې اجراء كېږي. (۳:٦۰)

۲. په اضافي ارزښت د مالياتو د اجراء ضرورت: دې ته په پام سره چې ماليات د دولت د مالي سياست د تر ټولو مهمو وسايلو په توګه شمېرل كېږي. نو دولتونه د خپلو مخارجو د تأمين په موخه د مالياتي منابعو په پراختيا كې د مناسبو او نويو طريقو او ميتودونو موندلو ته ضرورت لري. ددې ډول منابعو پراختيا د محصول د مصرف له كمښت سره، د مالياتي فرار كمښت، د بالقوه او بالفعل مالياتي عوايدو ترمنځ انحراف له منځه وړلو سره يوځای دی.

په مستقيمو مالياتو كې د يادو اهدافو تحقق د پراختيا په دليل، اداري كاغذ پراني، پر محصول مصرف، د تشخيصي چارو پېچلتيا او محصول ممكن نه دی. ددې موخې لپاره دولتونه د مالياتي سيستم د تحويل له امله د هغه ډول ته په كتو تغيير كړی. په خرڅلاو ماليات په ارزښت باندې د زياتوونكو مالياتو په نوم يادېږي. له هغه ځايه چې په اضافي ارزښت ماليه فقط د ارزښت په اضافه كېدو سره د توليد او وېش د پروسې په هره مرحله كې وضع كېږي. كېدای شي يو ډول نوښت يا ځوابوينه د هغه په خرڅلاو ماليات وي. په اضافي ارزښت باندې د ماليې لپاره اساس د هغه ارزښت يا قېمت اضافه كول دي چې د اموالو او خدماتو د توليد او وېش په پروسه كې رامنځ ته كېږي (د پېر او پلور د قېمت له تفاوت څخه لاس ته راځي) د مثال په توګه يو سوداګر خام مواد د ۱۵۰ افغانۍ نرخ پر اساس له يوه بهرني هېواد څخه د يوه جنس د جوړولو په خاطر واردوي. سوداګر وارد شوي مواد په ۱۰۰ افغانۍ پلوري او مؤلد ياد مواد د اجناسو د جوړولو لپاره په كاروړي. وروسته دغه توليد شوي مواد په عمده پلورونكي باندې په ۱۲۰ افغانۍ پلوري. عمده پلورونكی دغه متاع په پرچون پلورونكي باندې په ۱۳۰ افغانۍ پلوري.

له۱۳۸۳-۱۳۸۷ كاله پورې د دولت په مجموعي عوايدو كې د غير مستقيمو مالياتو مجموعه

(۱۰) جدول

کلونه	د غیر مستقیمو مالیاتو مجموعه	په فیصدۍ سره د مرستو په پام کې نه نیولو سره په مجموعي عوایدو کې د غیر مستقیمو مالیاتو ونډه
٪۵٦	۸۵۰۸۲۱۰۲۱۲	٪۵٦
۱۳۸۳	۷۲۷٦٦۰۵۸۳۲	٪۵٦
۱۳۸۴	۱۱۱۸۸۲۴۳۴۵۳	٪۴۹
۱۳۸۵	۱۱۵٦۲۹۸۰۰۳۲	۳۷.٪۲
۱۳۸٦	۱۵۹۸۵۸۰۳۸۷۲	۴۴.٪٦
۱۳۸۷	۱٦۲۹۹۰۰۰۰۰۰	۳٦.٪۷

(۱۲) شکل: د ۱۳۸۲ -۱۳۸۷ کلونو په اوږدو کې د غیر مستقیمو مالیاتو د مجموعي لوری

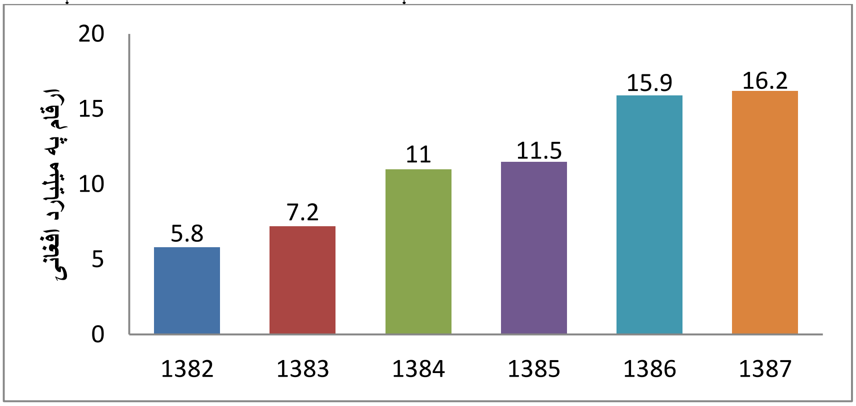

جدول او پورتني شکل ته په کتو لیدل کېږي چې له داخلي منابعو هم د خارجي مرستو په ګډون له داخلي منابعو څخه عواید د افغانستان د مالیاتي عوایدو په اړخ کې غیر مستقیم مالیات خاص ځای لري. لکه څرنګه چې د غیر مستقیمو مالیاتو له درکه عواید په ۱۳۸۲ کال کې ۸,۵ ملیارده وو، چې د دولت ۵٦٪ عواید له داخلي منابعو تشکیلوي. په ۱۳۸۳ کال کې د غیر مستقیمو مالیاتو عواید ۲,۷ ملیارده افغانۍ ښودل دی او دغه رقم په ۱۳۸۷ کال کې ۲,۱٦ملیارده افغانیوته زیات شوی دی چې ۷,۳٦٪ داخلي عواید او ۹,۲۳٪ عواید له داخلي منابعو او خارجي مرستو تشکیلوي.

۵- په افغانستان کې د مالیاتي سیستم اصلاح ته ضرورت:

په افغانستان کې د مالیاتو مختلف ډولونه وضع کېږي. په دې چې پر عوایدو مالیات، ګمرکي محصول، له سوداګریزو عوایدو څخه مالیات او له جایدادونو او ملکیتونو څخه نور مالیات په اوس وخت کې د مالیاتو عمده برخه له ګمرکي محصولاتو څخه تأمینیږي. نور مالیات پر عوایدو باندې د

مالیاتو په ګډون، د مجموعي عاید چې پر عوایدو له مالیاتو څخه سرچینه اخلي له درېیمې برخې څخه لږه حصه تشکیلوي. د مالیاتو او ناخالصو داخلي محصولاتو (GDP) نسبت د نړۍ والو معیارونو په پرتله ډېر ښکته دیږ دغه ښکته والی د ملي عاید سطح څرګندوي، چې بایدد هېواد مالیاتي سیستم ته جدي پام وشي ترڅو له دې لارې وکولای شي مالیاتي عواید لوړ کړي او په نړۍ واله سطح انکشاف ورکړي.

۱. د مالیاتو د اصلاح په اړه ابتکارات: په دې اړه مخکې له مخکې یو لړ اقدامات ترسره شوي دي د مثال په توګه د کرایې له عوایدو څخه د مالیاتو د وضع کولو یو نوی سیستم طرح او په کار اچول شوی. ددې سیستم له مخې عواید د کرایه دار په واسطه راټولېدل. په دې سیستم کې مالیه د مالک د کلنیو عوایدو په واسطه برابرېدل. په همدې طریقه له سوداګریزو عوایدو څخه د مالیې په وضع کولو کې اصلاحات منځ ته راغلي. نور اصلاحات په مزد او معاش د وضع شوې مالیې د بیا معرفي کولو په ګډون منځ ته راغلي دي. د وضاحت، شفافیت، ساده کولو او په عوایدو باندې د مالیاتو په قانون کې د زیاتې پراختیا په خاطر منځ ته راغلي دي. د مثال په توګه له فردي عوایدو څخه د مالیې نرخ په معقول او منطقي شکل ترتیب شوی. د فرد له عوایدو څخه مالیه په دوه شکلونو ٪۱۰ او ٪۲۰ وضع کېږي او مالیه د شرکت له عوایدو څخه په ثابت نرخ٪۲۰ ټاکل شوې ده.

په عوایدو باندې د مالیې د پراختیا په خاطر، د مالیاتي روشونو آسانه کول او اصغري حد ته د تقلب او لاسوهنې رسولو تشویقي روش اصلاح او تجدید شوی دی. د عمومي رخصتۍ په ورځو کې په کار او عوایدو مالیات بر طرفه شوي دي. پر ځای یي د پانګونې او تجارت د اسانه کولو په خاطر سریع او چټک استهلاک معرفي شوی دی. په همدې طریقه د خسارې د انتقال یوه مقرره له یوې دورې نه بلې دورې ته معرفي شوې ده. د خساراتو د نوي سیستم پر اساس یو شرکت په خارجي یا داخلي پانګونه کې چې د قانون له مخې ثبت او راجستر شوي وي تر هغه وخته انتقالېدای شي ترڅو په مکمل ډول دیون ورکړل شوي نه وي.

۲. معاصر مالیاتي اصلاحات: معاصر مالیاتي اصلاحات په اکثره مخ پر ودې او نورو هېوادونو کې د اقتصاد د کلي برنامې یو مهم او اړین جزء دی. د مالیاتي اصلاحاتو برنامه په هرو دوه عرصو؛ اصلاحاتو، یعنې مالیاتي سیستم او مالیاتي مدیریت کې شامله ده. د مالیاتي سیستم نوي عمده اصول په لاندې ډول دي. (۱:۱۲۱)

a) **د مالیاتي اساس پراختیا:** د مالیاتي اساس پراختیا په ټوله نړۍ کې د نویو مالیاتي اصلاحاتو یو مهم عنصر دی. د مخصوصو مقرراتو له منځه وړل، د مالیاتو له ورکړې څخه معافیت، په مالیاتي تعطیلاتو کې تخفیف او تر مالیاتي پوښښ لاندې د ټولو معاملاتو راوستل د مالیاتي سیستم د زیات مؤثریت، تساوي او شفافیت په موخه ډېر پام ورته کېږي.

b) **په شرکت او فرد باندې د مالیاتو په نرخ کې کمښت (حقیقي او حقوقي اشخاص):** د ۱۹۸۰ز

کلونو له نیمایي لسیزې راپدېخوا په شرکتي او فردي عوایدو باندې د مالیاتو د نرخ د تخفیف لپاره یوه غوښتنه تر سترګو کېږي. ولیدل شو چې په عوایدو باندې د مالیاتو لوړو نرخونو د اقتصاد لپاره زیات ضرر درلود، څکه چې دغه زړه سړونکي نرخونه د کار، سپما او پانګونې په هکله دي او په عین حال کې د مالیاتو نه ورکړه د مالیه ورکوونکو تشویقوونکې ده. ددغې مسئلې په ځواب کې پخوا په ټوله نړۍ کې د مالیاتو نرخ کم شوی دی.

c) **په فردي عوایدو باندې د مالیاتو ثابت نورم:** د۱۹۸۰ ز کلونو تر نیمایي لسیزې پورې د ټولنیز عدالت د لاس ته راوړلو لپاره په فردي عوایدو باندې د مالیاتو د متعددو نرخونو د وضع کولو لپاره یوه غوښتنه تر سترګو کېږي. لېکن دغه غوښتنې د۱۹۸۰ ز کلونو له نیمایي لسیزې څخه تغییر کړی. له هغه وروسته اکثرو هېوادونو په فردي عوایدو باندې د مالیاتو د نرخونو شمېر په پرتله ییز ډول کم کړی دی. اوسمهال یو شمېر اقتصادیون حتی په فردي عوایدو باندې د مالیاتو یو ثابت نورم او معیار پېشنهادوي او یوې ډلې هېوادونو د تاجکستان او جمیکا په ګډون په فردي عوایدو باندې د مالیاتو یو ثابت نرخ معرفي کړی دی.

d) **له (VAT) څخه استفاده:** له VAT څخه په ټوله نړۍ کې استفاده مخ په زیاتېدو ده. دغه مالیات په ۱۹۵۴ز کال د لومړي ځل لپاره د فرانسې لخوا معرفي شول. له هغه ځایه چې دغه مالیات بې طرفه، شفاف او په ټولیز شکل یې موضوعات رانغاړل، د منلو وړ ګرځېدلي او په ټوله نړۍ کې د پراختیا په حال کې دي. دغه مالیات اوس له ۱۳۰ څخه په زیاتو هېوادونو کې د تطبیق وړ دي او په نورو هېوادونو کې هم مطالعه شوي دي.

e) **د ګمرکي مالیاتو د جرړې کموالی:** له هغه ځایه چې د ګمرکي مالیاتو تنظیم آسانه دی او په څو مرکزي نقطو کې راټول شوی دی. له اقتصادي پلوه د ګټې اخیستو وړ نه دی. په نتیجه کې په هغه ځای کې چې له نورو کارېدونکو مالیاتو څخه د عوایدو د تولید امکانات وجود ولري، هېوادونه په دغو مالیاتو باندې لږه تکیه لري. پردې سربېره دغه مالیات د منطقوي اقتصادي اتحادیو د تأسیس او انکشاف، د نړۍ وال سوداګریز سازمان او نړۍ وال کېدو پر مهال ناڅیز اهمیت لري.

f) **شفافیت:** په وروستیو کلونو کې شفافیت ته خاص پام شوی. د یوه شفاف مالیاتي سیستم په پام کې نیولو سره مالیات زیاتېږي او د ځورولو او فساد کړۍ تنګوي. نوي مالیاتي اصلاحات د مالیاتي سیستم د عملکرد او جوړښت په ساده ګرځولو باندې تأکید کوي.

g) **په ځان ارزولو تأکېد:** یو مخ په زیاتیدو تمایل د نوي مالیاتي سیستم لاندې د ځان ارزولو روش د وضع کولو لپاره تر سترګو کېږي. د ځان تر ارزونې لاندې مالیه ورکوونکی د مالیاتو په ارزیابي د مالیاتي اظهارنامې په وړاندې کولو او د خپل مالیاتي پور په ورکولو باندې مکلف دی. د مالیه ورکوونکو حسابونه او اظهارنامې په هغه صورت کې چې مغایرتي مالیات د مالیاتي حسابرسۍ په جریان کې کشف نه کړي په اسمي ارزښت سره منل کېږي.

h) **په اجتناب کولو تأکید**: د مالیاتي سیستم د ساده گرځولو او شفافولو لپاره هڅه او د هغه ارزیابي د ځان ارزیابي تر نظام لاندې په جریان کې ده، خو د اجتناب کولو د تدابیرو د معرفي کولو لپاره د یوې ډلې بې پروا مالیات ورکوونکو په واسطه له آزاد مالیاتي سیستم څخه د استفادې له پلوه د مخنیوي په موخه یو تمایل تر سترگو کېږي.

لنډيز:

د افغانستان مالياتي سيستم له مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو څخه رامنځ ته شوی. مستقيم ماليات چې اکثراً د انتقال وړتيا نه لري لکه د ټولنيز أمنيت ونډې، ميراث او تحفې او د ملکيتونو په انتقال، عوايدو، گټې، د کرايې په ونډه، د گټې په اندازه، موضوعي، ثابت ماليات او نور.

غير مستقيم ماليات چې اکثراً د انتقال وړتيا لري، گمرکي ماليات، په خرڅلاو انتفاعي معاملاتو، په خدماتو ماليات او په اضافي ارزښت ماليات. البته د نورو غير مستقيمو مالياتو په پرتله د گمرکي محصولاتو برخه کې په داخلي عوايدو کې زيات دی. د غير مستقيمو مالياتو ونډه د مستقيمو مالياتو په پرتله صعودي شکل لري او د مستقيمو مالياتو په پرتله غير مستقيم ماليات په داخلي عوايدو کې لويه برخه لري.

پوښتنې:

۱. مالیاتي سیستم تعریف او د افغانستان په مالیاتي سیستم کې څو ډوله عمده مالیات شامل دي توضیح یې کړئ؟
۲. مستقیم مالیات تعریف او د هغوی نواقص او ګټې په ګوته کړئ؟
۳. غیر مستقیم مالیات تعریف او د هغوی نواقص او ګټې څرګندې کړئ؟
۴. د مالیاتو د موضوع د نوعیت له نظره د مستقیمو او غیر مستقیمو مالیاتو توپیر ښکاره کړئ؟
۵. په پرمختیایي هېوادونو کې د غیر مستقیمو مالیاتو د اندازې د زیاتېدو لاملونه په ګوته کړئ؟
٦. د غیر مستقیمو مالیاتو د ډولونو نومونه واخلئ؟
۷. د حقیقي او حقوقي اشخاصو په عوایدو مالیات تفکیک کړئ؟
۸. د ثابتو مالیاتو نومونه واخلئ؟
۹. په مجموعي داخلي عوایدو کې د مستقیمو او غیر مستقیمو مالیاتو ونډه په درېیو کلونو کې را وښیئ؟
۱۰. د امتعې د حرکت د لوري له مخې ګمرکي محصولات توضیح کړئ؟
۱۱. په مجدد وېش باندې د ګمرکي محصولاتو اغېز څرګند کړئ؟
۱۲. د خرڅلاو په دوران باندې د مالیاتو نواقص او ګټې واضح کړئ؟
۱۳. په اضافه شوي ارزښت مالیات څه ډول مالیات دي؟
۱۴. په مجموعي داخلي عوایدو کې د غیر مستقیمو مالیاتو ونډه په درېیو کلونو کې څرګنده کړئ؟

مأخذونه:

۱. تینگار، سید محمد. (۱۳۸۸) انکشاف تاریخی مالیات و زمینه پیدایش آن در افغانستان. مجله علوم اجتماعی شماره اول سال ۱۳۸۸.
۲. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) مبادی علم مالی، مطبعه خصوصی تمیم، کابل.
۳. صمیمی جعفری. (۱۳۵۸) اقتصاد بخش عمومی ۱. چاپ مهر (قم)، تهران.
۴. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴) سیر انکشاف حقوق مالی و مالیه عامه در افغانستان، مرکز نشراتی شوخک، کابل.
۵. وزارت عدلیه. (۱۳۸۴) جریده رسمی شماره ۸٦۷ قانون مالیات بر عایدات ۱۳۸۴، کابل.
٦. وزارت مالیه. (۱۳۸۷) معلومات ریاست عواید. ۱۳۸۷، کابل.
۷. وزارت مالیه. (۱۳۸۵) بودجه سال ۱۳۸۵، کابل.
۸. وزارت مالیه. (۱۳۸٦) بودجه سال ۱۳۸٦ کابل.
۹. وزارت عدلیه. (۱۳۸۴) جریده رسمی شماره۸۴۷ د ګمرکاتو قانون سال ۱۳۸۴، کابل.

۱۰. وزارت عدلیه. (۱۳۸۷) جریده رسمی شماره ۹۷٦ قانون مالیات بر عایدات سال ۱۳۸۷، کابل.

نهم څپرکی

غیرې مالیاتي عواید او د دولت پورونه

غیر مالیاتي عواید هغه عواید دي چې دولت یې له اقتصادي فعالیتونو او په خپل واک کې له موجودو منابعو څخه لاس ته راوړي. دغه عواید له مختلفو پانګونو د منشاء اخیستونکو عوایدو په شکل دي چې په قسمي ډول د دولت د تشبثاتي عوایدو نتیجه ورکوي یا د هغو عوایدو ترلاسه کول دي چې د دولت د ډول ډول شیانو او خدماتو له عرضې څخه دولت ته په لاس ورځي. د مالیاتي عوایدو پرخلاف ددې ډول عوایدو ځانګړنې د هغه اختیاري والی دی یا په بله وینا دغه عواید د دولت له خوا د وړاندې شویو مختلفو تولیداتو او خدماتو او د وګړو له پېرودنې او نه پېرودنې سره تړاو لري. پردې اسا دغه عواید نامنظم او تر یوې اندازې پورې نامطمین دي.

ځینې دغه عواید په لاندې ډول دي:

الف: د دولت د انحصاراتو سود لکه برېښنا، ګاز، نفت او نور.

ب: د دولتي ادار وپه واسطه د ډول ډول خدماتو له عرضې څخه د خدماتو بدله.

ج: له عامه ملکیتونو سره د عامه املاکو عواید، خرڅلاو یا اجاره.

د: د دولتي تشبثاتو عواید.

هـ: پورونه او داخلي او خارجي مرستې.

په هغه صورت کې چې مالیاتي عواید د دولت د مالي مخارجو د تأمین لپاره کافي نه وي لازمه ده ترڅود غیر مالیاتي عوایدو له لارې دغه کسر تأمین کړي. البته غیر مالیاتي عوایدو مختلفو ډولونو اقتصادي تأثیرات د دولت د مالي مخارجو په تأمین کې له یو بل سره کاملاً متفاوت دي.

باید یادونه وشي چې د افغانستان داخلي عواید په ۱۳۸٦ کال کې په مجموعي ډول ۷۷۳,۳۵ ملیارده افغانۍ وو. له هغه جملې د هېواد مالیاتي عواید ۹,۲۷ملیارده افغانۍ او په هغه کې د غیر مالیاتي عوایدو ونډه ۸ ملیارده افغانۍ وه، چې په حقیقت کې د غیر مالیاتي عوایدو ونډه ۳,۲۲٪ او د غیرمالیاتي عوایدو ونډه په هغه کال په مجموعي داخلي عوایدو کې ۷۷,۷٪ وه.

۱. دولتي تشبثاتي عواید او د دغې برخې خصوصي کول:

د دولت تشبثاتي عواید له هغه عوایدو تشکیل شوي دي، چې په دولتي او په مختلطو تصدیو کې د دولت له اشتراکاتو څخه لاس ته راځي. دولت پردې سربېره چې د دولتي تصدیو او دولتي اشتراکاتو څخه یوه برخه مالي احتیاجات تأمینوي، د داخلي تولیداتو د حجم په لوړولو، د بشري ځواک لپاره د کار د محل چمتو کول، د مشابه خارجي امتعې د وارداتو محدودول ، له خصوصي تشبثاتو سره د رقابت له لارې د قیمتونو په استقرار او ثبات کې عمده رول لرلي. (۱:۱۹۲)

د تمویل د یوه بدیل په توګه د عامه تشبثاتو په صورت کې استفاده د مالیاتو له لارې د مؤلدو

منابعو د استفادې د مؤثریت د بهبود باعث شوی او د ټولنې د مالیاتي بار یا مکلفیتونو د کموالي لامل کېږي. د دولت تشبثاتي عواید د دولت لپاره د یوې مناسبي عایداتي منبع په توګه شمېرل کېږي. البته ددغې عایداتي منبع سهم په متفاوتو اقتصادي نظامونو کې له یو بله توپیرلري.

په افغانستان کې د اقتصادي فعالیتونو په تېرو نظامونو کې دولتي تصدیو د دولت تر کنترول لاندې قرار درلود او له دغه سالانه مدرک څخه تشبثاتي عوایدد دولت لپاره عاید ګرځېدل. د دولت فعالیت او مداخلې په مختلفو عرصو کې په اقتصادي چارو کې وجود درلود. د مؤقت حکومت له ایجاد وروسته په ۱۳۸۱ کال کې او له هغه وروسته د دولت پالیسي خصوصاً د افغانستان د اساسي قانون له لسمې مادې سره په مطابقت کې وخت تغییر شوی. د خصوصي سکتور تقویه او وده او په نهایت کې د بازار اقتصادي نظام ایجاد جداً طرفداري کېږي. بناءً د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ناځیزه اقتصادي مؤثریت پر بنا د دولتي تصدیو په فعالیت کې په پام کې لري ترڅو دولتي تصدۍ چې تر دې مهاله د دولت د اقتصادي واحدونو په توګه د مالیې وزارت په چوکاټ کې په مختلفو عرصو کې په فعالیت بوختې دي په قانوني شکل هغه د خصوصي سکتور ولکې ته سپارل شوي او د خصوصي سکتور د تقویې په خاطر لازم تدابیر نیسي.

الف- د دولتي تشبثاتو د خصوصي کولو مفهوم او ماهیت: خصوصي کول او د دولت له تسلط څخه د وظایفو عدم تنظیم هغه امکانات دي چې د هغه په واسطه کېدای شي د دولت رهنمایي او د رهبرۍ طاقت د تولیدکوونکو له تولیدي وسایلو څخه په استفادې محدود کړي. د شتمنۍ او ملکیتونو خصوصي کول له یوې خوا او له بلې خوا د تولیدوونکو د تولیدي وسایلو دولتي کول دوه مخالف قطبونه تشکیلوي، چې د دوی حرکت په دوه مخالفو جهتو دی. د دولتي کولو په صورت کې دولت په پېرودنه یا د پانګه ییزو شیانو په ترلاسه کولو سره واضح وي، چې په ځومره پیمانه په اقتصاد کې د دولت نفوذ ته ضرورت دی او په ځومره پیمانه یوه ملي اقتصاد ته د مؤلدې پانګې تأثیر د دولت په واسطه د خصوصي تولیدي ملکیتونو په اخیستلو سره ارتقاء کوي. په مقابل کې یې له خصوصي کولو څخه په مطلق ډول هغه وخت خبرې کېږي، چې دولت یوه دولتي تصدي او یا د یوې تصدۍ برخې په انفرادي اشخاصو او یا خصوصي تصدیو خرڅوي او یا داچې د خصوصي کولو له لارې د تولید عمده برخې کموي. د تولیدي تصدي له اداري څخه پرهیز او په دې ترتیب د تولید کولو له دندې څخه صرف نظر وکړي او د ډله ییزو شیانو تدارک د هغه په اخیستلو سره له آزاد بازار څخه رفع کوي. (۵ :۳۷)

له خصوصي کولو څخه په قسمي ډول هغه وخت خبرې کېږي، چې د یوه ملي اقتصاد په مؤلده پانګه کې د دولت سهم او یا په دولتي تصدیو کې د دولتي پانګې اندازه کمه شي.

د خصوصي کولو یو بل شکل په شکلي او یا حقوقي ډول بنه بدلول د یوې دولتي تصدۍ د انفرادي حقوقو په شکل دی. په دې صورت کې د پانګې کوم ډول انتقال د دولت او اشخاصو او یا

دانفرادي تصديو ترمنځ نه دی ترسره شوی، بلکې یوه دولتي تصدی له عامه قانوني شکل څخه په یوه خصوصي قانوني شکل، اکثراً د سهامي او مختلط شرکت په شکل تغییر کوي.

د دولتي مؤسساتو د خصوصي کولو تمایل په هغو ساحاتو کې وجود لري چې په دغو ساحو کې دولت بریالی نه شي ترڅو له مساعدو مخارجو سره مخصوصاً ضمني مخارج، د تولیدي طریقو همغږي کول (تولیدي مؤلدیت) او د مؤلدې پانګې له انسجام څخه استفاده وکړي.

ب- د خصوصي کولو لاملونه: ټول هغه وظایف چې دولت یې په غاړه لري په هیڅ وجه یوه ثابته او تغییر منونکې اندازه نه ښیي، بلکې د وخت په تېرېدو سره نوې ساحې نور فعالیت بازار یا خصوصي سکتور ته تسلیمولی شي. خصوصي سکتور ته د دولت د مربوطو وظایفو دغه ډول انتقال د خصوصي کولو په نوم یادېږي (د دولت د محدودولو حالات). د انتقال دا ډول پروسو لپاره کېدای شي مختلف لاملونه وجود ولري:

لومړی داچې په تېرو وختونو کې دولتي تصدی د عامه برخې په واسطه د اضافي عوایدو د ایجاد په خاطر تأسیس شوي وي. په دې چې دولتي تصدی اکثره فعالیتونه له متوسط حد څخه ښکته ترسره کوي، باید خصوصي شي.

دوهم داچې تخنیکي پرمختګ ددې لامل کېږي چې د ټاکلو دندو د ترسره کولو لپاره د دولتي فعالیت بله مشخصه د عامه شتمنۍ په توګه مطابقت ونه لري او هم د یوه طبیعي انحصار د ثبوت وړاندې کولو ګنجایش نه لري.

دریم باید یادونه وشي چې د عامه ملکیت طرح د ملاحظه کوونکو ترمنځ یو تفاهم لازموي، چې آیا په یوه ټاکلي فعالیت کې د یوه عامه ملکیت خصلت له یوه خصوصي ملکیت سره توپیر لري که نه!

خصوصي سکتور ددې ډول فعالیتونو په منلو کې هغه وخت لېوال کېږي، چې د هغه په نتیجه کې د دوی د شتمنۍ په عوایدو کې د ملاحظې وړ وده رامنځ ته شي. له بلې خوا په انتقال پورې د تولید مربوط فکتورونه (خصوصي کول) کېدای شي په کاربرو او ګټه راوړونکو امکاناتو بدل شي. په خصوصي کولو پورې مربوطو تأثیراتو کې د لاندې درې خصوصیاتو توقع کېږي:

لومړی داچې تردې مهاله پلان شوی دولتي فعالیت په زیان اړوونکي شکل له کاره غورځېدلی او دغه جنس خصوصي سکتور ته د انتقال په ترځ کې وساتلی شي.

دوهم داچې د خصوصي سکتور د فعالیت په ترځ کې له یوه زیان اړوونکي فعالیت څخه یوه ګټه راوړونکې معاملاتي ساحه انکشاف وکړي.

دریم داچې دولتي فعالیتونه تردې مهاله ګټه راوړونکي دي. د خصوصي کولو په واسطه کېدای شي د ګټې له ډېر زیاتوالي څخه برخمن شي.

ج: په افغانستان کې د دولتي تشبثاتو د خصوصي کولو پالیسي:

د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت د وزیرانو شورا لاندې پالیسي د خصوصي کولو او د هغې د

حمایت په رابطه منظوره کړې ده:

د افغانستان دولت د خصوصي سکتور د انکشاف په هڅه کې دی، چې د هېواد د اقتصادي ودې لپاره د ماشین په څېر ګڼل شوی او په اوږدمهال کې د افغانستان د پرمختګ او د فقر د کمولو یو مهم جزء تشکیلوي. د افغانستان دولت یاد سکتور ته د دولت د جایدادونو د انتقال له لارې د یاد سکتور انکشاف ته په مؤثر ډول او د وخت له تقاضا سره سم متعهد دی. دغه ډول انتقال په خلاص، مناسب او شفاف ډول ترسره کېږي، چې ددغې برنامې د اهدافو مطابق د دوی له خرڅلاو څخه د د عوایدو زیاتېدل، د کار کوونکو د وظایفو ساتل، د پانګوالو تشویق، پرمختګ او د ټکنالوژۍ عصري کول دي.

د مالیې وزارت خپل فعالیت د مجدد ساختار لپاره د پېشنهادونو تهیه کولو، انحلال او د دولتي تصدیو د خصوصي کولو په موخه پیل کړی دی. ددغې پروسې یوه برخه د دولتي تصدیو شتمنۍ او فعالیت ته بیا کتنه او جدي مطالعه وه، چې د ۱۳۸۳ کال د حمل په میاشت کې پیل شوه او د همدې کال د عقرب په میاشت کې ختمه شوه او ټولې دولتي تصدۍ په لاندې دوه کټګوریو ګروپ بندي شوي دي:

۱. هغه تصدیګانې چې د دولت تر ادارې لاندې په تلوار سره پېشنهاد شوي دي: دغه ګروپ تصدۍ مهم عامه خدمات لکه عامه ترانسپورت، د اوبو تهیه، د انرژي تولید او وېش، تادیبي او رهایشي خدمات او نور ترسره کوي. ځینې نورې دولتي تصدۍ د قانون له مخې د دولت تر ادارې لاندې پاته شي.

۲.هغه تصدیګانې چې د خصوصي کولو لپاره پېشنهاد شوي دي: په دې ګروپ کې هغه تصدۍ شاملې دي چې له انتقال، کنترول او ملکیت څخه به خصوصي سکتور ته ګټه یوسي او هغه تصدۍ چې محدود اقتصادي قابلیت او یا هېڅ نه لري او د دولت په عوایدو باندې د اوږو بار وي، دغه تصدۍ باید د دولت له لوري خصوصي شي. په هغو تصدیو کې چې د خصوصي کولو لپاره پېشنهاد شوي دي، خصوصي سکتور ته د دولتي تصدیو د انتقال لپاره د مختلفو طریقو او میتودونو ارزیابي لکه د شتمنیو انتقال، په شرکتونو کې د اسهامو خرڅلاو، د اجارې اوږدمهاله قراردادونه او یا له کار کوونکو سره قراردادونه ترسره کېږي، چې بالآخره د خصوصي کولو ډول چې د هرې تصدۍ لپاره انتخابېږي، خاصتاً د هغې تصدي په وضعیت او خصوصیت پورې مربوط دی.

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د وزیرانو شورا د پورته پالیسۍ په منظورولو سربېره د دولتي تصدیو په قانون کې لازم تعدیلات د مختلفو میتودونو د تطبیق په خاطر چې د خصوصي کولو په پالیسۍ کې هغې ته اشاره وشوه تصویب کړل. د ټولنیز مصؤنیت پروګرام د خصوصي کولو د برنامې په اوږدو کې چې له بېځایه شویو کار کوونکو څخه د حمایت لپاره ترتیب شوی، هم تصویب شو.

۲- د پانګه ییزو شتمنیو د خرڅلاو او له طبیعي شتمنیو څخه عواید: د دولت د شتمنیو یوه برخه فزیکي پانګې لکه ساختمان او ماشین آلات یا طبیعي پانګې لکه ځمکه او معدني ذخایر تشکیلوي. د

دولت د اقداماتو يوه برخه ددغو پانګو راکړه ورکړه ده. د پراختيا د طرحو ترسره ايجاد، د اقتصادي زېربناوو ايجاد يا د خصوصي برخې د عملياتو د تکميلولو لپاره د توليدي شرکتونو تأسيس د دولت له وظايفو څخه دي. دغه اقدامات د دولت پانګه ييزې شتمنۍ زياتوي.

ددغو شتمنيو د تملک لپاره د لازمو منابعو تأمين کېدای شي د دولت له عوايدو تأمين شي يا د موجودو پانګو په خرڅلاو او يا د هغه تبديل په زېږونکو پانګو ترسره شي. معدني ذخاير شنډه پانګه ده چې که چېرې په زېږونکو پانګو لکه بندونو، کارخانو، د برق انرژي او جادو تبديلې شي له اقتصادي پلوه د دفاع وړ دي. خام نفت يا نور معدني ذخاير د دوی په ټولو تسهيلاتو پورې تعلق لري. د هغه خرڅلاو او مالي تأمين، د خالصو ګټو طرحې لرونکي دي او د نن او سبا ورځې نسل په دوامداره ډول برخمن کوي، يعنې ثروت زياتوي، شغل او بوختيا ايجادوي اود آينده لپاره د دولت مالياتي عوايد لوړوي او په دې ترتيب د دولت د پانګه ييزې شتمنۍ له زياتېدو سره په عين حال کې د دولت دوامدارو عوايدو ته هم وده ورکوي او له دې لارې هم د دولت ثروت زياتوي. په افغانستان کې ددې برخې عوايدو په ۱۳۸۳ کال کې لاندې شکل لري:

۱. د افغانستان د دولت د شتمنيو د خرڅلاو له درکه عوايد چې د غير منظمو عوايدو په ډله کې شمېرل کېږي، چې په ۱۳۸۳ کال کې (۱/۹۱۳۲۸۴۹۰۸) افغانيو ته رسېدلي دي، چې دغه مبلغ د دولت د مجموعي عوايدو ۱۵٪ تشکيلوي.

۲. همدارنګه د طبيعي منابعو د خرڅلاو عوايد په ۱۳۸۳ کال کې (۴۹/۸۳۳۹۱۱) افغانيو ته رسېدلي دي چې د دولت ۳۹,۰٪ مجموعي عوايد جوړوي.

۳. له دولتي ملکيتونو څخه د استفادې عوايد په ۱۳۸۳ کال کې (۳۳۳۸۷۱۴۲۶) افغانۍ وو، چې د مجموعي عوايدو ۶۱٪/۲ تشکيلوي.

۴. د منقولو شتمنيو د کرايې عوايد (۷/۷۹۲۳۲۳) افغانۍ.

۵. په ياد کال کې د دولت د غير منقولو شتمنيو د کرايې عوايد (۲۲۲/۴۹۵۴۷۵) افغانۍ وو.

٦. له محصول او د ځمکې او ساختمان د خرڅلاو له مالياتو څخه ترلاسه شوي عوايد په ۱۳۸۳ کال کې (۱۱/۸٦۸۵۲۷) افغانۍ وو.

۳. دولتي پورونه د دولت د مخارجو د تمويل د يوې منبع په توګه:

الف) د ملي پورونو اهميت او ضرورت: کله چې د دولت عوايد د مخارجو کم وي، ممکن د پورونو ترلاسه کولو سره د خپلو عوايدو کسر تأمين کړي. پردې اساس د ملي يا عمومي پور ټول دولتي پورونه له مرکزي بانک، سوداګريزو بانکونو او سازمانونو او د هېواد له وګړو او همدارنګه له بهرنيو هېوادونو څخه ترلاسه کېدونکي پورونه دي. پردې اساس کېدای شي د هېواد پورونه په کلي ډول په داخلي او خارجي پورونو ووېشل شي يا په بله وينا هماغه ډول چې د خصوصي برخه په اقتصاد کې افراد او

شرکتونه د مالي تأمين لپاره د خپلو مخارجو يوه برخه بالخصوص د پانگونې په برخه کې مجبورېږي چې له بانکونو څخه پور ترلاسه کړي. کله کله دولت هم د خپلو مخارجو د مالي تأمين لپاره ممکن له نورو لارو څخه د استفادې پرځای د پورونو (داخلي يا خارجي) له لارې د خپلو منابعو کمبود جبران کړي. البته دغه خصوصي پورونه (د خصوصي برخې پور) او عمومي پورونه (د عمومي برخې پور) له اقتصادي نقطه نظره هم تفاوتونه وجود لري، د تاريخ په اوږدو کې د هېوادونو د ملي پورونو په زياتوالي کې مختلفو عواملو نقش لرلی، چې له هغې جملې نه کولای شو لاندې عواملو ته اشاره کړو:

١.جگړه او نظامي مخارج.

٢.د ټولنيزو تعهداتو ترسره کول.

٣. د اقتصادي ثبات ايجاد د وزگارتيا کموالی او د قېمتونو ثبات د داخلي يا خارجي منابعو د تجهيز له لارې.

۴. د بودجې د کسر تأمين.

۵. اقتصادي وده او انکشاف (۴ :۲۴۳).

پردې اساس د ملي پور د اقتصادي آثارو ارزيابي ددغو پورونو ايجاد په علتونو او د هغه پرتله د دولت د مخارجو د مالي تأمين له نورو لارو سره تړاو لري يا په بله وينا که چېرې دولت وتوانېږي د پورونو له لارې راټولې شوې پيسې، بالخصوص راکدې پيسي په سم ډول په مؤلده پانگونه کې په کار واچوي د پورونو اصل او فرع د ايجاد شويو پورونو له لارې د پانگونې په طرح کې تأمين کړي. په اوږدمهال کې د توليد د زياتوالي او د اقتصادي ودې لامل کېږي. خو که چېرې پورونه د غير مؤلدو مخارجو لکه د مصرفي او غير توليدي مخارجو د مالي تأمين په موخه وي نامساعد اقتصادي تأثيرات ايجادوي، يعنې په دې ډول مخارجو کې نه يوازې عوايد نه شي ترلاسه کولای، بلکې د گټې ورکړې ته په پام سره د پور پاڼو لرونکو ته د پور د خدماتو له لارې د پور اصل او د هغه گټه په ټولنه باندې د بار په ډول تحميل کېږي، معمولاً د جگړې په کلونو کې پورونو د پام وړ ډول سره په هېوادونو کې زيات شوي دي. البته په پرمختللو هېوادونو کې د پورونو عمده رقم داخلي پورونه دي. په داسې حال کې چې مخ پر ودې هېوادونو کې، په اکثراً خارجي پورونه دي. د مثال په توگه په امريکا کې له زياتوالي سره سره د هېواد ټول ملي پورونه د وخت په اوږدو کې (د مثال په ډول په ۱۹۸۲ کال کې دغه رقم ۱۲۰۰ ملیارده ډالرو ته رسېدلی) چې يوازې د هغه۱۰٪ خارجي پورونه دي. د هغه باقيمانده ۹۰٪ د دولت پورونه (داخلي پورونه) دي. البته ددې هېواد د خارجي پورونو رقم د۱۹۸۰ لسيزو په آواخرو کې د پام وړ زياتوالی موندلی دی. لکه څرنگه چې اقتصادپوهانو پېشبيني کړې وو چې د۱۹۸۰ لسيزو په آخر کې ددې هېواد خارجي قروض۷۵۰ ملیارده ډالرو ته رسېدل. په مخ پر ودې هېوادونو کې په خارجي پورونو پورې مربوط رقم د پام وړ دی. د مثال په توگه د مخ پر ودې هېوادونو ټول خارجي پورونه د ۱۹۸۸ کال په پای کې د ۱۳۲۰ ملیارد ډالرو معادل رقم ته رسېده، چې دغه رقم ددغو

هېوادونو د ټول ناخالص ملي تولید نیمايي برخه تشکیلوله، ددغو هېوادونو د خارجي پورونو ټول رقم په ۱۹۸۷ کال کې ۱۲۸۱ ملیارده ډالرو ته رسېدلی دی چې دغه رقم د ۱۹۸٦ کال په پرتله د ۱۱٪ معادل د ودې نرخ لرلی دی. (۳ :۲)

عمومي استقراض یا پورونه په حقیقت کې د مرکزي دولت او خصوصي پور د خصوصي برخې په اقتصاد کې د حقیقي او حقوقي افرادو د پور اندازه ده. د لوی اقتصاد په سطح د خصوصي پور اندازه له عمومي پورونو څخه زیاته ده، خو ډېر لږ تر سترګو کېږي چې وګړي د خصوصي پور پر وړاندې غبرګون وښیي. د خصوصي او عامه اقتصاد ترمنځ زیات تفاوتونه وجود لري.

د خصوصي او عمومي برخو د پورونو ترمنځ له زیاتو شباهتونو سره سره د هغو دوه اقتصادي تأثیرات له یو بل سره کاملاً متفاوت دي. د خصوصي برخې په اقتصاد کې د مخارجو د تمویل له مهمو لارو څخه یوه د خصوصي شرکتونو پانګونه، له بانکي سیستم څخه پور، یعنې د پور ترلاسه کول دي، خو باید پام وشي هغه څه چې د یوه فرد یا یوه شرکت لپاره په خصوصي برخه کې د مثال په ډول د بودجې کسر مناسب یا نامناسب تشخیص شي لزوماً نه شي کېدای د عمومي برخې او یا لوی اقتصاد لپاره دغه ډول وي. پردې اساس د عامه اقتصاد او خصوصي برخې اقتصاد د وظایفو او اهدافو ترمنځ له تفاوتونو سره سره د پور موجودیت، اهداف، اهمیت او د هغه اقتصادي تأثیرات به د عمومي او خصوصي برخې په اقتصاد کې له یو بل سره متفاوت وي.

ب- له بهرنیو منابعو څخه د ګټې اخیستنې اړوند نظریات:

په کلي ډول له خارجي منابعو څخه د استفادې په اړوند درې نظرونه وجود لري:

لومړی نظریه: په هغو نظریاتو کې شامله ده چې خارجي منابع د اقتصادي ودې او پرمختیا په موخه مهمې بولي. ددغې نظریې مطابق پرمختیایي هېوادونه د پانګې له اړخه د لږې سپما او د کمې پانګونې له اړخه په فقیرو اقتصادونو مشهور دي، په داسې حال کې چې د پرمختللو هېوادونو په ناخالص ملي تولید کې ناخالصه پانګونه د ۲۰٪-۱۵ پورې رسېږي او په پرمختیایي هېوادونو کې د ناخالصې پانګونې نرخ د ۵٪-٦ پورې وي. نو دغه هېوادونه ډېر په مشکل سره کولای شي چې د استهلاک مصارف یا د موجوده پانګه ییز کالیو تعویض حفظ کړي. پردې سربېره د پرمختیایي هېوادونو علمي کمزوري ددې لامل ګرځي چې حتی له موجوده منابعو څخه هم په سم ډول استفاده نه شي کولای. همدارنګه له دې سره سره پرمختیایي هېوادونه د پانګونې د کموالي له امله د اجتماعي پروژو په برخه کې تر فشار لاندې دي. لېکن خصوصي برخه د اوږدمهاله بېرته ورکړې په دلیل د پانګونې په برخه کې او ددغو موجوده طرحو او غیر مستقیمو منافعو په برخه کې ډېرې مهمې نه دي.

د دوهمې ډلې د نظریاتو مطابق بهرني مالي جریانونه د پرمختګ او ودې له عواملو څخه جلا کېدونکي نه دي. کله چې د انکشاف لپاره دغه ډول لازم عوضي شرایط موجود وي، اقتصادي او اجتماعي پروژې ترسره شوې وي، نو په دې صورت کې پرمختګ او وده له بهرنیو مالي منابعو څخه

پرته امکان لري او که چېرته پورته شرايط موجود نه وي نو اقتصادي پرمختګ د بهرنيو مالي منابعو په موجوديت کې هم امکان نه لري او دغه منابع بېځايه ضايع کېږي.

د درېيمې ډلې نظريات د هغې ډلې په نظرياتو کې شامل دي، چې په هغه کې بهرنۍ مالي منابع د اقتصادي ودې لپاره کافي شرط نه دی. لېکن د سم مديريت په صورت کې ددغو منابعو مصرف اقتصادي وده او پرمختګ ممکن ګرځوي. په دې مديريت کې د هغو پورونو ځانګړي کول شامل دي چې د صادراتي کااليو د توليد لپاره اخيستل کېږي خصوصاً د صنعت په برخه کېد ترلاسه شويو مرستو له ائتلاف څخه مخنيوی او نور شامل دي. بايد يادونه وکړو چې د عواملو څلور ګروپونه د بهرنيو مرستو د توازون په ټاکلو کې مؤثر دي.

لومړی عامل: په عرضه کوونکو هېوادونو کې د پانګې د مازاد د توازون منبع.

دوهم عامل: د حاصلوونکو هېوادونو په واسطه د بهرنيو مالي منابعو د جذب ظرفيت. په دې برخه کې د ترميم او انکشاف نړۍ وال بانک په خپل څوارلسم کلن راپور کې ليکلي، چې په پرمختياي هېوادونو کې په عمراني پروژو کې د محدوديت مهم لامل د پيسو او مالي ذخايرو کمبود نه، بلکې د هغو د اجراء لپاره د مناسبو پروژو عدم موجوديت دی. په حقيقت کې په کافي مقدار سره د اجتماعي او اقتصادي سهولتونو عدم موجوديت هم د ظرفيت په جذب باندې د محدوديت او فشار لامل دی.

درېيم عامل: د طبيعي او انساني منابعو عدم موجوديت دی.

څلورم عامل: د پور اخيستونکو هېوادونو د بيا ورکړې ظرفيت دی.

د ګريفېن بولز نظريه *(kerth Griffin)* :

ګريفېن په۱۹۷۰ز کال کې د احصائيوي بررسيو په ترسره کولو سره دې نتيجې ته ورسېده، چې ۲۵٪ بهرني پورونه يوازې د ودې په اړونده چارو کې مصرف شوي دي يا په بله وينا ۷۵٪ بهرني پورونه يوازې مصرفي مخارجو ته ځانګړي شوي دي. دده مطالعاتو وښودله چې په پرمختيايي هېوادونو کې د بهرنيو مرستو جريان ددې پرځای چې مکمل داخلي منابع وي هغوی د ځای ناستي په ډول عمل کوي.

دغه کړنې په دواړو برخو، يعنې په عامه او خصوصي برخو کې ليدل کېږي. د دولت په برخه کې د بهرنيو مرستو په زياتېدو سره عملاً اوسني او راتلونکي مخارج زياتېږي.

پاول بولز (paul boles): پاول بولز په ۱۹۸۷ز کال کې په خپله مقاله کې (په لږ پرمختللو هېوادونو کې بهرنۍ مرستې او کورنۍ سپماوې) تر عنوان لاندې وښودله چې د بهرنيو مرستو په موجوديت کې بايد د رود دومار لومړنی ماډل چې له G=s/v سره مساوي دی دې ډول G=S+a/v بڼې ته اصلاح شي، چې a پکې توليد ته د بهرنيو مرستو نسبت دی، چې دغه نظريه د توليد په ليونتيف تابع باندې اتکاء لري، چې په هغه کې د s د سپما ثابت نرخ او v د پانګې او توليد نسبت او g د کار د قوې وده (g)،د

G=s/v په صورت کې يو متعادل شرط ارايه کوي او کله چې s,g اوv ثابت وي نو د متعادلې ودې احتمال ډېر لږ وي. نو په همدې دليل دغه شرط د چاقو د څنډې (Knife-edge) په نوم مشهور دی. نو د عدم تعادل په صورت کې تعادل ته د بيا ورتلو په موخه هېڅ کار او فعاليت وجود نه لري. نو په دې ترتيب کله چې د بهرنيو مرستو د زياتوالي په صورت کې سپما کمه نه شي نو خارجي مرستې به په اقتصادي وده مثبت تأثير وکړي. نو په دې ډول لکه د بولز (Boles) نظريه کله چې د بهرنيو مرستو او سپما رابطه مثبته وي نو په اقتصادي وده باندې د خارجي مرستو د مثبت تأثير امکان موجودېږي.

يوه ډله عقيده لري، که چېرې دولت په راتلونکې کې د پورونو د ورکړې په موخه ماليات لوړ کړي، نو د افرادو د پېرودنې قدرت به دولت ته انتقال شي، چې په نتيجه کې په لوی اقتصاد کې کوم خالص بار او هېڅ ډول تغيير به د خصوصي برخې په توليد، البته د بيا تاديې په وخت کې رامنځ ته نه شي. ددې ډلې په نظر، پورونه به په راتلونکې کې په خالص ډول هېڅ ډول بار وارد نه کړي.

جيمز بوکنان (James M .Buchanan): د امريکا يو نامتو اقتصادپوه چې د نوبل جايزې گټونکی هم دی په ۱۹۸٦ ز کال کې يې داسې استدلال کاوه، چې د ملي پورونو بار کېدای شي چې راتلونکې نسل ته ولېږدول شي. د بوکنان د نظر پر بنسټ، له دولت څخه د پورونو د ترلاسه کولو په وخت کې هېڅوک د پور تر بار لاندې نه راځي، ځکه هغه خلک چې دولتي پور پاڼې ترلاسه کوي دغه عمل په داوطلبانه ډول ترسره کوي او په همدې دليل د خپلو مصارفو د ځنډ په وجه چې ترڅو دغه مخارج په راتلونکې کې ترسره کړي، نو له دولت څخه د سود په ډول پيسې يا عوض هم ترلاسه کوي او يا په بله وينا د پور پاڼو لرونکي دې ته ترجيح ورکوي چې په اوس وخت کې د مصرف پرځای دولتي پور پاڼې له ځان سره وساتي. په پای کې دغه اشخاص د کوم بار لاندې نه راځي او گټه هم نه ترلاسه کوي. (۹:۴۲)

دې ته په پام سره چې د پور پاڼو لرونکي کومه گټه نه ترلاسه کوي، خو ماليه ورکوونکي له زيان سره مخ کېږي. نو دلته کولای شو په کلي ډول ووايو چې دولتي پورونه کولای شي په راتلونکو نسلونو باندې خالص بار وي. نو پردې اساس ملي پورونه کېدای شي د عوايدو او شتمنيو د نابرابرۍ سبب وگرځي.

ج- د پورونو او نورو طريقو له مخې د دولت د مصارفو پوره کول:

د عمومي اقتصاد په برخه کې کله چې د دولت عوايد له مصارفو څخه کم وي، نو دولت کولای شي چې د بودجې کسر او د عوايدو کمښت د لاندې طريقو له مخې پوره کړي.

الف: د ماليات‍و او د دولت د عمومي عوايدو زياتېدل.

ب: له خلکو څخه پور اخيستل.

ج: له بانکي سيستم او مرکزي بانک څخه پور اخيستل.

د: بهرني پورونه يا په بله وينا دولت کولای شي چې د مالياتو يا پورونو (کورنيو او بهرنيو) له لارې د

خپلو عوایدو کمښت جبران کړي.

د مالیاتو او پورونو ترمنځ یو اساسي توپیر دادی چې د مالیاتو له لارې د عوایدو د کمښت پوره کول په حقیقت کې یو خالص مالي سیاست دی یا په بله وینا کله چې دولت د بودجې کسر د مالیاتو له لارې تمویل کړي نو د دوراني پیسو د سیالیت په درجه او حجم کې هېڅ ډول زیاتوالی نه راځي. په داسې حال کې که چېرې د بودجې کسر د پورونو له لارې تمویل شي له دې پرته چې د پورونو ډول په پام کې ونیول شي د دوارني پیسو په حجم کې تغییر (معمولاً زیاتوالی) لیدل کېږي. نو له دې امله د بودجې د کسر تمویل د پورونو له لارې په یو خالص مالي سیاست نه شي اطلاق کېدلی.

د- د ملي پورونو دندې او له هغوی څخه د استفادې اهداف:

په اساسي ډول پورونه د تمویل په موخه کولای شي لاندې دندې ترسره کړي.

۱. په لنډ مهال کې د عوایدو د نوساناتو د مساواتو دنده (د دولتي کسې د تقویي لپاره پورونه).

۲. په منځ مهال کې د بودجې د تقویې دنده (د لویو پانګه ییزو پروژو د پرمخ بیولو په موخه).

۳. ځانګړې دنده لکه د فوق العاده مصارفو د پوره کولو لپاره پورونه او یا خصوصاً هغه پورونه چې له یوې نه اټکل شوې واقعې لپاره ترسره کېږي.

۴. د اقتصادي نوسان په حالت کې تشویقي دنده، اضافي مصارف او د عوایدو کموالي ته د یو منظم سیاست په واسطه تعادل وربخښي او په دې ډول یو بد اقتصادي حالت د یو بهتر اقتصادي حالت په لوري رهنمائي کوي.

۵. د مختلفو اجتماعي طبقو ترمنځ د عدالت د راوستلو دنده مثلاً د ځوان او زوړ نسل ترمنځ د رفاه تعادل (د ټولنیز بار د تغییر لپاره پورونه).

له ملي پورونو څخه ممکن د دوه اهدافو لپاره استفاده وشي:

الف- د دولتي عوایدو د کمښت د تمویل او د نورو مالي احتیاجاتو لپاره.

ب- د مالي او پولي سیاست د ترسره کولو لپاره.

الف- د عوایدو د کمښت د تمویل لپاره له پورونو څخه استفاده ممکن د جاري مصارفو، د پانګونې د مصارفو او بالآخره د فوق العاده مصارفو لپاره ترسره کېږي، چې له دغو مواردو څخه هریو په لنډ ډول تر څېړنې لاندې نیسو:

۸. د جاري مصارفو د ورکړې لپاره له پورونو څخه استفاده: یو کلي اصل چې په عمومي ډول د اقتصادپوهانو ترمنځ د موافقې وړ دی، د هغې پلي کول نه یوازې د دولتونو لخوا، بلکې د افرادو لخوا هم لازم او حتمي دی. هغه داچې له پورونو څخه باید په هېڅ ډول د احتیاجاتو د رفع کولو او جاري اړتیاوو د پوره کولو، خصوصاً په عادي اقتصادي شرایطو کې استفاده ونه شي. لېکن په مختلفو اقتصادي شرایطو کې عمومي د عوایدو ماهیت ته په کتو او د دولتونو د حصول په اندازه کې د کامل نظم نه موجودیت ته پام سره د مؤقتي مالي ضعف د رفع کولو په موخه له پورونو څخه استفاده، چې په

عوایدو او مصارفو کې د نه اټکل شویو تغییراتو له امله او یا د مالیاتو له حصول څخه وړاندې د عوایدو د کمښت د جبران لپاره مجاز لري. له پورونو څخه په دې برخه کې استفاده باید لنډ مهاله وي. البته امکان لري ځینې دولتونه له دې چې د پور پانې نشر کړي دغه ډول مؤقتي اړتیا له بانکي نظام څخه د اعتبار پر اساس رفع کړي.

B. **د عمراني مخارجو (پانګونو) د ورکړې لپاره له پورونو څخه استفاده:** دولتي پانګونې کولای شو په دوه برخو ووېشو. لومړی په هغو پروژو کې چې ډېره سوداګریزه بڼه لري او ترلاسه کېدونکي عواید یې د پانګونې د مخارجو یوه برخه یا ټول د استهلاک په موده کې پوره کوي. که چېرته په دې برخه کې د دولت له مداخلې څخه صرف نظر وشي، نو بیا له پورونو څخه استفاده مجاز ده. په دې برخه کې د عوایدو حداکثر او هغه زمان چې له دغې پانګونې څخه پکې عواید حاصلېږي باید د ځانګړې پاملرنې وړ وګرځي او د پورونو د استهلاک موده باید له دې حد څخه کمه وي. په دې برخه کې له پورونو څخه د استفادې تر ټولو ښه مثال د اوبو، برېښنا او ټېلفون د تأسیساتو د ایجاد په موخه له هغوی څخه استفاده ده. له پورونو څخه استفاده په هغو پروژو کې چې عواید ونه لري د پروژې د پراخوالي له امله یې د مخارجو تادیه د بودجې له جاري عوایدو څخه امکان نه لري او د اقتصادي مصلحتونو خلاف کار دی لکه دولتي ودانۍ، عمومي پارک او داسې نور چې باید د نویو مالیاتو د ترلاسه کولو پر اساس یې مخارج تادیه شي.

C. **د غیر مترقبه پېښو او جګړې د مصارفو د ورکړې په موخه له پورونو څخه استفاده:** د غیر مترقبه پېښو په موخه له پورونو څخه استفاده لکه د ساري ناروغیو خپرېدل، سیلاب، سوځېدل، زلزله او داسې نور چې دې ډول عوایدو ته اړتیا فردي بڼه هم لري، مجاز ګڼل شوي دي. د جنګ مصارف هم په ځانګړي ډول د جګړې په شروع کې په بېړني لحاظ لکه غیر مترقبه پېښې چې هېڅ مالیاتي سیستم په دې قادر نه دی چې په دومره کم وخت کې د دولت مالي اړتیاوې او د نظامي عملیاتو مصارف پوره کړي.

ب- د مالي سیاست د اجراء په موخه له پورونو څخه استفاده:

له پورونو څخه استفاده په اقتصادي شرایطو باندې د تأثیر په موخه په ځانګړي ډول د نړۍ په لوی اقتصادي بحران ۱۹۳۳-۱۹۲۹ز کې له پورونو څخه استفاده د دولتونو زیاته پام وړ وګرځېده. ملي پورونه د مالي سیاست د اجراء لپاره د دولتونو د تر ټولو مهمو وسایلو له جملې څخه دي. مثلاً که دولت و غواړي د پورونو له لارې د بودجې کسر تمویلولی شي چې د نویو پیسو د نشر په نسبت به کم انبساطي تأثیرات ولري.

هـ- د افغانستان په اقتصاد کې د ملي پورونو او مرستو ونډه:

افغانستان هم د یو مخ پر ودې هېواد په توګه په ځانګړي ډول د ۱۳۳۵ کال، یعنې د لومړني اقتصادي پلان په پیل کې له بهرنیو مرستو څخه په زیاته اندازه استفاده کړې ده، چې د لومړني پنځه

کلن پلان تطبیق د زیاتو مالي وسایلو غوښتنه کوله چې له داخلي منابعو څخه یې تمویل امکان نه درلود. څرنگه چې په لومړني پنځه کلن پلان کې د دولتي پانگونې مجموعه ۱۰،٦میلیارده افغانیو ته رسېده چې ۷۵٪ یې له بهرنیو هېوادونو څخه د پور او مرستې په بڼه او یوازې ۲۵٪ یې له داخلي منابعو څخه تمویل شوې ده. په دوهم پنځه کلن پلان کې د دولت مجموعي پانگونه ۲۵ میلیارده افغانۍ وه، چې ۷۵٪ د بهرنیو مرستو له لارې تمویل شوې ده. په دریيم پنځه کلن پلان کې د دولت مجموعي پانگونه ۲۰ میلیارده افغانۍ وه، چې په تمویل کې یې د بهرنیو مرستو اندازه د لومړي او دوهم پنځه کلن پلان په پرتله کمه وه. د بهرنیو مرستو د کموالي اساسي علت دا و چې د وخت په تېرېدو سره بهرنیو مرستو خپل شکل او ماهیت له لاسه ورکړ او د پور ورکونکو هېوادونو لپاره یې سوداگریزه بڼه غوره کړه.

څرنگه چې افغانستان د داخلي جگړو په نتیجه کې چې تر۱۳۵۷-۱۳۸۰ کلونو، یعنې د ۲۳ کلونو په دوران کې ډېرې مادي او معنوي خسارې گاللي دي چې مختلفې اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي برخې یې نوې جوړولو ته اړتیا درلوده. نړۍ والې ټولنې په سیمه کې د أمنیت د تأمین اهمیت ته په کتو او د سولې او دیموکراسۍ ثبات او له نړۍ څخه د تروریزم او نارکوټېزم (نشه یي توکو) د خطرونو د له منځه وړلو په موخه یې د افغانستان حکومت ته د همکارۍ لاس ورکړ. په ۱۳۸۱ کال کې یې د انتقالي حکومت په ایجاد سره د افغانستان د خلکو د مشکلاتو په حل کې عمده رول ولوبوه. څرنگه چې د ۱۳۸۱ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ۸۲،۷٪ ته رسېده او د ۱۳۸۲ کال بودجه ۹۱،۲٪د بهرنیو مرستو پر اساس تمویل شوې وه. د ۱۳۸۳ کال بودجه د ۵۰٪ په شاوخوا کې له بهرنیو منابعو څخه او د ۱۳۸۴ کال بودجه د ۸۲،۲٪ په حدودو کې د بهرنیو مرستو پر اساس تمویل شوې ده، په داسې حال کې چې د ۱۳۸۵ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ۷۷٪ او په ۱۳۸٦ کال کې یې ۷۲٪ په پام کې نیول شوې و او د ۱۳۸۷ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ٦٦،۲٪ ته رسېده، چې په کلي ډول په نړۍ والو کنفرانسونو لکه د ټوکیو ۲۰۰۲، برلین ۲۰۰۴، لندن۲۰۰٦، پاریس ۲۰۰۸ او یا هم په منفرد ډول ویلی شو، چې نړۍ والې ټولنې د ۲۰۰۹- ۲۰۰۲ پورې له افغانستان سره ٦۲،۰۳۵ میلیارده ډالرو ژمنه کړې وه، چې له هغې جملې ۳۵،۴۵ میلیارده ډالر یې افغانستان ته ورکړي دي. (۱۲:۴۴)

د پورته ذکر شویو مرستو زیاته برخه بلاعوضه مرستې تشکیلوي او یوه کمه اندازه یې پورونه دي چې ددغو پورونو شرایط په لاندې ډول دي:

۱. **نړۍ وال بانک:** په یو زیات شمېر پروژو کې یې په مجموعي ډول 611911203$ پور ورکړی.

د پور شرایط: د پور سود ۰.۷۵٪، د تعهد شوي سود ۰،۳٪ د بیا ورکړې د وخت پیل ۱۰ کاله او د ختم وخت یې۴۰ کاله دی.

۲.**د آسیا پرمختیایي بانک:** په یو زیات شمېر پروژو کې یې په مجموعي ډول 787295552$ پور

ورکړی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ٪۱، د تعهداتو سود یې ٪۰ د بیا ورکړې د وخت پیل ۱۰ کاله او د ختم وخت یې ۴۰ کاله دی.

۳. **اسلامي پرمختیایي بانک:** په دوه پروژو کې یې په مجموعي ډول 29783600$ ډالره پور ورکړی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ٪۰ او د بیا ورکړې د وخت پیل ۸ کاله او د ختم وخت یې ۳۰ کاله دی.

۴. **د سعودي پرمختیایي صندوق:** مجموعاً 51998700$ پور ورکړی دی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ٪۰ او د بیا ورکړې د مودې پیل یې ۷ کاله او د مودې ختم یې ۲۵ کاله دی.

پورته څلور ډوله پورونه له ۱۳۸۱ څخه د ۱۳۸۵ د قوس تر پایه پورې ورکړل شوي دي، چې له 1480989055$ سره مساوي دي. (۱۰ :۴۳)

۴. **د افغانستان دولت له داخلي او خارجي منابعو څخه ترلاسه شویو عوایدو د بدلون په ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کلونو کې:** د عوایدو شتون او د عایداتي منابعو موجودیت د دولتونو د شتون اساس او د هغې د بقاء او دوامداره فعالیت لپاره موقع مساعدوي. د دولتونو د مخ په زیاتېدونکو دندو اجراء او په مختلفو برخو کې د ټولنو د اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي اړتیاوو پوره کول ددې غوښتنه کوي ترڅو دولتونه په منظم ډول مصرف کړي او په هره اندازه چې د دولتونو د مخارجو سطحه لوړېږي نو ټولنې ته د ډېر فعالیت او خدماتو د عرضه کولو مفهوم افاده کوي، نو د دولت دندې او د مخارجو زیاتېدل دولتونه عوایدو ته مجبوروي.

له بده مرغه څرنګه چې دوه لسیزو جګړو د افغانستان دولت ته نه جبرانونکې صدمه رسولې، نو عایداتي منابع یې هم له منځه تللي او یا یې کموالی موندلی. نو له ۱۳۸۱ کال څخه تر اوسه د مؤقتې ادارې ایجاد او بیا د انتخابي حکومت جوړښت، دولت د هېواد د مالي وضعیت په برخه کې د نړۍ والې ټولنې همکاري جلب کړه او د هېواد د مالي وضعیت د بهتروالي او د نویو عایداتي منابعو کشف او بالآخره د اقتصادي او اجتماعي چارو د بیا جوړولو په برخه کې یې د نړۍ والې ټولنې مرستې جلب او په تدریج سره یې د هېواد د مالي وضعیت د بهبود لپاره موقع مساعده کړه، چې دغه موضوع تر ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې د بودیجوي اعدادو او ارقامو د ملاحظې پر اساس بررسي کړل.

الف: **د افغانستان د دولت د مجموعي داخلي عواید مسیر په ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کلونو کې (مبلغ په افغانیو):**

(۱۱)جدول

کلونه	له مرستو څخه پرته د دولت مجموعي عواید
1381	6,641,356,311
1382	10,351,725,263
1383	12,811,259,592
1384	22,645,588,853.87
1385	25,220,000,000
1386	35,773,000,000
1387	44,375,000,000

(۱۳) شکل: له ۱۳۸۱- ۱۳۸۷ کاله پورې د دولت د داخلي منابعو مجموعي عواید.

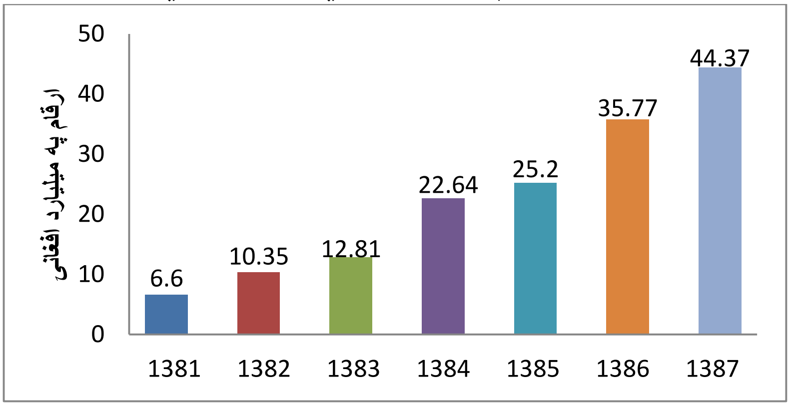

د تېرې صفحې جدول او شکل د هېواد د عوایدو مسیر له ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې ښکاره کوي چې صعودي مسیر لري، چې په دې موده کې د افغانستان د داخلي عوایدو مقدار له ٦,٦ میلیارده افغانیو (۱۳۸۱) څخه ۴۴,۳۷ میلیارده افغانیو ۱۳۸۷ ته پورته شوی دی.

ب: **په داخلي عوایدو کې د مالیاتو ونډه له۱۳۸۱-** ۱۳۸۷ کاله پورې د دولتي مصارفو د پوره کولو مهم او معمول روش د مالیاتو د ترلاسه کول دي. مالیات د دولت د دندو او مسئولیتونو د اجراء لپاره د خلکو اجباري او قانوني تادیات دي. البته مالیات له اقتصادي منابعو څخه د استفادې په برخه کې د افرادو قدرت چې د خصوصي مصارفو لپاره یې په اختیار کې لري، کموي. له مالیاتي عوایدو څخه د لازمو تولیدي عواملو د اخیستلو لپاره، د عامه اجناسو او خدماتو د عرضه کولو او یا د خلکو ترمنځ د پیروډنې قدرت د وېش لپاره استفاده کېږي. (۱ :۷۸)

په افغانستان کې هم مالیات د پخوا وختونو څخه رواج لري، چې د وخت د حکومتونو لخوا له خلکو څخه راټولېدل او د هېواد خلکو هم د خپلو دیني، مذهبي او ملي عقایدو له مخې دغه اجتماعي وجیبه په جنسي یا نقدي، یعني په هر شکل چې یې وجود درلود تادیه کړې ده. (۳:۵۷)

په اوسنيو شرايطو کې د افغانستان مالياتي سيستم له دوه عمده برخو څخه تشکيل شوی دی، چې مستقيم او غير مستقيم ماليات دي، چې هريو يې د ډول او شکل له مخې د تفکيک وړ دي او په کلني ډول دولت د مالياتو له درکه د عوايدو يو لوی رقم حاصلوي چې د خاص اهميت لرونکي دي. دلته په داخلي عوايدو کې د مالياتو د ونډې د وښ لپاره د ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کلونو مستندو اعدادو او ارقامو ته مراجعه کوو.

د دولت په مجموعي عوايدو کې د مستقيمو او غيرمستقيمو مالياتو رول د ۱۳۸۲-۱۳۸۱ پورې:

په مجموعي داخلي عوايدو کې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو ونډه د لاندې شکل لرونکې ده.

(۱۴) شکل له ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کاله پورې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو د مجموعي سهم ښودونکی دی.

(۱۴) شکل: د ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کلونو په اوږدو کې د مرستو له پام کې نيولو پرته په ټولو داخلي عوايدو کې د مستقيمو او غير مستقيميو مالياتو ونډه

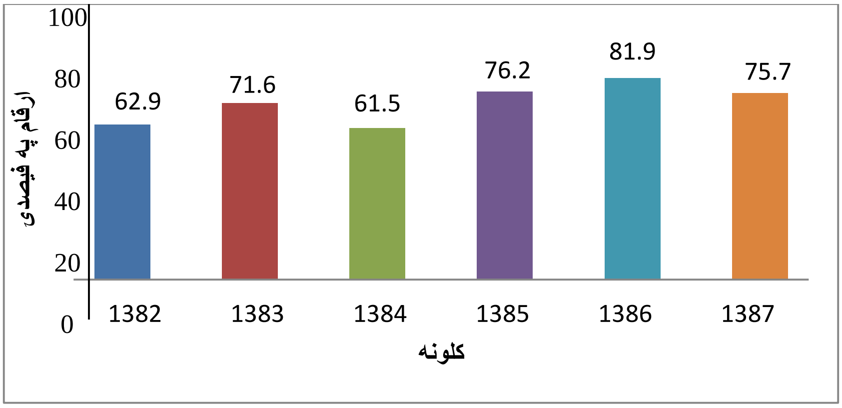

ج: په۱۳۸۱- ۱۳۸۸لمريز کلونو کې په اصلي بودجه کې د بهرنيو مرستو ونډه:

(۱۲) جدول: په اصلي بودجه کې د بهرنيو مرستو ونډه له ۱۳۸۱- ۱۳۸۸لمريز کاله پورې ښکاره کوي.

۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
٪۷.۸۲	٪۲.۹۱	٪۵۰	٪۲.۸۲	٪۸۲	٪۷۲	٪۲.٦٦	٪۲۸.۵۲

(۱۵) شکل په اصلي بودجه کې د بهرنيو مرستو ونډه د۱۳۸۱- ۱۳۸۸ کاله پورې ښکاره کوي.

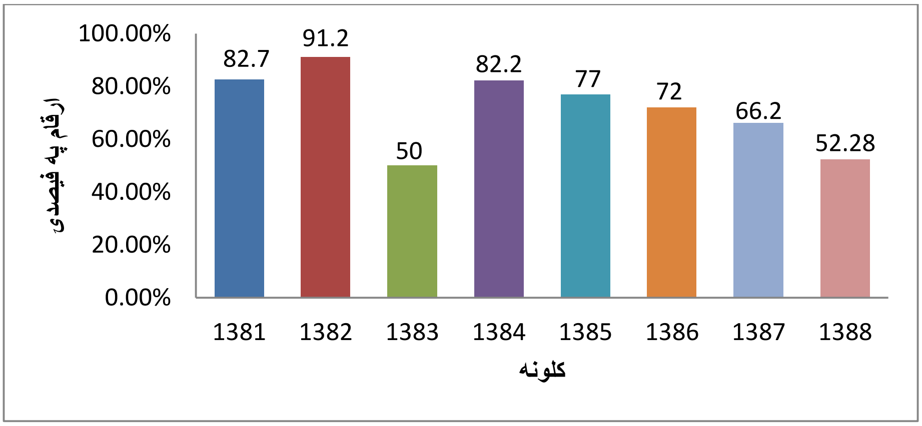

د هېواد په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه په ۱۳۸۱او۱۳۸۲لمریز کلونو کې په ترتیب سره ۲۸,۷٪ او ۹۱,۲٪ وه او په ۱۳۸۳ لمریز کال کې یې نزول کړی چې ۵۰٪ ته راټیټه شوې ده، خو په ۱۳۸۴- ۱۳۸۸ لمریز کلونو کې په منظم ډول نزولي مسیر لري. نو بناء بهرنۍ مرستې په وروستیو پنځو کلونو کې په تدریجي ډول کمې شوي دي.

لنډيز:

غير مالياتي عوايد هغه عوايد دي چې دولت يې له اقتصادي فعاليتونو او ځينو نورو منابعو څخه چې دولت يې په لاس کې لري د پانګې اچونې له لارې او يا هم هغه اجناس او خدمات چې په اختياري ډول يې په لاس کې لري ترلاسه کوي. دغه ډول عوايد کېداى شي په مختلفو هېوادونو کې مختلف وي، له دا ډول عوايدو څخه په هغه وخت کې ګټه اخيستل کېږي چې له مالياتو څخه لاسته راغلي عوايد د بودجې د کسر د له منځه وړلو لپاره بسنه ونه کړي او په داسې حالاتو کې د بودجې کسر پرې تأمينوي.

په ۱۳۸٦ لمريز کال کې د دولت غير مالياتي عوايد د داخلي ملي عوايدو ۳،۲۲٪ و. د دولت تشبثاتي عوايد ددې ډول عوايدو يو ډول دى چې د دولتي تصديو او همدارنګه هغه اشتراکات چې دولت يې په مختلطو دولتي تصديو کې لري، ترلاسه کوي چې د هېواد د توليداتو د حجم په لوړوالي، د استخدام کچې، د مشابه وارداتي اموالو د وارداتو اندازې محدودول او همدارنګه د قېمتو په ثبات کې مهم رول لوبوي.

د پانګه ييزو شتمنيو خرڅلاو او همدارنګه د طبيعي زېرمو خرڅلاو هم د غير مالياتي عوايدو يو ډول دى، چې په اوس وخت کې د افغانستان په داخلي عوايدو کې ډېره کمه ونډه لري لکه څرنګه چې په ۱۳۸۳ کال کې د داخلي عوايدو ۰,۳۹٪ يې جوړوله. داسې تمه کېږي چې په راتلونکي کې ددې ډول عوايدو کچه به پرمختګ وکړي او د هېواد له دغو سرشاره طبيعي منابعو څخه د ګټې اخيستنې لپاره داسې آسانتياوې برابرې شي ترڅو د ټولنې هغه ټولې اړتياوې چې موجودې دي ددغو عوايدو په وسيله رفع شي.

پور اخيستنه د افغانستان په ګډون د زياتو پرمختيايي هېوادونو د مخارجو د تمويل يوه مهمه منبع ده. له معمول سره سم د تاريخ په اوږدو کې زيات هېوادونه د پور ښکار شول، چې لاملونه يې په دې ډول دي: جګړه او نظامي مخارج، د ټولنيزو تعهداتو ترسره کول، د اقتصادي ثبات ترلاسه کول، د بودجې د کسر تأمين، اقتصادي وده، د خارجي پورونو او مرستو د ترلاسه کولو د څرنګوالي په اړه مختلف نظرونه وجود لري. د بودجې کسر کېداى شي د لاندې لارو په مرسته تمويل شي. د مالياتو زياتېدل او د دولت د نورو عمومي عوايدو د زياتوالي له لارې، له خلکو څخه پورونه، له مرکزي بانک او خصوصي بانکونو او همدارنګه له خارجي بانکونو څخه پورونه. له ملي پورونو څخه د دوه موخو لپاره ګټه اخيستل کېږي: په عوايدو کې د کموالي پوره کول او د دولت نورې مالي اړتياوې او د پولي او مالي سياست د ترسره کولو لپاره.

پوښتنې:

۱. غیر مالیاتي عواید له کومې لارې څخه ترلاسه کېږي او له مالیاتي عوایدو سره څه توپیر لري؟
۲. د عمده غیرې مالیاتي عوایدو نومونه واخلئ؟
۳. په افغانستان کې غیر مالیاتي عواید د داخلي عمومي عوادو څو فیصده جوړوي؟
۴. دولت تشبثاتي عواید څه ډول ترلاسه کوي؟
۵. د پانگه ییزو شتمنیو او د طبیعي منابعو د خرڅلاو څخه ترلاسه شوي عواید د کومو عوایدو یو ډول دی؟
٦. د طبیعي منابعو د خرڅلاو څخه په ۱۳۸۳ کال کې ترلاسه شویو عوایدو څو فیصده د عمومي عوایدو جوړول؟
۷. د تاریخ په اوږدو کې د هېوادونو د پورنو د زیاتوالي لاملونه کوم دي؟
۸. د خارجي مرستو د اندازه ترلاسه کولو مؤثر لامونه کوم دي؟
۹. د استقراض په اړه د جیمز بوچنان نظر توضېح کړئ؟
۱۰. د بودجې کسر یا د عوایدو کموالی د کومې لارې څخه تأمینېږي؟
۱۱. په ځانگړي ډول د کومو اهدافو لپاره له قرضې څخه استفاده کېږي؟
۱۲. د افغانستان په بودجه کې د بهرنیو مرستو کچه له ۱۳۸۱ -۱۳۸۷ کاله پورې څومره او په کومو فیصدیو وې؟
۱۳. له ۲۰۰۱ کال څخه وروسته بهرنیو مرستو د ورکړې وعده په کوم کنفرانس کې وشوه؟
۱۴,۲۰۰۱ کاله وروسته کومو مؤسساتو او هېوادونو په ټولیز ډول څومره روپۍ افغانستان ته ورکړې؟
۱۵. غیر مستقیم مالیات په ۱۳۸۷ کال کې د دولت په عوایدو کو څو سلنه وو؟
۱٦. د ۸۱ -۸۷ کلونو کې مستقیمو مالیاتو څه ډول لوری لري؟
۱۷. غیر مستقیمو مالیاتو د ۸۱-۸۷ پورې څه ډول لوری لري؟
۱۸. بهرنیو مرستنهو له ۱۳۸۲-۱۳۸۷ پورې څه ډول لوری لرلی دی؟

ماخذونه:

۱. حقایقی، عبدالله. (۱۳۸۱) سیاست بودیجه، مطبعه بهیر، کابل.
۲. رولف هاسه. هیرمن شنایدر. (۱۳۸٦) فرهنگ اقتصاد بازار با اصول اجتماعی. ترجمه دکتور حمیدالله نور عباد و دوکتور بهبود، کابل.
۳. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) ضرورت قرضه و کمک ها به حیث یک منبع عاید. مجله علمی پوهنتون کابل، شماره دوم سال ۱۳۸۷.
۴. صمیمی، جعفری.(۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.

۵. کلتر، گروسی. (۱۳۸۲) علم مالیات عامه یا دولتی. ترجمه محمد نبی رفیع ۱۳۸۲، مطبعه والن، کابل.
٦. منکیو، گریگوری. (۱۳۸۷) مبانی علم اقتصاد ترجمه حمید رضا ارباب، نشر نی، تهران
۷. مقیم، جواد پور. (۱۳۸۷) اقتصاد بخش عمومی، نشر نی، تهران.
۸. وزارت مالیه. (۱۳۸۳) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۳، کابل.
۹. وزارت مالیه. (۱۳۸۵) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۵، کابل.
۱۰. وزارت مالیه. (۱۳۸٦) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۵، کابل.
۱۱. وزارت اقتصاد. (۱۳۸۸) معلومات ریاست ANDS سال. ۱۳۸۸.
۱۲. وزارت مالیه. (۱۳۸۸) بودجه سال ۱۳۸۸، کابل.
۱۳. وزارت مالیه. (۱۳۸۷) ریاست بودجه. بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۷، کابل.

لسم څپرکی

د دولت مخارج

د دولت مخارج د دولت د اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي سیاستونو منعکس کوونکي دي یا په بله وینا د عامه مخارجو څخه د عامه دندو د ترسره کولو په موخه استفاده کېږي. ددې لپاره تصمیم نیونه چې کوم اجناس او خدمات، په کوم مقدار او کیفیت او د چا لپاره تولید شي د دولت د مصارفو د هغو صورت حسابونو له لارې چې د مختلفو دندو او سیاستونو د اجراء لپاره ترسره کېږي، روښانه کېږي. ددې ډول مصارفو ترسره کول یو لړ منابع متأثره کوي او هم د عوایدو وېش ته تغییر ورکوي. په اقتصادي سیستم باندې د دولتي تصامیمو د تأثیر مفهوم په کافي اندازه پراخ دی، چې دغه موضوع په دوه برخو کې له یو بل څخه د تفکیک وړ ده. (۱:۲۷۱)

الف- هغه تصامیم چې د اجناسو او خدماتو د برابرولو لپاره د مخارجو په ترسره کولو او یا د عوایدو په انتقال باندې تمامېږي، چې دغه د مصارفو د لویو اقلامو له جملې څخه شمېرل کېږي او د دولت په بودجه کې په انفرادي یا جمعي ډول ځرګندېږي، یعنې هغه ارقام چې د عمومي صورت حساب په برخه کې درج کېږي.

ب- دولتونه د اقتصادي، سیاسي او فرهنګي چارو د نظارت او ادارې لپاره قوانین او مقررات وضع کوي چې د عامه اقتصاد لپاره د پام وړ مخارج نه لري لکه په مختلفو برخو کې د دولت د سیاستونو تطبیق او قانونګذاري. (۲:۳۶۹) خو دغه تصامیم په خصوصي برخه باندې عمده او د پام وړ تأثیرات لري. د مثال په توګه دولت کولای شي چې د مقرراتو په وضع کولو سره مېلمستونونه او د خوراکي موادو د تهیې او خرڅلاو ځایونه د چاپېریال ساتنې لپاره د یو ټاکلي حد په رعایتولو مؤظف کوي، چې دغه تصامیم د دولت لپاره د پام وړ مخارج نه لري، خو په پورته ذکر شویو برخو باندې د پام وړ مخارج قبلوي، چې دغه مخارج به د خصوصي برخې د منابعو په تخصیص او د عوایدو په وېش تأثیر ولري.

۱. په تاریخي لحاظ دولتي مخارجو ته کتنه:

مالي علم زیات وخت د دولت مخارج په ضمني ډول څېړلي، چې د هغې په کتنو او څېړنو کې د وسایلو د تهیې (د دولت عواید) ډېر مسایل شامل دي او په دې ترتیب د دولت د مالي اقتصاد په چوکاټ کې مالیاتي نظریاتو ته پام شوی دی. څرنګه چې د دولت د مخارجو تأثیرات پخوا هم موجود وو او د وخت په تېرېدو سره دغه موضوع ډېره د پام وړ وګرځېده او اوس د دولتي مخارجو تأثیرات په فردي او مجموعي اقتصاد باندې د مالي علم یو مهم بحث تشکیلوي.

د مرکانتلستانو یا سوداګرو مکتب په دې نظر و چې دولتي مخارج د اقتصادي مؤلدیت په لوړولو کې ډېره ونډه لري. له همدې امله و چې مرکانتلستان په اقتصادي چارو کې د دولت د قوي او هر اړخیزې مداخلې طرفدار وو.

کلاسيکو اقتصادپوهانو په ځانګړي ډول ريکارډو هم د دولت د مخارجو په هکله نظريات وړاندې کړي دي، چې د دوی نظريات د مرکانتلستانو پر خلاف دي. دوی د دولت مخارج استهلاکي او غير مؤلد (په مستقيم ډول) ګڼي او په دې عقيده دي چې د دولت استهلاکي مخارج په اقتصاد کې رفاه محدودوي. په دې برخه کې د دوی استدلال دادی چې مالي او پولي وسايل بايد د مؤلدو کارونو لپاره په اقتصاد کې په کار واچول شي. نو کله چې دولت په اقتصاد کې خپل مخارج لوړ کړي نو دولت مجبور دی چې د اړتيا وړ مالي او پولي وسايل د ماليتو له لارې له افرادو څخه ترلاسه کړي. نو څرنګه چې افراد د ذکر شويو وسايلو په پکار اچولو سره په اقتصاد کې د توليد په لوړوالي کې ونډه لري، په داسې حال کې چې دولت يې د استهلاکي چارو لپاره په کار اچوي. نو په دې ډول د اجتماعي محصول د کموالي سبب ګرځي او په نتيجه کې په اقتصاد کې د رفاه د محدوديدو سبب ګرځي. نو پردې اساس کلاسيکانو د دولت دندې ډيرې محدودې او په ځانګړي ډول يې د هېواد په نظامي او أمنيتي چارو پورې محدودې ګڼلي. اوس د کلاسيکانو دغه نظريات رد شوی دی. ځکه چې د دولت مصارف يوازې استهلاکي او غير مؤلده بڼه نه لري، بلکې په مستقيم ډول مثلاً په دولتي تصديو او شرکتونو کې د اجناسو او خدماتو توليد مستقيماً د اجناسو او خدماتو د توليد د لوړوالي سبب ګرځي او يا په غير مستقيم ډول مثلاً په زېربنائي چارو کې د دولت مخارج. دغه مخارج مؤلده بڼه لري. نو پردې اساس د هېواد په داخل کې د رفاه د لوړوالي سبب ګرځي.

په ١٩ پېړۍ کې د کلاسيکو علماوو د نظرياتو يو اړخيزوالي يو زيات شمېر مؤلفين دېته وهڅول چې د دولتي اقتصاد او د بازار د تبادلوي اقتصاد ترمنځ رابطه تر څېړنې لاندې ونيسي.

لورنس فون شتين او شيفلي د هغو کسانو له جملې څخه دي، چې د دولتي مصارفو مؤلدوالی تاييدوي. دې ډول څېړنو تر١٩٢٠ کاله پورې دوام درلود او کولم هڅه وکړه چې د دولت د مصارفو هغه تأثيرات تر څېړنې لاندې ونيسي، چې په اقتصاد باندې يې لري. په دې برخه کې د آنګلوساکسون منابع د نړۍ د اقتصادي بحران د تأثيراتو لاندې د١٩٣٠ز کال په شاوخوا او همدارنګه د کېنز اقتصادي نظريات منځته راغلل، چې د هغه پر اساس د دولتي مصارفو تأثيرات د استخدام په سطحه باندې وو. د وخت په تېرېدو سره د اقتصادي ودې د نويو تيوريګانو ترمنځ ورځ تر بلې د روابطو د زياتوالي پر اساس او د دولتي پانګونو عايداتي او ظرفيتي تأثيرات د پام وړ وګرځېدل او د دولتي مصارفو اهميت په سرعت سره زيات شو.

٢. د دولت د مخارجو ماهيت او مشخصات:

دولت د خپلو مصرفي فعاليتونو په واسطه خپل عوايد ټاکلو اهدافو ته سوق کوي. څرنګه چې دولت ددغو فعاليتونو په واسطه د اجتماعي محصول يوه برخه د ټاکلو او مشخصو اهدافو د تحقق لپاره په کار اچوي. نو بايد دغه مخارج په ملي اقتصاد کې ګټورتوب هم منځ ته راوړي. د دولت مخارج هغه

وخت جواز لري چې په اقتصاد کې د مجدد مؤلديت د تأثيراتو لرونکی وي، په دې معنا چې په ملي اقتصاد کې د توليدي قدرت د لوړوالي پر اساس بايد د دولت د بعدي عوايدو د منځ ته راتلو لپاره موقع مساعده شي. څرنګه چې د دولت د مخارجو يوه د پام وړ برخه د غير مادي شيانو (د معنوي اړتياوو پوره کول) د توليد لپاره په کار اچول کېږي. نو د مجدد مؤلديت د مقدار او کميت په اړه قضاوت ستونزمن دی. نو له دې امله په عمومي ډول د دولت د مخارجو پر اساس مجدد مؤلديت د دولت د مخارجو د ترسره کولو لپاره د يو دليل په توګه په پام کې نه نيول کېږي مثلاً په عمل کي ډېره ستونزمنه ده ترڅو د دولت د مخارجو مجدد مؤلديت په عملي او تخقيقاتي چارو کې مخکې له مخکې په مقداري ډول پېشبيني او وټاکو لېکن ددغه عمل يا مخارجو په ګټورتوب کې هېڅ شک نشته. نو په عمومي ډول ويلی شو چې دغه ډول مخارج په اقتصاد کې د توليد په لوړولو کې مهمه ونډه لري او په دې ترتيب مجدد توليدونکي تأثيرات هم واردوي. په لومړۍ مرحله کې د دولت د مصارفو موخه داده ترڅو د هغه په واسطه د اړتيا وړ اجناس او خدمات توليد او تهيه شي، چې د دولتي يا عامه اجناسو په نوم يادېږي او د خصوصي اجناسو په مقابل کې قرار لري. دلته په خصوصي اجناسو کې هغه اجناس شامل دي چې د بازار اقتصاد په نظام کې د بازار له لارې د يو قېمت په مقابل کې لاس ته راځي. په داسې حال کې چې عامه اجناس په بازار کې د معاملې قابليت نه لري او له قېمت څخه پرته ټولو خلکو ته د استفادې په عرض وړاندې کېږي. ددې ډول تأسيساتو مثال چې د خلکو دغه ډول اړتياوې د قېمت له تادیې پرته پوره کوي، دولتي عام المنفعه مؤسسات دي. څرنګه چې د دولتي او خصوصي اجناسو په هکله مو خبرې وکړې نو دا بايد تشخيص کړو چې ددغو دوه کتګوريو اجناسو ترمنځ د توپير کوم اساسي علايم موجود دي. په دولتي او خصوصي شيانو باندې د اجناسو وېش د هغوی په ماهيت پورې اړه نه لري، بلکې د اجناسو د استعمال په ډول او طرز پورې اړه لري يا په دې معنا که چېرې يو شی په يوه دولتي تصدۍ کې توليد شي او يوې عام المنفعه مؤسسې ته ورکړل شي، نو په دې صورت کې تر هغه وخته پورې چې له يادو اجناسو څخه ټول خلک د يو ډول استفادې حق ولري، نو يو دولتي شی دی او که چېر ته ذکر شوی شی د باراز له لارې خرڅېږي او خصوصي اشخاص ترې استفاده وکړي نو په دې صورت کې ياد شی خصوصي دی.

هغه اجناس او خدمات چې دولت يې په مقابل کې پيسې اخلي مثلاً روغتيايي خدمات چې په افغانستان کې ځينې د فيس په مقابل کې ترسره کېږي، چې دولتي هم دي خو له خصوصي اجناسو او خدماتو سره يې توپير دادی چې ددغو خدماتو فيس ډېر ناچيز دی، چې د بازار له قېمت سره يو معادل قېمت نه دی او له هغه څخه د استفادې موخه داده چې ټول خلک له هغه څخه د استفادې حق ولري او همدارنګه يو شی په دايمي ډول دولتي يا خصوصي نه وي، بلکې له هغې څخه د استفادې موخه د هغه دولتي والی يا خصوصي والی ټاکي، چې له خصوصي څخه يې دولتي ته د انتقال امکان شته. نو له پورته مثال څخه څرګندېږي، چې يو شی ذاتاً او ماهيتاً يو دولتي يا خصوصي شی نه شي کېدای

چې د تل لپاره يو شی خصوصي يا دولتي پاته شي، بلکې د استعمال د ډول په اړه يې د نړۍ مختلفو هېوادونو ته يو نظر اچوو. ليدل کېږي چې يو ټاکلی احتياج مثلاً د روغتيايي خدماتو ترسره کول او د ښوونې او روزنې خدمات په يوه مملکت کې په وړيا ډول وي چې د دولت له لوري نورو ممالکو ته او خصوصاً په پرمختللو صنعتي هېوادونو د ښوونې او روزنې او روغتيايي چارو يوه برخه په خصوصي اشخاصو يا مؤسساتو پورې اړه لري او د دولت له لوري د محصول د ترلاسه کولو په مقابل کې د خصوصي اشخاصو په واک کې ورکول کېږي.

اوس ددې موضوع په اړه چې کومه پوښتنه مطرح کېږي، هغه داده چې ولې يو لړ ټاکلي او مشخص عامه احتياجات چې د اجناسو او خدماتو په واسطه رفع کېږي يوازې په دولت پورې محدود او منحصر دي او خصوصي اشخاصو ته سپارل کېدای نه شي لکه د نظامي خدماتو ترسره کول، د اقتصادي زېربناوو جوړول او داسې نور د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د دولت په انحصار کې قرار لري.

ددې پوښتنې د ځواب لپاره ډېر دلايل وجود لري چې مهم يې په دې ډول دي: (۵:۱۰۲)

a. اصلاً د حقوقي او سياسي اصولو پر اساس دولت نه حاضرېږي ترڅو د خصوصي اشخاصو يا مؤسساتو تشبثاتو ته په دې ډول ساحه کې اجازه ورکړي چې په واسطه يې د هېواد أمنيتي وضع له خطر سره مخ شي، چې دغه مثال د أمنيتي او نظامي خدماتو لپاره صدق کوي.

b. خصوصي اشخاص او مؤسسات د هغو فعاليتونو يا اهدافو په تعقيب کې زياته علاقه مندي ښيي چې شخصي گټې يې پکې تأمين شي.

c. څرنگه چې اکثره عام المنفعه مؤسسات دغه ډول مزيت نه لري نو له دې امله خصوصي اشخاص او مؤسسات اصلاً دېته نه حاضرېږي چې په دغو ساحو کې تشبث او پانگونه وکړي چې په اقتصادي زېربناوو کې په پانگونه باندې د دولت لخوا هېڅ ډول ممانعت وجود نه لري، خو خصوصي اشخاص او مؤسسات پخپله په دغو ساحو کي پانگونه نه کوي.

d. يو بل عمده او اساسي دليل يې دادی چې عامه يا دولتي اجناس د وېش وړ نه دي، په دې معنا چې له دغو اجناسو او خدماتو څخه ټول خلک يو شان د استفادې حق لري په داسې حال کې که چېرته د پوليسو د دستگاه يوه برخه خصوصي افرادو ته ورکړل شي نو په دې صورت کې به خصوصي افراد د هغو کسانو لپاره أمنيتي خدمات ترسره کوي، چې په مقابل کې يې پيسې ورکوي او کوم اشخاص چې پيسې نه تاديه کوي نو له دغو خدماتو له استفادې څخه به محرومېږي له بلې خوا افراد هم دېته نه حاضرېږي چې ددې ډول أمنيتي خدماتو په مقابل پيسې ورکړي. ځکه چې دغه دنده د دولت لخوا ورته په وړيا ډول وړاندې کېږي. نو ددې ډول مخارجو د نه تمويل پر اساس خصوصي اشخاص او مؤسسات دغه ډول خدمات نه شي ترسره کولای. ځکه دولت کولای شي دغه ډول مخارج له خپل قدرت څخه په استفادې تمويل کړي او له خلکو څخه په اجباري ډول ماليات ترلاسه کړي. په داسې حال کې چې خصوصي اشخاص او مؤسسات دا ډول قدرت نه

لري. نو له دې امله خصوصي اشخاص او مؤسسات هېڅکله نه حاضرېږي ترڅو دغه ډول دندې او خدمات ترسره کړي. له همدې امله د هر ډول ټاکلو عامه احتیاجاتو پوره کول د یو دولت لومړنۍ او اساسي دنده ګڼل کېږي. حتی کلاسیک او لېبرال اقتصادپوهان چې په اقتصادي چارو کې یې د دولت مداخله مضره بلله، خو د أمنیتي او نظامي خدماتو ترسره کول یې د دولت دندې شمېرلې، چې وروسته مجبور شول د اقتصادي زېربناوو په چارو کې د دولت د فعالیت لپاره اجازه ورکړي، ځکه چې له اقتصادي زېربناوو څخه پرته په یوه هېواد کې اقتصادي پرمختګ ممکن نه دی او خصوصي اشخاص هم د پورته یادو شویو شرایطو پر اساس په دې ساحه کې پانګونه نه شي کولای. نو دولت مجبور دی ترڅو خپلې دندې ترسره کړي.

۳. د عامه مخارجو جوړښت:

د عامه اقتصاد په عمومي مصارفو کې په مختلفو سطحو کې د دولت ټول مصارف او فعالیتونه شامل دي. په عامه اقتصاد کې د عمومي مصارفو وېشنې په بېلابېلو طریقو ترسره شوی دي، چې ددغو روشونو له جملې څخه د یو روش پر اساس په درې ګروپونو وېشل کېږي: جاري مخارج، پانګه ییز مخارج او انتقالي مخارج. (۴:۱۰)

الف- جاري مخارج: د دولت د جاري او پانګه ییزو مخارجو مجموعه په اصطلاح کې د دولت د پېرودنې په نوم يادېږي. د دولت جاري مخارج په حقیقت کې هغه مخارج دي چې په کلي ډول په جاري وخت کې ګټورتوب ایجادوي. ددې ډول مخارجو ګټې په راتلونکې وخت کې ګټورتوب نه ایجادوي. ددې ډول مخارجو ګټې په راتلونکي وخت پورې اړه نه لري او کولای شو د دولت مصرفي مخارج ورته ووايو. ددې ډول مخارجو له جملې څخه د دولتي کار کوونکو مزد او معاش تادیه کېږي، چې کولای شي د دولت د دندو په خصوصیاتو او اقتصادي ثبات کې د پام وړ رول ولوبوي یا په بله وینا د جاري مخارجو هدف د عادي او ورځنیو کارونو ترسره کول، له موجوده امکاناتو او ظرفیتونو څخه ګټه اخیستنه او د هغوی ساتنه او څارنه او د سازمان اداره کول دي. ددغو مخارجو هدف پانګونه او د ثابتې شتمنۍ ایجاد نه دی. (۶ :۱۴۹)

جاري مخارج د وخت په لحاظ په دومداره توګه وجود لري، یعنې ترڅو چې سازمان وجود ولري او فعالیت ترسره کوي نو دغه مخارج به موجود وي. له همدې امله جاري مخارج په پرسونلي او غیر پرسونلي مخارجو وېشل شوي دي، چې پرسونلي مخارج د سازمان د عادي کارونو د ترسره کولو لپاره د کار کوونکو حقوق او مزایاوې دي او د اوبو، برېښنا، د سوځېدو مخارج د کار کوونکو د حقوقو او مزایاوو لپاره د دستګاه د جاري چارو د ترسره کولو لپاره د اداري ودانیو ساتنه او جوړول، غیر پرسونلي مخارج دي.

ب- پانګه ییز مخارج یا د دولت پانګوني: په حقیقت کې هغه مخارج دي چې په راتلونکي کې د عاید د

ایجاد سبب ګرځي یا په بله وینا د دولت لپاره لازمه ده، ترڅو د اقتصادي دندو او مسئولیتونو د ترسره کولو لپاره په پانګونه باندې ډول ډول مصارف وکړي، البته په هغه ډول چې په راتلونکي کې ترې په مستقیم یا غیر مستقیم ډول عاید ترلاسه شي. په دغو پانګونو کې ماشین آلات، ودانۍ، تحقیقي پروژې او مختلفې عمراني طرحې او داسې نور شامل دي چې له ډېرو څخه په راتلونکي کې ګټه ترلاسه کېږي.

پانګه ییز تادیات د ثابتو شتمنیو د ایجاد لپاره ترسره کېږي. دغه ډول تادیات باید د جاري چارو لپاره ترسره نه شي. په زماني لحاظ دغه ډول تادیات دوامداره نه وي، بلکې د پانګونې په پیل سره پیل او ختمېدو سره یې ختمېږي.

ج- انتقالي مخارج: هغه مخارج دي چې د کالیو د تولید او یا د خدماتو له عرضه کولو سره ارتباط نه لري، بلکې په یو اړخیز ډول د دولت لخوا مختلفو افرادو او واحدونو ته تادیه کېږي. بلاعوضه مرستې او ډول ډول سبسایډي ګانې په دې ډله کې شاملې دي. دغه مصارف په ناخالص ملي تولید کې نه شمېرل کېږي خو د تصرف وړ عاید په محاسبه کې شمېرل کېږي. نو له همدې امله کله چې دغه مخارج زیات شي نو یو ښېړنی تأثیر یې د ټولنې د مصارفو زیاتوالی دی. انتقالي مخارج او په هغې پورې مربوط مختلف سیاستونه کولای شي چې له دولت سره د عواید د وېش په دنده کې مرسته وکړي. (۳۰:۱۰)

د پورته یادو شویو خصوصیاتو په پام کې نیولو سره باید یادونه وکړو، چې د اقتصادي تأثیراتو له نظره د دولت مختلف مخارج یو شان نه وي، چې د دولت د جاري مخارجو زیاتوالی په ښېړني ډول د ټولنې د مجموعي تقاضا د زیاتوالي سبب ګرځي. له دې پرته چې په عرضه باندې تأثیر وکړي. له بلې خوا د پانګه ییزو مخارجو زیاتېدل مجموعي تقاضا زیاتوي او په راتلونکي کې عاید ترې لاس ته راتلی شي او د مجموعي عرضې په تغییر کې به هم مؤثر واقع شي.

۴. د عامه مخارجو د طبقه بندۍ ډولونه:

الف- د دولت د دندو پر اساس طبقه بندي: آدم سمېت عمومي مخارج د دولت د وظایفو پر اساس داسې طبقه بندي کوي. نوموړی په دې عقیده و، چې دولت باید څلور مهمې دندې ترسره کړي چې په لاندې ډول دي:

۱. د قانون او نظم تطبیق

۲. عدالت

۳. د عمومي سهولتونو ایجاد

۴. حاکمیت

نو په دې ډول عمومي مصارف باید ددغو مختلفو دندو پر اساس طبقه بندي شي. ددې ډول طبقه

بندي یوه ښېګڼه داده چې کولای شو په مختلفو هېوادونو کې عمومي مصارف له یو بل سره مقایسه کړو. اوس د دولتونو لپاره یو زیات شمېر دندې اټکل شوي دي چې د آدم سمېت له نظره یې د مخارجو طبقه بندي ډېره مشکله ده.

په افغانستان کې وروسته له ۱۳۸۳ کال څخه وروسته د عمومي مخارجو ددغې طبقه بندي په پام کې نیولو او د افغانستان له ملي پرمختیایی ستراتیژۍ سره په مطابقت کې اته ۸ سکتورنه وټاکل شول چې په لاندې ډول دي:

۱. أمنیت

۲. حکومتولي، د قانون حاکمیت او د بشر حقوق

۳. طبیعي منابع او زېربناء

۴. معارف

۵. روغتیا

٦. کرهنه او د کلیو پراختیا

۷. ټولنیز مصئونیت

۸. اقتصادي مدیریت او د خصوصي سکتور پراختیا

ب- د مختلفو سازمانونو پر اساس طبقه بندي: دولت د مختلفو سازمانونو د اداره کولو مسئولیت په غاړه لري. د کرهنې، دفاع، کورنیو چارو، مالیې او اقتصاد وزارت او داسې نور د سازمانونو له جملې څخه دي. د مخارجو ددغې طبقه بندۍ پر اساس په هر سازمان پورې مربوط مصارف په جلا توګه بررسي کېږي. په افغانستان کې د دولت د مخارجو دغه ډول طبقه بندي اوږده سابقه لري او هر وزارت د مستقلې بودجې لرونکی دی.

ج- د اجباري او اختیاري مخارجو پر اساس طبقه بندي: دغه ډول طبقه بندي د مخارجو د طبیعت د (اجباري والي یا اختیاري والي) پر بنسټ ولاړه ده. د مثال په توګه د دفاعي چارو، محاکمو، قانون ګذارۍ سیستم او د پولیسو مخارج اجباري دي، خو د اجتماعي سیستم په تأمین پورې مربوط مخارج لکه تقاعد، روغتیایي چارې او داسې نور اختیاري دي او د طبقه بندۍ دغې تګلارې ته د عمومي مخارجو لومړنۍ او ثانوي طبقه بندي هم وایي. د پام وړ تکی دادی چې اوس د اختیاري مخارجو یوه برخه د هغې د اهمیت له امله د اجباري مخارجو له ډولونو څخه شمېرل کېږي لکه له ړندو، د پاخه عمر کسانو، معلولو او داسې نورو افرادو سره مالي مرسته چې په اجتماعي سیستم پورې اړه لري خو د اجباري مخارجو یوه برخه ده.

د- د انتقال او نه انتقال پر اساس د مخارجو طبقه بندي: پیګو عمومي مخارج پردې اساس طبقه بندي کړي، چې آیا له دغو مخارجو څخه د کالیو او خدماتو لپاره استفاده کېدای شي که نه؟ کوم وخت چې عمومي مخارج د کالیو او خدماتو په اخیستلو پورې تړاو ولري نو غیر انتقالي مخارج ورته وایي او

کله چې د کالیو او خدماتو په اخیستلو پورې تړاو ونه لري نو د انتقالي مخارجو په نوم یادېږي. د خامو موادو د اخیستلو لپاره تادیات، دفاعي مخارج، د کار کوونکو مزد او حقوق، ښوونه او روزنه او داسې نور د غیر انتقالي مخارجو له ډلې څخه دي. په داسې حال کې چې بیمه، د تقاعد حقوق، مختلفې روغتیایي سبسایډي ګانې او داسې نور مخارج د انتقالي مخارجو په نوم یادېږي. همدارنګه د دولت عمومي مخارج د راتلونکو ساختمانونو په بڼه څرګندېږي.

a. د دولت د مخارجو یوه برخه په هر هېواد کې د اجناسو او خدماتو د تولید لپاره کارول کېږي او دولت تولید شوي اجناس او خدمات د راتلونکي استفادې په موخه افرادو او مؤسساتو ته په واک کې ورکوي.

۱. دولت تولید شوي اجناس او خدمات د یو قېمت د ترلاسه کولو او د محصول په مقابل کې عرضه کوي. د هغو اجناسو او خدماتو د خرڅلاو له جملې څخه چې دولت یې د خپلو تصدیو په واسطه تولید او برابروي او ټاکلې اداري شعبې د ټاکلو چارو د ترسره کولو لپاره محصول ترلاسه کوي.

۲. هغه اجناس او خدمات چې دولت یې تولیدوي چې هغه د استفاده کوونکو لپاره په وړیا ډول وړاندې کېږي او دغه اجناس او خدمات په هر هېواد کې له یو بل سره توپیر لري.

۳. دولت د تولید شویو اجناسو یوه برخه د خپل شخصي مصرف لپاره ساتي.

B. دولت د مخارجو یوه بله برخه د خپلو مکلفیتونو لپاره بهر ته تادیه کوي. په دغو مخارجو کې له بهرنیو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو څخه/ته پورونه شامل دي.

C. د دولت د مخارجو یو بله برخه له متقابلو اقتصادي خدماتو څخه پرته د ملي اقتصاد په داخل کې مصرفېږي. د تعاوني مخارجو په اړه چې اوسمهال کومه پوښتنه رامنځ ته کېږي هغه داده چې د پورتنیو مخارجو له جملې څخه کوم یو د ملي قتصاد لپاره د حقیقي مصارفو بڼه لري.

د پورتنیو مخارجو له جملې څخه دوه ډوله یې د (a-۳) او b مصارف په حقیقي مخارجو کې راځي. ځکه چې دولت ددې ډول مخارجو په واسطه د اجتماعي محصول یوه برخه په خپله مصرفوي او د ملي عاید یوه برخه بهرنیو هېوادونو ته انتقالوي لکه بهرنیو هېوادونو او مؤسساتو ته د سود ورکړه او بلا عوضه مرستې د پورتنیو مصارفو پاته اقلام یا تولیدي مصارف مثلاً هغه مصارف چې په (a-1) کې شامل دي او یا له یو شمېر اشخاصو څخه نورو اشخاصو ته د اجناسو او خدماتو انتقال ښیي او په دې ډول د ملي اقتصاد په داخل کې د اجناسو او عوایدو مجدد وېش ښکاره کوي. ددې ډول مخارجو مثالونه هغه مخارج دي کوم چې په (a-2) او c کې شامل دي. حقیقي مخارج د استهلاکي مخارجو په نوم هم یادېږي. په اقتصادي مفهوم سره تولیدی مخارج مصرف نه دی او د پانګونې او تصدیو له مخارجو سره نږدېوالی ښیي، ځکه په دې صورت کې د دولت پانګه بیز وسایل داسې بڼه بدلوي چې په راتلونکي کې په یو نه یو شکل دولت ته د پانګې په بڼه جریان پیدا کړي.

۵. د دولت د مخارجو انکشاف:

د یو دولت د مالي اقتصاد ساحه په عمومي ډول د هغې د مختلفو مصارفو د حجم او اندازې له مخې مشخص کېږي. په یوه هېواد کې د دولت د نسبي فعالیتونو اندازه هغه وخت څرګندېدلی شي چې د دولت د مخارجو اندازه د ملي اقتصاد له مجموعي کمیتونو سره مقایسه شي مثلاً د دولت د مخارجو او د ملي عاید ترمنځ نسبت او یا د دولت د مخارجو او د نفوسو د شمېر ترمنځ د لومړي صورت په پرتله، یعنې کله چې د دولت مخارجو ته له ملي عاید سره نسبت ورکړل شي. نو له دې څخه څرګندېږي چې د دولت مصارف د ملي عاید څو فیصده تشکیلوي. له دوهمې مقایسې څخه څرګندېږي، چې د دولت د مخارجو مقدار في نفر ته څو روپۍ دی. هر کله چې د دولت د مصارفو د پراختیا لپاره دغه ډول طرز تطبیق شي نو د دولت د مخارجو د نسبي پراختیا خبرې کېږي. د دولت د مخارجو د نسبي پراختیا په مقابل کې د دولت د مخارجو مطلقه پراختیا وجود لري، چې د دولت د مخارجو زیاتېدل د وخت له نظره په اسمي ډول، یعنې واحدونو ته د هر هېواد پیسې ورښودل کېږي او د زیاتوالي علت یې لټوي.

په یو هېواد کې چې تقریباً د مجموعي اقتصاد د تولیداتو او خدماتو تهیه د دولت په اختیار کې وي نو تقریباً د دولت د مصارفو مقدار د اجتماعي محصول له مقدار سره مساوي وي. نو ځکه په دې اقتصادي سیستم کي ځانګړی ملکیت په تولیدي وسایلو کې موجود نه دی. نو په دې ډول د دولت ټول اقتصادي پلانونه د دولت د بودجې پر اساس تمویلېږي، چې په دې صورت کې طبعاً د دولت مصارف له ملي عاید سره مساوي وي. د دولت دغه ډول مالي اقتصاد د مرکزي پلان په اقتصاد کې موجود دی او کله چې په یوه هېواد کې د عامه سکتور ترڅنګ خصوصي سکتور هم موجود وي او د دولتي سکتور په پرتله د اجتماعي محصول په تولید کې مهم رول ولري، چې په دې ډول اقتصاد کې د دولت مالي اقتصاد یوازې د اجتماعي محصول یوه ټاکلې برخه تشکیلوي مثلاً د آزاد بازار په اقتصادي سیستم کې تراوسه پورې د اجتماعي محصول په تولید کې د دولت په پرتله د خصوصي اقتصاد ونډه زیاته ده.

څرنګه چې تجربوي څېړنې او احصائیوي ارقام څرګندوي چې د دولت د فعالیتونه او مصارفو په نتیجه کې یوه مطلقه او نسبي پراختیا خصوصاً په دې وروستیو پېړیو کې په مختلفو هېوادونو کې په مختلفه اندازه ښودل کېږي. کله چې د دولت د فعالیتونو په زیاتوالي خبرې کېږي نو له دې څخه باید داسې مفهوم وانخیستل شي چې ګواکې دولت هر وخت ډېرې پیسې لګوي، بلکې دا معنا لري چې د مجموعي اقتصاد په فعالیتونو کې د دولت ونډه زیاته شوې ده چې د نړۍ په لویو صنعتي هېوادونو لکه امریکا، انګلستان او آلمان کې د دولت مصارف د وروستۍ پېړۍ په نیمایي کې ددې څرګندونه کوي چې د دولت مصارف تل او په دوامداره ډول نه دي شوي او ځینې وخت په خپل حال پاته شوي او ځینې وخت حتی کم شوي هم دي او ځینې وخت په سرعت سره زیات شوي هم دي. د دولتونو د مصارفو د زیاتوالي او یا کموالي علت د یو هېواد په داخل کې د وخت او زمان د اقتصادي او اجتماعي

شرایطو تابع دی مثلاً د دولت مصارف د چټکې اقتصادي پرمختیا په دورو کې، یعنې له دوهم نړۍ والې جگړې څخه وروسته د دولت مصارف د اقتصادي بحران او رکود د دورو په پرتله ورو ورو زیات شوي دي. څکه چې په عادي حالت او د اقتصادي رونق په حالاتو کې د خصوصي پانگونې چانس ډېر وي او په دې ډول د دولت دندې او مخارج کمېږي لکه د پانگونې او استخدام مخارج چې د اقتصادي رونق په حالت کم او د بحران په حالت کې زیاتېږي.

د دولت د مخارجو له جملې څخه د استخدام او دولتي پانگونې لپاره د دولت مخارج چې د اقتصادي بحران او رکود په حالت کې زیاتېږي او په نتیجه کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي سبب گرځي. د دولت د مخارجو د مطلقې او نسبي پراختیا موضوع د ادولف واگنر له وخته تر څېړنې لاندې ده. اوس د دولت د مصارفو د مطلق او نسبي انکشاف موضوع د وضاحت لپاره په غربي صنعتي هېوادونو د دولت مخارجو ته کتنه کوو او وریسې په افغانستان کې دغه انکشاف ته پام اړول کېږي.

(۱۳) جدول: له ۱۹۶۳-۱۹۱۳ په آلمان کې د دولت د مخارجو پراختیا ښکاره کوي.

کلونه	د دولت خالص مصارف په میلیارد مارک	د في نفر دولتي مصارف په مارک	ملي عاید په میلیارد مارک	خالص دولتي مصارف د ملي عاید په فیصدي
1913	7.2	122	45.7	15.7
1925	14.5	232	60	24.1
1926	17.2	274	61.7	27.4
1927	18.8	297	70.8	26.6
1931	17	263	57.9	29.5
1932	14.5	224	45.2	32.2
1936	22.1	223	65.8	33.6
1939	61.2	704	98.3	62.3
1952	39	816	102.8	87.2
1955	49.3	1003	137.5	35.9
1958	69.2	1354	80.1	38.4
1961	98.5	1754	251.6	39.2
1963	122.10	2120	288	42.4

لکه څرنگه چې د پورته جدول ارقام یې ښکاره کوي چې د دولت د مخارجو پراختیا همېش د صعودي میلان نه لري، بلکې په ځینو کلونو کې د دولت خالصو مخارجو په مطلق ډول نزول کړی.

مثلاً په ۱۹۳۲-,۱۹۳۱ او ۱۹۵۲ز کلونو کې په مختصر ډول د پورته جدول له ارقامو څخه داسې نتیجه اخیستل کېږي، چې د دولت مجموعي مخارج له ۱۹۶۳-۱۹۱۳ ز پورې، یعنې د ۵۰ کلونو په دوران کې د في نفر نفوس لپاره له ۱۲۲ مارکو څخه ۲۱۲۰ ز مارکو ته لوړ شوی یا په بله وینا په اسمي ډول د دولت مخارج د في نفر لپاره ۱۹ چنده زیات شوي. په ۱۹۱۳ز کال کې د دولت ونډه په اجتماعي محصول کې ۱۵,۷٪ ته رسېده په داسې حال کې چې دغه ونډه په ۱۹۶۳ ز کال کې ۴۲,۲٪ ته لوړه شوې وه. نو پردې اساس پورته ارقام د دولت په مصارفو کې یو مطلق او نسبي زیاتوالی ښکاره کوي. همدارنګه احصائیوي ارقام د دولت د مخارجو د پراختیا یو مشابه مثال د امریکا په متحده ایالاتو کې هم ښکاره کوي، یعنې په ۱۹۲۹ز کال کې د فدرالي حکومت مخارجو په متحده ایالاتو کې د ملي عاید ۳,۸٪ تشکیلوله په داسې حال کې چې په ۱۹۶۳ز کال کې ۲۰٪ ته رسېده او په دې وروستیو ۱۵ کلونو کې یې ۴۰٪ څخه زیاته پراختیا کړې ده.

د وروستیو کلونو احصائیې ښکاره کوي چې د امریکا د متحده ایالاتو د دولت مخارجو له ۲۰۰۰-۱۹۲۹ ز کاله پورې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له۳۰-۹,۰۶٪ پورې مخارجو وده کړې ده.

فرانسه، بلجیم، کاناډا، ایټالیا او جرمني هغه هېوادونه دي چې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له ۴۰٪ زیات دولتي دولتي مخارج ترسره کوي او په ډنمارک او سویډن کې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له ۵۰٪ څخه زیات دولتي مخارج ترسره کېږي. (۷:۱۷) له همدې امله شلمه پېړۍ په نړۍ کې د دولتونو د ودې پېړۍ په نامه یادېږي.

(۱۴) جدول: له ۱۹۶۳-۱۹۲۹ ز کال پورې په امریکا کې د دولت د مخارجو پراختیا ښکاره کوي.

کلونه	مصارف په میلیون ډالر	د في نفر مصارف په ډالر	دولتي مصارف د ملي عاید په فیصدي
1929	3369.6	26.6	3.8
1933	5658.4	45.0	14.0
1939	8960.3	68.4	12.3
1944	96737	696	52.9
1945	79431	585.4	43.81
1961	85294	464	20
1963	96122	507	20

څرنګه چې پورته ارقام ښکاره کوي چې د دولت مخارج په متحدو ایالاتو کې هم صعودي او نزولي مسیر لري. په انګلستان کې هم د هکس Hichks د څرګندونو پر اساس له ۱۹۱۳ ز څخه مخکې د دولت د مخارجو ونډې د ملي عاید ۱۵٪ تشکیلوله. په داسې حال کې چې دغه رقم د دوه نړۍ والو

جګړو ترمنځ ٪۳۰ ته او له دوهمې نړۍ والې جګړې وروسته يې د ملي عايد ٪۴۰ تشکيلوله. اوس د افغانستان د دولت د مخارجو پراختيا بررسي کوو.

- په افغانستان کې د دولتي مخارجو پراختيا: څرنګه چې احصائيوي ارقام په ځانګړې ډول د دولت مخارج يې ښکاره کوي، چې دولتي مخارجو د وخت په تېرېدو سره خصوصاً د لومړني پنځه کلن پلان له پيل راهيسې په پراخه کچه پراختيا موندلې ده.

(۱۵) جدول: له ۱۲۹۸-۱۳۵۵ کاله پورې د افغانستان دولت د مخارجو پراختيا ښکاره کوي.

کلونه	1298	1305	1310	1314	1320	1325	1330	1336	1341	1345	1350	1355
مصارف په ميليون افغاني	32	51	118	121	161	339	388	1822	3917	5150	7418	24000

څرنګه چې پورته ارقام ښکاره کوي چې په افغانستان کې د دولت مخارج په ۱۲۹۸ کال کې۳۲ ميليونه افغانۍ وو، په داسې حال کې چې دغه رقم په ۱۳۵۵ کال کې۲۴ ميلیارده افغانيو ته لوړ شوی دی چې د ۵۷ کلونو په دوارن کې په اسمي ډول د دولت په مخارجو کې د ۷۰۰ برابرو څخه زياته پراختيا ښکاره کوي. هغه مهم عوامل چې د دولت د مخارجو په پراختيا کې يې ونډه لرله، کولای شو په لاندې ډول خلاصه کړو.

۱. د اوږدمهال له پلوه د انفلاسيوني تمايلاتو په ترڅ کې د افغانيو د ارزښت کموالی، څرنګه چې احصائيوي ارقام ښکاره کوي، چې په ۱۳۰۰ کال د في من غنمو قېمت ۴۱ افغانيو ته رسېده. په داسې حال کې چې اوس په وسطي ډول د في من غنمو قېمت ٦۰ افغانۍ دی. نو د قېمتونو ددغه صعودي ميلان له امله د اوږدمهال له پلوه د وخت په تېرېدو سره افغانۍ خپل ارزښت له لاسه ورکړی. نو ددې لپاره چې دولت همدغه اړتياوې پوره کړی شي نو مجبور دی چې د قېمتونو د لوړوالي په تناسب مخارج هم لوړ کړي، چې په دې ترتيب د انفلاسيون له امله د دولت مخارج هم لوړېږي.

۲. د داخلي منابعو خصوصاً د ماليات له لارې د دولت د عوايدو لوړول.

۳. له همکارو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو څخه د بلاعوضه مرستو د ترلاسه کولو له لارې.

۴. د کورنيو او بهرنيو پورونو ترلاسه کول.

۵. د انکشافي پروژو د تمويل لپاره مخارج.

همدارنګه بايد يادونه وکړو چې وروستني دري ياد عوامل يو پر بل متقابل تأثيرات واردوي، په دې

معنا چې په هغه صورت کې چې د انکشافي پروژو تمويل له داخلي منابعو څخه ممکن نه وي. نو د حکومت لپاره ددې سبب گرځي چې د تمويل بهرنۍ منابع ولټوي. نو کله چې بهرنۍ منابع د حکومت په لاس کي ولوېږي نو د دولت د مخارجو د زياتوالي سبب گرځي، چې دا په خپل ذات کې د بهرنيو مرستو (استقراض او بلاعوضه مرستې) او د دولت د مخارجو د زياتوالي متقابل اثرأت ښکاره کوي.

٦. د دولتونو د مخارجو د پراختيا علتونه:

يو زيات شمېر علماوو د دولت د مخارجو د پراختيا په هکله څېړنې کړي دي، چې ډېرې مشهورې يې د دولتونو د مخ پر زياتېدونکو فعاليتونو قانون دی، چې د ادولف واگنر په واسطه پراختيا ورکړل شوې ده. نوموړي په خپل قانون کې د دولت د مخارجو يا فعاليتونو دوه کتگوري له يو بل څخه تفريق کوي.

لومړۍ کتگوري: د دولت فعاليتونه د حقوقي او سياسي موخو لپاره لکه ټولنيز عدالت، د أمنيت او دفاعي خدماتو ترسره کول او ډيپلوماسي. نو ددغو اهدافو د تحقق لپاره د دولت د فعاليتونو پراختيا او زياتېدو يوه اړينه چاره گڼل کېږي.

دوهمه کتگوري: د دولت فعاليتونه د کلتوري او ټولنيزي رفاه د موخو لپاره لکه روغتيايي خدمات، ښوونه او روزنه، مناقلات او ټولنيز خدمات. د واگنر د عقايدو مطابق پورته علتونه د دولت د مخارجو د پراختيا سبب گرځي. څرنگه چې تجربوي څېړنو په مختلفو هېوادونو کې ښودلې ده، چې هغه ټولنې د ټاکلو نفوسو لرونکي دي په مطلق او هم يې نسبي ډول د مخارجو پراختيا لوړه ښکاره کېږي.

برشت: دغه حقيقت د مترقي مخارجو د توازن قانون او د نفوسو تراکم په توگه تعريف کړی دی. ددغه قانون مطابق هر څومره چې نفوس او په عين وخت کې اقتصادي فعاليتونه په محلي لحاظ متمرکز وي په هماغه اندازه عامه مخارج ډېر وي او يا برعکس، يعنې هر څومره چې غير متمرکز وي نو په هماغه اندازه به د دولت مخارج کم وي. اساسي علت يې دادی چې په ښارونو کې د نفوس تراکم د دولت لپاره يو لړ مخارج منځ ته راوړي لکه روغتيايي مخارج، د ښوونې او روزنې مخارج، مناقلاتي مخارج او داسې نور.

د وايمسن (Wiesman) او پيکوک (Peachok) په خپلو نظرياتو کې ډېره سوسيولوژيکي بڼه رعايت کړې ده. ددغو نظرياتو مطابق د يو هېواد مخارج اساساً د مالياتي عوايدو تابع دي. نو پردې اساس حکومتونه بايد د مالياتي سياست د تدابيرو د وضع کولو پر وخت د خلکو عقايد د دولت په مخارجو کې په پام کې ونيسي. (١:٢٨١)

په عمومي ډول په نورمال او عادي اقتصادي حالت کې پرته له دې چې په مالياتو کې تغيير راشي نو په دې حالت کې هيله کېږي چې د دولت مخارج هم عادي مسير ولري او د دولت د مخارجو او مالياتو د لوړوالي لپاره کوم خاص دليل وجود نه لري. د جگړې او بحران په دورو کې خلک د ماليې يو

لوړ بار مني، ځکه دوی پوهېږي چې د جګړې او بحران په دورو کې د دولت مالي مکلفیتونه یا د دولت مخارج زیاتېږي.

Teem په خپلو تیوریګانو کې د دولت د مخارجو زیاتېدل په مطلق ډول او ملي عاید په نسبت سره واضح کوي. نو په دې ډول ټیم د واګنر قانون ددې په واسطه تکمیلوي چې د دولت مخارج نه یوازې د صنعتي کېدو په نتیجه کې لوړېږي، بلکې د فی نفر د صعودي عاید له امله هم لوړېږي لکه ښوونه او روزنه، روغتیایي خدمات او هغه خدمات چې ډېره اجتماعي تقاضا ولري. ټیم په دې صورت کې له عالي اجناسو او خدماتو څخه خبرې کوي. دغه خدمات له دې امله د عالي خدماتو په نوم یادوي چې د هغو رفع کول د ژوند د لومړنیو احتیاجاتو د رفع کولو څخه وروسته ترسره کېږي. هغه عمده عوامل چې د دولت د مخارجو د زیاتېدو سبب کېږي چې په لاندې ډول دي:

۱. د هغو عواملو له جملې څخه یو چې په مطلق ډول د دولتونو د مخارجو د لوړېدو سبب شوی دی په اوږمهال ډول د پیسو د ارزښت کمېدل دي. نو کله چې د پیسو ارزښت کم شي نو ددې لپاره چې دولت هغه اجناس او خدمات چې مخکې یې د پیسو د ارزښت له کمېدو څخه ترلاسه کول، که چېرته وغواړي چې اوس یې هم ترلاسه کړي نو مجبور دی چې خپل مخارج هم په مطلق ډول لوړ کړي یا په بله وینا که چېرته د پیسو ارزښت کم شي نو حتی که د دولت د واقعي مخارجو لوړېدل په خپل حال هم پاته شي نو بیا به هم دولت د پیسو د ارزښت له کمېدو سره سم خپل مخارج لوړوي.

۲. د اقتصادي او تخنیکي پرمختیا له امله له یوې خوا د دولت لپاره د اجتماعي خدماتو مشکلات وجود لري او له بلې خوا د مؤلدیت په نتیجه کې د خلکو عاید لوړېږي، چې دغه کار په خپل وار د دولتي خدماتو لپاره د خلکو تقاضا لوړوي چې ددغو اړتیاوو پوره کول د دولت دنده ده او په نتیجه کې یې د دولت مخارج لوړېږي.

۳. دیموکراسي او په دې پورې اړونده آزادي، حکومتونه دېته هڅوي ترڅو د عایدو د مجدد وېش لپاره تصامیم ونیسي او د هغو طبقاتو د بهتروالي لپاره چې ټیټ عاید لري خپلو مخارجو ته پراختیا ورکړي.

۴. ایډیالوژیکي بدلونونه، یعنې د کلاسیکانو د فردي اصولو له منځه تلل او په اقتصادي چارو کې د دولت قوي او مخ پر زیاتېدونکې مداخلې د دولت د مخارجو د زیاتېدو سبب شوی. مثلاً د کلاسیکانو په وخت کې دولت د مداخلې حق نه درلود. د دولت دندې هم د دولت د مخارجو له امله ناچیزه بڼه درلوده لېکن د مداخلوي مفکورو په منځ ته راتلو سره چې اوس په ټولو پانګوالو هېوادونه کې موجود دي د دولت دندې او په نتیجه کې د هغوی مخارج ډېر زیات شوي دي، چې خصوصاً په اقتصادي او تولیدي حالاتو کې د مخارجو زیاتوالی د دولتي تشبثاتو او شرکتونو په بڼه لیدل کېږي.

۵. په صنعتي ټولنو کې د نفوسو تمرکز او په اقتصادي زېربنائي ساحو کې د دولتونو مخارج په هماغه

اندازه لوړ کړي.

٦. د اقتصادي بحرانونو او ناقص استخدام منځ ته راتلل او خصوصاً په پرمختیایي هېوادونو کې د استخدام په سیاست کې د دولت مداخله چې د پراختیا سبب یې شوی دی او په نتیجه کې د دولتونو د مخارجو د زیاتوالي سبب ګرځېدلی.

٧. د اداري تخنیک او مالیه ګذارۍ په مخارجو کې د اصلاحاتو راوستلو هم د دولت مخارج لوړ کړي دي.

٨. څرنګه چې حربي او نظامي مخارج د دولت د مخارجو د پام وړ برخه تشکیلوي، چې که څه هم دغه مخارج په عمومي مخارجو کې د ونډې له نظره د هر هېواد د سیاسي شرایطو تابع وي، خو په عمومي ډول صعودي مسیر ښکاره کوي.

٩. بالآخره په جګړو کې مادي او ځاني خسارات او د جګړو له متضررو او معیوبینو سره د دولت مرستې د دولتونو د مخارجو د زیاتوالي سبب ګرځي.

له پورته ذکر شویو عواملو څخه پرته چې ځینې یې د پرمختیایي هېوادونو په برخه کې هم صدق کوي او په پرمختیایي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د زیاتېدو تر ټولو څخه عمده عوامل د انکشافي پروژو تمویل او همدارنګه د بهرنیو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو د پورونو او مرستو زیاتېدل دي او په لنډ ډول کولای شو چې ووایو چې په پرمختللو او صنعتي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي او پراختیا علتونه اقتصادي او تخنیکي پرمختګ دی. په داسې حال کې چې په پرمختیایي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د پراختیا عامل د اقتصادي پرمختګ لپاره د موقع مساعدول دي.

٧- د دولتي مخارجو د مناسبې اندازې د ټاکلو په اړه نظرونه:

تر اوسه پورې د دولت د مخارجو په نسبي او مطلق زیاتېدو باندې بحث وشو، مګر په دې بحث ونه شو چې دغه د دولت زیاتېدونکي فعالیتونه د یوه اقتصاد لپاره ګټور دي او کنه په دې معنا چې دغه د دولت زیاتېدونکي فعالیتونه د مجموعي اقتصادي مؤلدیت او په نتیجه کې د مجموعي اقتصادي رفاه کولای شي لوړ کړي او کنه؟

د مرکزي پلان په اقتصادي نظام کې اصلاً دغه پوښتنه نه مطرح کېږي، ځکه هلته د فعالیتونو د پرمختګ یوازینی حامل دولت دی. هلته چې په هره اندازه دولتي فعالیتونه زیات شي په هماغه کچه په اقتصاد باندې ښه اغېزه لرلی شي. په یوه پانګوال اقتصادي نظام کې چې د دولتي فعالیتونو تر څنګ خصوصي سکتور هم د اقتصاد د پرمختګ لپاره یو مهم عامل ګڼل کېږي، باید دغې پوښتنې ته ځواب ورکړل شي چې په مجموعي اقتصاد کې د دولت مساعده ونډه چې اقتصاد یو ښه حالت ته بوځي باید موجوده وي کېدای شي: دلته موږ کولای شو چې هر څومره په اقتصادي نظام (پانګوال) کې د دولت مختلفو فعالیتونو ته پراختیا او زیاتوالی ورکړو. په هماغه اندازه له امکاناتو نه استفاده او یا

د تولید له عواملو څخه په خصوصي ساحه کې کم شي او برعکس هغه هم د دولت د فعالیتونو د کمېدو په ساحه کې يې فعالیت په خصوصي اقتصاد کې پراختيا پيداکوي، چې دغه موضوع د شکل له نظره په لاندې ډول ښودل شوې ده:

د گراف افقي کرښه د هغو شيانو تولید راښيي چې خصوصي افراد يې توليدوي. د گراف عمودي کرښه د هغو شيانو تولید راښيي چې په دولتي سکتور کې توليدېږي.

(۱۶) شکل: په مستقیمه کرښه باندې د مجموعي اقتصادي تولید امکانات

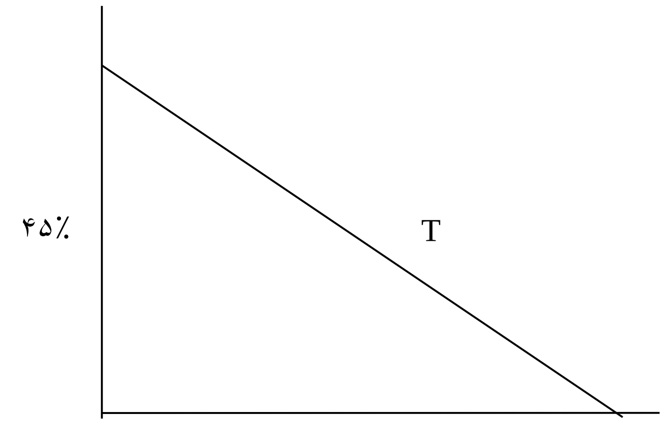

د تېرې صفحې په گراف کې لیدل کېږي چې هر څومره د خدمت وړ شیان د دولت له لارې ډېر تولید شي هماغه اندازه د تولید د امکاناتو یا د تولید عوامل خصوصي افرادو ته کمېږي. د t مستقیم خط د گراف په مخ باندې د مجموعي تولیدي اقتصاد امکانات راښيي دا د t خط یا د مجموعي تولیدي اقتصاد امکانات کولای شي چې محدب یا مقعر شکل اختیار کړي. په منحني یا محدب شکل کې لیدل کېږي چې په ابتداء کې دغه زیاتوالی د تولیداتو په واسطه د دولت له نظره د اقتصاد لپاره گټور گڼلی شو، ځکه د تولید شویو شیانو د گټې زیاتېدل د دولت له نظره د هغو تولید شویو شیانو د گټې کموالی کوم يې چې شخصي افراد تولیدوي لوی وي.

(١٧) شکل: په محدب منحني کې د مجموعي اقتصاد تولیدي امکانات

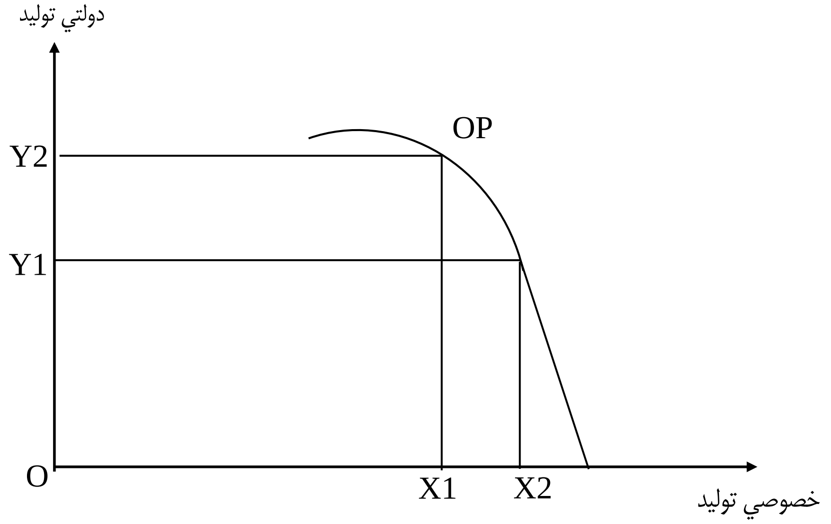

د پورتنیو عواملو له درکه د دولت تولید شوي شیان د خصوصي افرادو د تولید په پرتله زیات تولیدوي مثلاً خصوصي سکتور د تولید له مقدار څخه د x1 په اندازه صرف نظر کوي په داسې حال کې چې د دولت د تولید له مقدار څخه د y1 په اندازه چې د x1 له مقدار څخه زیات وي تولیدوي. نو په دې خاطر ډېره ګټه لاس ته راوړي نو د دولت په واسطه ددغو تولید شویو شیانو د ګټې د زیاتوالي تر op نقطې پورې، یعنې تر ټولو مساعده نقطه زیاتېږي. له دې نقطې څخه په تجاوز چې په ګراف کې یې ګورئ، خصوصي سکتور د تولید له مقدارڅخه د x2 په اندازه صرف نظر کوي او د هغې پر ځای د y2 په اندازه چې له x2 څخه کم یې تولیدوي نو ځکه دولت د هغو عواملو د کم تولید له مخې چې خصوصي اقتصاد یې تولیدوي تولید کړی. نو په نتیجه کې به مجموعي تولید او مجموعي ګټه په اقتصاد کې کمېږي. نو له دې وجې د مجموعي اقتصاد تولید او د عامه ګټه معقوله او مناسبه کچه کېږي چې په پورتني حالت کې به دولت خپل تولیدي فعالیتونه د op په نقطه کې بند کړي او وړاندې له هغې به خپلو تولیدي فعالیتونو ته پراختیا ورکړي ځکه چې په دې صورت کې د ملي اقتصاد په زیان تمامېږي او اجتماعي محصول کمېږي او د هغې دلیل دادی چې د op له نقطې څخه پورته خصوصي افراد د تولید له زیات مقدار سره د ګټې له ایجاد څخه صرف نظر کوي په داسې حال کې چې دولت به د تولید په کم مقدار سره په کمه ګټه په اقتصاد کې نتیجه ورکوي.

په مقعر منحني کې موضوع د پورته حالت برعکس ده. هغه داچې د دولتي او خصوصي تولیداتو ترمنځ د یوې معلومې نقطې ټاکل صرف یو ګرافیکي اهمیت لري او د یوې مناسبې نقطې په منځ کې په منحني باندې د یوې نقطې ټاکل تقریباً ناممکن دي، ځکه چې د تثبیت لپاره اساسي علتونه د

ارزښت له ګټې څخه د دولت لپاره او نه د خصوصي تولید لپاره موجود دی. دلیل یې دادی چې د ګراف په لومړیو مراحلو کې د دولت په واسطه د تولید شویو شیانو ګټه د خصوصي افرادو د تولیدي ګټې په پرتله کمه شوې ده.

(۱۸) شکل: په مقعر منحني شکل کې د مجموعي اقتصاد تولیدي امکانات

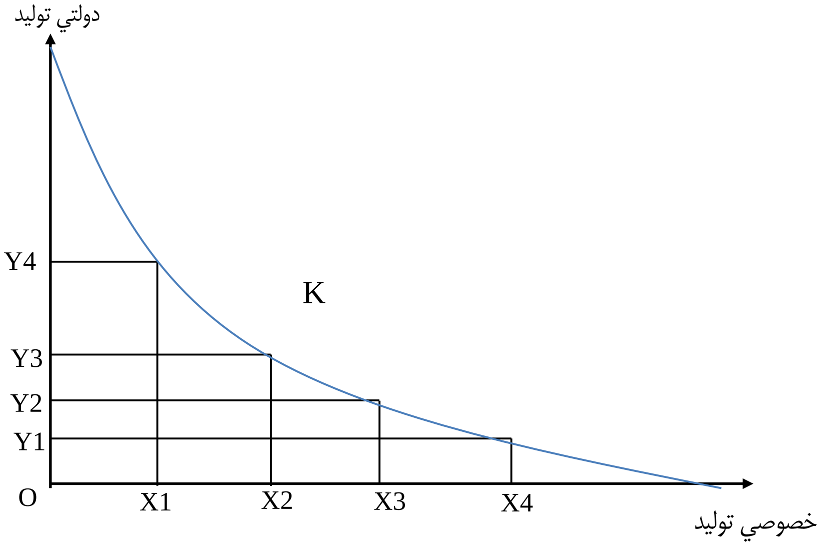

مثلاً خصوصي سکتور د تولید له مقدار x څخه صرف نظر کوي او دولتي سکتور په هماغه اندازه د y له تولید څخه چې له هماغه مقدار څخه کم دی تولیدوي یې او د هغې په تعقیب خصوصي سکتور د x1 له تولید څخه صرف نظر کوي او دولتي سکتور له y1 مقدار څخه چې له هغې څخه لږ دی تولیدوي.

د k په نقطه کې د تولید مقدار د دولت او خصوصي سکتور په عین عواملو سره تقریباً یو شان دی په دې معنا چې خصوصي سکتور د تولید د مقدار x3 څخه صرف نظر کوي او د دولتي سکتور د تولید مقدار له y3 سره مساوي دی، تولیدوي. د k له لوړې نقطې څخه په عین عواملو سره د دولت تولید د خصوصي اقتصاد په پرتله ډېر تولیدوي، یعنې خصوصي اقتصاد له x4 مقدار څخه صرف نظر کوي او دولتي تولید په عین عواملو سره y4 مقدار تولیدوي چې له دې څخه دې پردې اساس په منحني کې مقعر حالت وغوښتل شي، چې په دې وسیله تر ټولو موزونه نقطه تثبیت او معلومه شي او په مجموعي اقتصاد کې کموالی پیداکوي. د منحني په محدب حالت کې چې مخکې یې هم یادونه وشوه تر ټولو مساعده نقطه په هغه ځای کې موقعیت لري چې بلا رجحانه اجتماعي منحني چې د t خط کوم چې د ملي اقتصاد د تولیداتو امکانات راښیي، د S په نقطه کې واقع دي.

(۱۹) شکل: په محدب او مقعر شکل کې د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات

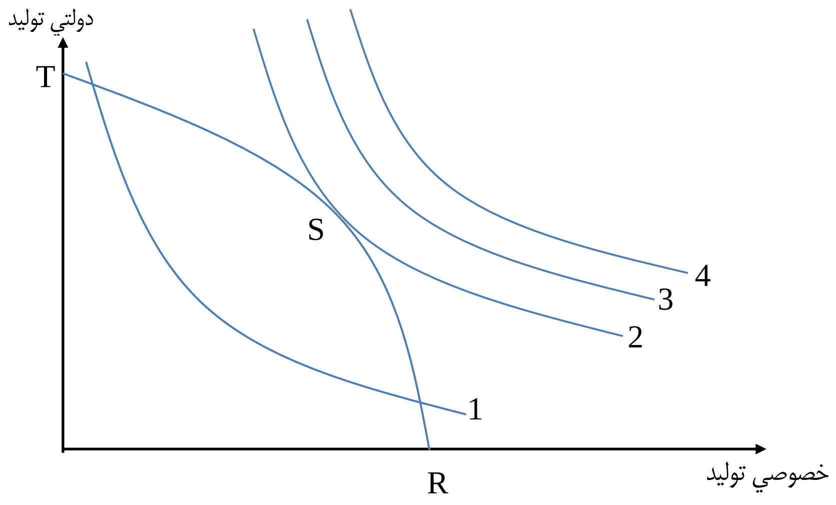

په پورتني شکل کې ۱، ۲، ۳ او۴ منحني ګانې او نورې بلا رجحانه اجتماعي منحني ګانې راښيي.

بلا رجحانه منحني ګانې: هغه هندسي محل دی چې د دوه شيانو د مقدار له ترکيب څخه چې د ټولني اجتماعي ګټه رامنځ ته کوي. هر څومره چې بلارجحانه منحني ګانې له محور څخه لرې وي په هماغه اندازه ډېره زياته اجتماعي ګټه لري، ځکه چې کومې منحني ګانې چې له مرکز څخه لرې واقع کېږي په هماغه اندازه ډېر ترکيبات جوړوي. نو په دې خاطر ګټه يې هم ډېره وي مثلاً د پورتني شکل په منحني ګانو کې د ۳ بلار جحانه منحني ګټورتوب د ۱ او ۲ په پرتله ډېر دی لېکن د ۴ منحني په پرتله کم ګټورتوب لري. په پورتني شکل کې د TR منحني د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات راښيي. پورتنۍ منحني ګانې د دولت او خصوصي افرادو د توليد امکانات راښيي (د توليد د عواملو په عين حالت کې) د فعاليت منحني د توليد هغه مساعده نقطه راښيي چې د يوه مساعد ترکيب او د کمو مخارجو لرونکی وي. نو په دې خاطر له علمي پلوه ددې تثبيتول چې کوم ترکيب له ډېرو امکاناتو څخه د تمام شد مصرف له کومو څخه جوړېږي. نو دا ډېر مشکل او حتی ناممکن دی.

ايټالوي عالمانو (مازولا او پنتيليون) کوشش وکړ چې هغه ګټه چې دولت يې د خپلو فعاليتونو په نتيجه کې لاس ته راوړي د هغه ګټورتوب سره پرتله کړي چې خلک يې د مالياتو د ورکړې په مقابل کې له لاسه ورکوي. (۵ :۴۱)

ليندال چې له دې ګروپ سره تړاو لري کوشش يې وکړ ترڅو د دولت په مخارجو باندې د پاريتو تر ټولو مساعد حالت تطبيق کړي. د نومووړي له نظره د دولت فعاليت په هغه وخت کې ګټور او معقول

ګټلی شو چې هغه ګټور توب چې دولت یې یو شخص ته رسوي باید د بل شخص ګټورتوب متضرر نه کړي. د نوموړي په وینا د یوه شخص د رفاه کچه د یوه بل شخص د مصرف په وسیله لوړولی شو. ددغې ستونزې د حل لپاره کولای شو چې د افرادو د ګټورتوب ترمنځ مقایسه ترسره کړو. په داسې حال کې چې دغه کار ناممکن دی خو چې دا د یوه شخص خپله ګټه ده (موضوع ده) نو په دې خاطر ددې موضوع لپاره قوي معیارونه په پام کې نه دي نیول شوي او له بلې خوا (پاریتو) په خپله تیوري کې د توضیح شوي سیاست اړخ بلکل له پامه غورځولی او بله داچې دولتي تدابیر یوازې د دوه وګړو لپاره اړخ نه لري، بلکې ډېر وګړي ترې استفاده کوي او په دې ترتیب د ګټې توزیع د دولت لخوا ترسره کېږي او په هغه پورې ارتباط نیسي، په دې معنا چې د یوه شخص د ګټې له منځه تلل د نورو ډېرو افرادو د ګټې لپاره چې له دولتي خدماتو څخه استفاده کوي برخمن دي. نو په دې ترتیب د دولت لخوا توزیع شوې ګټه ترسره کېږي.

د ماسګریف د نظریې په تطبیق سره څنګه چې د عامو خلکو د اړتیاوو د پوره کولو لپاره دولتي شیان لکه خصوصي شیان چې د بازار په مرسته نه رفع کېږي نو په دې خاطر باید د عامو افرادو اړتیاوې او د دولت د مصارفو ټاکل هم د یوه سیاسي تصمیم په نیولو سره ټاکلی شي.

له پورتنیو توضیحاتو څخه دا نتیجه اخیستلی شو چې دا په سترګو لیدلی شو چې تر ننه پورې هم په سم ډول نه دی حل شوی. نو په دې خاطر د عمل په ساحه کې باید سیاسي تصمیم ونیول شي چې دولت باید د مجموعي اقتصاد په فعالیتونو کې مؤثره ونډه ولري. البته په دغو موضوعاتو کې په ټولو اقتصادي او غیر اقتصادي عواملو باندې تصمیم نیول، مالي سیاست تر تأثیر لاندې راولي.

۸- د دولت د مخارجو ډولونه:

د دولت د مخارجو ډېر ډولونه موجود دي چې دلته یې هغه چې علمي اهمیت لري، چې په لنډ ډول ترې یادونه کوو.

۱. د ترتیب له نظره وایي چې د منظمو او غیر منظمو مخارجو ترمنځ باید تفکیک وشي.

منظم مخارج: هغه مخارج دي چې په هره مالي او بودجوي دوره کې په منظم ډول راګرځي او د هغه پر بناء حجم او اندازه یې له مخکې څخه د اټکل او محاسبې وړ وي. ددغو مخارجو مثالونه د دولت د مامورینو معاشونه او د دولت د استخدام شویو افرادو مخارج، د ربحې لپاره دولتي پور او د دولت د ترمیم مخارج او نور.

غیر منظم مخارج: د پورته عبارت معکوس له څو ډوله مخارجو څخه دي چې په غیر مرتب او غیر منظم ډول او په خاصو دلایلو او اکثراً په غیر مترقبه ډول د اجراء وړ ګنل کېږي لکه د جګړې مخارج او یا هغه مخارج کوم چې دولت یې له اقتصادي بحران سره د مقابلې په خاطر مصرفوي او یا هغه مخارج چې دولت یې د طبیعي پېښو د مخارجو لپاره مصرفوي او نور.

د بېلتون یوه بله نښه چې د مخارجو د نوعیت په تکمیلولو کې وجود لري، په دې معنا چې د دولت منظم مخارج هغه مخارج دي چې په عمومي حالت سره د دولت د مالیاتي وسایلو او د دولت د نورو منظمو عوایدو له لارې تمویل شوي دي. همدارنګه د منظمو او غیر منظمو مخارجو ترمنځ اساسي جلاوالی د هغې دوام او هغه ساحه چې استفاده ترې کېږي هم ده، یعنې مخارج د یوې شخصي موضوع لپاره کولای شو چې په یوه مملکت کې په منظمو مخارجو او په بل مملکت کې په غیر منظمو مخارجو سره استعمال شي. د مثال په توګه هغه مخارج چې د پلونو د جوړولو او د سیلابونو د لارې لپاره په یوه مملکت کې د ډېرو سیلابونو لپاره کولای شي په منظمو مخارجو کې شامل شي او په داسې حال کې چې په بل مملکت کې چې سیلابونه راځي کېدای شي چې په غیر منظمو مخارجو کې شامل وي. د منظمو او غیر منظمو مخارجو د نامعلوم علت په واسطه د بودجې د پلانونو د هغو حالات په ځینې مملکتونو کې د مخارجو دا ډول وېش نه قبلوي.

څرنګه چې غیر منظم مخارج چې یادونه یې وشوه په پورونو وسایلو باندې تمویلېږي. نو پردې اساس دولت ته ددې امکان برابرېږي، چې دا ډول مخارج په راتلونکي نسل باندې ووېشي، ځکه چې پور یې په راتلونکي کې ادا کېږي چې د هغو په تمویل کې راتلونکي نسلونه د هغوی د مالیاتو په ورکړې سره په هغوی کې شامل وي. د پورونو نهائي وېش په دې دلیل سره په راتلونکو نسلونو باندې دادی چې تمویل شوې پروژې د پور د ګټې له لارې نه یوازې د موجوده نسلونو، بلکې راتلونکو نسلونو لپاره هم موجود دی. نو پردې اساس په عادلانه ډول سره ښکاري چې راتلونکي نسلونه د اوسنیو پروژو له ګټې څخه برخمن کېږي نو د مخارجو په تمویل کې هم باید ونډه ورکړل شي.

۲. د ګټورتوب له نظره باید د ګټورو او غیر ګټورو مخارجو ترمنځ توپیر وشي: ګټور مخارج څو ډوله مخارج دي چې له هغوڅخه لاس ته راغلي عواید اقلاً د دولت مصرف شوې پانګونې ته په مستقیم ډول کافي وي لکه د دولت هغه مخارج کوم چې د دولت د تولیدي پروژو مثلاً دولتي تصدی او دولتي شرکتونه چې په دې صورت کې دولت خپل شیان او خدمات په مستقیم ډول د پیسو په مقابل کې خلکو ته وړاندې کوي او د ده لاس ته راغلي عواید د پروژو له مخارجو سره پرتله کېږي او د هغه له مخې د پروژې ګټه تثبیت کېږي.

غیر ګټور مخارج د پورته وینا برعکس له څو ډوله مخارجو څخه دي چې له هغو څخه لاس ته راغلې ګټه د دولت له پانګونه څخه په مستقیمه توګه بسنه نه شي کولای او یا داچې اصلاً د مستقیم عاید وړ نه وي لکه د دولت هغه مخارج کوم چې له زېربنائي پروژو څخه لاس ته راځي چې په دې حالت کې دولت کوم مستقیم عاید لاس ته نه شي راوړلی. ددې موضوع په ارتباط د نافعیت او مؤلدیت ترمنځ جلاوالی راځي، په دې معنا چې د دولت نافع مخارج ځینې وخت کېدای شي چې غیر مؤلد هم شي مثلاً د دولت هغه پانګونه چې په دولتي تصدیو کې د مرستې پر اساس له دولت سره وي او د تقاضا پر اساس له واقعي بازار سره او له مرستې پرته د دولت خپل موجودیت نه شي ساتلی او دغه

حالت په خاص ډول سره هغه وخت لیدل کېږي چې دولت د خپل ضرورت وړ شیان د بازار له قېمت څخه په لوړه پیمانه له دولتي تصدیو څخه واخلي چې په دې حالت کې دولت خپل غیر فعاله تصدۍ تقویه کوي او د هغې په مقابل کې ممکن د خصوصي اقتصاد فعاله تصدي له ماتې سره مخ شي، ځکه چې په ملي اقتصاد کې د هغې مؤلدیت کموالی مومي نو ځکه هم د هغې مخارج د غیر مؤلدو مخارجو په ډله کې حسابېږي. پورتنی معکوس حالت په ډېرو هغو حالاتو کې کولای شي چې د دولت غیر نافع مخارج د ملي اقتصاد له پلوه وي لکه د زېربنائي پروژو مخارج چې د کم وخت له مخې دولت ته کوم عواید او یا مستقیم منفعت نه لري خو د اوږد وخت له مخې د مؤلد اقتصاد په لوړوالي کې ډېر مهم رول لري مثلاً په روغتیایي حالاتو کې د دولت مخارج د کار قدرت او توانمندي پورته بیایي او د تعلیمي مخارجو له لارې دولت ته تکړه فني او قابل پرسونل لاس ته ورځي، چې د هغوی له کار څخه په راتلونکي کې استفاده کېږي. همدارنگه ټولې هغه پروژې لکه زېربناېي، اوبو لگلولو، مواصلاتي (بندونو، ویالو، سړکونو) او داسې نورو جوړونه په مربوطه او خاصو حالاتو کې تولیدي اقتصاد لوړوي او په نتیجه کې په تولیدي اقتصاد باندې خپل تأثیرات اچوي.

۳: د کتنې او تعقیب له مخې هغه اهداف او وظیفې چې په مختلفو ساحو کې د مخارجو په منځ کې دي باید جلاوالی پکې راشي لکه په دفاعي چارو کې د دولت مخارج، په تحقیقاتي چارو کې مخارج ، په کرهنه کې د دولت مخارج، په مناقلاتي چارو کې د دولت مخارج او په اجتماعي چارو کې د دولت مخارج او داسې نور.

د پورتنیو ټولو مخارجو لپاره معلوم او مشخص حدود چې د هرې وظیفې لپاره معلوم وي موجود نه دي، یعنې په دې خاطر اکثره وخت د وظیفې په ساحه کې مشکلات لیدل کېږي مثلاً ډېره مشکله ده چې د علمي او تحقیقاتي وظیفو ترمنځ معلوم او مشخص حدود وټاکل شي. په دې حالت کې دوه ذکر شوې ساحې له یو بل سره گډې شوي دي یا د مثال په توگه که چېرې دولت وغواړي چې فرعي سړکونه د زارعتي پیداوار د آسانه او بهتر انتقال لپاره جوړ کړي. نو دغه وظایف کېدای شي چې د زراعت او مواصلاتو ترمنځ مشترک رول ولري، چې په دې حالت کې هم د ساحو مختل والی منځ ته راځي. نو په دې خاطر ددې ډول مخارج وېش ته معلوم حدود نه شو تعینولی او د هغې نتیجه داده چې ځینې وخت د مخارج په مناسب وخت کې نه ترسره کېږي. په هغو هېوادونو کې چې هلته بیوروکراسي موجوده ده په هغو هېوادونو کې د مخارجو ترسره کېدل په مکمل ډول سره منع دي.

۴. **د تأثیراتو له نظره دولتي مخارج کولای شو د مؤثرو شتمنیو او د غیر مؤثرو شتمنیو په مخارجو سره بېل کړو:** د شتمنۍ مؤثر مخارج څو ډوله مخارج دي چې د دولت د شتمنۍ په تشکیل کې شامل وي لکه زېربنائي اقتصادي مخارج چې د دولت په شتمنۍ کې تأثیر نه لري، بلکې په یوه حسابي دوره کې له منځه ځي لکه استهلاکي مخارج، د محروقاتو مخارج، هغه مخارج چې دولت یې د خپلو سامان آلاتو او وسایلو لپاره ورته ضرورت لري، د تنویر، پلان گذارۍ او گدام مخارج او نور.

۵. **د استفادې له نقطه نظره د دولت مخارجو په منځ د تثبیت شویو او غیر تثبیت شویو مخارجو په شکل جلاوالی راځي.** د تثبیت وړ مخارج هغه مخارج دي چې د هغوی استفاده کوونکي معلوم وي لکه په دولتي شفاخانو کې مخارج چې په هغو کې مقدار د مریضانو تثبیت کېږي یا په ښوونځیو کې او یا په پوهنتونونو کې چې د شاګردانو او محصلینو شمېر تثبیت کېږي او نه تثبیت کېدونکي مخارج هغه مخارج دي چې د هغوی استفاده کوونکي تثبیت او معلومېدلی نه شي مثلاً په دې باندې نه پوهېږو چې له یوه سړک، پله، باغ او پارک څخه چې هریو یې دولت ته خاص مخارج لري هره ورځ څومره خلک له هغو څخه استفاده کوي.

٦. **د تأثیراتو له لارې مخارج په عاید او استخدام باندې د دولت د مخارجو په منځ کې د دولت د خدماتو د پېرودنې شیان** او د انتقالي تادیاتو له لارې باید جلا شي. د دولت مخارج د پېرودنې د شیانو او خدمتونو لپاره یا د دولت د جاري مخارجو په موخه او یا د پانګونې په خاطر ترسره کېږي. په هر حالت کې د دولت د شیانو تقاضا کوونکي او خدمت کوونکي ښکاره کېږي. څنګه چې دا ډول مخارج د تولیداتو د لوړوالي باعث ګرځي، نو په دې خاطر د عوایدو تولید هم لوړېږي.

همدارنګه دولت یو ډول مخارج د شیانو لپاره وجود لري، چې د عوایدو د لوړوالي باعث نه ګرځي مثلاً کله چې دولت یو ټوټه ځمکه یا تعمیر د خپلو ضرورتونو د رفع کولو لپاره له خلکو څخه اخلي چې په دې حالت کې صرف د شتمنۍ د ملکیت تغییر منځ ته راځي او په دې دوره کې د محصول کوم نوی تولید منځ ته نه راځي.

انتقالي تادیې هم د مرسته شوي شخص عاید لوړوي خو هغه عاید چې د اقتصادي فعالیتونو څخه سرچینه اخلي نه لوړوي، چې په دې حالت کې دولت د پیسو وسایل له مقابل خدمت پرته مرسته کوونکو ته انتقالوي. د انتقالي تادیاتو مثالونه له وزګارو افرادو، معیوبینو، ماشومانو او د پاخه عمر کسانو سره مرسته او داسې نور. په پورته ذکر شویو حالاتو کې اضافي عاید نه پیل کېږي لېکن دولت د پیسوساتل له مالیه ورکوونکو څخه په مالیه پیدا کوونکو باندې د انتقالي تادیاتوله لارې توزیع کېږي.

۷. **د اداري او وظیفوي صلاحیت له مخې په منځ د وزارتي او واقعي پرنسیپ مخارج باید جلا شي.** د وزارتي پرنسیپ له لارې پوهېږو چې انفرادي، اداري حوزې یا د کورنیو چارو وزارت څرنګه مخارج ترسره کوي له دې نقطې نظره دلته د مسئولیت د مطرح کېدو سوال پیدا کېږي، په دې معنا چې مخارج له کوم مقام څخه ترسره کېږي چې خپلو لوړو مقاماتو ته مسئولیت ولري. هرکله چې د دولت ترتیب شوي مخارج د وزارتي پرنسیپ له مخې ډېر اهمیت ولري، یعنې هغه مخارج چې د دارنګه اهدافو لپاره ترسره کېږي، نو په دې حالت کې له واقعي پرنسیپونو څخه بحث کېږي چې دغه واقعي پرنسیپونه د وظیفوي پرنسیپ په نوم هم یادېږي. په افغانستان کې د دولت بودجه د وزارتي پرنسیپ له لارې ترتیبېږي او پردې سربېره د وزارت په داخل کې د عادي مخارجو او د دولت د انکشافي مخارجو ترمنځ باید تفکیک وشي.

عادي مخارج هغه مخارج دي چې د دولت له ورځنيواو جاري مخارجو څخه بحث کوي. انکشافي مخارج په انکشافي پروژو پورې تړاو لري او په خپل وار سره د زېربنائي اقتصاد (هغه مخارج چې د سړکونو د جوړولو لپاره وي، د کانونو او صنايعو مخارج، د روغتيا مخارج او داسې نور) او په تحقيقاتي او پلان گذاري مخارجو وېشل شوي دي، چې هريو يې په پاى کې د بودجې په وېش کې شامل کېږي.

۸. د ارتباط له نظره د دولت مخارج له اقتصادي بازار سره يوځاى وي. کلم Calm د راتلونکو مخارجو ترمنځ يو ډول جلاوالى وړاندې کړى دى.

a. هغه مخارج کوم چې د دولت د موجودى، ساتنې او مواظبت لپاره چې د دندو له تر ټولو مهمو ډولونو او په نتيجه کې د دولت مخارج جوړوي، دغه ډول مخارج له اقتصادي بازار سره مستقيم ارتباط نه لري. دا ډول مخارج د هر اقتصادي نظام لپاره ضروري وي او د يوه اقتصادي نظام لپاره ځانگړي نه وي.

b. هغه مخارج چې د توليدي عواملو په توگه د اقتصادي بازار د پراختيا لپاره ضروري وي يا په عمومي توگه د ټولو تصديو د گټو لپاره او يا د عامو خدماتو په توگه د معلومو گروپونو د گټې په شکل تمام شي. لومړى ډول مخارج چې په عمومي ډول د ټولو تصديو د گټې لپاره تماميږي د مثال په توگه د ملکيت د تأمين له حقوقو څخه، دوهم ډول مخارج لکه چې د معلومو گروپونو د گټې لپاره تماميږي، سهامي حقوق دي چې د معلومو تصديو کريډيټي قدرت، يعنې د سهامي شرکتونه لوړوي.

C. هغه مخارج کوم چې له اقتصادي بازار سره د رقابت په حال کې وي لکه په تعليمي برخه کې د دولت فعاليتونه، مناقلات او نور چې دغه دواړه ذکر شوي فعاليتونه کولاى شي د رقيب په توگه او يا په مکمل ډول د اقتصادي بازار په فعاليتونو کې برخه واخلي.

D. د هغو مخارجو ډولونه د کوم په واسطه چې دولت د اقتصادي بازار عمليې ته تغيير ورکوي او په لازمه موقع کې د نامطلوب اقتصاد له پراختيا څخه مخنيوى وکړي لکه هغه مخارج کوم چې د تشويق او د پانگونې د تقويې لپاره په هغه وخت کې چې اقتصاد له بحران او وروسته والي سره مخ وي.

۱۰- د افغانستان اسلامي جمهوريت د دولتي مخارجو د پرمختگ سير له ۱۳۸۲- ۱۳۸۸ کلونو پورې (ارقام په مليون ډالر)

(۱۶) جدول

	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
د عادي بودجې مخارج	۴۵۸	۶۰۸	۶۷۸	۸۳۱ .۸۸	۱۰۷۲	۱۳۰۷,۱۹	۱۹۰۶,۸۰

د انکشافي بودجې مخارج	١٨٩	٧٧٠	١٢٠٦	١٣٧١,٧٦	١٥۴٠,١٦	١٣٨٨,١٦	١١١٧,٢٣
د اصلي بودجې مجموعي مخارج	٦۴٧	١٣٧٨	١٨٨۴	٢٢٠۴,٦۴	٢٦١٢,١٦	٢٦٩٥,٣٥	٢٩٢۴,٠٣
د بهرنی (انکشافي) بودجې مخارج	٢١٨٢	٣۴٥۴,٨	٣١٨٠	٢٩۴٩,۴٢	٢۴۴٥,٣٥	۴٨٥٩,١٥	٣٣٦٩,٦٢
د ملي بودجې مجموعي مخارج	٢٨٢٩	.۴٨٣٢ ٨	٥٠٦۴	٥١٥۴,٠٦	٥٠٥٧,٥١	٧٥٥۴,٥٠	٦٢٩٣,٦٥

مأخذ : له ١٣٨٢ - ١٣٨٨ کاله پورې بودجه

(٢٠) شکل: د افغانستان دولتي مخارجو سیر له ١٣٨٢ -١٣٨٨ کاله پورې
د افغانستان د دولتي مطلقو مصارفو د انکشاف سیر له ١٣٨٢ -١٣٨٨ کاله پورې

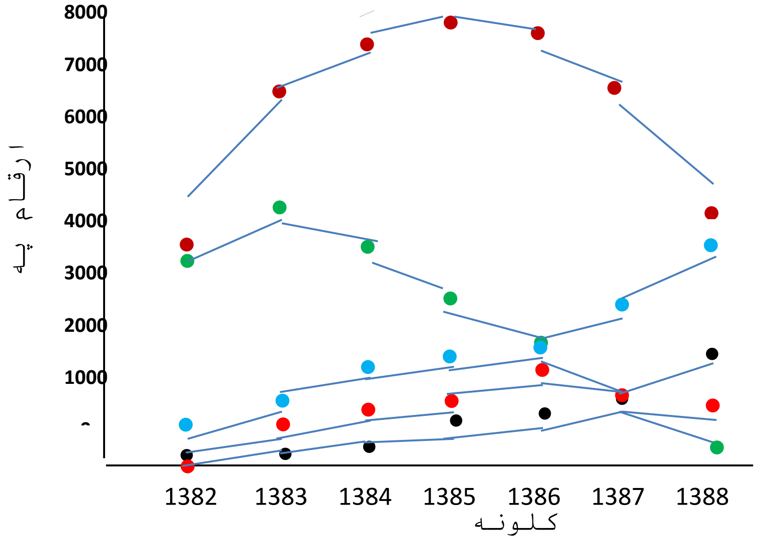

راکړل شوي شکل او جدول ته په کتو د افغانستان د اسلامي جمهوریت مخارج په خاص ډول د عادي بودجې مخارج له ١٣٨٢ کال څخه چې ٣٥٨ ملیونه ډالر رانبیي تر ١٣٨٨ کاله پورې یې ١٨٠٦٨

مليونه ډالره زيات شوي دي چې د دولت د عادي بودجې په مخارجو کې صعودي حالت راښيي. انکشافي بودجه هم يو ډول انکشافي حالت نه لري چې په عام ډول د بهرنيو په مرستو چې د نړۍ والو مؤسسو او هېوادونو لخوا ترسره کېږي، تابع ده. لېکن په مکمل ډول د مملکت د اصلي بودجې مخارج له ۱۳۸۲ کال څخه له ٦۴۷ مليون ډالرو څخه ۲۹۲۴,۰۳ مليونه ډالرو او په ۱۳۸۸کال کې اضافه والی وشو او يو صعودي حالت دی.

د خارجي بودجې مخارج په دغو کلونو کې مختلف او په خارجي مرستو پورې تړلي وو. د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت مخارج د افغانستان د ملي پرمختيايي ستراتيژي پر اساس په تېرو ۱۳۸۴ او ۱۳۸۸ کلونو کې په مليون ډالر).

۱. (۱۷) جدول په عادي بودجه کې د سکتورنو مخارج

سکتورونه	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸٦	۱۳۸۷	۱۳۸۸
أمنيت	۳٦۳,٦۰	۴۲۰,۷۳	۸۱۰۸,۳	۳۲۱۸,۷	۷۷۰,۳۲
حکومتولي، د قانون حاکميت او د بشر حقوق	۸۲,۱۷	۱۰۷,۳۰	۳۴۱,۴	۳۷۴	۱۵۴,۴۸
زېباء او طبيعي منابع	۵۰۴,۸۸	۵۹۹,۰۴	۱۸۴۴	۱۷۸۰,٦	۴۵۸,۲۹
معارف	۲۳۰,۳۴	۲۸۱,۵۳	۵۲٦,۴	۷۴۱,۸	۴٦۱،۳۴
روغتيا	۵٦,۹۵	۹۸,۴۱	۳۳۰,٦	۳۲۵,۳	۱۳۷,۹۱
کرهنه او د کليو پراختيا	۳۰۹,۷۰	۴۱۸,۲۸	۱۱۸۲,۸	۸۲۸,٦	۲۹۲,٦۰
ټولنيز ملاتړ	۴,۰۴	۴۰,۲۵	۱٦۹,۲	۱۹۱,٦	۴۷,۴۰
د اقتصاد اداره او د خصوصی سکتور انکشاف	۷۸,۵۲	۱۰۱,۹۳	۱٦٦٦	۲۳۷,۴	۱۲۲,٦۳
نور کوډونه	۱۱۷,۸۳	۱۳۸,۰۷	۴۴۵,۲	۲۰۵	۴۹,۳۱
مجموعه	۱۷۴۸,۰۲	۲۲۰۴,۸۹	۱۳۱۱۴	۷۹۰,۳	۲۴۹۴,۰۲

(۲۱) شکل: له ۱۳۸۲ -۱۳۸۸ کاله پورې په عادي بودجه کې د سکتورونو مخارج

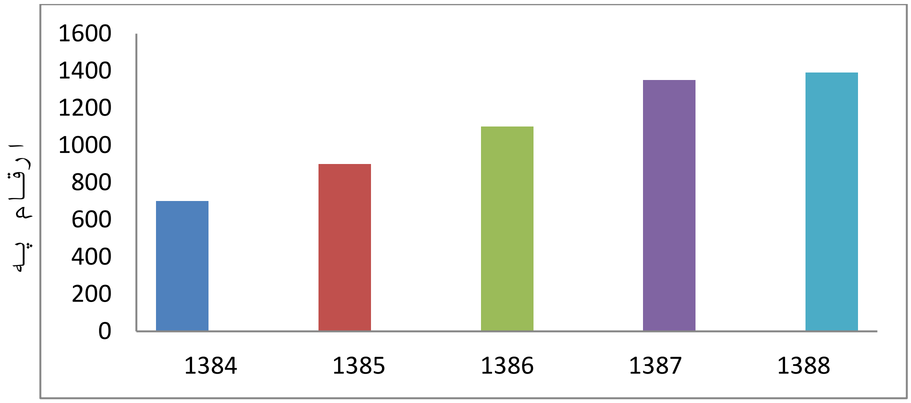

۲ - (۱۸) جدول د انکشافي بودجې د سکتورونو مخارج

سکتورونه	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
أمنيت	۲۷,۸	۵۴,۸۵	۴۷,۶	۱۱,۶	۵
حکومتولي، د قانون حاکميت او بشر حقوق	۳۵,۸۵	۴۲,۲۶	۴۸,۸	۱۴,۱	۲۲,۸۱۲
معارف	۴۸۲,۸۰	۹۰,۵۱	۱۷۱,۵	۲۶۰,۵	۴۲۲,۸۳۴
روغتيا	۳۲,۶۲	۷۲	۱۰۳,۵	۶۱,۶	۱۴۰,۷۰۱
کرهنه او د کليو پراختيا	۲۹۴,۱۹	۳۹۹,۸۰	۴۹۵,۶	۳۶۲	۲۶۵,۴۹۶
د اقتصاد اداره او خصوصي سکتور پراختيا	۵۶,۱۵	۸۱,۱۹	۵۸,۳	۱۲۵,۴	۱۵,۰۶
ټولنيز ملاتړ	۱	۲۰,۳۹	۲۲,۴	۵	۹۳,۰۷۰
نور کوډونه			۶۲,۳	۱۱۷	۴۹,۳۱
مجموعه	۱۰۵۵,۲۰	۱۳۲۰,۹	۱۷۹۷	۱۵۶۸	۱۱۱۷,۲۳

(۲۲) شکل: په انکشافي بودجه کې د سکتورونو مخارج

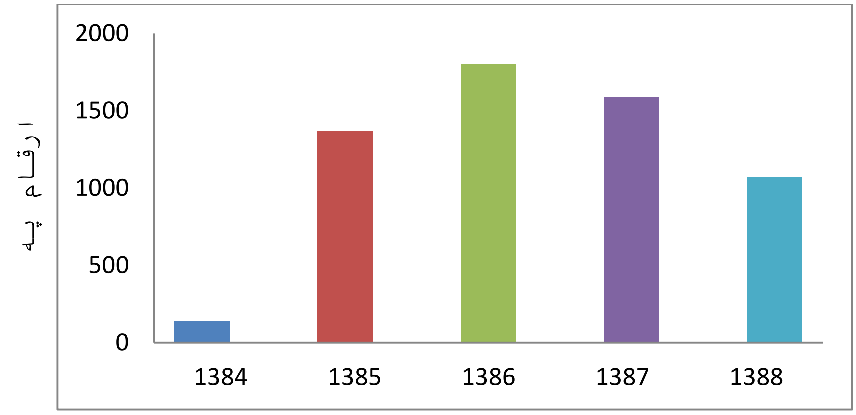

٣ – (١٩) جدول په اصلي بودجه کې د سکتورونو مخارج

سکتورونه	١٣٨۴	١٣٨۵	١٣٨٦	١٣٨٧	١٣٨٨
أمنيت	٣٦٣,٦٠	۴٢٠,٧٣	٨١٠٨,٣	٣٢١٨,٧	٧٧٠,٣٢
حکومتولي، د قانون حاکميت او بشر حقوق	٨٢,١٧	١٠٧,٣٠	٣۴١,۴	٣٧۴	١۵۴,۴٨
معارف	٢٣٠,٣۴	۵٩٩,٠۴	١٨۴۴	١٧٨٠,٦	۴۵٨,٠٢٩
روغتيا	۵٦,٩۵	٢٨١,۵٣	۵٢٦,۴	٧۴١,٨	۴٦١,٣۴
کرهنه او د کليو پراختيا	٣٠٩,٧٠	٩٨,۴١	٣٣٠,٦	٣٢۵,٣	١٣٧,٩١
ټولنيز ملاتړ	۴,٠۴	۴١٨,٢٨	١١٨٢,٨	٨٢٨,٦	٢٩٢,٦٠
د اقتصاد اداره او د خصوصي سکتور پراختيا	٧٨,۵٢	۴٠,٢۵	١٦٦,٦	٢٣٧,۴	۴٧,۴٠
نور کودونه	١١٧,٨۴	١٣٨,٠٧	۴۴۵,٢	٢٠۵	١٢٢,٦٣
مجموعه	١٧۴٨,٠٢	١٣١١۴	١٧٩٧	٧٩٠٣	٢۴٩۴,٠٢

(٢٣) شکل: په اصلي بودجه کې د سکتورنو مخارج

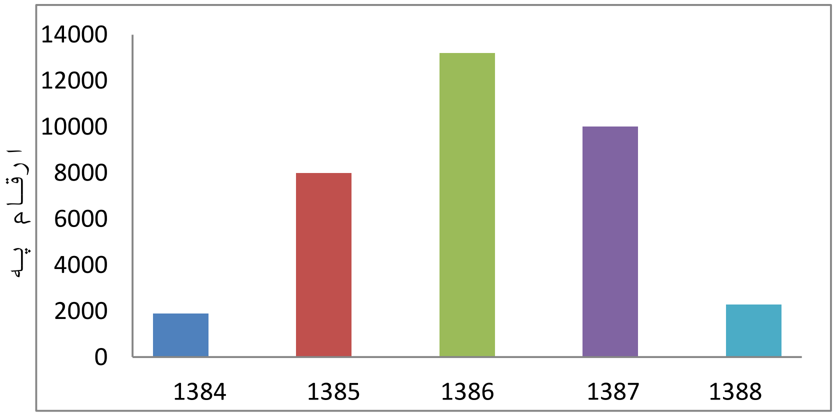

لنډیز:

پخوا به عامه اقتصاد د دولت مخار په ضمني ډول د څیړنې لاندې نیول ، د دولت د مالي وسایلو(د دولت عواید) د تهیې مسایل د ځینو علمي او اساسي څیړنو لاندې وو چې په دې تر تیب د دولت مالي اقتصاد ماهیت په مالیاتي نظریاتو کې تر کتنې لاندې ؤ او د دولت د مصارفو د تأثیراتو په اړه محدود نظرونه موجود وو چې د وخت په تیریدو سره دغو نظریاتو اهمیت پیدا کړ، او په اوس وخت کې د دولت د مصارفو تأثیراتو رول په کوچني او عمومي اقتصاد باندې د عامه اقتصاد یو مهم بحث تشکیلوي.

د دولت مصارفو ته په هغه وخت کې اجازه ورکول کېږي چې په اقتصاد کې په مولیدیت باندې نوي تأثیرات ولري . په اقتصاد کې د دولت مصارف په مختلفو برخو باندې وېشل شوي دي او د دوي د طریقو څخه یوه طریقه د دولت مخارج جاري مصارف، پانګه ییز مصارف او انتقالي مصارفو باندې وېشل شوي.

د دولت د فعالیتونو نسبي اندازه په یوه هېواد کې هغه وخت واضح کېږي چې د دولت د مصارفو اندازه د ملي اقتصاد د مجموعي کمیتونو پر اساس مقایسه شي. مثلاً د دولت د مخارجو او ملي عاید ترمنځ نسبت او یا د دولت د مخارجو او د نفوسو تعداد. د دولت مخارج د تاریخ په اوږدو کې پورته تللي، یعني صعودي سیر لري هم په نسبي ډول او هم په مطلق ډول تدریجي انکشاف لري. لکه څرنګه چې په افغانستان کې هم د دولت مخارجو صعودي لوري غوره کړی. د دولت د مخارجو د زیاتوالي عمده علتونه په لاندې ډول دي:

١- د دولتونو د پیسو د ارزښتونو کموالی د افغانستان په ګډون.

٢- د دولت د اقتصادي او تخنیکي پرمختګ له امله د دولت د مخارجو زیاتوالی.

٣- د دیموکراسۍ پرمختګ.

۴- ایډیالوژیکي بدلونونه.

۵- په نفوسو تمرکز.

٦- د اقتصادي بحرانونو رامنځ ته کېدل.

٧- په اداري تخنیک کې د اصلاحاتو راوستل.

٨- د نظامي مخارجو زیاتوالی.

٩- د لومړۍ او دوهمې نړۍ والې جګړې له امله د زیانونو رامنځ ته کېدل.

د دولت د مخارجو ډولونه کولای شو په لاندې ډول هم له یو بل څخه بېل کړو:

١- منظم او غیر منظم مخارج.

٢- نافع او غیر نافع مخارج.

٣- د فعالیت د ساحو له مخې.

۴- د شتمنیو مؤثر او غیر مؤثر مخارج.
۵- د تثبیت وړ او هغه مخارج چې د تثبیت وړتیا نه لري.
٦- د انتقالي تادیاتو او د خدماتو او کالیو د پېرودنې مخارج.
۷- د دولت د مخارجو وزارتي او واقعي پرنسیپ.
۸- د دولت د ساتلو او قوي کولو مصارف.

پوښتنې:

۱- د دولت تصامیمو د تأثیراتو ساحې سره بېلې او توضېح کړئ؟
۲- د دولت د مخارجو په اړه د ریکارډو نظریات څرګند کړئ؟
۳- کولم د دولت مخارج څه ډول ارزیابي کړي دي؟
۴- ولې ځینې عامه اړتیاوې دولت په خپله پوره کوي او خصوصي اشخاصو ته ددغو مشخصو کړنو اجازه نه ورکوي؟
۵- د دولت جاري، پانګه ییز او انتقالي مخارج یو له بل څخه بېل کړئ؟
٦- د دولت د مخارجو وېش د دولت د دندو پر اساس څه مفهوم وړاندې کوي؟
۷- د افغانستان د ملي پرمختګ د ستراتیژۍ مطابق د دولت مخارج په کومو سکتورونو وېشل شوي؟
۸- د دولت د مخارجو وېش په انتقالي او غیر انتقالي مخارجو باندې توضېح کړئ؟
۹- د دولت د مطلقو او نسبي مخارجو پرمختګ څه مفهوم لري؟
۱۰- د اقتصادي رونق او بحران په حالت کې د دولت مخارج سره پرتله کړئ؟
۱۱- د دولت د مخارجو د زیاتوالي عمده لاملونه په افغانستان کې کوم دي؟
۱۲- په نړۍ کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي لاملونه کوم دي؟
۱۳- د دولت د مخارجو د اندازه کولو لپاره تر ټولو ښه حد څه ډول ټاکل کېږي؟
۱۴- د د ولت د مخارجو لپاره د مساعد حد د ټاکلو په اړه د لیندال نظر څرګند کړئ؟
۱۵- د دولت منظم او غیر منظم مخارج سره بېل کړئ؟
۱٦- نافع او غیر نافع مخارج څه ډول توضېح کېدای شي؟
۱۷- د شتمنۍ مؤثر او غیر مؤثر مخارج سره بېل او توضېح کړئ؟

مأخذونه:

۱. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش های عمومی. چاپ سوم نشر جنگل، تهران.
۲. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
۳. حقایقی، عبد الله. (۱۳۸۰) سیاست بودجه . مطبعه بهیر، کابل.
۴. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) . اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.

۵. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) . مبادی علم مالی. مطبعه خصوصی تمیم، کابل.

٦. فرهنگ مهر، حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ایران. دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.

۷. فولکرسی، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه. (ترجمه محمد نعیم اسد و عبدالسمیع نور). مؤسسه همکاری های اکادمیک آلمان، کابل.

۸. وزارت مالیه. (۱۳۸۵) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸۵، کابل.

۹. وزارت مالیه. (۱۳۸۸) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸۸، کابل.

۱۰. وزارت عدلیه. (۱۳۸۴) د مالي چارو او عامه لگښتونو د اداره کولو قانون. رسمي جریده (۸٦۵) گڼه، ۱۳۸۴ کال.

د مفاهمیو او اصطلاحاتو تشریح

اقتصاد (Economy): اقتصاد هغه علم دی چې په هغه کې د انسان د نامحدوده اړتیاوو د رفع کولو لارې چارې مطالعه او لټول شوې وي، چې د معدودو امکاناتو او له هغې څخه د استفادې د لارې تحقیق له کمو منابعو څخه د انسانانو د نامحدوده خواهشاتو له جواب څخه بحث کوي.

عامه اقتصاد (Public Economy): عامه اقتصاد هغه علم دی چې له تهیې، اداري او د دولت د مالي او پولي وسایلو په کار اچولو څخه بحث کوي. عامه اقتصاد داقتصاد د علم هغه څانگه ده چې په هغه کې د دولت له فعالیتونو او د دولت له تمویل کوونکو منابعو، مخارجو او په ټوله کې په اقتصاد کې د دولت له رول څخه بحث کوي.

د بازار اقتصاد (Market Economy): هغه اقتصاد دی چې په هغه کې ټول کالي او د خلکو د ضرورت وړ خدمات په داوطلبانه ډول د پیسو په مقابل کې او د بازار په رایج قېمت سره ترسره کېږي، چې په هغه کې نظامي گټې د موجودې ټولنې له ذخایرو پرته د دولت له مداخلې څخه ترسره کېږي.

مختلط اقتصاد (Mixed Economy): یو اقتصادي نظام دی چې په هغه کې د پانگوال او ځینې د اشتراکي نظام خواص وجود ولري، چې په هغې کې یوه اندازه د مرکزي دولت مقررات او د کنټرول تدابیر ولیدل شي او یا مختلط اقتصاد د اقتصاد هغه ډول دی چې په هغه کې د دولت مرئي اجناس او خدمات وړاندې کوي او خصوصي اقتصاد نظارت او کنترولوي.

رفاهي اقتصاد (Welfare Economics): یوه نظري اقتصادي سیستم دی چې اساسي هدف یې د عامه رفاه د اعظمي حد تأمینول دي، چې ددغو مسایلو پر اساس اقتصادي فعالیتونه د هغه سهم پر اساس، یعنې ددغو اهدافو د ترلاسه کولو په موخه د ټولنې د افرادو لپاره د رفاه اعظمي حد تحلیلوي. رفاهي اقتصاد د لومړي ځل لپاره د یوه انگلیسي اقتصادپوه پیگو په وسیله مطرح شو.

د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره (Market Economy on Social Basis): د اقتصادي بازار پرنسیپونه له اجتماعي اصولو تر هرڅه دمخه آزادي، ډیموکراسي، رقابت، د پیسو د ثابتوالي ارزښت، سبسایډي، خصوصي ملکیتونه او یووالی رامنځ ته کوي. د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره د هغه له خاص مفهوم اقتصادي سیاسي طرحې سره ارتباط لري چې له ۱۹۴۸ څخه یې د شرقي آلمان د اقتصادي سیاست اساس کېښود او په عام ډول یې د آلمان د فدرالي نظام اقتصاد په مادي او رسمي ډول بیان کړ، چې په ۱۹۹۰ز کې د دواړو هېوادونو ترمنځ د یووالي باعث شو. د پیسو یووالي په ۱۹۹۰ز کال کې په دې توگه د اقتصادي نظام د دواړو خواوو ترمنځ قرار داد لاسلیک شو. د بازار اقتصادي نظام له معاشرتي اصولوسره په مادي توگه له ځانگړو خصوصیاتو سره له خصوصي ملکیت سره د رقابت توانایي، د قېمتونو آزاد جوړښت او په اصولي ډول د کار مکمله آزادي، پانگه او خدمات مشخص شوي دي.

د ټولنې نظم د اقتصاد په دغو طريقو پورې هم د معاشرې د تأميناتو يوسيستم چې د عدالت د اصولو توانمندي او ټولنيز توازن ولري، تشکيلوي. د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره له يوې خوا د يوه آزاد الټرناټيف د طرح شوي اقتصاد په مقابل کې او له بلې خوا د ټولنيز بديل په توګه د خالص اقتصادي بازار لپاره مطرح شوی دی، چې دې ډول اقتصاد خپل سهم د پراخوالي په تأمينولو کې د معاشرې په رفاه او سياسي ثبات کې رول ادا کړی دی.

د عامه سکتور اقتصاد (Public sector Economics): د اقتصاد د عمومي څانګې موضوع د دولت د ستاينې، تحليلونو او فعاليتونه دي. د عمومي اقتصاد څانګه د دولت مخارجو او عوايدو د د اهدافو په پام کې نيولو سره د منابعو د تخصيص د عوايدو وېش او د اقتصادي ثبات بررسي کوي.

نوی اقتصاد (New Economy): د نوي اقتصاد اصطلاح کوم واضح تعريف نه لري. دغه اصطلاح ځينې وخت په دې مفاهيمو سره لکه انټرنټ اکونومي، نيټورک اکونومي، ډيجيټل اکونومي، سوداګريز اقتصاد يا د اطلاعاتو اقتصاد پوري ربط ورکړل شوي دي.ددې ټولوتعريفونومشترکه وجه نوې ټکنالوجي اوپه خاص ډول سره اطلاعاتو اومواصلاتو اوهمدارنګه نوې پوهه اوانساني پانګه (پانګه) جوړوي.هغه څه چې په نوي اقتصاد کې دي، په لاندې ډول دي:

١. (I.T) (اي- ټي)په توګه د نوې ټيکنا لوژي.

٢. اطلاعات د يوه مهم زياتوونکي محصول په توګه.

٣. د توليداتو زياتوالی او ترقي د١ او٢ موادو پر اساس، يعنې دغه پورته يو دوه.

دستوري اقتصاد (Normative Economies): د اقتصاد د علم هغه څانګې چې فعاليتونه او اقتصادي سياسيتونه له هغو طريقو چې بايد څنګه وي مطالعه کوي.

ازاد اقتصاد (Free Economies): هغه اقتصاد دی چې د خلکو په عرضه او تقاضا ولاړ وي او د هغوی د کنترول ميکانېزم قېمت دی.

کنټرول شوی اقتصاد (Controlled Economy): هغه اقتصاد دی چې په نظم باندې ولاړ وي او دولت پرې نظارت کوي.

مثبت اقتصاد (Positive Economies): د اقتصادي مسلوڅېړنه او مطالعه بدون له مداخلې دی شخصي ارزښتونو او پرته د محقق د سليقوي پرېکړو څخه وي.

لوی اقتصاد (Macro Economies): په کلي ډول سره په لويه کچه د اقتصادي پېښو، ملي توليداتو، ملي مصارفو، ملي لاس ته راوړنو، د ملي سپما، ملي پانګونې او داسې نورو څېړل. لوی اقتصاد ټول تغيير خوړوونکي روابط په ملي اقتصاد کې مطالعه کوي.

کوچنی اقتصاد (Micro Economies): د وړو اقتصادي واحدونو څېړنه ده لکه د کورنيو او تصديو د اقتصادي رويې څېړل.

دولتي اقتصاد(Statism): هغه اقتصاد چې په اقتصادي فعاليتونو کې د دولت د ونډې زياتوالی ډېر

مؤثر وي.

پرانستی اقتصاد (Open Economies): هغه اقتصاد چې د تجارت له محدودیتونو څخه فارغ وي.

طبیعي اقتصاد (Natural Economy): هغه اقتصا د چې پیسې پکې نه استعمالېږي او په هغه کې په عام ډول کالي پر کالیو تبدیلېږي.

پلان شوی اقتصاد (Planned Economy): هغه اقتصاد چې په هغه کې له منابعو څخه استفاده د یوې لایحې له لارې او د دولت په جواز سره ترسره کېږي. په دې ډول اقتصاد کې دولت په اقتصادي سیستم باندې په مستقیم ډول مداخله او نظارت کوي.

صنعتي انقلاب (Industrial Revolation): د۱۷٦۰ او۱۸٦۰ ز کلونو په منځ کې په برتانیه کې د تولیداتو د طریقې د تغییر په ترڅ کې د اقتصادي نظام پرځای کوم چې په کوچنیو صنایعو ولاړ و ځای یې د فابریکو نظام ونیوه. په مجموع کې ټول اقتصادي شرایط او تحولات، معاشرتي او تخنیکي تحولات چې په هغه وخت کې ددغو تغییراتو په نتیجه کې منځ ته راغلل د صنعتي انقلاب په نامه یادېږي.

اقتصادي پرمختیا او اقتصادي وده (Growth Economic Development and Economic): ددغو دواړو اصطلاح ګانو عمده او لوی فرق په دې کې دی چې هره اقتصادي پرمختیا په اقتصادي ودې پورې اړه لري، خو هره اقتصادي وده په اقتصادي پرمختیا پورې حتما اړه نه لري. ځکه چې اقتصادي وده یو جهت لري او هغه په ناخالص ملي تولید (GNP) او ناخالص داخلي تولید (GDP) کې د کلنۍ فیصدي زیاتوالی دی. په داسې حال کې چې اقتصادي پرمختیا پر تغییراتو سربېره د اقتصادي مؤسساتو اهداف، اصول او معاشرتي او سیاسي جوړښت هم پکې شامل دی. نو ځکه اقتصادي پرمختیا له اقتصادي ودې پرته منځ ته نه راځي.

اتوماسیون (Automation): د ماشین په واسطه د کالیو داسې تولید چې لاسونه پکې بلکل ونډه وانخلي. په خپله د ماشین په واسطه تولید دایمي کنټرول او یا تقریباً دایمي کنټرول د کار له پیل څخه د تولید د کار تر ختمېدو پورې اړه لري او د مخکینیو اصولو له مخې له ما شین څخه استفاده فرق لري.

زیاتېدونکی ارزښت (Value added): د تولید شویو کالیو او خدماتو او د تولید په جریان کې د مصرف شویو کالیو او خدماتو د ارزښت تفاوت دی. زیاتېدونکی ارزښت په هر اقتصادي فعالیت کې د تولید د عواملو د عوایدو په ګډون په دې فعالیت کې لاس ته راځي.

اربیتراژ (Arbitrage): هرکله چې څوک اسعار او یانور قېمتي اوراق له یو بازار څخه واخلي او سمدستي یې په بل بازار کې په نرخ د تفاوت په هدف وپلوري.

انحصار (Monopoly): که چېرته د یو شي یا محصول عرضه د یوه عرضه کوونکي په کنټرول کې وي. په داسې ډول چې د عرضه کوونکي لپاره لوړ قېمت لاس ته راشي.

خصوصي شیان او عام شیان (Private and Public Goods): خصوصي شیان هغه شیان دي، چې د بازار په اقتصاد کې د بازار له لارې د یوه اختیاري قېمت د ورکړې په مقابل کې لاس ته راشي او عام شیان هغه شیان دي چې د بازار قابلیت ونه لري، بلکې له قېمت څخه پرته د ټولو خلکو د استفادې وړ گرځېدای شي.

طبیعي انحصار (Natural Monopoly): هغه انحصار چې د طبیعي شرایطو له مخې منځ ته راځي لکه هغه خاصې ناحیې چې په هغوی کې خاص محصول تولیدېږي.

د خرڅلاو انحصار (Monopoly): هغه وضعیت چې په هغې کې بازار د یوه واحد سازما ن لخوا کنټرولېږي.

قانوني انحصار (Legal Monopoly): هغه انحصار ته ویل کېږي، چې قانون یوه شخص ته د هغه د تولید او عرضې اجازه ورکړې وي لکه د الکوزی شرکت نوشابې.

د مدیریت اصول (Principles of management): هغه څوارلس لارښوونې دي چې د هنري فایول لخوا د مدیرانو لپاره لیکل شوي، چې په لاندې ډول دي.

۱- د کار تقسیمول ۲- صلاحیت ۳- کنترول ۴- واحده قومانده ۵- یووالی٦- خپلو سازماني گټو ته لومړیتوب ورکول ۷- تادیات ۸- مرکزي کول ۹- په وار سره ترسره کول۱۰- اصول۱۱- عدالت ۱۲- د وظیفې ثابتوالی ۱۳- مبتکر اوسېدل۱۴- ډله ییزه روحیه.

د مدیر اووه دندې:

Planning, Organizing, Staffing, Directing, coordinating, Reporting, and Budgeting.

بازار (Market): هغه ځای چې خلک پکې په منظم ډول امتعه عرضه کوي او افراد یې تقاضا کوي یا په بله وینا، عرضه کوونکی او تقاضا کوونکی خپله امتعه او حقوق له یو بل سره گوري او د معاملې په شکل یې وړاندې کوي. د کالیو او خدماتو قېمت په بازار کې ټاکل کېږي. دا ممکنه ده چې خرڅوونکی او اخیستوونکی په مستقیم ډول له یو بل سره ملاقات ونه کړي او د امتعې اخیستل او خرڅول د ټېلفون او یا نورو لارو څخه وشي، چې په دې حالت کې هم بازار منځ ته راځي لکه د مصرفي کالیو بازار، د تولید شویو شیانو بازار او داسې نور.

د پانگې بازار (Capital Market): د اوږد مهاله اعتبار بازار، د پانگې بازار د مختلفو بازارونو لرونکی دی. د پانگې په بازار کې بانکونه او اعتباري ادارې دي.

مالي بازار (Financial Market): په یو اقتصاد کې د پیسو بازار او مالي بازار.

آزاد بازار (Free Market): هغه بازار چې په هغه کې اخیستونکی او خرڅوونکي په آزاد ډول له کوم قید و شرط پرته د شیانو په قېمت او اندازه کې پېر و پلور وکړي او په هغه کې اجباري خرڅول او اخیستل نه وي.

دولتي سکتور (Government Sector): ټول هغه فعالیتونه او د دولت قانوني وظایف چې په

اقتصادي، معاشرتي او اداري برخو کې ترسره کېږي او همدارنگه هغه سکتور چې په دې پورې مربوط وي یا په بله وینا دغه سکتور د قانون په چوکاټ کې د دولت ټول اقدامات پکې شاملوي او په اقتصادي برخه کې د دنیا په ټولو پرمختللو هېوادونو کې دولتي سکتور په اقتصادي برخه کې مهم رول لري.

عمومي سکتور (Public Sector): هغه سازمانونه، شرکتونه او صنایع، د دولت په ملکیت کې مرکزي حکومت چې ټول ملي شوي وي، صنایع، محلي مقامات او دولتي شرکتونه.

خصوصي سکتور (Private Sector): د دولتي سکتور برعکس دی او ټول هغه فعالیتونه او اقدامات دي چې د یوه او یا ډېرو وگړو او یا د یوه بنیاد او ډلې په ډول چې اقتصادي، معاشرتي او جزائي برخه کې د هماغه بنسټ په گټه باندې ترسره کېږي.

بودجه (Budget): په رسمي بڼه د یوه معلوم وخت او راتلونکي لپاره د مصارفو او عوایدو تخمینول دي.

متوازنه بودجه (Balanced Budget): هغه بودجه چې د یوې دورې عواید د هماغې دورې له مصارفوسره مساوي وي.

غیر متوازنه بودجه (Unbalanced Budget): هغه بودجه چې په هغه کې د یوه کال سنجش شوي مصارف د عوایدو په پرتله ډېر شي.

د پروگرام پر اساس بودجه جوړونه (Program Budgeting): د بودجې جوړونې یو ډول دی چې په هغه کې د سازمان اوږد مهاله اهدافو او فعالیتونو ته پام کېږي او هغوی په ځانگړې پروگرام جوړونه کې په قالب کې اچوي او تنظیموي.

عملیاتي بودجه (Operating Budget): د بودجې جوړونې یو ډول دی چې په هغه کې مصارف د تولید د نوعیت او یا عملیاتو پر اساس ترتیبېږي او په بودجه کې ښودل شوي اقلام هغه فعالیتونه دي چې باید ترسره شي.

د هېواد ټوله بودجه (Main Budget of Country): د یوه دولت مالي کړنلاره ده چې د یوه مالي کال لپاره برابرېږي او عواید او نور منابع یې د پېشبیني وړ دي ترڅو اعتبار یې تأمین او د عملیاتو د اجراء لپاره یې د مصارفو برآورد ترسره شي چې د دولتي اهدافو د ترلاسه کولو سبب گرځي.

د تجارت بیلانس (Balance of trade): د یوه مملکت د ټولو صادراتو او وارداتو د ارزښت مقایسه ده.

د تادیاتو بیلانس (Balance of payments): په یوه معلوم وخت کې بهرنیو هېوادونو ته د یوه هېواد ټول تادیات او دغه هېواد ته د بهرانیو هېوادونو ټول تادیات یا په بله وینا د پیر او پلور پراخ جریان دی چې له بهرنیو هېوادونو سره د پیسو په واسطه ترسره کېږي.

د تجارت مثبت بیلانس (Favorable balance of trade): هرکله چې په یو معلوم وخت کې د

صاراتو ټول ارزښت د وارداتو له ټول ارزښت څخه زيات وي.

د تجارت منفي بيلانس (Unfavorable balance of trade): په يو معلوم وخت کې د يوه هېواد هغه بهرنۍ سوداګري چې د وارداتو ټول ارزښت يې د صادراتو له ټول ارزښت څخه ډېر وي.

بانک (Bank): يوه عمومي اصطلاح ده چې د مؤسسو له مختلفو ډولونو سره د امانتدارۍ، تنزيل، پانګونې، د پور د ورکړې، د بانکنوټونو د خپرولو او د نورو مالي خدمتونو دنده په غاړه لري.

مرکزي بانک (Central Bank): هغه بانک چې په اساسي ډول د عامو مالي مقاصدو لپاره جوړ شوی وي او اساسي وظيفه يې د پيسو د سياست تنظيم وي. دا ډول بانک او يا ځينې څانګې يې د حکومت په واسطه کنټرولېږي. د مرکزي بانکونو دندې په ټولو هېوادونو کې يو ډول نه وي يا په بله وينا هغه بانک چې د پيسو د سياست د تنظيم او د بانکي تنظيم دنده په غاړه ولري او په نورو بانکونو باندې نظارت ولري.

بانکنوټونه (Bank note): يو ډول کاغذي روپۍ دي چې بانک د معلومو پيسو غوښتونکي ته د ورکړې وعده ورکوي.

بورس (Bourse): هغه ځای چې په هغه کې ارزښت لرونکې پاڼې او اسهام اخيستل او پېرودل کېږي.

بيمه (Insurance): د خطراتو په مقابل کې يو ډول خونديتوب او حمايت دی، چې د حق البيمې يا يو ټاکلي مقدار پيسو په مقابل کې ترسره کېږي. د بيمه ورکوونکي او بيمه اخيستونکي، دواړو ترمنځ د واسطې قرارداد په ډول دی چې له بيمه اخيستونکي نه د پيسو يا حق البيمې دا وعده کوي چې د کومې واقعې په رامنځ ته کېدوسره به د هغوی د نواقصو عوض ورکوي.

بنلوکس (Benelux): د يوې اقتصادي اتحاديې عنوان دی چې د بلژيک، هالنډ او لوکزامبورګ له هېوادونو څخه تشکيل شوی او هدف يې د اقتصادي اتحاديې جوړول دي.

پيسې (Money): هر هغه شی چې په يوه معلومه ساحه کې د نورو شيانو په مقابل کې په عمومي ډول منل شوی وي يا په بله وينا د تبادلې يوه وسيله ده چې ټولو ته د منلو وړ وي او يا پيسې د تادياتو يوه وسيله ده چې ټولو ته د منلو وړ وي او همدارنګه په عين وخت کې په اقتصاد کې د شمېرلو واحد هم دی. په اقتصادي سيستم کې د پيسو دندې کولای شو په لاندې ډول وشمېرو.

۱. پيسې ارزښتونو د مقايسې د يو معيار په توګه چې ارزښتونه پرې اندازه شي.

۲. پيسې د کار د وېش د تحقق يوه وسيله ده.

۳. پيسې د پانګونې د اعتبار د تأمين امکان برابروي.

۴. پيسې د ورکړو قابليت ډېروي.

۵. پيسې د دولتونو ترمنځ په نړۍ واله سطح د ورکړې د وسيلې په توګه په کاروړل کېږي.

مالياتي پټنځای (Tax Haven): هغه هېواد چې د هغه د مالياتو قوانين ساده وي او د مالياتو

حاملین په خپل هېواد کې د مالیاتو د نه ورکولو په خاطر دغه هېواد ته چې مالیاتي قوانین یې آسان دي مهاجرت کوي.

مالیاتي پناه غوښتنه (Tax Exile): هغه سړی چې د مالیاتو د نه ورکړې لپاره هېواد پرېږدي.

ملي تولید (National Product): د یو کال په اوږدو کې د مختلفو تولیدي عواملو په واسطه د یوه هېواد د ټولو نهائي کالیو او خدماتو تولیدېدل دي.

ناخالص داخلي تولید (Gross Domestic Product G.D.P): په یو هېواد کې د موجودو ساکنو افرادو لخوا د ټولو نهائي تولید شویو کالیو او خدمات تولیدي ارزښت دی. ځکه ناخالص ارزښت دي چې په دې کې د ماشینونو فرسایشات او هغه پانګه چې د تولید په پروسه کې مصرف شوې د هغوی سود ترې نه دی تفریق شوی. کله چې هغه ترې وایستل شي نو خالص داخلي تولید لاس ته راځي.

ناخالص ملي تولید (Gross National Product G.N.P): په یوه کال کې د یو هېواد په اقتصاد کې د ټولو نهائي کالیو او خدماتو ارزښت دی.

انفلاسیون (Inflation): د اقتصاد په اصطلاح پېژندنه کې د قېمتونو په عمومي سطح کې د لوړوالي په معنا دی. په هغه صورت کې چې په دوران کې د پیسو حجم په بازار کې د کالیو او خدماتو په پرتله زیات وي د انفلاسیون باعث ګرځي.

وېش (Distribution): د تولیدي عواملو په منځ کې د ټولنې د ټولو عوایدو وېش (وظیفوي وېش) او د یوې ټولنې د افرادو په منځ کې د ټولو عوایدو وېش (شخصي وېش) دی.

تنزیل (Discount): هغه مبلغ چې له یوه قراضدار او یا یوه برات کوونکي څخه د ورکړې په پرتله په عاجله توګه وضع کېږي او یا هغه مبلغ چې د یوه تجارت سند له یوه اندازه پیسو لکه حجت او د هغه په څېر نور چې له مخکنۍ وعدې څخه انتقالېږي، په تنزیل اخیستل کېږي.

ثروت (Wealth): ټول اجناس او خدمات چې د انسان له وجود څخه د باندې وي او په خپل ذات کې ګټور، د تصرف وړ او نسبتاً کمیابه وي. ځینو اقتصادپوهانو پیسې له دې نظره چې د تصرف وړ دي. کمیابه او په غیر مستقیم ډول (د تبادلې یوه ذریعه ده) ګټوره ده، د ثروت په مفهوم کې ګدې کړي. څرنګه چې ثروت د خپل ورځني کسب او کار په چاپېریال کې استعمالېږي، پیسې د ملکیتونو له درکه او په عام ډول هر هغه شی چې د پیسو ارزښت ولري په دې کې شامل دي. د ثروت مفهوم ډېر پراخ دی ځکه د انسان پر صفتونو او مهارتونو سربېره د یوه مملکت ښایسته منظرې او اقلیم هم پکې شامل دی.

ملي ثروت (National Wealth): د ټولو مالونو اقتصادي او مادي ارزښت د پیسو له مجموعي ارزښت سره چې په یوه ټاکلي وخت کې د یوه مملکت د افرادو په تصرف کې وي.

د پیسو نقد جریان (Cash Flow): هغه نقدې پیسې چې په یوه معلوم وخت کې د یوه شرکت په داخل کې دوران کوي.

نړۍ وال کېدل (Globalism): نړۍ والتوب یوه پدیده ده چې د کار له نړۍ وال وېش څخه بحث کوي. د کار وېش له ۱۹۷۰ز وروسته ایجاد شوی او د کار دغه وېش د لاندې نظریاتو په وسیله ټاکل کېږي.

۱. د اجناسو او خدماتو لپاره په لوړه درجه د بازارونو آزاد پاته کېدل.

۲. د تولیداتو نړۍ وال کېدل.

۳. په نړۍ واله سطح د مالي بازارنو نږدې کېدل.

۴. په نړۍ واله کچه د مهاجرتونو ډېرېدل.

د نړۍ وال کېدو مهم دلایل په دې ډول دي:

۱. د اجناسو او خدماتو د سوداګرۍ آزادول او له دوهمې نړۍ والې جګړې وروسته د عمومي ګمرکي تعرفې او سوداګرۍ په وسیله د پانګې انتقال (WTO, GATT).

۲. ټکنالوژۍ پرمختګ: چې د ټکنالوژي په وسیله د معلوماتو د لېږد رالېږد لګښت په دې څو وروستیو لسیزو کې په نسبي ډول کم شوی دی.

د نړۍ والتوب پایلې د یادولو وړ دي، اقتصادي ساحه یې پراخېږي، د هغه مثبت تأثیرات په مصرف کوونکو، په ځانګړي ډول باکیفیته اجناسو او خدماتو ته د لاسرسي په اړه او همدارنګه ارزانه هم دی او مؤلدین کولای شي چې ژر بازارونو ته لاسرسی پیدا کړي او په دې برخه کې د فقیرو او غني هېوادونو ترمنځ د تفاوتونو د زیاتوالي د ایجاد په اړه هم اندېښنې موجودې دي او یا له مالي بازارونو څخه په دې برخه کې وېره موجوده ده.

چک (Cheque): یوه تحریري حواله ده چې معمولاً د بانک له یوه امانت ایښودونکي څخه صادرېږي او بانک ته ددې اجازه ورکوي چې د پیسو یوه معلومه اندازه دغه شخص ته چې په حواله کې یې نوم لیکل شوی دی، ورکړي.

مالي حسابونه (financial account): د هغو ټولو حسابونو مجموعه ده چې د ټولنې د اساسي اقتصادي کړنو لکه تولید، مصرف اجناسو او خدماتو څخه د شتمنیو ایجاد او تشکیل او د یوه کال په موده کې د یوه ملت د پانګې ډېروالی ښکاره کوي او په واقعیت کې د یوې ټولنې د راکړو ورکړو او شیانو د تحرک ښکارندوینه کوي. په څو اقتصادي کمیتونو باندې د یوه مملکت د اقتصادي فعالیتو نو تبدیلېدل.

خصوصي کول (Privatization): خصوصي سکتور ته په مکمل یا جزئي ډول د دولتي برخې د فعالیتونو تسلیمول او یا خصوصي سکتور ته د دولتي سازمانونو د ملکیتونو تسلیمول.

د خصوصي کېدو ځینې اهداف د دولت د مالي بار کمېدل، د انساني قوې د پړسوب کمېدل، د رقابت تشویقول، د عمومي فعالیتونو په برخه کې د خصوصي پانګونې د پراختیا لپاره د پانګونې راجلبول دي.

د رفاه دولت (Welfare state): هغه اقتصاد چې په هغه کې د دولت کړنلارې او کړنې په ټولنیزو مرستو باندې تأکید کوي. د دا ډول دولت عمده اهداف حداقل د ژوند یو معیار ساتل، د اموالو تولید او ټولنیز خدمات او د اقتصاد رهبري د ټولنیزې رفاه په خاطر وي. د صحي بیمو رامنځ ته کول، د وزګارتیا بیمه، ملي روغتیایي خدمات او د نورو ټولنیزو اړتیاو رفع کول چې د دولت مهم فعالیتونه ګڼل کېږي.

دولت (State):د انساني ټولنې تکامل دی او د سیاسي توافقاتو حاصل ګڼل کېږي. هغه توافقات چې د ټولنې د اړتیاوو د رفع کولو لپاره ترسره کېږي، چې ددغو ټولنو په سر کې یو ډول نظم او أمنیت موجود وي.

ډمپېنګ (Dumping): په دوه یا څو بازارونو کې د تبعیضي قېمتونو ټاکل دي چې د صادراتي کالیو په اړوند ترسره کېږي. پردې اساس د کالیو تولیدوونکي خپل کالي په خارجي بازارونو کې د داخلي بازارونو په پرتله ارزانه خرڅوي. په عام ډول ډمپېنګ په درې برخو وېشل شوی دی:

۱. ډمپېنګ ددې لپاره چې خپل رقیبان له بازاره خارج کړي. په دې ډول ډمپېنګ کې تولیدوونکی په لومړیو کې په بهر کې د خپلو کالیو د پلورنې قېمت ټیټوي، خو کله چې یې رقیبان له بازاره خارج کړل، بیا نو د خپلو کالیو قېمت لوړوي.

۲. اتفاقي یا تصادفي ډمپېنګ: کله چې تولیدوونکی په مختلفو دلایلو له ډېرې عرضې سره مخامخ وي. کله چې دا ډول ډمپېنګ موجود وي، تولیدونکی تر هغه وخته پورې چې موجوده کالي یې خرڅ شي ډمپېنګ ته دوام ورکوي.

۳: تلپاتې ډمپېنګ: هغه وخت تحقق مومي چې تولیدوونکي خپل کالي د تل لپاره په خارجي بازارونو کې ارزانه وپلوري دا ډول ډمپېنګ لږ لږ پیدا کېږي.

اقتصادي وده (Economic Growth): د اقتصادي ودې مطلب په اوږد مهال کې د ملي عوایدو، غیر خالص ملي محصول او د ملي تولیداتو زیاتېدل دي. اقتصادي وده ځینې وخت له اقتصادي پرمختیا سره یو ډول وي خو دواړه مفاهیم له یو بل څخه جلا دي، یعنې اقتصادي وده د اندازې وړ ده په داسې حال کې چې د اقتصادي پرمختیا مفهوم د مادي شیانو په زیاتوالي سربېره د معنوي شیانو د تغییر، د فکرونو تغییر او د اجتماعي مؤسساتو تغییر چې د اقتصادي ودې لپاره لاره هواروي یا په بله وینا په اقتصادي روبناوو کې تغییر ته اقتصادي پرمختګ وایي. په دې توګه د پرمختیا مفهوم کمي او کیفي تغییر ته ویل کېږي او اقتصادي وده صرف په کمیت کې زیاتوالی دی یا اقتصادي وده په یوه کال کې او یایوه بله معلومه دوره کې د اقتصادي تولیداتو زیاتېدل دي چې معمولاً په فیصدۍ ښودل کېږي.

اقتصادي رکود (Recession): هغه دوره چې په هغه کې اقتصادي فعالیتونه لکه تولید او سوداګري لږه او یا بند شي. د رکود په وخت کې پانګونې ته میلان ډېر لږ وي او شرکتونه خپل فعالیتونو راکموي. همدارنګه کېدای شي د استخدام سطح د تولید د عقلاني کېدنې له امله کمه شي.

رونق (Boom): هغې دورې ته ویل کېږي چې په اقتصادي مسیر کې سریع وده ښکاره شي د استخدام اندازه لوړېږي او د ژوند سطح ارتقاء کوي.

رقابت (Competition): رقابت دا معنا ورکوي چې خلک د یو شي په اړوند د مبارزې په حال کې وي. اقتصادي رقابت په معاملاتي حسابونو کې له یو بل سره سیالي کولو ته وایي. عرضه کوونکي او تقاضا کوونکی مجبور دي چې د خپلو معاملو په خوا د معاملاتو مناسبه شرایط وړاندې کړي، چې په بازار کې کامیاب واوسي، چې دلته په مساوي ډول د یو شي مناسب قیمت، د کیفیت لوړوالی او همدارنگه د خرڅولو د گټې او وېش له لارې او همدارنگه مناسب اشتهارات هم پکې مهم رول لري.

کامل رقابت (Perfect Competition): کامل رقابت په هغه بازار حاکم دی چې په هغه کې لاندې شرایط موجود وي.

۱. د مشابه کالیو شتون.

۲. د تولیدوونکو شمېر ډېر وي.

۳. د مصرف کوونکو شمېر زیات وي.

۴. د تولید عوامل باید سیال وي.

۵. د بازار شفافیت.

٦. حداکثر گټه او حداکثر مطلوبیت.

۷. د جوړ جاړي نه موجودیت.

زیربنآء (Infrastructure): هغه اساسي او اړین ساختمانونه او آسانتیاوې دي چې د اقتصادي پرمختگ لپاره ضروري دي. لکه سړکونه، بندونه، بانکونه او بېلابېل گټه رسوونکي تأسیسات او داسې نور.

مالي سیاست (Fiscal Policy): مالي سیاست د دولت د اقتصادي سیاست مهمه څانگه ده، چې ټولو هغو تدابیرو ته چې له دولت څخه مالي وسایلو ته د استفادې او لاس ته راوړنې په خاطر د مسئولیت د اجراء کولو او د دندې د ترسره کولو لپاره سرته رسول کېږي او یا د دولتي بودجې له لارې د دولتي اقتصادي جریان د مالي سیاست گومارنې او لارښوونې دي یا په بله وینا مشخصو اهدافو ته د رسېدنې په خاطر د مناسبو مالي اقتصادي وسایلو په کار اچول.

پولي سیاست (Monetary Policy): مناسب او لازم تدابیر چې په دوران کې د داخلو پیسو د حجم د کنټرول او اداره کولو لپاره ترسره کېږي. پولي سیاست د مرکزي بانک له دندوڅخه دی.

پولي سرعت (Velocity of money): د پولي واحد هغه دفعات دي چې په متوسط ډول په یوه ټاکلي وخت کې (یوه کال) کې مصرفېږي.

سیالیت (Liquidity): تادیاتي آمادگي یا د یوې تصدۍ د تادیاتو توان دی چې تصدي د هغې په وسیله اجباري تادیاتي تعهدات په نامحدود ډول ترسره کړي.

بېل (Bill): يو سوداګريز سند دی چې په هغه باندې امضاء کوونکی دا وعده ورکوي چې په معلومه وعده يا د غوښتني په وخت کې يو معلوم شخص او يا د هغه شخص په حواله کولو سره يو مقدار پيسې ورکوي. بل نوم يې د طلب فته ده (سفته يا لنډمهاله برات)

سهم (Share): د يوه شرکت د پانګې برخې ته وايي.

د بانکدارۍ سيستم (Banking System): د اقتصاد په اصطلاح کې د بانکدارۍ سيستم د يو هېواد د بانکونو د عمومي تشکيلاتو او عملياتو خصوصيات دي.

اقتصادي سياست (Economic Policy): هغه تګلاره ده چې هر حکومت او مؤسسه يې د خپلو اقتصادي چارو د تنظيم او له ځينو وسايلو او تدابيرو څخه په استفادې اقتصادي هدف ته د رسېد و لپاره طرح او تطبيقوي.

د ژوند معيارونه (Standards of Living): د ژوند سطح په معمول ډول په هغو معيارونو لکه کلني عايد او يا د کاليو هغه مقدار چې د هر کاري ساعت پر وړاندې يې ارزونه کېږي، خو د ژوند د سطحې د ارزونې لپاره نه شو کولای چې په سرې سر کلنيو عوايدو اکتفا وکړو، بلکې له هغه سره په څنګ کې داچې د افرادو عوايد بايد د دوی ترمنځ څه ډول ووېشل شي هم په پام کې نيول کېږي او يا له اجتماعي، اقتصادي او کلتوري څرنګوالي څخه چې سړی کولای شي د خپل ژوند ضرورتونه د ټولنې د حاکم نظام په ارزښتونو سره لاس ته راوړي.

شرکت (Firm): هغه واحد مديريت چې په يو سوداګريز نوم باندې کار کوي او د اقتصادي فعاليتونو لپاره رامنځ ته شوی وي، چې کېدای شي خصوصي، دولتي او يا له دې دواړو څخه ترکيب شوی وي چې په مختلفو شکلونو منځ ته راځي.

شاخص (Index): د احصائيې هغه مقياس دی چې په يوه يا څو متحولينو کې نظر وخت، جغرافيايي موقعيت او يا نورو خصوصياتو لکه عايد، مصرف او داسې نورو ته تغييرات څرګندوي. له مشهورو شاخصونو څخه کولای شو د ژوند د سطحې شاخص، د قېمتونو شاخص، د عوايدو شاخص او داسې نورو نومونه واخلو.

عامه شرکت (Public corporation): هغه شرکت چې د دولت لخوا د عامه چارو ادارې ته د سهولت لپاره تشکيل شوی وي.

سهامي شرکت (Joint Stack Company): يو ډول سوداګريز شرکت دی چې خاص حقوقي شخصيت لري. په دې شرکت کې سهم لرونکي صرف د شرکت د پانګې په اندازه خپلو دائنينو ته مسئوليت لري.

څو مليتي شرکتونه (Multinational Company): هغه لوی شرکتونه دي چې معمولاً د هغوی سهم لرونکي او شريکان له بېلابېلو هېوادونو څخه وي او په نورو هېوادونو کې د خپلې نماينده ګۍ له لوري خپلو اقتصادي فعاليتونو ته لاسرسی لري. په مختلفو هېوادونو کې د فعاليت سرته رسولو له وجې دغه

شرکتونه په دې برلاسي کېږي، چې د هماغو هېوادونو له مناسبو سیاسي او اقتصادي حالاتو څخه ګټه پورته کړي. دغه شرکتونه ډېر مجهز وي. له هغو ډېرو امکاناتو چې د دوی په واک کې دي د مربوطه هېوادونو په سیاسي او اقتصادي څانګو کې مداخله کوي. د څو ملتي شرکتونو د نماینده ګیو او څانګو جوړونه په نورو هېوادونو کې په لاندې ډول ده:

۱. په خپل هېواد کې له مالیاتو له ورکړې څخه تېښته.

۲. له انساني ځواک څخه آسانه ګټه اخیستنه.

۳. له ارزانه انرژۍ څخه ګټه اخیستنه.

۴. د کوربه هېواد د ګمرکي محصول له ورکړې څخه تېښته.

۵. د خارجي بازار لاس ته راوړنه او د پیسو ګټه.

ګمرکي عوارض (Custom Duty): هغه مالیات چې له بهرنیو هېوادو څخه د کالیو په راوړلو او یا بهر ته د کالیو په وړلو او یا د کالیو په ترانزیټ باندې د مربوطه هېواد له لوري وضع کېږي. ګمرکي عوارض په معمولاً د مالي او یا حمایوي اهدافو لپاره اخیستل کېږي.

غیر اقتصادي (Uneconomic): هر هغه عمل او یا کړنه چې په ټولو مالونو او خدماتو باندې د ګټې یو شی نه اضافه کوي یا که چېرته مالونه او خدمات تولیدوي نو دغه تولید په ټیټ کیفیت او ډېر مصرف سره له هغه څه نه چې د موجوده فني معلوماتو په واسطه ممکن وي تولیدوي.

قاچاق (Smuggling): د هغو اموالو اخیستل او خرڅول او یا صادرول او واردول چې دولت ته يکې حقوق (مالیات) نه تادیه کېږي، چې دا یوه غیر قانوني عمل او د مجازاتو وړ دی.

کریډیټ (Credit): په اوس وخت کې د لږو شیانو او خدماتو ورکړه او په راتلونکي کې د ډېرې ګټې ترلاسه کول.

کالي (Goods): کالي د بشري ټولنې د غوښتنو د پوره کولو یوه وسیله ده. دا مفهوم کولای شو په مکمل ډول په عمومي خدماتو کې هم حساب کړو.

کارټل (Cartel): د آزادو اقتصادي مؤسسو د اتحاد یو قرارداد ته وایي، چې په یوه او یا ډېرو هېوادونو کې موقعیت ولري او هدف یې د اتحاد د غړو په واسطه د پېرودنې، تولید او د کالیو د خرڅلاو منظمول دي. ددې ډول اتحادیې غړي خپل حقوقي موقف له لاسه نه ورکوي، خو د خپلو مشترکو اهدافو د حصول لپاره په متحد ډول حرکت کوي او یا د مشابه فعالیتونو د ترسره کولو لپاره د اقتصادي واحدونو اتحاد دی ترڅو رقابت له منځه یوسي.

مؤثریت (Efficiency): د استعمال شویو او ترلاسه شویو شیاتو ترمنځ رابطې ته وایي.

عامه اجناس (Public goods): عام اجناس هغه کالي دي چې په عین وخت کې د دوه یا څو تنو د استفادې وړ وګرځي. داچې هر شخص له عامه اجناسو څخه څومره ګټه پورته کوي تفکیک کېدای نه شي او په لاس ته راوړنه کې هم د رقابت وړ نه دي. د عامه اجناسو تولید د دولت دنده ده.

مصرفي کالي (Consumption goods): هغه کالي او خدمات چې په مستقیم ډول د بشري غوښتنو لپاره ترې کار اخیستل کېږي.

طبیعي منابع (Natural Resources): هغه شتمنۍ چې په قدرتي ډول د بشر لپاره په ځمکه کې موجودې وي لکه معدني مواد د ځمکې حاصلات، لرګي، کبان او د ځنګل ژوي او ځناور او نور.

افاده یا مطلوبیت (Utility): د بشري غوښتنو او مجبوریتونو د تأمین لپاره د یو شي قدرت ته وایي. کوم مقیاس او واحد نه لري او ارزونه یې د هر چا په خوښې پورې اړه لري او په هر شخص پورې اړوند شی په موضوع پورې مربوط دی. مطلوبیت کېدای شي ځای، وخت، مجموعې او هغه ته ورته وي.

عام اجناس (Public goods): هغو اجناسو او خدماتو ته ویل کېږي، چې د حکومت لخوا په وړیا ډول د خلکو په خدمت کې وي لکه عمومي باغونه، دولتي ښوونځي او پوهنتونونه، روغتیایي خدمات او داسې نور.

عام ملکیتونه (Public ownership): کله چې یوه مؤسسه د دولت په لاس کې وي او د خلکو په ګټه اجناس خدمات عرضه کوي او اداره یې هم د دولت لخوا ترسره کېږي.

د لورنس منحني (Lorenz Curve): یو ګرافیکي تدبیر دی چې د دوه متغیراتو ترمن د متراکمې فیصدۍ ارتباط ځېږي. معمولاً له دې ګراف څخه په هغو ځایونو کې استفاده کېږي، چې د اندازې برابري او یا نه برابري په یوه اقتصاد کې د پولي عاید په وېش کې د بحث وړ وي.

ملي کېدل (Nationalization): په یوه شخصي شرکت باندې هغه وخت ملي شرکت اطلاق کېږي، چې د دولت لخوا پېرودل شوی وي مثلا د افغانستان بانکونه د داوود خان په وخت کې ملي شوي وو.

د ارزښت لرونکو پاڼو مجموعه (Portfolio): د هغو شتمنیو مخلوط چې په یوه کس پورې اړه ولري د مالي وسایلو مجموعه ده لکه د اسهامو تأمینات، باندونه، سره زر او نقدې پیسې.

د مالیاتو اصطلاحات:

مالیه (Tax): هغه اجباري تادیات دي چې دولت یې له کوم خاص خدمت پرته د معلومو نورمونو او مقرراتو له مخې له خلکو اخلي.

مستقیمه مالیه (Direct Tax): هغه مالیه ده چې اکثره وخت په قېمتونو او ټولو اقتصادي عاملینو د انتقال وړتیا نه لري لکه د افرادو پر ګټې، عوایدو او ځمکې مالیه او داسې نور.

غیر مستقیمه مالیه (Indirect Tax): هغه مالیه ده چې اکثره وخت په قېمتونو او نورو اقتصادي عاملینو د انتقال وړتیا ولري لکه ګمرکي محصول، پر خرڅلاو او استهلاکي موادو مالیه او داسې نور.

مالیه ورکوونکی (Tax Payer): هغه شخص دی چې عملاً مالیه ورکوي.

د مالیې موضوع: هغه څه چې د قانون په حکم د مالیې تابع ګرځي مثلاً که چېرته د مالیې موضوع

عايد وي نو ماليه يې پر عوايدو ماليه ده او که چېرته د ماليې موضوع شتمني وي نو د هغې ماليه په شتمنۍ ماليات دي او داسې نور.

مالياتي پايه (Tax Bases): د ماليې د ټاکلو لپاره يو تثبيت شوی معيار دی مثلاً د تعميراتو د مالياتو په هکله د ماليې پايه، د تعمير ارزښت يا د تعمير کرايې او د ځمکې د مالياتو پايه کولای شي چې په جريب او په هکتار او يا په کرنيزو محصولاتو وضع شي.

ماليه ورکوونکی (Tax Burden): هغه څوک دی چې بالآخره د ماليې مکلفيت يا د ماليې د پيسو بار په غاړه اخلي يا په بله وينا د ماليې ورکړه دده عايد او شتمنۍ کموي.

د مالياتو موخه: هغه شخص دی چې بايد د قانون جوړوونکي په عمل سره ماليه ورکړي.

د ماليې جبران يا تلافي: د ماليې له عوض او ډول څخه هغه وخت خبره کېږي، چې ماليه ورکوونکی په دې برياله شي چې هغه پيسې يې چې د ماليې په توګه ورکړي د خپل عايد په لوړولو او يا د خپلو مصارفو په راټيټولو سره خپل توليد جبران کړي.

د مالياتو ضريب (Financial Ratio): په اقتصاد باندې د مالياتو د پورته والي او ښکته والی تأثير ته وايي.

مالياتي تعرفه (Tariff): د ماليې د سنجش د اساس او د ماليې مبلغ ترمنځ يوه نسبي رابطه ده، چې په فيصدۍ ښودل کېږي او درې ډوله ده: متناسبه مالياتي تعرفه، مترقي مالياتي تعرفه او نزولي مالياتي تعرفه.

شخصي او واقعي ماليه (Private and Real Tax): شخصي ماليه هغه ماليه ده چې په هغه کې د ماليه ورکوونکي شخصي شرايط لکه مدني حالت، د کورنۍ د غړو شمېر، د عوايدو لوړوالی، د عوايدو نوعيت او داسې نور په پام کې نيول کېږي. واقعي ماليه هغه ده چې په هغې کې يوازې د ماليې د مکلف موضوع په پام کې نيول کېږي. نو ويلی شو چې شخصي ماليات نسبتاً عادلانه دي.

مترقي ماليه (Progressive Taxation): د مالياتو يو سيستم دی چې نرخ يې د عايد او يا د ماليې د سنجش د اساس په زياتوالي سره زياتېږي مثلاً که چېرته له لس زره افغانيوڅخه دوه فيصده ماليه واخيستل شي نو له شل زره پولي واحدو څخه څلور فيصده او داسې نور.

مالياتي تېښته (Tax Evasion): د مالياتو د نه ورکولو په خاطر غير قانوني کوششونو ته ويل کېږي لکه د عوايدو په هکله د معلوماتو نه ورکول او هغه ملکيتونه چې په مالياتو کې شامل دي، اړوند چارواکو ته په دې اړه د معلومات نه ورکولو دي.

د مالياتو د بار انتقالول (Shafting of Taxation): په واقعي ډول له يو شخص نه بل شخص ته د مالياتو د انتقال د تعلق ليږدول دي. دغه انتقال د ماليې له تابع شخص نه بل شخص ته د عادي معاملاتو پر اساس ترسره کېږي.

مالياتي عدالت (Tax Equity): په منصفانه ډول د ماليې د بار وېشلو ته وايي. که هغه په عمودي

ډول وي، يعنې د عوايدو مختلفې سوېې په يوه ځانګه کې راولي او يا په افقي ډول، يعنې د يو شان عوايدو لرونکي په مختلفو حالاتو کې راونغاړي.

د اسهامو پر انتقال ماليه (Stock Transfer Tax): هغه ماليه چې له يوه مالک څخه بل مالک ته د اسهامو پر انتقال اخيستل کېږي. کېدای شي چې دغه اسهام اخيستل شوي وي او که په تحفه کې وي ماليات ترې اخيستل کېږي، په دې معنا چې په هر ډول چې وي د ماليې يو اساس دی چې ماليات پرې وضع کېږي.

په منفي عوايدو ماليه (Negative Income tax): د دولت له بودجې څخه هغه امداد دی چې په مختلفو ډولونو د افرادو عمر، وظيفې او د ژوند مصارفو ته په کټو ورکول کېږي.

ځوروونکې او خواشينوونکې ماليه (Naissance Tax): هغه ماليه چې په ډېرو لږو او ناچيزه عوايدو وضع کېږي، چې په دې توګه د ماليه ورکوونکو د ځورولو باعث شي.

سړي سر ماليه (Poll tax): هغه ماليه ده چې له ټولو بالغو نارينه او ځينې وخت له ښځينه وو نه هم د يوه فرد له مخې اخيستل کېږي، چې له دې وجې د سړي سر ماليې په نامه يادېږي. ځينې وخت د (Head tax) په نوم هم يادېږي. عسکر، معيوبين او بېوزله افراد له دې ډول ماليې څخه معاف دي.

واحده ماليه (Single Tax): هغه ماليه چې د حکومت د مالياتي عوايدو يوازينۍ منبع تشکيلوي. د حکومت د واحدې مالياتي منبع د طرفدارۍ په اړوند مختلفې غوښتنې منځ ته راځي لکه د مصرف ماليه، پر عوايدو او پانګې ماليه. دغه اصطلاح تر ډېره د هانري چارج نظر ته په دې اړه چې د ځمکې ارزښتناکه ماليه د عوايدو د ماليې يوازينۍ منبع وي، نسبت ورکړل شوی.

پر عوايدو ماليه (Income Taxes): هغه ماليه ده چې د مؤسساتو له عوايدو او همدارنګه د افرادو له معلومو پيسو څخه له وضع کېدو وروسته په قانوني ډول اخيستل کېږي.

پر اضافه شوي ارزښت ماليه (Added Value tax): هغه ماليه ده چې د صنعت په هره برخه کې وضع کېږي او له مخې يې هغه ارزښت دی چې په هره مرحله کې په قېمت اضافه کېږي، چې د (Value added tax) په نوم هم يادېږي.

محصول او سهميه (Quota duty): د حکومت د خصوصي خدماتو په مقابل کې اجباري ورکړه ده. محصول هغه جبران دی چې د دولت د مستقيمو خدماتو د تقاضا لپاره اخيستل کېږي لکه د برېښنا، ټيلفون، پاسپورت، جواز سير، لايسنس، جواز خط او داسې نورو محصول.

سهميه هغه جبران دی چې د غير مستقيمو خدماتونو لپاره رامنځ ته کېږي، چې د يوه کس لپاره د عامه تشکيلاتو د سهميې لپاره جوړېږي لکه پياده رو لارې، د ښنلو د اوبو سيستم جوړول او داسې نور.

ناخالص ملي محصول (Gross National Product GNP): د يوه مملکت د ملي عوايدو تر ټولو جامع مفهوم د ناخالص ملي محصول په شکل بيانېږي. ناخالص ملي محصول د يو هېواد د داخلي

اوسېدونکو لخوا په یوه ټاکلي وخت کې د کالیو مجموعي ارزښت او نهائي تولید دی.

اجتماعي نظام (Social System): د اجتماعي نظام مفهوم په پراخې معنا د ټولنې د نظام لپاره یوه مترادفه کلمه ده او د ټولنې د جوړښت لپاره ټول اعتباري قوانین او د ټولنې د افرادو، اجتماعي ډلې او همدارنگه په دې پورې اړوند مؤسسو ترمنځ روابط رانغاړي. په خاصه معنا اجتماعي نظام په مجموع کې هغه ټول مؤسسات او نورمونه رانغاړي چې د ټولنې د افرادو او مختلفو گروپونو ټولنیز موقف د هغوی د رول له مخې چې په ټولنه کې یې ترسره کوي مثلاً د عاید، شتمنۍ او کسب له لارې او همدارنگه د ټولنې د خلکو ترمنځ ټولنیز روابط لکه د کاریگرو او کار فرمایانو روابط تنظیموي. نو په دې مفهوم ټولنیز نظام د ټولنې د جوړښت ترکیبي جز تشکیلوي. اقتصادي او ټولنیز نظام له یو بل سره تړلي دي.

اقتصادي نوسانات (Economic Fluctuations): اقتصادي نوسانات د اقتصاد موجي حرکت دی چې ټول ملي اقتصاد رانغاړي. اقتصادي نوسانات په څلورو برخو وېشل شوي دي.

۱. د اقتصاد پرکالي.

۲. د اقتصاد ترقي.

۳. د اقتصادي نوساناتو لوړې نقطه.

۴. اقتصادي رکود.

اقتصادي نوسانات د ودې د ړغونو، د ملي ناخالص حقیقي عاید او یا د ناخالص داخلي محصول ښکته پورته تلل دي.

افلاس (Bankruptcy): د پورونو په تادیه کولو او د وعدو په ترسره کولو کې د حقیقي او حقوقي اشخاصو مالي ناتواني ته وایي.